

Bitlis Eren Üniversitesi

Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl: 2024 - Cilt: 13 - Sayı: 2

Bitlis Eren University

Social Science Journal

Year: 2024 - Volume: 13 - Number: 2

Yazışma Adresi:

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez,
Bitlis/ TÜRKİYE

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Yıl: 2024 - Cilt: 13 - Sayı: 2

Bitlis Eren University Social Science Journal
Year: 2024 - Volume: 13 - Number: 2

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis-TÜRKİYE

Tel: 0 (434) 222 0072 Fax: 0 (434) 222 0101

Mail: lens@beu.edu.tr

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

ISSN	:	2147-5962
e-ISSN	:	2147-5598
Yayın Tarihi / Published Date	:	30 Aralık 2024 / 30 December 2024
Yayın Sezonu / Season	:	Aralık 2024 / December 2024
Cilt / Volume	:	13
Sayı / Number	:	2
İlk Yayın Tarihi / First Publication Date	:	2012
Yayın Türü / Publication Type	:	Yılda iki kez yayınlanan hakemli, uluslararası, akademik elektronik dergidir. / A peer-reviewed, electronic academic journal published twice a year.
Yayın Yeri / Place	:	Bitlis
Yayın Dili / Publication Language	:	Derginin yayım dili Türkçedir. Ancak İngilizce ve Arapça makaleler de yayımlanabilir. / The publication language of the journal is Turkish. However, articles in English and Arabic can also be published.
Adres / Address	:	Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü 13000, Merkez, Bitlis - TÜRKİYE
e-posta / mail	:	lens@beu.edu.tr
Web / URL	:	https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos
Tel / Phone	:	0 (434) 222 0072
Fax	:	0 (434) 222 0101
Dergi Sekreteri / Journal Secretary	:	Ahmet UĞUR

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598
Yıl/Year: 2024 - Cilt/Volume: 13 - Sayı/Number: 2

KİŞİLER VE KURULLAR / AUTHORITIES AND BOARDS

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Necmettin ELMASTAŞ (Rektör, Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

EDİTÖR YARDIMCISI / ASSISTANT EDITOR

Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Dr. Öğr. Üyesi Murat PARLAKPINAR (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

DİL EDİTÖRLERİ / LANGUAGE EDITORS

Dr. Öğr. Üyesi Samet KALECİK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)-(İngilizce / English)

Doç. Dr. İsmail EKİNCİ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)-(Arapça / Arabic)

Dr. Cansu ORAL (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)-(Türkçe / Turkish)

ALAN EDİTÖRLERİ / SECTION EDITORS

Doç. Dr. Adnan ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE), Coğrafya / Geography

Doç. Dr. Bülent GENÇ (Mardin Artuklu Üniversitesi-TÜRKİYE), Arkeoloji / Archeology

Doç. Dr. Celal İNCE (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Sosyoloji / Sociology

Doç. Dr. Emrah DOĞAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), İletişim Bilimleri / Communication Sciences

Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Tarih / History

Doç. Dr. İsmail EKİNCİ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE), Arapça / Arabic

Doç. Dr. Ramazan TARİK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), İlahiyat / Theology

Doç. Dr. Veysel ERAT (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi / Political Science and Public Administration

Doç. Dr. Yunus Emre KARASU (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Sanat Tarihi / Art History

Dr. Öğr. Üyesi Erdem BAYKAL (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Felsefe / Philosophy

Dr. Öğr. Üyesi İrem KAPTANGİL ÇALIŞIR (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), İşletme / Business

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sıddık VANGÖLÜ (Bitlis Eren Üniversitesi- TÜRKİYE), PDR, Psikoloji, Eğitim Bilimleri / Psychological Counseling and Guidance, Psychological, Educational Sciences

Dr. Öğr. Üyesi Murat PARLAKPINAR (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Türk Dili ve Edebiyatı / Turkish Language and Literature

Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇETİNTAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Güzel Sanatlar / Fine Arts

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÇAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), İngilizce / English

Dr. Öğr. Üyesi Sevinç ÖZTÜRK (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), Uluslararası İlişkiler / International Relations

Dr. Öğr. Üyesi Yunus SAVAŞ (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE), İktisat / Economics

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Bitlis Eren University Social Science Journal
BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598
Yıl/Year: 2024 - Cilt/Volume: 13 - Sayı/Number: 2

EDİTÖR (YAYIN) KURULU ÜYELERİ / EDITORIAL BOARD MEMBERS

Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ	(Dicle Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bülent AKOT	(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Eyüp AKTÜRK	(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fatih GENCER	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	(University of Central Florida- ABD)
Prof. Dr. Funda MASDAR	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hasan ALKHATTAF	(Qatar University- KATAR)
Prof. Dr. Hava SELÇUK	(Erciyes Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. İrşad Sami YUCA	(Muş Alparslan Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet TOPLU	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet Sait ŞAHİNALP	(Harran Üniversitesi Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ömer ÖZSOY	(Goethe-Universität Frankfurt- ALMANYA)
Prof. Dr. Yusuf ÇINAR	(Batman Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Vural GENÇ	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Ali Ülvi ÖZBEY	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Anar GAFAROV	(Azərbaycan İlahiyat Enstitüsü- AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Berna KOSEOĞLU	(Kocaeli Üniversitesi- TÜRKİYE)
Doç. Dr. Canser KARDAŞ	(Muş Alparslan Üniversitesi- TÜRKİYE)
Doç. Dr. Davut OKÇU	(Batman Üniversitesi- TÜRKİYE)
Doç. Dr. Deniz AŞKIN	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Korkmaz ŞEN	(Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Maşallah KIZILTAŞ	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Mohammad THALGI	(Yarmouk University- ÜRDÜN)
Doç. Dr. Naile ASKER	(Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi- AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Ömer Okan FETTAHLIOĞLU	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-TÜRKİYE)
Doç. Dr. Zülfiye KOÇAK	(Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YILDIRIM	(Bitlis Eren Üniversitesi - TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Mahir KARACAR	(Bitlis Eren Üniversitesi -TÜRKİYE)
Dr. Dragana AMEDOSKI	(The Institute of History Belgrade-SIRBİSTAN)

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Bitlis Eren University Social Science Journal
BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598
Yıl/Year: 2024 - Cilt/Volume: 13 - Sayı/Number: 2

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA	(Russian Academy of Sciences- RUSYA)
Prof. Dr. Bedia Yelda OLCAY UÇKAN	(Anadolu Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ	(Karadeniz Teknik Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Çetin PEKACAR	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	(Fırat Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ekin KOZAL	(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fatih HAZAR	(Bitlis Eren Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ	(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gül GÜRTEKİN DEMİR	(Ege Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülsen BAŞ	(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülsüm ÇAMUR	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK	(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR	(Siirt Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ	(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Kadriye ÖZÇELİK	(Ankara Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Melek AKDOĞAN GEDİK	(Çukurova Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet DİNÇOĞLU	(Bitlis Eren Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK	(Atatürk Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL	(Marmara Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mukadder ERKAN	(Atatürk Üniversitesi-TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nurullah ULUTAŞ	(Bitlis Eren Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Suat GEZGİN	(Yeditepe Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Şeyma AY ARÇIN	(Pamukkale Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tahirhan AYDIN	(Dicle Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Yunus Emre ÖZER	(Dokuz Eylül Üniversitesi- TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zahir KIZMAZ	(Fırat Üniversitesi- TÜRKİYE)

YAZIM EDİTÖRÜ/ TEXT EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Sevdâ GEÇEN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

MİZANPAJ EDİTÖRÜ / LAYOUT EDITOR

Doç. Dr. Hasan TAŞKIRAN (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

SEKRETERYA / SECRETARIAT

Uzman Ahmet UĞUR (Bitlis Eren Üniversitesi-TÜRKİYE)

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598
Yıl/Year: 2024 - Cilt/Volume: 13 - Sayı/Number: 2

Amaç ve Kapsam

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi alanında güçlü bilimsel bir yaklaşımla hazırlanmış nitelikli çalışmaları yayınlamak üzere altı aylık dönemlerle (Haziran ve Aralık) yayınlanan uluslararası akademik hakemli bir dergidir. Dergimizde, İktisat, İşletme, Siyaset Bilimi, Tarih, Edebiyat, İlahiyat, Güzel Sanatlar ve diğer sosyal bilimler alanına giren özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, deneme, kitap tanıtma-eleştirisini, kongre-sempozyum haberleri yayımlanır. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilimsellik ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayınlanan makalelerin telif hakkı Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir. Yayınlanan yazılar Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Yayımlanmayan yazılar başka bir yerde yayımlandığı tespit edilen yazılar yayım listesinden çıkarılır. Derginin yayım dili Türkçedir. Ancak İngilizce ve Arapça makaleler de yayımlanabilir. Türkçe makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınır. Dergimizde yayınlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Aim and Scope

Bitlis Eren University Social Science Journal is an international academic refereed journal published semi-annually (June and December) to publish qualified studies prepared with a strong scientific approach. In journal, original research-analysis articles, translations, essays, book reviews, congress-symposium news, which are in the fields of Economics, Business Administration, Political Science, History, Literature, Theology, Fine Arts and other social sciences, are published. All responsibility for language, scientific and legal aspects of the articles published in the of Bitlis Eren University Social Science Journal belongs to the authors. The copyright of the published articles belongs to the Bitlis Eren University Social Science Journal. Published articles cannot be partially or completely printed or reproduced in any way without the written permission of Bitlis Eren University Social Science Journal. The Editorial Board may decide whether to publish the articles submitted to the journal. Even if the publication decision is made, the articles that are determined to be published elsewhere are removed from the publication list. The publication language of the journal is Turkish. However, articles in English and Arabic can also be published. The Turkish Language Institution Spelling Guide is taken as a basis for the writing of Turkish articles. All articles published in our journal are open access and freely available online. All articles published in our journal are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, aşağıdaki indekslerce taranmaktadır.

Bitlis Eren University Social Science Journal Indexed and Abstracted In.

- Acarindex (Akademik Araştırmalar İndeksi)
- ASOS (Academia Social Science Index)
- COSMOS (Cosmos Impact Factor)
- CiteFactor
- Directory of Research Journals Indexing
- ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
- Index Copernicus (ICI World of Journals)
- Infobase Index
- International Innovative Journal Impact Factor
- ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
- İdealonline
- JIF (The Journals Impact Factor)
- ResearchBib (Academic Resource Index)
- Rootindexing (Root Society for Indexing and Impact Factor Service)
- SIS (Scientific Indexing Service)
- SOBIAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini)
- Sparc Indexing

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Bitlis Eren University Social Science Journal
BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598
Yıl/Year: 2024 - Cilt/Volume: 13 - Sayı/Number: 2

Editörden

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin değerli okuyucuları, değerli meslektaşlarım;

Dergimizin, 2024 yılına ait 13. cildin 2. sayısını zengin bir içerikle sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu sayıda Edebiyat, Tarih, Felsefe, Nüvizmatik, Coğrafya, Kamu Yönetimi ve İktisat gibi alanlarda hazırlanmış bilime ve literatüre önemli katkı sağlayacağına inandığımız sekiz araştırma ve bir derleme makalesini araştırmacı ve okuyucularla buluşturuyoruz. Dergide yayımlanan makaleler, alanlarına göre tasnif edilmiştir. Aynı alandaki makaleler ise gönderim ve yayına kabul tarihine göre sıralanmıştır.

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi editör kuruluna, alan editörlerine, çalışmalarını bizlerle paylaşan yazarlara, büyük bir titizlikle makaleleri değerlendiren hakemlere ve dergimizi takip eden tüm araştırmacı ve okurlara teşekkür ederiz.

Sonraki sayılarımızda buluşmak temennisiyle keyifli okumalar dileriz.

Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Baş Editör

Editorial

Dear readers of Bitlis Eren University Social Science Journal and dear colleagues;

We are pleased to present the 2nd issue of the 13th volume of our journal for the year 2024, filled with rich content. In this issue, we are introducing eight research articles and one review article prepared in fields such as Literature, History, Philosophy, Numismatic, Geography, Public Administration and Economics, which we believe will make significant contributions to science and literature. The articles published in the journal have been classified according to their respective fields. Articles within the same field are arranged by submission and acceptance dates.

We would like to thank the editorial board of Bitlis Eren University Social Science Journal, the field editors, the authors who shared their work with us, the referees who evaluated the articles with great care, and all the researchers and readers who followed our journal.

We wish you a pleasant reading and hope to meet you in our next issues.

Prof. Dr. Mehmet Bakır ŞENGÜL

Editor in Chief

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Bitlis Eren University Social Science Journal
BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598
Yıl/Year: 2024 - Cilt/Volume: 13 - Sayı/Number: 2

Araştırma Makaleleri / Research Articles

İçindekiler / Contents

	Sayfa
Kubilay GECİKLİ & Çağlayan DOĞAN	
Chigozie Obioma'nın Azınlıkların Orkestrası (2019) Romanında Postkolonyal Kimlik	87-95
<i>The Postcolonial Identity in Chigozie Obioma's An Orchestra of Minorities (2019)</i>	
Mustafa Yunus GÜMÜŞ	
Şeyh Gâlib'in "-dır bu şeb" Redifli Gazelinin Yapısalcılık Yöntemiyle Analizi	96-122
<i>Analysis of Şeyh Galib's Gazel with the Redif "-dır bu şeb" using Structuralism Method</i>	
Murat ALANDAĞLI	
Alternatif'e Sahip Olmak: Osmanlı Kaynakları Bağlamında Osmanlı-Safevî Çekişmesinde Kürt Aşiretleri (Şah Kulu Oğullarının İsyanı Örneği)	123-137
<i>Having an Alternative: Kurdish Tribes in the Ottoman-Safavid Conflict in the Context of Ottoman Sources (The Example of the Rebellion of the Sons of Shah Kulu)</i>	
Şevket BEYİŞ	
Van Müzesi'nde Bulunan Anadolu Selçuklu Devleti Sikke Örnekleri	138-174
<i>Examples of Coins from the Anatolian Seljuk State Found in the Van Museum</i>	
Yüksel ŞENGÜL	
Foucault'da İktidarın Soybilimi	175-187
<i>Genealogy of Power in Foucault</i>	
Mehmet AKALIN	
Adana İlinin İklim Direnci Kapasitesini Yükseltecek Uyum ve Azaltım Politikaları	188-217
<i>Adaptation and Mitigation Policies Proposed to Increase The Climate Resilience Capacity of Adana Province</i>	
Abdurrahman Muhammet BANAZILI	
Strategic Human Resources Management: Concept, Theory and Applications	218-231
<i>Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi: Kavram, Teori ve Uygulamalar</i>	
Büşra DOĞAN & Eray Ekin SEZGİN	
Mantar Yönetimi Çalışan Performansını Nasıl Etkiliyor? İşyeri Yalnızlığının Aracı Rolü	232-249
<i>How Do Mushroom Management Affect Employee Performance? The Mediating Role of Workplace Loneliness</i>	

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bitlis Eren University Social Science Journal

BEU SBD

ISSN: 2147-5962- e-ISSN: 2147-5598

Yıl/Year: 2024 - Cilt/Volume: 13 - Sayı/Number: 2

Derlem Makaleleri / Review Article

İçindekiler / Contents

	Sayfa
Mehmet Sıddık GÜÇLÜ	
Yüksek Performanslı Organizasyonların Özellikleri <i>The Characteristics of High-performance Organizations</i>	250-269

Chigozie Obioma'nın Azınlıkların Orkestrası (2019) Romanında Postkolonyal Kimlik*

The Postcolonial Identity in Chigozie Obioma's An Orchestra of Minorities (2019)

Kubilay GECİKLİ¹

Çağlayan DOĞAN²

Öz

Bu çalışma, Chigozie Obioma'nın An Orchestra of Minorities (Azınlıkların Orkestrası) isimli romanında görülen postkolonyal kimlik izleklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Eser hüznünlü bir aşk hikâyesi bağlamında Nijeryalı kimliğinin postkolonyal bir çerçevede verildiği sorunsalına odaklanmaktadır. Romanın başkahramanı olan Chinonso, kanatlı hayvan çiftliğinde çalışmaktadır. Kendisinden sosyo-ekonomik olarak daha üst bir sınıftan olan Ndali isimli bir kadın ile ilişki yaşaması, Chinonso için ciddi sorunları beraberinde getirmektedir. Onun yaşadığı olumsuzlukların başlangıcının söz konusu ilişki olduğu ve bu birlikteliğin üniversite okumak için Chinonso'yu çok ağır sorunlar yaşayacağı KKTC'ye gitmeye mecbur bıraktığı söylenebilir. Yazar Chinonso'nun, Ndali ile olan ilişkisinde Ndali'nin ailesinin Chinonso'ya takındıkları sert tavırla onun kimliğinin aşağılanmasını gösterir. Ayrıca KKTC'deki yaşantısında da Chinonso tensel ve düşünsel ayrıştırmalarla karşılaşır. Eserde postkolonyal çağrışımların yanı sıra İgbo kozmolojisinde koruyucu ruh adı verilen chi'nin romanın anlatıcısı olduğu görülür. Eserdeki postkolonyal uzam Chinonso'nun kimliğiyle ilişkili devinimleri ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş İngiliz Romanı, Postkolonyalizm, Chigozie Obioma, Kimlik.

Abstract

This study aims to analyse postcolonial identity in Chigozie Obioma's novel An Orchestra of Minorities. The work focuses on the problematic of Nigerian identity in a postcolonial framework in the context of a sad love story. Chinonso, the protagonist of the novel, works in a poultry farm. His relationship with a woman named Ndali, who is from a socio-economically higher class than him, brings serious problems for Chinonso. It can be said that this relationship is the beginning of the negativities that Chinonso experiences and that this relationship forces Chinonso to go to the TRNC to study at university, where he will experience very serious problems. In Chinonso's relationship with Ndali, the author shows the humiliation of Chinonso's identity by the harsh attitude of Ndali's family towards Chinonso. In addition, Chinonso encounters sensual and intellectual discrimination in his life in the TRNC. In addition to postcolonial connotations in the work, it is seen that chi, the guardian spirit in Igbo cosmology, is the narrator of the novel. The postcolonial space in the work reveals the movements associated with Chinonso's identity

Keywords: Contemporary English Novel, Postcolonialism, Chigozie Obioma, Identity.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. (Bu makale, künyesi belirtilen doktora tezinden türetilmiştir. Doğan, Ç. (2023). *Chigozie Obioma'nın balıkçılar ve azınlıkların orkestrası isimli romanlarına postkolonyal bir bakış: Kimlik ve bellek* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi).

¹ Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye, e-posta: kgecikli@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4154-1298>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, Türkiye, e-posta: caglayandogan@gumushane.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9596-2998>, (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 05.05.2024.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 06.07.2024.

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2024.

Atf-Citation (APA 7 Style): Gecikli, K. & Doğan, Ç. (2024). Chigozie Obioma'nın azınlıkların orkestrası (2019) romanında postkolonyal kimlik. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 87-95.

Giriş

Azınlıkların Orkestrası bir aşk romanı olarak görülse de yazar eserde çok boyutlu ve derin bir arka planı okuyucuya sunar. Romanın başkahramanı Chinonso, kümes hayvanı çiftçiliğiyle uğraşmaktadır. Bir gün Ndali adında bir kadınla karşılaşır ve daha sonra bir kez daha karşılaştığı bu kadınla aralarında bir bağ oluşmaya başlar. Ancak farklı sosyo-ekonomik düzeylere sahip olan bu ikilinin bir araya gelmesi pek kolay olmaz. Ndali'nin ailesi Chinonso'nun eğitimsiz oluşunu öne sürerek bu birlikteliğe onay vermemektedir. Chinonso sevdiği kadın için üniversite okumaya karar verir. Bu nedenle sahip olduklarını satarak elindeki parayla Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde bir üniversiteye kayıt olmak için bazı kişilerle görüşür. Bu işlemlerle ilgilenen bir arkadaşından yardım isteyen Chinonso dolandırıldığını anladığında artık çok geçtir. Chinonso ve Ndali arasındaki yakınlık sosyal statülerin uyuşmazlığıyla tikanırken, karakterlerin kimlikleri ön plana çıkar. Ndali'nin ailesinin Chinonso'nun eğitimini yetersiz bulması onu yeni bir arayışa iterek birçok olumsuzluğa kapı aralar. Bunlara ek olarak romanın koruyucu ruh olan *chi* tarafından anlatılması, İgbo kültürü ve değerlerini ön plana çıkararak toplumsal belleğe vurgu yapar. Romanda Kıbrıs'a giden Chinonso'nun yaşadığı kimlik karmaşası açıkça gösterilir. Bu noktada *Azınlıkların Orkestrası*'nın sömürgecilik sonrası süreçlere örneklik teşkil ettiği, Nijeryalı kimliğinin bir sorunsala dönüştüğü anlaşılır. Çalışma postkolonyal süreçlerin sonucunda oluşan ve sömürgecinin mirası olan kimlik inşası, romanın başkahramanı olan Chinonso'nun Ndali ve onun ailesi tarafından algılanışı ve üniversite okumak için gittiği KKTC'de yaşadıkları ekseninde gelişen kimlik sorunlarına odaklanmaktadır. Ayrıca bu çalışma, *Azınlıkların Orkestrası* romanının başkahramanı Chinonso'nun yaşadığı kimlik sorunsalının postkolonyal süreçlerin neticesinde ortaya çıktığını iddia etmektedir.

Kimlik

Sömürge dönemi ve sonrasında görülen kültürel etkileşimler bir kimlik sorunsalını da dolaşıma sokmuştur. Çünkü sömürgeci, sömürülen, göçmen ve mülteci gibi kavramlar bir arayışın da göstergesi olduklarından kimlik terimiyle bağlantılıdır. "Kimlik" TDK sözlüğünde "*toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü*" (TDK, t.y.) olarak tanımlanır. Oxford English Dictionary'de ise kimlik özünde, bileşiminde, doğasında, özelliklerinde veya dikkate alınan belirli niteliklerinde aynı olma durumu; mutlak veya temel aynılık; birlik (OED, 1989: 620) şeklinde ifade edilir.

Postkolonyal bir uzamda sömürülen, göçmen ve mültecilerin deneyimlediklerine koşut biçimde zihinlerde oluşan algılar onların devinimleriyle birlikte kimliklerini oluşturur. Bunun en görünür nedeni, kuşkusuz sömürgecilik sonrası kuramın öncelikle yer değişikliği, değişkenlik, yersiz yurtsuzluk, yuvasızlık, taklit ve melezleşme gibi kültürel hareketlilik ile kuşatılmasıdır. Bu gibi gel-gitleri yaşayan insanlarda bir yere ait olma isteği oluşmaktadır. Bu aidiyet arzusu, aynı zamanda bir kimlik arayışı olarak da değerlendirilmelidir. Çünkü sömürgecilikle birlikte sömürgecinin sömürülen tarafından taklit edilen ve istenilen bir konumda bulunması kolonize edilen bireylerin yeni bir kimlik inşa etme isteğini öne çıkarır. Sahip olunan sosyal statüden bir üst statüye geçiş motivasyonunun sömürülen bireylerde yarattığı sözü edilen öykünme bilinci, söz konusu kimlik arayışı ya da kimlik bunalımı ile açıklanabilir. İlgili durumu anlatmak için seçilen kimlik arayışı ve kimlik bunalımı ifadeleri, sömürülenin karmaşık duygu haline vurgu yapmaktadır. İçinde bulunduğu şartların sorumlusu olarak gördüğü sömürgeciyle özdeşlik kurma isteği bir iç çatışmaya dönüşerek kimlik bunalımına sebep olur. Bu açıdan bakıldığında postkolonyalizm tartışmaları sırasında sıkça değinilen kimlik kavramı "*Öteki ile girilen etkileşim sırasında şekillenen sosyal bir kavramdır ve insanın kendisini bir kişi olarak tanımlamasıdır*" (Budak, 2017: 38). Dolayısıyla sömürgeci ile sömürülen arasındaki müphem ilişki, yeni bir kimlik inşasının motivasyonu olarak öne çıkmaktadır.

Kimlik gelişimi, esasında bir sürecin varlığını işaret etmektedir. Kısa sürede gelişen durumların dışında değerlendirilmesi gereken bu dönemde, “Kişi gelişim süreci boyunca, bedensel ve ruhsal güvenliğini sağlayabilmek ve toplumun bir parçası olabilmek için, yaşadığı çevrenin davranış biçimlerini ve değerlerini bir bir içselleştirir ve hayatına yansır. İşte, bireysel unsurlarla sosyal unsurların bu harmanlanmasından kimlik doğar” (Budak, 2017: 38). Bu çerçevede, sömürgecilik ile ilgili konular ve sömürge sonrası ortaya çıkan durumlar halkların kimlik oluşumunda etkindir. Çünkü sömürgecilik, sömürülenin yaşam pratiklerinden dini ritüellerine kadar nüfuz eden bir sistem olarak uzun yıllar içerisinde oluşan kültürel birikimleri değiştirerek bilinçli bir inşa sürecini yürütür. Sömürgecilik sonrası dönem, kültürel olarak sömürgeci ve sömürülenin birbirleriyle etkileşimlerinin artmasıyla melezlik, aradalık, müphemlik gibi farkları veya değişimleri önceleyen terimlerle birlikte özdeşlikleri barındırmaktadır. Bu nedenle, sömürgecilik faaliyetlerinin ve sonrasındaki postkolonyal ortamın kimlik, tanınma ve kültürel bellek terimlerine koşutluklar barındırdığı söylenebilir.

Kuşkusuz yüzyıllardır süregelen sömürgeci irade, sadece sömürgecinin iktisadi tasarruflarından ibaret değildir. ³Toplumun kimyasına apaçık müdahalelerin yapıldığı, kültürel asimilasyonun gerçekleştirildiği, toplumsal hafızanın silindiği, dil ve din gibi kültürü oluşturan unsurların yerle bir edildiği bir sistemin uygulamalarının söz konusu toplumların yeni kimlik oluşumlarına girmelerine sebep olduğunu söylemek yersiz olmaz. Bu bağlamda, ulusal kimlik çerçevesinde birey ve toplum ilişkisinin sosyal yapıyı tesis ettiği ileri sürülebilir. Başka bir deyişle, biz bilincine denk gelen bir gruba aidiyet duygusu, “Kültürlenme (acculturation) yoluyla belirli bir coğrafyada yaşayan insanlar tarafından paylaşarak zamanla, tarih ve kültürün imbiğinde süzülmuş ortak bir ulus kültürü yaratmaktadır” (Budak, 2017: 40). Tarih olgusunun kültürlenme ile yoğun ilişkisi göz önüne alındığında, sömürge toplumlarının kimlik oluşumlarından tarihsel olayları ya da kültürel birikimleri bozarak sistematik tarihsizleştirmeye tabi tutulduklarından yeni inşa edilen kimliklerinde sömürgecinin tarif ettiği bir bilincin etkin olduğu görülmektedir. Psikolojiyle ilişkisi söz konusu olduğunda, Taust tarafından 1919 yılında türetilen kimlik kavramı psikanalizde muğlak bir yer tutmaktadır. Hem ruhsal hem de kişilerarası bir yapı olan kimlik, psikanalitik kuramda çift değerli şekilde varlık bulmaktadır (Akhtar, 2021: 39). Çift değerlilik ile kastedilen zıt duyguların bir arada bulunmasıdır (Arkonacı, 1999: 27). Bir şeyi çok severken ondan nefret etme durumunun da aynı anda mevcut olduğunu gösteren bu terim, kimlik kavramının tek bir düzeyde değerlendirilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Postkolonyal zeminde antropoloji ve kimlik ilişkisi bir diğer tartışma alanı olarak öne çıkmaktadır. İnsanlığın tarihiyle ilgili araştırmalar bir dizi kimlik ilişkilerini ortaya koymanın yanı sıra, köken incelemesinin de önünü açmaktadır. Köken ve kimlik birbirlerinden ayrılmasalar da, kimlik günümüze kadar sabit kalmadan zamana, mekâna ve olaylara göre değişimler göstermektedir. Sosyolojik değişimler sonucunda ortaya çıkan incelemeler, kimlik ile ilişkili devinimler üzerinden kavramı boyutlandırmakta ve yeni içeriklerle belirgin şekilde çeşitlendirmektedir. Buna ilişkin kimliğin yeniden üretim şeklinde yerini aldığı ve yeniden ve yeniden inşa edildiği (Karaduman, 2010: 2894) ileri sürülebilir. Çünkü kimlik durağanlığı değil, hareketi ve değişimi kapsar. Bir birey doğduğu andan ölümüne kadar onu tanımlayan ya da tamamlayan birçok farklı kimliğe sahip olabilir, kimliğiyle ilgili daha önce var olan durumlar değişime uğrayabilir ya da tam tersi bir boyuta taşınabilir. Kimlik gelişimi sürecine doğal bir katkının kültür eliyle yapıldığı söylenebilir. Yanı sıra, kültür insanların yıllardır süregelen ve kümülatif eylem,

³ Bu ifadeyle sömürgeci yönetimlerin sömürge halkları üzerinde uyguladıkları yaptırımlarla sömürge edilen toplumun öz yaşam ve kültürel pratiklerinden kopararak, sömürgeci idarenin istediği istikamette uygulamalarla toplumda uzun yıllar sonunda oluşan kültürel birikimin yok olması vurgulanmaktadır. Söz konusu uygulamaların hedefinde genel olarak dil ve din vardır. Buna ilişkin benzer koşutluklar üzerinden edebî eserler veren ve yazılar yazan Ngugi Wa Thiong’o “Bir yandan dillerimizin ve dillerimizin içre olan edebiyatın üzerindeki bu sistematik dayatmanın, diğer yandan kendi kültürlerini damarlarımıza zerk ederek İngilizce ve ona dair edebiyatı göklere çıkarmanın doğurduğu sonuç ne olacaktır” (2017: 917) der.

davranış ve durumlara vurgu yaptığından kimlik ile yakın bir ilişki içindedir. Tarih ve kültürel değerlerin birbirlerini beslediği ve birlikte var olduğu göz önüne alındığında, kimlik kavramının söz konusu sıkı ilişkiye yönelik koşutlukları barındırması mümkündür.

Ulus devlet bilincinin yükselişe geçmesiyle kimlik kavramı ön plana daha fazla çıkmış ve başta sosyoloji, antropoloji, tarih, edebiyat ve psikoloji gibi alanların gelişmesiyle geniş bir yelpazede incelenmeye başlanmıştır. 20. yüzyıl her anlamda değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak dünya savaşlarının ürettiği atmosferin, toplumsal meselelerin, insan haklarının, bilimsel çalışmaların sıklıkla tartışıldığı bir alan oluşturmuştur. Bu nedenle, toplumun içinden çıkan bireyin tanımlanışı ve algılanışı değişerek farklı perspektifler kazanmıştır. 20. yüzyıl başlarında etkin olan modernizm akımının, toplumun tecrübe ettiği değişimlerini zaman kavramını öne çıkararak ifade ederken bu esnada insanlar arası ilişkilerin azaldığı, herkesin iç dünyasında olup bitenlerle meşgul olduğu, savaş gibi ciddi olayların yol açtığı tahribatların izlerinin öne çıktığı bir dünyayı gösterdiği söylenebilir. Böyle bir ortamda bireyin bir yere ait olmak istemesinin sonucunda, içinde bulunan toplumun kodlarına göre bir kimlik anlayışı ve arayışı ortaya çıkmıştır. Koşullara göre şekillenen aidiyet temelli kimlik oluşumu, II. Dünya Savaşı'ndan sonra iyice ortadan kalkmış ve insanlar hayatın anlamsızlığını sorgulamaya başlamıştır. Dolayısıyla hiçbir yere ait olamama, öz varlığını sorgulama ve anlam arayışı gibi hal ve eğilimlerin etkisiyle rasyonelliğin de tartışıldığı ayrı bir alan açılmıştır. Çünkü akılcılığı öne çıkaran Batının, iki büyük savaşla dünyayı bir yangın yerine dönüştürmesi, bir kurtuluş reçetesi olarak sunulan rasyonalizmin sorgulanarak umutsuzluğun artmasına yol açmıştır. Bunlar yaşanırken toplumsal değişiklikler ve gelişmelere paralel olarak kendine bir pozisyon bulamayan birey, postmodernizmin toplumsal meselelerde, edebiyatta ve genel olarak sanatta etkisini artırmasıyla parçalanmış bir özneye dönüşmüştür.

Azınlıkların Orkestrası ve Kimlik

Azınlıkların Orkestrası yazarın ilk eseri olan *Balıkçılar*'dan farklı olarak anlatıcının İgbo kozmolojisinde koruyucu ruh adı verilen *chi* olduğu bir eserdir. Daha önceden Chinua Achebe'nin *chi* kavramını romanlarında kullandığı bilinir. Ancak Obioma *chi*'yi romanın anlatıcısı olarak kullanmıştır. Bu nedenle İgbo kozmolojisine hâkim olmak romanı kavramak için gereklidir. Kısaca değinilirse, İgbo kozmolojisinde sürekli devam eden bir reenkarnasyon durumu vardır. Kişi doğar, ölür ve *chi*'si sürekli reenkarne edilir. Mesela romanda başkahraman Chinonso'nun *chi* 'si daha önceden başka bir kimsenin içinde bulunduğunu ve onun *chi*'si olduğundan bahseder. İçinde *chi*'si olarak bulunduğu kimselere sahip diyen söz konusu koruyucu ruh, onların aldıkları her karara müdahale edemez. Ayrıca her zaman sahibinin vücudunda da bulunamayan *chi*, genel olarak sahibini korumakla görevlidir. Daha önce belirtildiği gibi, roman Chinonso isimli bir kanatlı hayvan çiftliği işleticisinin başından geçen olayları okurla buluşturur. Chinonso, çiftçilikle geçimini sağlarken bir gün evinin oradaki köprüde karşılaştığı Ndali isimli kadınla yakınlaşır. Sonrasında Ndali'nin ailesiyle tanışmaya giden Chinonso çok kibirli olan aile üyelerinin açık bir şekilde aşağılamasına maruz kalır. Buna çok içerleyen Chinonso Ndali tarafından teselli edilir: "*Sana yaptıklarının iyi olmadığını biliyorum. Seni utandırdılar. Ama görüyorsun, böyle şeyler olur. Burası Nijerya. Burası Alaigbo. Fakir adam fakir adamdır. Onye Ofbenye, toplumda saygı görmüyor. Peki ya babam ve kardeşim? Onlar gururlu insanlar. Annem bile, babamı bu konuda pek desteklemese de*" (Obioma, 2019: 128) der. Anlaşılacağı üzere Chinonso'nun yaşadıkları Ndali'yi de üzer ancak sömürgecilik sonrası oluşan oligark kesimden olan ailesinin tutumlarına engel olamaz.

Chinonso, çiftçi kimliğiyle kendisinden sosyo-ekonomik açıdan daha üst bir sınıftan olan Ndali'nin ailesiyle bir çatışmaya girer. Eczacılık okuyan Ndali'nin bir kanatlı hayvan yetiştiricisiyle birliktelik yaşamasının ailesi tarafından kabul edilmeyecek bir durum olduğunu anlayan Chinonso birçok kez tehdit edilir. Chinonso bu ilişkide yeteri kadar iyi eğitim alamaması nedeniyle ciddi bir aşağılık kompleksi hisseder. Bunun başlıca nedeni Ndali'nin hem babası hem de abisinin ona karşı takındıkları

çok sert tavidir. Ndali'nin okulunu bitirince eczacı olacağı gerçeğini öne sürüp Chinonso'nun sade bir çiftçi olarak ona uygun bir eş olamayacağını düşünmeleri Fanon'un siyahiler için söylediği: *"Zenciler karşılaştırmacıdır. Birinci hakikat. Karşılaştırmacıdırlar, demek ki her an kendi kendini değersiz kılmayla ve ben idealiyle uğraşırlar. Ne zaman bir başkasıyla ilişki kursalar, değer, liyakat söz konusu olur. Antillilerin kendilerine özgü bir değerleri yoktur, her zaman Öteki'nin ortaya çıkısına bağımlıdırlar"* (Fanon, 2020: 165-66) sözlerini çağrıştırmaktadır. Chinonso'nun çiftçi kimliğinin aşağılanması onun ötekileştirildiğine işaret eder.

Yaşadığı aşağılayıcı olaylar Chinonso'nun mevcut kimliğini ve sosyo-ekonomik durumunu sorgulamasına neden olur. Chinonso'nun yaşadığı kimlik bunalımı, birtakım iç çatışmalar ve Ndali'nin ailesiyle yaşadığı olumsuz deneyimin sonucunda yeni bir kimlik inşa sürecinin kapısı aralanır. Chinonso, Ndali ile arasındaki irrasyonel bir düşünce olan eğitim farkını ortadan kaldırmak ve yurtdışında bir üniversitede eğitim görmek için girişimlere başlar. Aslında her şeyin başlangıcı yeni bir kimlik inşa ederek ona yaşatılan aşağılık kompleksinin bertaraf edilmesidir. Bunun için çiftliği satan Chinonso için alacağı eğitim ona farklı bir kimlik kazandıracak ve Ndali'nin ailesi karşısında daha güçlü hissettirecektir.

Romandaki karakterler ten rengine göre bir kimliğe sahiptir. Beyaz adam ifadesi İngilizce konuşan insanları, siyah adam sözü yerli halktan bireyleri temsil etmektedir. Bu durum romanın başından sonuna kadar bu şekilde ifade edilir. Romanda bir adam ifadesinin kullanılabilceği birçok yerde daha fazla detay verilerek siyah bir adam ya da beyaz adam (Obioma, 2019: 50) şeklinde betimlemelerin yer alması yazarın kimlikler üzerinden inşa ettiği tartışmaları ortaya koyar. Romanda, beyaz adam ile siyah adam arasında bir fark olduğu düşüncesiyle konuşanın ya da eylemi yapanın ten renginin vurgulanması Fanon'un siyahiler hakkındaki sözlerini çağrıştıır. Çünkü Fanon *"Her insan beyazlığa ve ışığa doğru yükseldiği için, Avrupalı kendini savunmaya çalışan bu uygarlaşmamış reddetmek istemiştir. Avrupa uygarlığı siyah dünyayla, o yabanıl halklarla ilişki kurduğunda, herkes bir konuda uzlaşır: Bu zenciler kötülük ilkesinin ta kendisidir"* (Fanon, 2020: 150) der. Obioma eserde bu noktalara temas ederek Fanon'nun anti-kolonyalist söylemlerinde tasvir ettiği ayrımı ortaya koymaktadır. Benzer bir koşutluk romanda şöyle gösterilmiştir:

Beyaz Adam'ın büyücülüğünün bu ürünleri, şimdi şikâyet etmenizin, ağlamanızın ve şahin saldırısından sonra kuşlar gibi çocuklarınız için feryat etmenizin nedenidir. Geleneklerinizi ayaklar altına alan Beyaz Adam'dır. Ülkenizin tanrıları başlarını ona teslim ettiler ve o da onları kafa derilerine kadar tıraş etti. Başrahiplerinizi kırbaçladı ve yöneticilerinizi astı. Totemlerinizin hayvanlarını evcilleştirdi ve kabilelerinizin ruhlarını hapsedti. Bilgeliklerinizin yüzüne tükürdü ve yiğit mitolojileriniz onun önünde sustu (Obioma, 2019: 202).

Beyaz adamın yerel kültürel değerlere verdiği zararın anlatıldığı yukarıdaki alıntı sömürgeciliğin neden olduğu tahribatı göstermektedir. Bunlara ek olarak beyaz adam ifadesi romanda buna benzer yıkıcı eylemlerle özdeş olacak biçimde kullanılır. Örneğin, romanda Omenkara'nın karısının beyaz bir adam tarafından alıkoyulmak istendiğini ancak buna karşı duran Omenkara'nın bölge komiseri tarafından köy meydanında asıldığı vurgulanır (Obioma, 2019: 153). Burada beyaz adam ile yerli halk arasında geçen bir olumsuzluk anlatılır. Yaşanılan bu olayın sonunda itaat etmeyen yerli halktan bir kişinin başına gelenler ifade edilir. Beyaz adam kimliği ve zorbalık bir arada verilirken, romanda sömürülenin yaşadığı baskıya göndermelerde bulunulur.

Romanda beyaz adam ifadesinin farklı temalarla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eserde *"Agujiegbe, burada anlattıklarımın Beyaz Adam'ın uygarlığının eğitimi olduğunu biliyorsun. Kendi kuşağındaki çoğu insan gibi, halkı İgbo'nun eğitimi ve bilgili babaların medeniyeti hakkında hiçbir şey bilmiyordu"* (Obioma, 2019: 153) denildiği görülür. Beyaz adamın medeniyetinin ve gücünün yansıtılmasının yanı sıra yerel kültürel değerler ve eğitimin küçümsendiği anlaşılır. Yukarıda görüldüğü gibi beyaz adam kimliği gücü ve özgüveni temsil etmektedir. Buna ilişkin romanda *"Elo bana yurtdışında yaşadığımı söyle dedi Beyaz Adam'ın"*

dilinde, Afrikalı bir dil konuşmanın cezalandırılabilir bir suç olduğu okul günlerinde yaptıkları gibi. Bu yüzden Elochukwu hariç, neredeyse hepsi büyük babaların dilini konuşsa da, okuldaki arkadaşlarıyla iletişim kurma şekli Beyaz Adam'ın diliydi" (Obioma, 2019: 163) denilmektedir. Anlaşılacağı üzere, beyaz adamın dili başka bir deyişle sömürgecinin egemenliğinin göstergesi İngiliz diliyle konuşmanın bilime ve eğitime açılan bir pencere olduğu vurgulanarak yerel dil ötekileştirilmektedir. Yukarıda ifade edilenler göz önüne alındığında, romanda çok yoğun bir şekilde kullanılan beyaz adam sözünün kimlik terimiyle yoğun bir ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Öte taraftan, gücün ve ileride olmanın göstergesi olan beyaz adam dil ve din gibi saikleriyle yerel halk üzerinden bir kimlik inşasına girişmektedir. Bu durum romanda şöyle yankı bulmaktadır: "Buna bir de Beyaz Adam'ın dininin cazibesini, icatlarını, silahlarını (örneğin, yeryüzünde kraterler yaratabilmesini, ağaçları ve insanları paramparça edebilmesini) eklerseniz, çocukların şanlı babalarının yollarını neden terk ettiklerini anlarsınız. Babaların çocukları, çocukların şanlı babaların yollarını neden terk ettiklerini anlamıyorlar" (Obioma, 2019: 201). Yazar romanda ana konular olan Chinonso ve Ndali arasında cereyan eden olayların yanı sıra anlatıya serpiştirilen beyaz adam imgeleri ile sömürgeciliğin bıraktığı yaralara ışık tutar.

Beyaz adamın başka bir ifadeyle sömürgecinin üstün oluşunun kimlik oluşum süreçlerine doğrudan etkisi olması nedeniyle söz konusu sömürgecilik sonrası yerel halkın Batılılaşma düşüncesiyle belirginleşen aradalık coğrafyadan azade bir doğu ve batı algısını ortaya koymaktadır. M. Ali Çelikel (2011: 97) bu noktada "Sömürgecilik uygulamalarının hedeflediği Batılılaştırma projesi, Batılının zihninde önceden hazırlanmış Oryantalist bir Doğu imgesi yaratırken, Doğulu'nun zihninde de Batı imgesini yeniden yapılandırmaktadır. Burada Batı, coğrafi bir terim yerine bir değerler dizgesi olarak algılandığında sömürgeciyi temsil etmekte, Doğu ise sömürüleni temsil etmekte" der. Bu bağlamda doğu sömürülenin kimliği, batı gücün ve ileriliğin göstergesidir. Başka bir deyişle coğrafi temsilin ötesine geçen doğu batı farkı gelişmişliğiyle örnek alınanı ve buna öyküneni gösterir. Dolayısıyla coğrafi konum göstergelerinden farklı olarak doğu ve batı imgeleri sömürgeciyle sömürülen kimliklerini ortaya koymaktadır.

Batı ya da beyaz adam disiplini ve çağdaş olanı simgelemektedir. Eserde "Daha önce de bahsettiğim gibi, Beyaz Adam'ın medeniyeti buna bağlıdır. Saati elinden alırsanız onun dünyasında hiçbir şey mümkün olmaz" (Obioma, 2019: 206) denilmektedir. Zamanı ustaca kullanma gibi çağdaş meziyetlere sahip beyaz adam için her şey vaktinde olmalıdır; bu durum pozitif bir kimlik bileşeni olarak karşımıza çıkarken aynı zamanda sömürülen öznelerin bu özelliklere sahip olmadıklarına işaret etmektedir. Bir kimlik anlayışı olarak doğruluk sömürüleni gösteren ve daha az olumlu sığata sahip bir yapıyı ortaya koymaktadır.

Romanda "beyaz adamın dili" ifadesinin sürekli vurgulandığı görülmektedir. Eser birçok postkolonyal anlatıda karşılaştığımız gibi çok dilli bir aura'yı resmettiğinden dil geçişleri yazar tarafından belirtilmektedir. Konuşan karakterin İgbo, Yoruba ya da beyaz adamın dili olarak tanımlanan İngilizce ile mi konuştuğu anlatıcı tarafından belirtilir. Güçlü olanın dilinin egemen olması kaçınılmaz olduğundan yerel halkın İngilizce konuşması bunun doğal sonucudur. Ian Chambers modernitenin dillerinin şekillenmesi ve kentin farklı ritimlere göre işlenmesi çerçevesinde "Bu, egemenin, efendinin - dilsel, edebi, kültürel, dinsel ve müziksel - dillerini konuşmaktır ama daima farklı biçimde konuşmaktır. Dil ele geçirilir, parçalanır ve ardından yeni bir bükümle, beklenmedik bir aksanla ve hikâyenin akışında yeni bir sapmayla yeniden toplanır" (Chambers, 2020: 42) der. Ayrıca, sömürgecilik sonrası edebi eserlerde sıkça görülen dilin parçalanması ve çok sesli metin yapısı burada fark edilir. Çünkü romanda Nijerya yerel dilleri, İngilizce ve yer yer Türkçe ifadelerin anlatı içerisinde kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla metin içerisinde yoğun kullanılan İngilizce dilinin içerisine yerel dilden ifadeler ya da başka sözler eklenerek anlatının zenginleştiği ve çok sesli bir boyuta sahip olduğu söylenebilir. Romanda, yukarıda ifade edilen söz konusu dil çeşitliliğine ilişkin şu ifadelerle rastlanır; "Yabancı, beyaz tenli, anlayamadığı bir dilde ve Beyaz Adam'ın

dilinin parçalanmış, paçavraya dönmüş bir versiyonunda konuşan bu iki kadın, ilginç buldukları için saçlarına dokunmak istediler" (Obioma, 2019: 235). Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi sömürgecinin dilinin farklı özellikler eklenerek veya dilin esas olan özelliklerine dikkat edilmeyerek özünden ayrıldığını ve bu durumun doğal bir sonucu olarak melez bir dil yapısı ortaya çıkar.

Romanda, bir diğer göze çarpan kimlik inşası Beyaz adamın dini olarak görülmektedir. Eserde, çok fazla dini referans olduğu ve birçok kez Hristiyanlık dini pratiklerine ait unsurların anlatının içerisine dâhil edildiği anlaşılır. Chinonso'nun eserde kendisini kuş çobanı olarak gördüğüne ilişkin söyledikleri bu paralelde değerlendirilmektedir. Eserde "*Sen bir kuş çobanısın, sürünü seviyorsun. Onlara İsa'nın koyunlarına büyük bir sevgiyle baktığı gibi bakıyorsun*" (Obioma, 2019: 96) denilmektedir. Chinonso'nun kendisini kuş çobanı olarak tanımlaması Hz. İsa'ya referans yapılarak gösterilmiştir. Bu ifadeler Kutsal Kitap'taki; "*Dağılmış koyunlarının arasındaki bir çoban sürüsüyle nasıl ilgilenirse, ben de koyunlarımla öyle ilgileneceğim. Bulutlu, karanlık bir gün dağılmış oldukları her yerden onları kurtaracağım*" (Hezekiel, 34: 12) ayetlerine göndermede bulunmaktadır. Chinonso'nun romanın birçok yerinde çoban olduğunu (Obioma, 2019: 108-113) söylemesine ek olarak sömürgecinin dini unsurlarına göre paralellikler bulunması romanda ortaya konulan beyaz adamın dini pratikleriyle kurgulanan bir kimlik inşası olarak görülmektedir. Sömürülenlerin birçok alanda Batılı güçlere öykündüğü yukarıda anlatılmaktadır. Bu noktada Memmi'nin söz konusu öykünme sürecine ilişkin görüşleri Batı ve Batılı'nın sömürülene bakışını anlatmaktadır; Sömürgeciye benzemeye çalışırken, sömürgecinin onları kendisinden farklı görmekten vazgeçebileceğini samimiyetle umarlar. Geçmişleri unutma, kolektif alışkanlıklarını değiştirme ve Batı dilini, kültürünü ve geleneklerini coşkuyla benimseme çabası buradan kaynaklanır. Ama sömürgeci bu adayların bu benzerliği geliştirme hevesini her zaman açıkça kırmasa da, bu konuda başarılı olmalarına asla açıkça izin vermez (Memmi, 2021: 64).

Memmi, sömürgecilik sonrası süreçlerde sömürülenlerin geçmişlerini unutma, kolektif alışkanlıklarını değiştirme ve Batı dilini, kültürünü ve geleneklerini benimsemesine karşın, sömürgecilerin onları farklı görmekten vazgeçmediğine değinir. Öte yandan, beyaz adamın tüm yaşam pratiklerini hayatına uygulamasına rağmen sömürülenin beyaz ve siyah ayrımının odağından kopmadığı görülmektedir. Başka bir deyişle, romanda sömürgecinin dili, dini ve yaşam pratiklerinin sömürülen tarafından ciddi manada benimsenmesi aradaki ayrımın boyutunu değiştirmez. Daha açık bir ifadeyle her ne kadar sömürülen özneler için sömürgeciye benzemeye çalışmanın aradığına sebep olduğu bilinse de bunun sömürgeci gözünde bir bağlayıcılığının olmadığı, ne kadar onlar gibi olmaya gayret etseler de aradaki zihinsel uzaklığın kapanamayacağı söylenebilir.

Chinonso, Ndali'nin ailesinin onur kırıcı ve kibirli yaklaşımlarından sonra çiftliğinin satışından elde ettiği parayla üniversite okumak için Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetine gider. Ndali biraz içerlese de bunu onunla evlenmek için yaptığını söyleyen Chinonso'nun gitmesine izin verir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne gitmeye ilkokuldan bir arkadaşının yönlendirmesi ve tavsiyesiyle karar veren Chinonso oraya gittiğinde dolandırıldığını anlar. Chinonso'nun Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne üniversite okumak için gitmesi yeni bir kimlik yapısını tecrübe etmesi anlamına gelmektedir. Chinonso KKTC' de bir göçmen statüsünde olduğundan Nijerya dışında Nijeryalı kimliğiyle birçok farklı sorunla boğuşmak zorunda kalır. En başta tüm varlığı olan çiftliğini satarak arkadaşı Jamaika vasıtasıyla kayıt olduğu okula aslında kayıt olmadığını anladığında, KKTC'deki yaşantısı farklı bir hal alır. Romanın anlatıcısı *chi* Chinonso için "*Kandırıldığımı anladı ve şimdi deli gibi yırtık pırtık kıyafetlerle etrafta dolaşır*" (Obioma, 2019: 210) der. Oysa Chinonso KKTC'ye geldiğinde farklı hayallere sahiptir. Çünkü Jamike Kıbrıs'ı, her şeyin düzenli olduğu bir yer olarak anlatmıştı. Elektrik sabitti; yiyecek ucuzdu; hastaneler boldu ve eğer öğrenciyse ücretsizdi ve işler, su gibi. Bir öğrenci bir cipe ya da E sınıfı bir Mercedes-Benz'e

binebiliyordu (Obioma, 2019: 166). Gittiği yerde Jamike'nin anlattığı ortamı bulamayan Chinonso bir Afrikalı olarak yeni gittiği bir ülkede dolandırılmasının da etkisiyle boşluğa düşer. Chinonso'nun KKTC'de bulunduğu sürede Afrikalı kimliğinden dolayı ötekileştirildiği görülür. Bu noktada, Chambers ötekini tanıdığımızda, artık dünyanın merkezinde olmadığımızı kabul etmiş oluruz. Merkez ve varlık duygumuz değişir. Buna paralel olarak, tarihsel, kültürel ve psikik özneler olarak bizler de köklerimizden koparılır, varoluşumuza, hareket ve başkalaşım bağlamında karşılık vermeye zorlanırız (Chambers, 2020: 43) der. Chinonso'nun yaşadığı çatışma yukarıda anlatılan merkezsizliğe işaret eder. KKTC bir sömürge ülkesi olmasa da Chinonso'nun orada yaşadığı ten rengine bağlı aşağılamalar yukarıda bahsedilen kimlik algısını çağrıştırmakta ve ötekileştirmeyi düşündürmektedir. Başka bir deyişle, yaşanan herhangi bir olumlu veya olumsuz durumda diğer vatandaşlarla eşit haklara sahip olmayacak ya da farklı muamelelere maruz kalacaktır. Chinonso KKTC'de yaşadığı olumsuz bir durumdan ötürü haksız yere hapis yatmak zorunda kalır. Hapishanede kaldığı sürede çok kötü bir muameleyle karşılaşan Chinonso'nun masum olup olmadığı hiç hesaba katılmamıştır. Sırf ten rengi nedeniyle ön yargılı bir şekilde söz konusu kötü davranışlara maruz bırakılmıştır. Yazar, eserde bu durumu aşağıdaki gibi ortaya koyar:

Tobe'nin listelediği, malları ellerinden alınan insanlar - karakolun yanındaki Nijeryalı kız, havaalanındaki adam, karakolun yanındaki tüm Nijeryalı kızlar, geçmişte ya da günümüzde yapmak istemedikleri bir şeyi yapmak için kendi iradeleri dışında yakalanan herkes, ait olmak istemedikleri bir oluşuma katılmaya zorlanan herkes ve sayısız diğerleri - şimdi o da katılmıştı. Zincirlenmiş ve dövülmüş, toprakları yağmalanmış, medeniyetleri yok edilmiş, susturulmuş, tecavüze uğramış, utandırılmış ve öldürülmüş herkes. Tüm bu insanlarla ortak bir kaderi paylaşmaya başlamıştı. Onlar, tek çareleri ağlamak ve feryat etmek olan bu evrensel orkestraya katılan bu dünyanın azınlıklarıydı (Obioma, 2019: 290-91).

Burada eserin adına anıştırma yapılarak siyah tenliler özelinde Nijeryalıların yaşadıkları ötekileştirilme sorunlarına değinilmiştir. Her yerde ötekileştirilen bu insanların bir azınlığı temsil ettiğine işaret edilir. Chinonso'nun orada tanıştığı Tobe isimli arkadaşı onun yaşadığı olaylar ve diğer Nijeryalı insanların deneyimlediği olumsuzlukları geçmişte sömürgecilik eliyle talan edilen topraklar ile harmanlayarak azınlıkların orkestrasını temsil etmelerinden yakındır. Anılan durum Chinonso'nun nasıl bir kimliğe sahip olduğu noktasında fikir vermektedir. Bu paralelde, sömürgecilik ve kimlik ile ilgili Young (2016: 564) "*Sömürgeci bir kültürde başarılı olmak için Yahudi, Arap veya Afrikalı kimliklerini reddetmek gerekir*" der. Başka bir deyişle, sömürgecilerin arzu ettiği kimlik reddiyesinin olmadığı yerde başarılı olabilmek mümkün değildir. Ayrıca, Tobe'nin yaşanan olumsuzlukların nedenini sömürgeciliğin ikircikli uygulamalarına bağladığı anlaşılmaktadır. *Azınlıkların Orkestrası* ifadesi bir kimlik göstergesi olarak kullanılırken, sömürülenin nasıl tanımlandığıyla ilgili de bilgi vermektedir. Tanınma ve kimliği birbirinden ayıramadığımızdan Tobe'nin yukarıda ifade ettiği sorunsal tanınmama nedeniyle oluşan kimlik bunalımı olarak değerlendirilir.

Chinonso, KKTC'de birçok farklı olayla karşılaşır ve anlatıda bunları ayrıca gözlemlediği durumlarla da ortaya koyar. Eserde siyah tenli bir insanı tasvir ederken Arap denildiğine vurgu yapılır (Obioma, 2019: 325). Ayrıca bu kullanım hakkında "*Tobe ona bunu ne zaman duysa kendisine köle denildiği anlamına geldiğini söylemişti*" (Obioma, 2019: 325) denilir. Arap ifadesi ile siyah tenli insanlar kastedilir ve köle çağrışımları yapıldığı görülür.

Sonuç

Bu çalışmada Chigozie Obioma'nın *Azınlıkların Orkestrası* isimli romanında kimlik kavramı paralelinde postkolonyal bir uzamda ortaya konulan yansımalara odaklanılmıştır. Chinonso'nun Ndali'nin ailesi tarafından kabul edilmemesi Chinonso'nun kimliğiyle ilgilidir. Çünkü eserde Chinonso

bir kanatlı hayvan çiftçisini, Ndali ve ailesi ise batılı anlamda eğitim almış tensel siyahi zihinsel olarak Batılı düşüncüyü temsil etmektedir. Ayrıca eserde sömürgeci gücün mirasıyla yoğrulmuş kimlik inşa süreci gösterilmiştir. Çalışmada Chinonso'nun yaşadığı olumsuzluklardan kurtulmak için deneyimlediği hem sömürgecinin mirası hem de sömürülen özneler açısından kimlik inşa süreci çift taraflı olarak irdelenmiştir. Söz konusu sömürgeci inşanın doğal bir sonucu olarak kimlik karmaşası ve bunalımı görülmektedir. Sonuç olarak Obioma'nın *Azınlıkların Orkestrası* isimli eseri postkolonyal bir düzlemde kimlik temasını açık eden bir yapıdadır.

Kaynaklar

- Akhtar, S. (2021). *Göç ve kimlik – kargaşa, sağaltım ve dönüşüm* (S. Ayhan, Çev.). Sfenks Kitap.
- Arkonaç, O. (1999). *Açıklamalı psikiyatri sözlüğü*. Nobel Tıp Kitabevi.
- Budak, A. (2017). *Roman, kimlik, kültür-kuramsal metin incelemeleri*. Bilge Kültür Sanat.
- Chambers, I. (2019). *Göç, kültür, kimlik* (İ. Türkmen & M. Beşikçi, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Çelikel, M. A. (2011). *Sömürgecilik sonrası İngiliz romanında kültür ve kimlik*. Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Fanon, F. (2020). *Siyah deri, beyaz maskeler* (O. Türkay, Çev.). Metis Yayınları.
- Hezekiel: 34/12. (n.d.). *Kutsal Kitap online*. Kutsalkitap.org. <https://www.kutsalkitap.org/online-incil-oku/>
- Karaduman, S. (2010). Modernizmden postmodernizme kimliğin yapısal dönüşümü. *Journal of Yaşar University*, 17(5), 2886-2899.
- Memmi, A. (2021). *Sömürgecinin portresi & sömürgeleştirilenin portresi* (Ş. Süer, Çev.). Telemak.
- Obioma, C. (2019). *An orchestra of minorities*. Abacus.
- Oxford English Dictionary. (1989). "Identity". *The Oxford English Dictionary* (2nd Edition) (pp. 620). Oxford University Press.
- TDK. (t.y.). "Kimlik". *Güncel Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu, Ankara. <https://sozluk.gov.tr/>
- Young, R. J. (2016). *Postkolonyalizm tarihsel bir giriş* (B. Toksabay Köprülü, & S. Şen, Çev.). Matbu Kitap.
- Wa Thiong'o, N. (2017). Afrika edebiyatının dili. In A. S. Akçay (Ed.), *Afrika: 500 yıllık serencamın hikayesi* (Cilt 2, ss. 908-938). Hece Yayınları.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı - ✓iThenticate

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci yazar: % 50 / İkinci yazar: % 50.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes - ✓iThenticate

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: % 50 / Second Author: % 50.

Şeyh Gâlib'in "-dır bu şeb" Redifli Gazelinin Yapısalcılık Yöntemiyle Analizi*

Analysis of Şeyh Galib's Gazel with the Redif "-dır bu şeb" using Structuralism Method

Mustafa Yunus Gümüş¹

Öz

Metni anlamak ve yorumlamak geçmişten günümüze okur/yorumcu açısından büyük bir problem olmuştur. Bundan dolayı metnin anlaşılması için farklı bakış açıları geliştirilmiş ve metin yorumlama yöntemleri ortaya çıkmıştır. Metin şerhi de bu değerlendirme usullerinden biri olup divan şiiri metinlerinin daha iyi ve doğru anlaşılabilmesi için kullanılmaktadır. Bununla birlikte modern dilbilimciler metnin anlaşılması için farklı kuramlar ortaya koymuşlar ve bunlara uygun analiz yöntemleri geliştirmişlerdir. Yapısalcılık da 20. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle Fransız dil kuramcıları ve uygulamacıları tarafından yapılan çalışmalar neticesinde etkinlik kazanan bir akımdır. Birçok disiplinde kullanılan yapısalci analiz yöntemi edebî metinlerde de uygulanmıştır. Divan şiiri metinleri de yapısalci değerlendirme yöntemi ile yorumlanmaya uygundur. Bu çalışmada Şeyh Gâlib'in "-dır bu şeb" redifli gazelinin şerhi ve yapısalci yönünden analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gazel, Redif, Şerh, Yapısalcılık.

Abstract

Understanding and interpreting the text has been a major problem for the reader/interpreter from past to present. Therefore, different perspectives have been developed for understanding the text and text interpretation methods have emerged. Text commentary is one of these evaluation methods and is used for a better and more accurate understanding of divan poetry texts. However, modern linguists have put forward different theories for understanding the text and developed appropriate analysis methods. Structuralism is a movement that gained influence towards the end of the 20th century, especially as a result of the studies carried out by French language theorists and practitioners. The structuralist analysis method used in many disciplines has also been applied to literary texts. Divan poetry texts are also suitable for interpretation with the structuralist evaluation method. In this study, Şeyh Gâlib's ghazal with the rhyme "-dır bu şeb" was analyzed in terms of commentary and structuralism.

Keywords: Gazel, Repeated Verse, Commentary, Structuralism.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Malatya, Türkiye, e-posta: mygumus@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2432-2955>. (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 07.11.2024.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 27.12.2024.

Online Yayın Tarihi/Published Online Date: 30.12.2024.

Atf-Citation (APA 7 Style): Gümüş, M. A. (2024). Şeyh Gâlib'in "-dır bu şeb" redifli gazelinin yapısalci yöntemle analizi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 96-122.

Giriş

Dilin nasıl inceleneceği konusunda dil felsefesi üzerine çalışan araştırmacılar açıklamalar getirmişler fakat bunlar dilin niteliği hakkında konuşmanın zor olduğu gerçeğini değiştirmemiştir. Dilbilim üzerine çalışan Saussure “dil”in toplumsal, “söz”ün bireysel olduğunu söyler. Ona göre kuralı koyan dildir ve söz, bireysel kullanımdır. Yani dil, kurallar silsilesinden oluşur; söz ise bu kuralların bireyler tarafından uygulanmasıdır. Bu açıklamalardan da görüleceği üzere dil ile sözü birbirinden ayırmak mümkün değildir. Saussure’ün de ifade ettiği üzere konuşan topluluğu olmayan bir dil varlığını sürdüremez (Uçan, 2008: 13-14)

Edebî metinlerin asıl değerlerinin ortaya çıkması için metnin, muhatabı tarafından anlaşılması gerekir. Özellikle klasik Türk şiiri metinleri yazıldıkları dönemlerden sonra okuyucular tarafından yeterince anlaşılammıştır. Bundan dolayı metnin dil ve anlam yönünden değerlendirildiği, tercüme ve tenkidini de ihtiva eden şerhler yapılmıştır. “Şerh” kelimesi açma, ayırma, açıklama ve açık anlatma anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 2008: 991). Terim olarak ise “şerh” kelimesi “bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifade ve nüktelerini açıklama ve yorumlama, anlaşılması zor bir metni beyan, tefsir ve keşfetmek; niteliğini açıklamak, aydınlatmak, yorumlamak; muhtelif ilim dallarında incelenen bir eser hakkında yazılan açıklayıcı eser.” şeklinde ifade edilmektedir (Ceylan, 2007: 1).

Klasik bir metin şerh edilirken öncelikle şerhi yapılacak metin verilir ve sonra metnin şerhine geçilir. Metin şerhi konusunda genel olarak iki yöntem kullanılmıştır. Birinci yöntemde metni şerh eden kişi metindeki kelimelerin lugat anlamını verir, gramer özelliklerini ortaya koyar ve metni yorumlar. İkinci yöntemde ise metnin şekil özellikleri üzerinde hiç durulmaz ve doğrudan metin yorumlanır. Birinci şerh yöntemi diğer yönteme göre daha detaylı ve daha kapsamlıdır (Erdoğan, 1997: 287).

Son iki yüzyılda dünyadaki büyük değişimler insan hayatını birçok yönden etkilediği gibi dil ve edebiyat çalışmalarını da etkilemiştir. Özellikle metnin anlaşılması ile ilgilenen felsefecilerin ortaya koyduğu kuramlar ile birlikte edebî bir metne birden farklı şekilde bakmanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Klasik metin şerh yönteminden modern şerh yöntemine geçildiği bu dönemde Ferdinand de Saussure’in ortaya koyduğu Yapısalcılık kuramı, dilsel öğelerin algılanışını ve yorumlanışını değiştirmiştir.

Yapı ve Yapısalcılık Kavramları

Kısaca “Bütünün bir araya getirilişinde uyulan dizge; strüktür.” şeklinde tanımlanan “yapı” kavramı *Gramer Terimleri Sözlüğü*’nde “Belli bir dilin bölümlerini birbirine bağlayan ilişkiler bütünü. Söz gelişi, Türkçenin ses yapısı, seslerin biribiri ile ilişkilerine, şekil yapısı da ek ve köklerin karşılıklı ilişkilerine bağlı bir sistem, bir bütündür.” (Korkmaz, 1992: 170); *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*’nde “Genel olarak, bir bütünü oluşturan çeşitli bölümlerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerden ve bütün içinde yerine getirdikleri işlevlerden doğan düzen; özel olarak, dilsel öğelerin oluşturduğu, eşsüremli iç bağıntılardan ve öğelerin işlevlerinden kaynaklanan, özerk nitelikli bütün, dizge; kimi durumlarda da dizimsel düzlemdeki ilişkilerin oluşturduğu bütün; sözdizimsel düzen.” (Vardar, 1998: 218) şeklinde tanımlanmaktadır.

Yapı kavramı farklı bilim dallarında kullanılır ve canlı veya cansız bir organizmanın kendisidir. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere birçok alt sistemin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan parçalar bütünüdür. Yapı kavramına dar anlamda baktığımızda toplum ya da örgüt içindeki birimlerin birbirleri arasındaki karmaşık ilişkilerin tümünü ifade ettiğini söyleyebiliriz. Yani yapı; grup, klan, aile veya diğer toplumsal kurumların eşgüdüm içinde bir araya gelmesiyle oluşturdukları mevcut ilişkilerdir. Yapısalcılık, yapı kavramından türetilmiş bir sistem ve onun parçaları arasındaki ilişkiyi inceler. Sosyal yapı içerisindeki alt birimler birbiriyle ilişki içindedir ve birbirlerinden bağımsız hareket etmezler. Bu

birimlerin birinde ortaya çıkan değişim, diğer birimleri de etkileyebilmekte ve dönüştürebilmektedir. Yani alt birimler arasındaki karşılıklı ilişkiden bütüne doğru bir yönelim vardır. Bu anlayışa göre kültürel yapı, dil ve onun işlevi üzerinde kurgulanmış bir model ile açıklanır. Bunu uygularken dildeki benzerlik/çağrışım ve karşıtlık/zıtlık ilişkisinden yararlanan bu yaklaşım, herhangi bir kültürdeki unsurların benzerlik ve zıtlık ilişkisini anlamlandırmaya çalışır (Nar, 2014: 32-33).

Yapısalcılık bağlamında yapı kavramı, kendi içinde barındırdığı öğelerin toplamından daha çok bir bütünselliğe sahiptir. Onun sahip olduğu bütünsellik hiçbir şekilde öğelerin yığına indirgenemez. Çünkü yapı içinde bulunan öğeler, tek başına bir değere sahip değildir. Bu öğeler ancak genel dizge içinde belirli bir yer tuttukları için değer kazanırlar. Bundan dolayı yapı kavramı, bağıntılardan oluşan bir dengeyi ifade eder (Yüksel, 1982: 5-6).

Yapısalcılık ise sözlükte şöyle geçer: “Olguları bir bütünün öğeleri olarak ve bu bütün içindeki ilişkileri bakımından ele alan, yapı incelemelerine yönelen, dilbilimin yanı sıra, daha başka birçok insan biliminde önemli bir yer tutan çeşitli akımlara verilen ortak ad.” (Vardar, 1998: 219). Berna Moran yapısalcılığın “yüzeydeki birtakım fenomenlerin altında, derinde yatan bazı kuralların ya da yasaların oluşturduğu bir sistemi (yapıyı) aramak.” olduğunu söyler. Kendi başlarına herhangi bir anlamı olmayan sistemdeki birimlere anlam kazandıran ve onları sistemin bir parçası hâline getiren, sistem içinde birbirleri ile olan bağıntılarıdır (Moran, 2002: 186). Yani yapısalcılık, gerçeği birbirine bağımlı bir parça-bütün ilişkisi içinde algılanan öğrenme ve değerlendirme yaklaşımıdır. Yapısalcılar, tüm insan davranışlarının ve düşünsel eylemlerin yapısal bir temele dayandığını ve yapılacak düzenli bir çözümleme neticesinde bu yapının ortaya çıkarılabileceğine inanırlar (Yüksel, 1982: 6).

Saussure, dili, kavramları belirten bir göstergeler dizgesi olarak tanımlar. Onun dil olgusuna ilişkin kullandığı “dizge” kavramı yerine kendinden sonraki araştırmacılar tarafından yapı sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır. Böylece “yapı”, yapısalcılığın temel kavramı olarak kabul edilmiştir (Yüksel, 1982: 9-10). Saussure dizgeye ulaşmak için bütünden yola çıkar ve dil bütünlüğünü oluşturan öğeleri çözümler. Bu birimlerin tanımlanabilmesi için birbirleriyle ilişkileri olmalı ve bu durum tespit edilip ortaya konmalıdır. Çünkü onların tek başlarına yapı olmaları mümkün değildir. Bu dil birimlerinin durumu satranç oyununda, oyun kuralları çerçevesinde, her bir taşın değeri diğer taşlar ile olan ilişkisine göre değişir. Dil bilimsel çözümleme de metindeki temel öğeler arasındaki ilişkilerin ortaya konulmasıyla belirlenebilir. Örneğin bir metinde iki kez kullanılan ses birimi töz değil, biçimsel niteliktedir. Bu, dilin ayırıcı özelliklerinden biridir.

Dil içindeki parçalar hem bütün ile hem de diğer parçalar ile bağıntı kurarlar. Dil dizgesi içindeki bağıntıda öğeler, aralarındaki farklılıklar/karşıtlıklar ile yan yana gelerek dizge oluşturur. Yani bir ses birimi diğer veya bütün ses birimlerinden ayrılarak dilsel dizgeye girer. Türkçede “h” ve “p”, “a” ve “o” ses birimleri birbirinden ve diğer ses birimlerinden ayrı olduğu için bir anlam ortaya çıkar. İşte “h-a-s-t-a” ve “p-a-s-t-a”yı, “p-a-s-t-a” ve “p-o-s-t-a”yı bu şekilde birbirinden ayırabiliriz (Yüksel, 1982: 10-11).

“Yapısalcılığın kilit taşı *yapı* kavramı, ana ilkesi ise *iç inceleme* kuralıdır. Yapı özerk bir bütündür: Değerini birbirinden alan, aynı anda bir arada bulunan eş zamanlı öge ya da olguların ördüğü, türlü düzeylerde kurulan bağıntıların dokuduğu, belirlediği bir bütün. İç inceleme ilkesi, bütünün bu özelliklerinden doğan, uyulması zorunlu bir araştırma koşuludur” (Vardar, 1974: 315).

Edebiyat, felsefe, siyaset, matematik gibi birçok disiplinde kullanılan bir kuram olan yapısalcılık, 1960’larda Roland Barthes, Gerard Genette, Claude Bremond, Greimas ve Todorov gibi dil bilimciler tarafından edebiyatta uygulanmaya başlanmıştır (Kolcu, 2008: 293).

Yapısalcı Analiz

Bir şiirde kelimeler için şairin belirlediği yer değiştirildiğinde, aslı konumdaki deruni ahenk ortadan kalkar. Şairin, şiir metninde dizelere yüklediği ahenk ve düzen yerle bir olur. Böylece şiir de yerle bir olmuştur. Çünkü şair, şiir metnini oluştururken dilin kaynaklarını sistematik ve bilinçli bir şekilde kullanır (Wellek & Warren, 2021: 29). Bundan dolayı şairin oluşturduğu metne müdahale etmek veya metindeki unsurların yerini değiştirmek metne yapılacak en büyük tacizdir.

Barthes'e göre bir metni anlamak yalnızca öykünün gelişimini izlemek değildir. Aynı zamanda metnin çeşitli düzeylerinin belirlenmesini, metinde örtük olan bağlantıların anlam düzeylerinde de değerlendirilmesini gerektirir. Yani bir anlatıyı okumak sadece bir sözcükten başka bir sözcüğe geçmek olmayıp sürekli olarak bir düzeyden bir başka düzeye geçmek demektir (Yüksel, 1982: 47-48).

Yapılan çalışmalar yapısalcılığın, belirli kurallar çerçevesinde yazılan divan şiirinin değerlendirilmesi açısından uygun bir zemine sahip olduğunu göstermektedir. Biz de bu çalışmamızda Şeyh Gâlib'in "-dır bu şeb" redifli gazelinin şerhini yaptıktan sonra gazeli yapısal yönüyle inceleyeceğiz.

Gazelin çevriyazısı, dizini ve sözlüğü, günümüz Türkçesine çevirisi ve şerhi

Gazelin çevriyazısı

1. Sâgar habâb-ı mevce-i mehtâbdır bu şeb
Fânûs bahr-ı nûrda girdâbdır bu şeb
2. Rindân yâd-ı çeşm-i siyeh-mest-i yâr ile
Peygûle-gîr-i kûşe-i mihrâbdır bu şeb
3. Yek reng feyz-i sâki ile bezm-i gülsitân
Her câm-ı bâde bir gül-i sîr-âbdır bu şeb
4. Rûşen-dilân ıkd-ı güherden nişân verir
Pervîn sirişk-i meclis-i ahbâbdır bu şeb
5. Çeşm ıztırâb-ı lerziş-i endâm-ı yârda
Her katre eşk dâne-i sîm-âbdır bu şeb
6. Müjgân-ı ehl-i aşk biter cây-ı hârda
Gülzâr-ı seyr çeşme-i hûn-âbdır bu şeb
7. Seng-i nişân-ı hâbda tîz eyler el-hazer
Tîg-ı nigâhu sanma girân-hâbdır bu şeb
8. Gâlib nigâhu vasfını tesvîd eder meğer
Kâğıd siyeh-bahâr-ı mey-i nâbdır bu şeb

Metnin dizini ve sözlüğü

Şeyh Gâlib'e ait "-dır bu şeb" redifli gazelde Türkçe sözcük kullanımı oldukça azdır. Redifin içinde geçen "bu" işaret sıfatı ile birlikte Türkçe sözcük olarak birkaç fiil ve yardımcı fiil kullanılmıştır. Arapça ve Farsça tamlamaların yoğun kullanılması, okuyucunun şiiri anlamasını zorlaştırmıştır. Aşağıda gazeldeki sözcüklerin metinle ilgili anlamları, kökeni, hangi sözcük türü olduğu verilmiştir. Açıklamaların sonunda, sözcüğün hangi beyitten ve dizeden alındığı gösterilmiştir..

ahbâb
aşk

i. (A.) Dost, bildik, tanıdık; sevilen kimseler, dostlar. (4b)

i. (A.) Bir kimse veya bir şeye karşı duyulan çok kuvvetli sevgi ve bağlılık. (6a)

bâde	i. (F.) Şarap. (3b)
bahâr	i. (F.) ilkbahar mevsimi. (8b)
bahr	i. (A.) Deniz, derya. (1b)
b.-ı nûr	tam. Nur denizi. (1b)
bezm	i. (F.) İçkili, eğlenceli yiyip içme ve sohbet meclisi. (3a)
b.-i gülsitân	tam. Gülistan meclisi. (3a)
bir	i. (T.) Sayıların ilkinin adı. (3b)
bitmek	f. (T.) Tohum filizlenerek topraktan çıkmak. (6a)
bu	s. (T.) En yakında olan kimse veya şeyi işâret yoluyla belirtir. (1a)
câm	i. (F.) Kadeh. (3b)
c.-ı bâde	tam. Şarap kadehi. (3b)
cây	i. (F.) Yer, mahal, mevki. (6a)
c.-ı hâr	tam. Dikenlik yer. (6a)
çeşm	i. (F.) Göz. (2a, 5a)
çeşme	i. (F.) Borularla gelen suyun bir oluktan veya musluktan aktığı, yalıklı su hazinesi veya yapısı; pınar. (6b)
ç.-i hûn-âb	tam. Kanlı çeşme. (6b)
dâne	i. (F.) Tohum gibi ufak, yuvarlak şeyler için kullanılır, tâne. (5b)
d.-i sîm-âb	tam. Gümüş su/civa tanesi. (5b)
ehl	i. (A.) Bir yerin, bir topluluğun halkından olanlar, oraya mensup bulunanlar, cemâat. (6a)
el-hazer	ü. (A.) Sakınmak gerek, aman çekin, sakın. (7a)
endâm	i. (F.) Beden, vücut. (5a)
eşk	i. (F.) Gözyaşı. (5b)
etmek	f. (T.) Türkçe’de birçok kelimenin sonuna gelerek birleşik fiiller teşkil eden, sonuna geldiği kelimeye göre değişik fonksiyonları olan, geçişli veya geçişsiz fiiller, ayrıca çeşitli deyimler yapan fiil. (8a)
eylemek	f. (T.) “Etmek, yapmak” anlamında yardımcı fiil. (7a)
fânûs	i. (F.) Uzun ayaklı süslü fener. (1b)
feyz	i. (A.) Bağış, ihsan, kerem. (3a)
f.-i sâkî	tam. Saki’nin feyzi. (3a)
Gâlib	i. (A.) Şairin mahlası. Üstün gelen, yenen, galebe çalan. (8a)
girân-hâb	i. (F.) Uykusu ağır olan. (7b)
girdâb	i. (F.) Suyun kendi etrâfında firdolayı burğu gibi dönmesi ve döndüğü yer, su çevrintisi, çevrinti, burgaç, eğrim. (1b)
gül	i. (F.) Gül ağacının güzel kokulu, pek çok çeşidi bulunan çok makbul çiçeği. (3b)
g.-i sîr-âb	tam. Suya kanmış gül. (3b)
gülsitân	i. (F.) Gül bahçesi. (3a)
gülsâr	i. (F.) Gül bahçesi, gülşen, gülistan. (6b)
g.-ı seyr	tam. Bakışın gül bahçesi. (6b)
hâb	i. (F.) Uyku. (7a)
habâb	i. (A.) Su üzerinde peydâ olan hava kabarcığı. (1a)
h.-ı mevce-i mehtâb	tam. mehtap dalgalarının üzerindeki su kabarcıkları. (1a)
hâr	i. (F.) Diken. (6a)
her	s. (F.) Tekil kelimelerin önüne getirilir ve o kelime için verilen hükmün aynı cinsten olan şeylerin hepsi için teker teker geçerli olduğunu gösterir. (3b)
hûn-âb	i. (F.) Kanlı su, kanlı gözyaşı. (6b)
ıkd	i. (A.) Gerdanlık. (4a)
1.-ı güher	tam. İnci gerdanlık. (4a)
ıztırâb	i. (A.) Maddî veya mânevî acı, azap, eziyet, zahmet, sıkıntı. (5a)

1.-i lerziş-i endâm-ı yâr ile	<i>tam.</i> Sevgilinin endamının titreyişinin ıstırabı. (5a) <i>edat.</i> (T.) İsimlerin sonuna gelerek berâberlik, refâkat, vâsıta, araç, hal, tarz, ilişki vb. anlamlarda zarflar yapar. (2a)
kâğıd	<i>i.</i> (F.) Kâğıt. (8b)
katre	<i>i.</i> (A.) Damla. (5b)
kûşe	<i>i.</i> (F.) Köşe. (2b)
lerziş	<i>i.</i> (F.) Titreyiş, titreme. (5a)
meclis	<i>i.</i> (A.) Sohbet etmek, eğlenmek amacıyla bir araya gelmiş dost ve arkadaş topluluğu. (4b)
meğer	<i>i.</i> (T.) “Oysa ki, halbuki” anlamıyla önceden farkına varılmayıp sonradan anlaşılan bir durumu bildirir, meğerse. (8a)
mehtâb	<i>i.</i> (F.) Ay ışığı, ay aydınlığı. (1a)
mevce	<i>i.</i> (A.) Dalga. (1a)
mey	<i>i.</i> (F.) Şarap. (8b)
mihrâb	<i>i.</i> (A.) İbâdet yerlerinde kible duvarında bulunan, imamın önünde durduğu yer. (2b)
müjgân	<i>i.</i> (F.) Kirpik. (6a)
m.-i ehl-i aşk	<i>tam.</i> Aşk ehlinin kirpikleri. (6a)
nâb	<i>i.</i> (F.) Hâlis, katıksız, sâfi. (8b)
niğâh	<i>i.</i> (F.) Bakış, bakma, nazar. (7b, 8a)
nişân	<i>i.</i> (F.) İşâret, belirti, iz, alâmet. (4a, 7a)
nûr	<i>i.</i> (A.) Gözle görülen aydınlık, maddî şeyleri görmeye yarayan ışık, ziyâ. (1b)
pervîn	<i>i.</i> (F.) Ülker takım yıldızı, Süreyyâ. (4b)
peygûle-gîr	<i>s.</i> (F.) Köşeyi tutan, köşede bekleyen. (2b)
p.-i kûşe-i mihrâb	<i>tam.</i> mihrâbın köşesinde bekleyen. (2b)
reng	<i>i.</i> (F.) Cisimler tarafından aksettirilen ışığın gözde yaptığı etki sonucu meydana gelen duyum, renk. (3a)
rindân	<i>i.</i> (F.) Rintlere. (2a)
rûşen-dilân	<i>birl. sıfat</i> (F.) Gönlü aydınlık, anlayışlı insanlar. (4a)
sâgar	<i>i.</i> (F.) İçki kadehi. (1a)
sâkî	<i>i.</i> (A.) İçki meclisinde içki dağıtan, kadehlere içki koyan kimse (3a)
sanmak	<i>i.</i> (F.) Şöyle veya böyle olabilecek bir şeyin zihninde kurduğu gibi olduğuna inanmak, öyle olabileceğini düşünmek, zannetmek. (7b)
seng	<i>i.</i> (F.) Taş. (7a)
s.-i nişân-ı hâb	<i>tam.</i> Uykunun bileyi taşı. (7b)
seyr	<i>i.</i> (F.) Bir şeyi zevk alarak gözle tâkip etme, bakma, izleme, temâşâ. (6b)
sîm-âb	<i>i.</i> (F.) Gümüş suyu, civa. (5b)
sîr-âb	<i>s.</i> (F.) Suya doymuş, suya kanmış. (3b)
sirişk	<i>i.</i> (F.) Gözyaşı. (4b)
s.-i meclis-i ahbâb	<i>tam.</i> Dostlar meclisinin gözyaşı. (4b)
siyeh	<i>i.</i> (F.) Siyah. (8b)
siyeh-bahâr	<i>s.</i> (F.) Siyah çiçek. (8b)
s.-i mey-i nâb	<i>tam.</i> Saf şarabın siyah çiçeği. (8b)
siyeh-mest	<i>birl. sıfat.</i> (F.) Fenâ halde sarhoş, zilzurna sarhoş. (2a)
şeb	<i>i.</i> (F.) Gece. (1a)
tesvîd	<i>i.</i> (F.) Bir yazıyı daha sonra temize çekmek üzere özenmeden yazma, karalama, müsvedde yapma. (8a)
tîg	<i>i.</i> (F.) Kılıç. (7b)
t.-i niğâh	<i>tam.</i> Bakış kılıcı. (7b)
tîz	<i>i.</i> (F.) Keskin. (7a)

vasf	i. (A.) Bir kimse veya şeyin taşıdığı hal, sıfat, nitelik. (8a)
yâd	i. (F.) Anma, hatırlama. (2a)
y.-ı çeşm-i siyeh-mest-i yâr	tam. Sevgilinin aşırı sarhoş gözünü hatırlama. (2a)
yâr	i. (F.) Sevgili. (2a, 5a)
yek	i. (F.) Tek, bir. (3a)

1.1. Gazelin günümüz Türkçesine çevirisi ve şerhi

1. Beyit

Sâgar habâb-ı mevce-i mehtâbdır bu şeb

Fânûs bahr-ı nûrda girdâbdır bu şeb

Kadeh, mehtap dalgalarının üzerindeki su kabarcığıdır bu gece.

Fanus, nur denizinde girdaptır bu gece.

Gazelin redif sözcükleri olan “-dır bu şeb” ifadesi her iki mısırda da geçer ve böylece beytin kontrolünü elinde tutar. Yani redif, beyitteki diğer kavramların birbirleri ile olan ilişkilerini sağlayan anahtar kelime görevini üstlenmiştir. Sagâr sözcüğü kadeh, içki bardağı anlamlarına gelir. Ancak beyitte mecaz-ı mürsel yapılarak kadehin içindeki şarap kastedilmiştir. Aslında bu kelimeyi şarap dolu kadeh olarak değerlendirmemiz daha uygun olacaktır. Şarabın üzerindeki hava kabarcığına “habâb” denir ve şarap doldurulurken her kadehin üzerinde/içinde doğal olarak kabarcık ortaya çıkar. “Habâb” sözcüğü genellikle dünyanın geçiciliğini ifade etmek için kullanılır. “Ay ışığı” anlamına gelen “meh-tâb” kelimesi parlaklığı itibariyle sevgilinin yüzünün teşbihinde kullanılır.

Kadeh ve ay şekil itibariyle dairesel olup birbirine benzemektedir. Ayın kendi bünyesinde ışığı yoktur ve ay, ışığını güneşten alarak ışık verir. Kadeh de boş olduğu zaman herhangi bir içecek eşyası konumundadır ancak şarap ile dolunca hakiki anlamını kazanır. Yani ay’ı kıymetli yapan güneştir, kadehi değerli yapan ise şaraptır. Gerçek anlamlarını kazanmaları için başka bir varlığa ihtiyaçları vardır. Şair, güneş ile şarabı işlevsel ve konum olarak birbirine eş görür. Güneşten aldığı ışık ile ışık yansıtan ay’ın dalgalarının kabarcığı, şarap ile dolup taşan kadehin oluşturduğu kabarcık şekil olarak birbirinin aynıdır. Güneş de yakıcıdır şarap da. Şair, kelimeleri büyük bir özen/hassasiyet ile seçmiş ve bir arada döngüsel olarak kullanmış. Beyitte kullandığı kelimelerle dairelerden oluşan bir alan oluşturmuştur: sâgar, habâb, mevce, mehtâb, fânûs, girdâb. Sürekli dönen kelimelerden müteşekkil bir beyit. Güneş dönüyor, ay dönüyor, kadeh dönüyor, dalga, girdap, fener dönüyor. Hepsi kendi konumunda dönme işlevini hakkıyla yerine getirir ve dönüş aralıksız devam eder. Ayrıca gece ve gündüzün birbirini takip etmesi de döngüselidir.

Ay ve kadeh arasında başka bir ilişki daha ortaya çıkar: Ayın büyüyüp küçülmesi ve kadehteki şarabın azalıp çoğalmasının şekil itibariyle benzerliği. Ayın ışığı azaldıkça bu ışığa muhtaç olanların hissettikleri arzu ile kadehteki şarabın azalması ile şarap müptelası olanların hissettikleri arzu birbirine benzer. Ay ışığının dalgalarının oluşturduğu kabarcıklar, şarap kadehinin üzerindeki köpüklere benzetilmiştir. Yani şair, gecenin ayın ışığı ile varlığını ortaya koyduğunu söyler ve bu ışığın karanlıkta oluşturduğu dalgaların kabarcıklı görüntüsünü bir kadehe şarap doldurulurken ortaya çıkan köpüğe benzetir.

“Fânûs” kelimesi fener ve bazı nesnelere üstünü kapatmak için kullanılan camdan yapılmış kapak anlamlarına gelir. Bununla birlikte donanma gece seyrederken gemilere rehberlik eden fenerli gemilere de “fanus” adı verilirdi. Gemiler geceleri birbirleriyle haberleşmek için donanma kalyonlarının sütunlarına ayna camlı fanus asılırdı (Yıldırım O. , 2024: 167). Bu beyitte “fanus” kavramı, etrafındaki diğer gemileri ışıtan gemi anlamındadır. “Bahr-ı nûr” tamlaması “nur denizi” anlamına gelir. Bu tamlama

dinî ve tasavvufî literatürde Hz. Muhammed'i tanımlayan bir özellik olarak değerlendirilir. Hatta Feridüddin Attar *Mantıku't-Tayr*'da Hz. Muhammed'in nurunu deniz sembolü ile göstermiştir (Attâr, 2001: 21). "Gird-âb" sözcüğü akarsu veya denizlerde suyun hareketleri sırasında oluşan çevrinti anlamına gelir. Ayrıca içinden çıkılmaz tehlikeli veya zor durumu ifade etmek için de bu sözcük kullanılmaktadır (Şentürk, 2021). Fener gemisi, nur denizindeki girdap gibi çevresindekileri ya da aydınlattıklarını içine çeker. Yani etrafındaki unsurlar, dairesel çekim gücüne sahip ışığın kontrolüne girer ve kendi kontrolünü kaybeder. Nur denizi, Hz. Peygamber'in nurunu temsil eder. Burada oluşan girdap da içine aldığı nur denizine boğar, yani nura gark eder. İkinci mısradaki ışık, kontrolü ele geçiriyor ve sahip olmak istediği nesnelere içine çekiyor. Fener gemisinin etrafındaki gemilere yol gösterirken dönmesi, tıpkı nur denizindeki girdap gibi, bütün nesnelere ışığın merkezine, yani fanusa doğru hareket etmesine neden olur. Artık bu nesnelere kendilerine ait hareket bilinci kalmamıştır. Her iki mısradaki da aşağıya doğru bir hareket söz konusudur. Ay ışığının aydınlığı, şarabın kadehe dökülmesi ve girdap yukarıdan aşağıya doğru bir hareketi gösterir. Nesnelere hareketleri dairesel olduğu için bu hareketler döngüsel ve daimidir. Sâgar-fânus, mevce-i mehtâb-bahr-ı nûr, habâb-gird-âb sözcükleri bağlamsal olarak birbiriyle ilişkilidir. Dairesellik ve döngüsellik beyitteki kelime kullanımını doğrudan etkilemiştir.

2. Beyit

Rindân yâd-ı çeşm-i siyeh-mest-i yâr ile

Peygüle-gîr-i kûşe-i mihrâbdır bu şeb

*Rintler, sevgilinin aşırı sarhoş gözününün hatırası ile
Mihrabın köşesine sığınmışlardır bu gece.*

Beyit "rindân" sözcüğüyle başlar. Divan şiirinde rintler, korkusuzlukları ile tanınır. Onlar; umursamaz, vurdumduymaz, cesur ve onurlu duruşlarıyla yaşadıkları zamana iz bırakmışlardır. Meyhane-mescit kavgasında meyhane tarafında durarak zamanın otoritesine karşı direnç göstermişler ve menfaatleri için hiç kimsenin önünde eğilmemişlerdir. Farsça bir tamlama olan *siyeh-mest* ifadesi "siyeh" sözcüğünün taşıdığı menfi anlamdan ötürü olumsuz anlama gelecek şekilde tanımlanır. "Siyeh-mest" tabirini "kötü sarhoş olmuş kimse" şeklinde tanımlamak mümkündür. Burada düşünülmesi gereken şudur; bu ifade sevgilinin gözünün özelliği olarak neden kullanılmış olabilir? Çünkü sevgilinin güzelliğinin ön plana çıkarıldığı bir gelenekte sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan gözü ile ilgili bu derecede olumsuz bir nitelimenin yapılması dikkat çekicidir. Güzelliğinin yanında narin, nazik ve latif olan sevgilinin, korkusuz olmaları ile bilinen rintleri bile ürkütecek ve endişeye düşürecek şekilde tavsif edilmesi büyük bir şaşkınlığa neden olmuştur. Yani rintleri sürekli muhalefet ettikleri mescide sığınmaya mecbur kılan nedir? Beyitte kullanılan kelimeler durumun vehametini gösterecek niteliktedir.

"Yâd" kelimesi "hatırlamak, anmak" anlamında kullanılır. Türkçede de "yad" sözcüğü vardır ve yabancı anlamına gelir. Hatırlamak ve unutmak, insanların geçmiş ile ilişkilerini sağlayan bir yoldur. Bu iki kavramın bireysel etki alanı olduğu gibi toplumsal yönü de bulunmaktadır. Bu kolektif hafıza, bireysel hafızayı da kapsayacak düzeydedir. Aslında hatırlamak ve unutmak arasında birbirini tetikleyen bir ilişki vardır. İnsan hatırlamadığını unutamaz. Her iki eylem de bilinçlidir ve bireyin yaşantısındaki durumlara göre şekillenir. Hatırlamak, geçmişten basitçe bilgileri geri getirme işlemi olarak görülmemelidir. Bu eylem yeniden inşa süreci olup aktif ve yapıcı özelliktedir (Özdemir, 2019: 23). Beyte dönecek olursak rintler, sevgiliye ait yaşanmışlıklara ait izlerin yeniden belirmeye başlaması ile birlikte büyük bir endişe ve korkuya düşerler. Göz, sevgilinin en etkili silahıdır ve bu silahın kontrolsüz olduğunu gösteren nitelikleri de bulunmaktadır: "siyeh-mest" yani aşırı sarhoşluk. Beyitteki tepkilere baktığımızda rintlerin sevgilinin gözü ile ilgili olumsuz tecrübelerle sahip olduğu anlaşılmaktadır. Baskılanan olumsuz hatıra, hatırlama süreciyle birlikte aktif hâle gelir. Bu durum rintlere acı vermekle birlikte onları endişe ve

orkuya da düşürür. Böylece rintlerin bilinçaltına egemen olan endişe, bilinçüstüne çıkar ve onlar kendi gerçekliği ile karşılaşır.

“Mihrâb” camiye ait bir unsurdur. Cami ve mescitlerde imamın durduğu, kıbleyi gösteren kısımdır. Müslümanlar namaz kılarken Kabe’ye doğru yönelirler. Kabe, küp şeklinde, sanatsal bir yönü olmadığı düşünülse de Müslümanlar için temsil ve sembol yönünden bir yönelme ve cazibe merkezidir. Her ne kadar namaz ibadeti için bir ibadet yeri zorunluluğu olmasa da insanları bir araya toplamak için cami ve mescitler yapılmıştır. İşte bu ibadet yerlerinin belirginleşmesinde öne çıkan unsurların en önemlisi mihraptır. Emevîler ile birlikte yarım daire girintili mihraplar görülmeye başlamıştır. Mihraplar; birbirinden farklı malzemeleri, çeşitli süslemeleri ile ibadet yerlerinin en çok dikkat çeken yeri olmuştur (Top, 2002: 128). İşte rintler, en çok eleştirdikleri zahitlerin mekânı olan caminin en dikkat çeken yerine gidecek kadar kendilerinden geçmişlerdir. Kendilerini camiye çağıran zahitleri eleştiren rintlerin, zahitlerin mekânında imamların namaz kıldırarak fonksiyonel önemi olan mihrabın içine sığınmaları, içinde buldukları sıkıntılı durumu yansıtmaları açısından dikkate değerdir. Namaz kılan bireylerin Kabe’ye yöneldikleri yerde rintler sevgilinin sarhoş gözlerini hatırlayarak mihraba yönelmişlerdir. Unutmadan söyleyelim, divan şiirinde sevgilinin kaşları şekil itibarıyla mihraba benzetilir. Buna göre sevgilinin sarhoş gözlerini hatırlayan rintler, yine sığınak olarak sevgilinin kaşlarını görmüşler ve ona yönelmişlerdir. Âşıkların dünyasını çepeçevre saran sevgili, hem dertleri hem de dermanlarıdır. “Peygüle” yani “köşe” kelimesi, rintlerin içine düştükleri vaziyetin vehametini gösteren bir işarettir. Maruz kaldıkları saldırı neticesinde çaresiz kalan rintler, karar verme yetilerini de kaybetmiştir.

3. Beyit

Yek reng feyz-i sâkî ile bezm-i gülsitân

Her câm-ı bâde bir gül-i sîr-âbdır bu şeb

*Tek renk, saki'nin feyzi ile gülistan meclisi,
Her şarap kadehi suya kanmış bir güldür bu gece.*

Divan şiirinde “sâkî” hem sembolik hem de tematik bir role sahip olup meyhane ve meclisin olmazsa olmazıdır. O, sadece kadehlere şarap dolduran ve şarap sunan bir figür değildir. Meclisi organize eden, yürüten, yönlendiren odur. Onun varlığı ile meclis rengini alır ve anlam kazanır. Meclisin kurallarını belirleyen ve uygulayandır. Meclisteki usulsüzlüklere izin vermez ve kurallara uymayanları cezalandırır. Saki, meyhane müdavimlerine karşı cömerttir. O, şarabı dağıtmakta ne kadar gayretli ve sınırsız olursa o kadar değer görür. Sâkî; üstlendiği misyon ile zevk, eğlence ve aşk arayışının merkezinde yer alır. Bundan dolayı sâkinin şiirlerdeki varlığı metne estetik ve duygusal bir derinlik kazandırır. Bununla birlikte edebî bir figür olmasının yanında sosyal hayatta da var olan sâkî, yaşadığı zamanın sosyokültürel ve sosyoekonomik normlarına referans sağlar.

“Feyz” kelimesinin akla gelen ilk anlamı “verimlilik, bolluk, bereket” olsa da beyitte “bağış, ihsan, kerem” anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Meclis ve şarap, sâkinin kontrolü altındadır. Yani o, şarabı istediğine istediği kadar ve istediği şekilde sunar. Metinde meclisin “bezm-i gülistân” olduğu belirtilmiştir. Meclis ve sâkî müdavimlerinin durağı, estetik bir güzelliğe sahip olan gül bahçesi olmuştur. Sâkî, şarap dağıtırken cömertçe davranır ve böylece meclistekiler sarhoş olup aynı kıvama gelirler. Zaten sarhoş olmaları ile birlikte meclistekilerin dışarıdaki kimlikleri anlamını yitirmiş, onların her biri aynı renge bürünmüş ve birbirlerinden farkları kalmamıştır. Sâkinin cömertliğini belirtmek için ikinci mısra da şarap kadehleri, suya kanmış şekilde tanımlanmıştır. Yani sâkî kadehi hiçbir boşluk bırakmayacak şekilde şarap ile doldurmuş ve meclistekiler şaraba doymuştur.

Bu beyit tasavvufî bir bakış açısıyla da yorumlanabilir. “Bu gece” ile kastedilen varlık âlemidir ve bu âlemdeki her nesne zıddı ile kaimdir. Tasavvufta “gül” kesreti ifade eder. Bundan dolayı “gül bahçesi” kesret âlemidir. Allah’ın lütfu ile âlem tek bir renge bürünerek kesretten vahdete dönüşmüştür. Bu dönüşümün yegâne mimarı Allah’tır. Bununla birlikte bir yandan da yeni güller açmasından dolayı kesret de devam etmektedir (Demirel, 2005: 91-92). Böylece diğer beyitlerde de görülen döngüsel hareket burada da devam eder.

4. Beyit

Rûşen-dilân ıkd-ı güherden nişân verir

Pervîn sirişk-i meclis-i ahbâbdır bu şeb

Gönlü aydınlık olanlar/anlayışlı insanlar, inciden bir gerdanlığı hatırlatır.

Pervin, dostlar meclisinin gözyaşlarıdır bu gece.

“Rûşen-dil” kelimesi “düşünce ve duygularını gizlemeyen; açık gönlü, saf kalpli; endişesiz, kedersiz, içi rahat” anlamına gelmektedir. Birbiriyle uyum içinde olan bir grup insanın birlikteliğini ifade etmek için kullanılan bu tavsif sözcüğü, bu bireylerin psikolojilerinin dışavurumunu ifade etmek için kullanılmıştır. Gönlü rahatlığı/aydınlığı, iç huzurunu ifade eder. Beyitte huzurlu bir ortam tasviri yapılmış ve bireylerin dünyanın verdiği sıkıntılar ile meşgul olmadıkları yansıtılmıştır.

İkinci beyitte mescidin mihrabına sığınan rintler, üçüncü beyitte sâkinin cömertliği ile birlikte asıl mekânlarında bir araya gelirler. Şair, onların birbirleri ile uyum içindeki birlikteliklerini, inciden gerdanlığa benzetmiştir. “Pervîn” ülker takımı yıldızdır ve yedi yıldız olarak tasvir edilir. Bu yıldız kümesi görünüşü itibariyle gerdanlığa benzetilir. Divan şiirinde sevgilinin benleri ve âşığın gözyaşları da pervîne benzetilmiştir (Pala, 1999: 324). Beytin ikinci mısrasında kullanılan “meclis-i ahbâb” tamlaması, meclisin dostlardan oluştuğunu göstermektedir. Birlikte gülüp birlikte ağlayan ve oturma şekilleri itibariyle inciden bir gerdanlığı andıran dostların gözyaşları pervîn gibidir. Beyitte karanlığı karşılayan “gece” kavramının renk itibariyle zıddı konumundaki “pervîn, rûşen, güher” sözcükleri bir arada kullanılmıştır. Gecenin zıddı olan sözcükler, meclisin aydınlanmasını sağlamıştır. Bağlam yönünden birbirleri ile ilişkisi olan “ıkd-güher-pervîn-sirişk” sözcükleri ile tenasüp sanatı yapılmıştır.

5. Beyit

Çeşm ıztırâb-ı lerziş-i endâm-ı yârda

Her katre eşk dâne-i sîm-âbdır bu şeb

*Göz, sevgilinin endamının titreyişinin ıstırabında,
Her damla gözyaşı gümüş su/civa tanesidir bu gece.*

Bir önceki beyitteki mecliste ağlayan dostların ağlamalarının nedeni bu beyitte ortaya çıkar: Sevgilinin endamının hayalinin, âşıkların gönlüne ağır gelmesi. Âşıkların gözünde, sevgilinin bedeninin hayali vardır. Hayal kurmak, bireyin günlük hayatında önemli bir yere sahiptir. Çünkü insanlar bir şeyler planlamak, bir konu üzerine fikir üretmek için hayal kurarlar. İnsanlar hayal kurarak zihinsel ve duygusal yönden rahatlar ve geleceğe yönelik hedef belirler. Bununla birlikte hayal kurmanın bireyi olumsuz etkileyecek yönleri de bulunmaktadır. Sürekli hayal kurmaktan kendini alamamak, bireyin yaşamını alt üst eder (Yam, 2021: 28). Örneğin divan şiirindeki âşik, sevgilinin hayalini terk etmez ve bundan dolayı sürekli ıstırap içindedir. Sürekli hayal etmenin her ne kadar olumsuz sonuçları olsa da âşığın hayali, her seferinde yeni bir algısal süreç içinde ortaya çıkar. Yani bir hayal, diğer hayal ile aynı değildir. Çünkü her algı yeni bir yaratımdır. “Sîm-âb” civa anlamına gelir ve civa koyu gümüş renkli, ağır bir metaldir. Aynaların sırlanmasında kullanılır. Rengi, hareketliliği ve yapışkanlığından ötürü gözyaşının benzetilene

olarak kullanılır. Sevgilinin hayalinin gönle verdiği ağırlık, âşığın gözyaşı ile gözde de hissedilir. Şair, gözyaşını civa gibi kütlesi ağır bir madene benzetmektedir. Sadece rengini ve şeklini göstermek için değil, göze vermiş olduğu ağırlığı hissettirmek için bu benzetmeyi yapar.

“Lerziş” sözcüğü titreme anlamına gelir ve hareketli/aktif bir sözcüktür. Âşığın gözünde sevgilinin endamı/hayali ve gözyaşı hareket hâlinindedir. Aslında gözü harekete geçiren sevgilinin endamının hayali ve neticesinde duyulan acıdır. Sevgilinin hayali, âşığın gözlerinden hiçbir zaman gitmez. Bu uyumsuz hayal kurma davranışı, âşığı gerçeklerden uzaklaştırır ve onun acıyı içselleştirmesine neden olur. Artık hayal kurmak, bilinçli devam ettirilen bir eyleme dönüşmüştür. Bundan dolayı gözden beklenen çekilen ıstırabın karşılığı olarak gözyaşı dökmesidir. Fakat şair her gece tekrarlanan bu eylemi dikkat çekici hâle dönüştürmek için gözyaşlarını renk, şekil, hareket ve kütle olarak civaya benzetir. Gecenin rengi ile gümüş renkli civa zıtlık oluşturmuştur. Bir önceki beyitte gözyaşı yıldıza benzetilmiş ve meclisi aydınlatmıştı. Bu beyitte de gece, civanın gümüş rengi ile ısıtmaya çalışılır.

Unutmayalım ki hayal gücünün sınırı yoktur. Çünkü hayal gücü, her görüntüyü mümkünmüş, bir gerçeklikmiş gibi kabul eder. Bununla birlikte hayalin sınırlarını belirleyen şairin duyumunun sınırlarıdır. Birey sadece gerçek olanı değil gerçek olmayanı da hayal edebilir. Buna rağmen hayal, algılanmış olanı aşmaz ve duyuların sınırında kalır (Eroğlu, 2013: 62).

6. Beyit

Müjgân-ı ehl-i aşk biter cây-ı hârda

Gülzâr-ı seyr çeşme-i hûn-âbdır bu şeb

*Aşk ehlinin kirpikleri biter dikenlik yerde.
Bakışın gül bahçesi, kanlı çeşmedir bu gece.*

Bir önceki beyit “çeşm”, bu beyit kirpik anlamına gelen “müjgan” ile başlar. Âşıkların kirpikleri, dikene benzetilmiş ve bundan dolayı göz de dikenlik yer olarak tasvir edilmiştir. Âşıkların dördüncü beyitte başlayan ağlama süreci bu beyitte “kan ağlama” şeklinde devam eder.

“Müjgân” sözcüğü şekil itibarıyla ok, kılıç gibi yaralayıcı aletler ile yakın ilişki içinde değerlendirilmiştir. Ancak bu beyitte sevgilinin kirpikleri değil âşıkların kirpikleri söz konusudur. Âşıkların ıstırabını tavsif etmek isteyen şair, onların kirpiklerinin mekânı olarak dikenliği gösterir. Âşıkların en büyük arzusu sevgiliyi görebilmektir. Ancak âşığın gözlerini çevreleyen kirpikler bunu engellemektedir. Bu durumdan rahatsız olan şair, kirpiklerin dikenlikten geldiğini söyleyerek bir eleştiri geliştirir. Bakışın gerçekleşmesi için diken gibi kirpikler ile mücadele etmek gerekmektedir. Bundan dolayı her bakışın sonunda göz yaralanmakta ve kanamaktadır. Ayrıca bir önceki beyitte bahsedilen sevgilinin endamının hayali de âşıkları uykusuz bıraktığı için kirpikler bir diken gibi batmaktadır. Uykusuz göz de kanlanır. Görme eyleminin merkezi göz, kanlı görünümünden dolayı gül bahçesine benzetilmiş ve “bakışın gül bahçesi” olarak betimlenmiştir. “Çeşme-i hûn-âb” tamlaması ile de bu kan ağlama sürecinin sürekli olduğu vurgulanmıştır. Yani âşıklar, sevgilinin hayali ile uykusuz kalıp gece gündüz kan ağlamaktadırlar.

7. Beyit

Seng-i nişân-ı hâbda tîz eyler el-hazer

Tîg-ı nigâhu sanma girân-hâbdır bu şeb

*Uykunun bileyi taşında keskinleştiriyor dikkat et,
Bakış kılıcını sanma derin uykudadır bu gece.*

Göz ile ilgili ifadeler bu beyitte de devam ediyor. “Tig-ı nigâh” tamlaması “bakış kılıcı”, “seng-i nişân” tamlaması ise “bileyi taşı” anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Bakış ile ilgili benzetmelerde kılıç gibi kesici aletler kullanılır fakat şairin uykuyu bileyi taşına benzetmesi oldukça ilginçtir. Zaten gazele, ilk beyitten itibaren görünmeyen bir güce karşı tedbirli davranma, korkma, uyarma gibi davranışlar egemendir. Metinde kullanılan “el-hazer” ifadesi bir uyarı sözcüğüdür ve dikkatli olması hususunda âşığı uyarmak için kullanılmıştır. Bu beyitte “uyku”nun baskın olduğu ve sevgilinin uyku hâlinde bile âşık üstündeki hâkimiyeti vurgulanmıştır. Bundan dolayı âşık, hiçbir zaman tedbiri elden bırakmamalı, rahat olmamalıdır. Yani âşık, sevgilinin bakışının silahlarına karşı hazırlıklı olmalı ve hazırlıksız yakalandığında sevgilinin bu silahlarının gücünü artırmış şekilde karşısına çıkacağını unutmamalıdır. Özellikle altıncı ve yedinci beyitte şair, âşığın yaşamını bir savaş ortamında idame ettiriyormuş izlenimi vermiştir. Büyük bir mücadele ile hayatını sürdüren âşığın, daha önceki beyitlerde ise bu bahsedilen beyitlerdeki duruma hazırlandığı söylenebilir. Âşık için huzur yoktur ve o, bu durumlara her zaman hazır olmalıdır. Ayrıca “sanma” sözcüğünde âşığı aşağılayan, hafiften azarlayan bir üslup da söz konusudur. Oysa âşık, sevgilinin her türlü saldırısının farkında olsa da yaşadıklarının verdiği yorgunluktan bitap düşmüş ve bundan dolayı istemsiz olarak uykusuna yenik düşmek üzeredir.

8. Beyit

Gâlib nigâhı vasfını tesvîd eder meğer

Kâğıd siyeh-bahâr-ı mey-i nâbdır bu şeb

Gâlib, senin bakışının niteliklerini karalıyor meğer.

Kâğıt, saf şarabın siyah çiçeğidir bu gece.

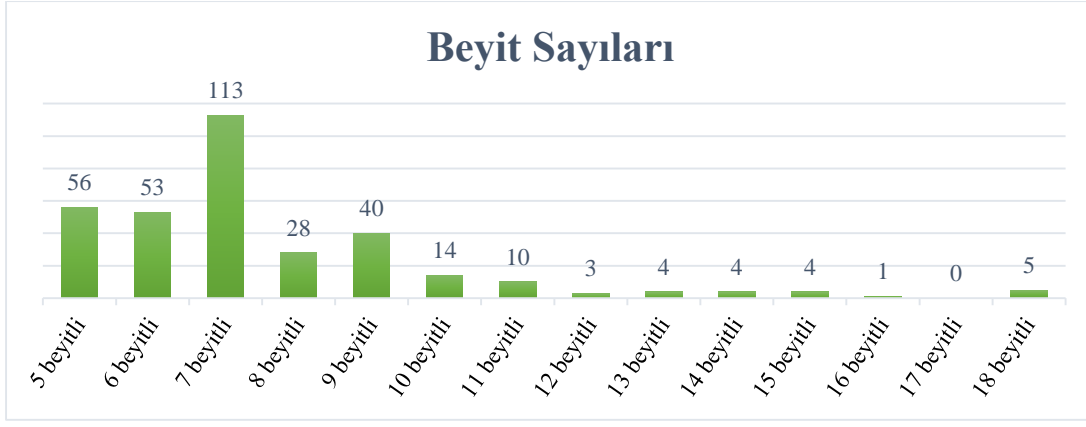
Bu beyitte de “nigâh” sözcüğü geçmektedir. Yine bir hayal kurma söz konusudur ve âşık, sevgilinin bakışının özelliklerini anlatmak için çalاکalem bir şeyler yazar. Bu beyitte “siyeh-bahâr” tamlaması dikkat çekicidir. İçinde güneş, aydınlık, ferahlık barındıran “bahar”, anlam yönünden zıtlık ifade eden “siyeh” sözcüğü ile birlikte kullanılmıştır. Sevgilinin yüzü bahara benzetilir ve “siyeh-bahâr” tamlaması ise sevgilinin yüzünde ayva tüylerinin çıkmasını ifade eder. Sevgilinin yüzü parlak, ışıltılı ve baharın renklerini taşımaktadır. Fakat ayva tüylerinin çıkması ile birlikte bahar renk değiştirerek siyah bahara dönüşür (Yıldırım A. , 2007: 139). Şair, sözcükler ile sevgilinin bakışını betimlemeye çalışırken kullandığı kelimeler saf şaraptan çıkmış gibidir. Sevgilinin sarhoş bakışlarını ifade etmek için seçilen kelimeler de buna uygun olmalıdır. “Tevîd”, “siyeh-bahâr” ve “bu şeb” sözcüklerinden dolayı beyit tamamen siyah rengin hükmü altındadır. Bununla birlikte “kâğıd”, bahsedilmemiş olsa da dolaylı olarak hissettirilen sevgilinin yüzü renk olarak beyazdır ve zıtlık oluşturmaktadır. Ayrıca geceleyin kâğıda bir şeyler karalayabilmek için ışığa ihtiyaç vardır ve bu da zıtlığı perçinleyen bir durumdur.

Gazelin Yapısal Yönden İncelenmesi

Bîçim, ölçü ve uyak incelemesi

Bîçim

Yapısal yönden inceleyeceğimiz bu şiir gazel nazım şekliyle yazılmıştır. Gazel, divan şiirinin en çok kullanılan nazım şekli olup beyitler hâlinde kaleme alınmıştır. Beyit sayısı 15’ten fazla olan gazeller olsa da genellikle 5-15 beyit arasındadır. Bununla birlikte divan şairleri daha çok 5-7 beyitlik gazeller yazmışlardır. Çalışmamızda inceleyeceğimiz Şeyh Gâlib’in “dır bu şeb” redifli gazeli 8 beyittir. Şairin divanındaki 335 gazelin beyit sayıları incelendiğinde 8 beyitlik 28 gazel olduğu görülmektedir (Okçu, 2011). Aşağıda oluşturduğumuz grafikte divanda geçen gazellerin beyit sayıları gösterilmiştir. Bu grafikten de görüleceği üzere 8 beyitlik gazeller daha az kullanılmıştır:

Grafik 1 Şeyh Gâlib'in divanındaki gazellerin beyit sayısının dağılımı

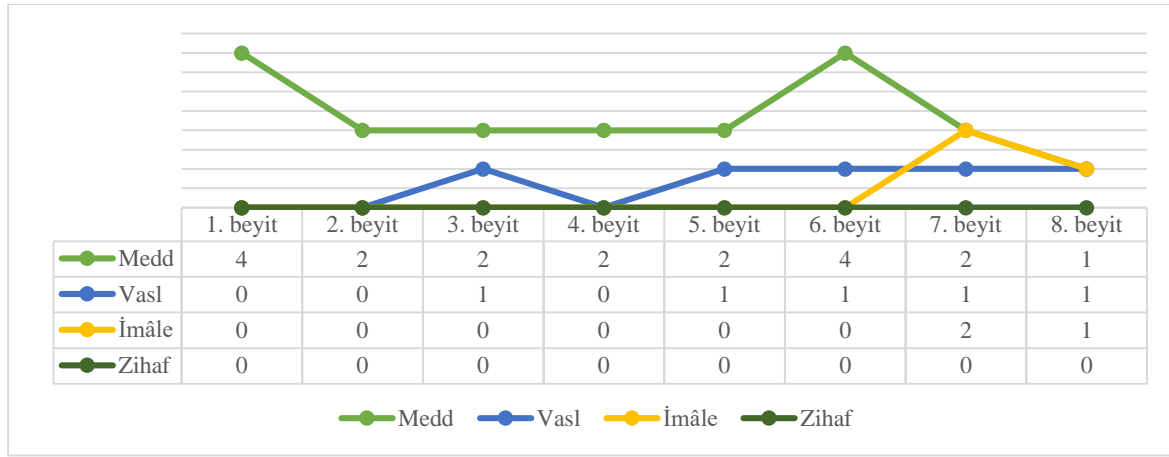
Gazelin ilk beytinin mısraları birbiriyle kâfiyeli sonraki beyitlerin ilk dizeleri serbest, ikinci dizleri ise birinci beytin dizeleriyle kâfiyelidir. Kâfiye örgüsü aa ba ca da ea ... şeklindedir. “-dır bu şeb vermezem” redifli gazel de bu kafiye örgüsüne uygun şekilde yazılmıştır. Diğer divan şairleri gibi Şeyh Gâlib de divanında gazel nazım şeklini diğer nazım şekillerine göre daha çok tercih etmiştir. Ayrıca, şiirlerinde sözcük hâlindeki redifleri oldukça fazla kullanmıştır. Onun şiirlerinde hem ek hem kelimenin birlikte redif olarak kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Çalışmamıza konu olan gazelin redifi de hem ek hem kelimeli rediflerdendir.

Ölçü

Divan şiirinde tercih edilen ölçü aruzdur. “-dır bu şeb” redifli gazel Muzârî bahrindeki *mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün* kalıbıyla yazılmıştır. Bu kalıp Türk şiirinde diğer kalıplara göre en çok kullanılan kalıplardandır. Bütün nazım şekillerinde kullanıldığı gibi en çok kaside ve gazelde görülmektedir (İpekten, 1999: 245).

Beyitler aruz unsurları açısından incelendiğinde gazelde yedinci beyitte 2, sekizinci beyitte 1 imale bulunmaktadır. Bu imaleler aruzda ölçüyü düzeltmek için Farsça tamlama “-i”lerinde yapılmıştır. Bundan dolayı metindeki imalelerin anlamı pekiştirici ve vurgulayıcı bir işlevi yoktur (Dilçin, 2010: 38). Gazelin bazı beyitlerinde birden çok olmak üzere her beytinde imâle-i memdûde denilen medd uygulanmıştır. Birinci beyitte mehtâb, fânûs, nûr, girdâb; ikinci beyitte rindân, mihrâb; üçüncü beyitte reng, sîr-âb; dördüncü beyitte dilân, ahbâb; beşinci beyitte yâr, eşk, sîm-âb; altıncı beyitte aşk, hâr, seyr, hûn-âb; yedinci beyitte hâb; gîrân-hâb; sekizinci beyitte nâb sözcüklerinde altı çizili hecelerde medd yapılmıştır. Şair bu kadar çok medd yaparak, heceden tasarruf etmiş ve metni kısaltmıştır. Bu durum sebk-i Hindî'nin az sözle çok şey ifade etme özelliğini yansıtmaya bakımdan önemlidir.

Grafik 2 Aruz unsurlarının dağılımı

Şair, hemen her beyitte med yapmış ve medleri yalnızca veznin kusursuz olmasını sağlamak için kullanmamış; aynı zamanda medlerle farklı anlam boyutlarını da göstermek istemiştir. Şiirdeki medlerin metne kazandırdığı anlam boyutları şu şekildedir:

1. beyit:

mehtâb; ışığın/parlaklığın şiddeti.

fânûs; varlığın anlamsızlığının boyutu.

nûr; ışığın sınırsızlığı.

girdâb; baş döndürücü hiçlik.

2. beyit:

rindân; bağlılık ve çaresizliğin büyüklüğü

mihrâb; zaman ve mekânın darlığı

3. beyit:

reng; tek olmanın kapsayıcılığı

sîr-âb; doyuruculuğun sınırsızlığı

4. beyit:

dilân; gönül mekânının sınırsızlığı

ahbâb; çokluğun derecesi

5. beyit:

yâr;

eşk; çaresizliğin sonu

sîm-âb; sınının yoğunluğu

6. beyit:

aşk; sıkıntının çokluğu

hâr;mekânın huzursuzluğunun derecesi

seyr; acizliğin ve bir şey yapamamanın durgunluğu

hûn-âb; akıcılığın coşkunuğu.

7. beyit:

hâb; uykunun derinliği

girân-hâb; derin uykunun derecesi

8. beyit:

nâb; saflığın ulaşılması güç boyutu

Bütün beyitlerin kafiyeli sözcüklerindeki “âb” seslerinde med yapılması bir simetri oluşturmuş, kalıbın tekdüzeliğini yok etmiş ve kafiyei ön plana çıkarmıştır. Kafiyeli sözcüklerde med yapılması, anlam yoğunluğunun kafiyeli sözcüğe kaymasına neden olmuştur. Aşağıdaki tablodan da görüldüğü üzere 8. beytin ilk dizisi hariç bütün dizelerde med yapılmıştır.

beyit	1		2		3		4		5		6		7		8	
dize	1a	1b	2a	2b	3a	3b	4a	4b	5a	5b	6a	6b	7a	7b	8a	8b
hece	10	2, 10	2	10	2	10	4	10	12	4, 10	6, 12	4, 10	6	10	-	10

Tablo 1 Gazeldeki medlerin bulunduğu heceler

6 yerde vasıl yapılmıştır. Üçüncü beyitte “sîr-âb”, beşinci beyitte “çeşm ıztırâb”, altıncı beyitte “hûn-âb”, yedinci beyitte “tiz eyler”, “eyler el-hazer” ve sekizinci beyitte “tesvîd eder” kelimelerinde altı çizili harf/ler vasıl yapılarak okunmaktadır.

Kafiye ve Redif

Mısra sonlarındaki ses benzerliği olarak tanımlanan kafiye, divan şiirinde sözü şiir hâline dönüştüren önemli öğelerden biridir. Türk edebiyatına Fars edebiyatından geçmiş olan redif, anlam ve görevi bir olan ek, kelime ve kelime grubudur. Bir şiirin kafiyesinin zenginleşmesi, anlamının derinleşmesi ve ahenginin artması şairin kullandığı redif ile doğrudan ilişkilidir (Pala, 1999: 223-224). Kafiye, şiirdeki ses uyumunu ve şiirin ritmini sağlamada önemli rol oynar. Ritim ve melodi, şiirin daha akıcı ve dinamik olmasına katkıda bulunur. Böylece şiirin okuyucu üzerindeki etkileyciliği de artar. Gazellerin kafiye düzeni aa ba ca da ea... şeklindedir. İlk beyit kendi arasında diğer beyitlerin ikinci mısraları ilk beyitle kafiyelidir. Gazeldeki bu kafiye düzeni şiirin estetik değerini arttırdığı gibi okuyucunun da metne olan ilgisini canlı tutar. Kafiye ve redif şiirin sadece biçimsel özelliğini göstermekle yetinmez, şairin ifade gücünü desteklediği gibi metindeki anlam ve duygunun daha etkili bir şekilde iletilmesini sağlar. Gazelin kafiyesi meh-tâb, girdâb, mihrâb, sîr-âb, ahbâb, sîm-âb, hûn-âb, girân-hâb ve mey-i nâb sözcüklerindeki “âb” (Kâfiye-i mürdefe²) sesbirimleridir. Kafiyeli sözcükler isim ve sıfatlardan oluşmaktadır. Bu durum gazelde nitelendirme ve belirtmeye ağırlık verildiğini göstermektedir. Redifteki “-dır” eki kafiye olan sözcüğü cümlelerin yüklemi yapan ek fiil görevindedir. “Bu şeb” sıfat tamlaması olup beyitlerde zamanı ifade etmektedir. Bu tamlamanın her beyitte tekrar etmesi, belirtilen zamanın şair tarafından oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Âşığın cephesinde ise “gece” olumsuz görülmektedir. Bu gazelde de şairin her beyitte yinelediği “bu şeb” zaman diliminde genellikle olumsuzluklar yaşanmaktadır. Böylece redif, olumsuzluk ifade eden kelimeler ile bağlam yönünden birliktelik gösterir.

² Kafiye-i mürdefe: Kafiye ilminde, reviden önce bulunan “elif (â)”, “vâv (û)” ve “ye (î)” harflerinin her birine ridf adı verilir. “...mu'tâd” ve “âbâd”daki elifler, “...bî-çûn” ve “... memnûn”daki “vâv”lar ve “...zarîf” ve “...latîf”deki “ye”ler gibi. Bu şekilde ridf harfiyle yapılan kafiyelere de mürdef kafiye (kafiye-i mürdefe) adı verilir. (Ünlü, 2012: 335).

	Kafiye			Redif
1. beyit	meh-tâb	Farsça	<i>birleşik isim</i>	-dır bu şeb
	girdâb	Farsça	<i>isim</i>	-dır bu şeb
2. beyit	mihrâb	Arapça	<i>isim</i>	-dır bu şeb
3. beyit	sîr-âb	Farsça	<i>sıfat</i>	-dır bu şeb
4. beyit	ahbâb	Arapça	<i>isim</i>	-dır bu şeb
5. beyit	sîm-âb	Farsça	<i>birleşik isim</i>	-dır bu şeb
6. beyit	hûn-âb	Farsça	<i>sıfat</i>	-dır bu şeb
7. beyit	girân-hâb	Farsça	<i>sıfat</i>	-dır bu şeb
8. beyit	mey-i nâb	Farsça	<i>Sıfat tamlaması</i>	-dır bu şeb

Tablo 2 Kafiye-redif

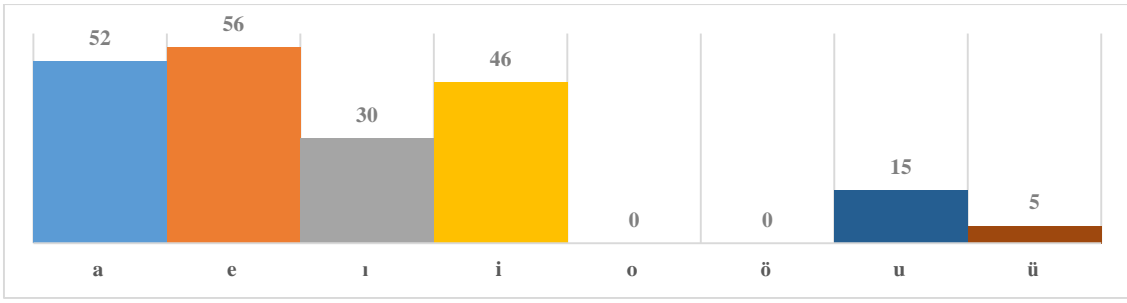
Kafiyeli sözcüğün kendi anlamı vardır ve şiirin bütün karakterini derinden etkilecek özelliğe sahiptir. Çünkü bir şiirdeki kelimeleri bir araya getiren ve onları anlam itibariyle birbirine bağlayan en önemli öge kafiyedir (Wellek & Warren, 2021: 203).

Kafiyeli kelimelerin birkaçı bağlam yönünden kendi aralarında ilişkilidir. Özellikle redif ile anlam bağı olan kafiyeli sözcüklerin kendi aralarındaki ilişkilerinin olduğu görülmektedir. Birinci beyitteki "meh-tâb", ikinci beyitteki "mihrâb", dördüncü beyitteki "ahbâb" ve yedinci beyitteki "girân-hâb" sözcükleri hem redif ile hem de kendi aralarında anlamsal ilişkilere sahiptir. Diğer kafiyeli sözcüklere baktığımızda özellikle "sîr-âb", "sîm-âb", "hûn-âb" sözcükleri birleşik sözcük olup bu sözcükler arasındaki ilişkiyi su anlamına gelen ve kafiye sesbirimi olan "âb" sözcüğü sağlamıştır. Metnin geneline bakmadan sadece kafiyeli sözcükler ve redif sözcüklerine baktığımızda bu sözcüklerin bünyesinde şiirin anlamına götürecek yeterliğin bulunduğu görülmektedir. Yani bu şiirdeki redif ve kafiye şiirin genel anlamını yansıtabilecek özelliktedir.

Gazelin ses incelemesi

Ünlü ve ünsüzler

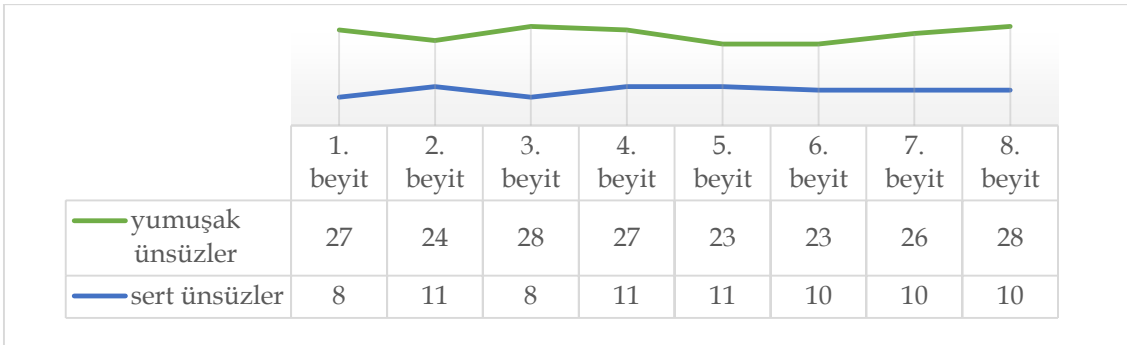
Şiirde 106'sı ince, 96'sı da kalın olmak üzere 202 ünlü harf kullanılmıştır. Ünlü ve ünsüz harflerin sayıları birbirine yakındır. 206'sı yumuşak, 79'u sert olmak üzere toplam 285 ünsüz harf kullanılmıştır. Metinde ünsüz harfler daha fazla olduğu için şiir daha akıcı ve hareketlidir. Kullanılan ünsüzlerin çoğu yumuşak ünsüz olduğu için şiirin genelinde kulak tırmalayıcı ses görülmemektedir. Ünlü ve ünsüz harflerin gösterildiği tabloya baktığımızda kalın-ince ünlü, yumuşak-sert ünsüzlerin beyitlere dağılımı birbirine benzemektedir. Birinci beyitte kalın ünlü sayısı ince ünlü sayısının iki katından fazla iken ikinci, üçüncü ve dördüncü beyitte ise ince ünlü sayısı kalın ünlü sayısının iki katından fazladır.

Grafik 3 Gazeldeki ünlü harf sayıları

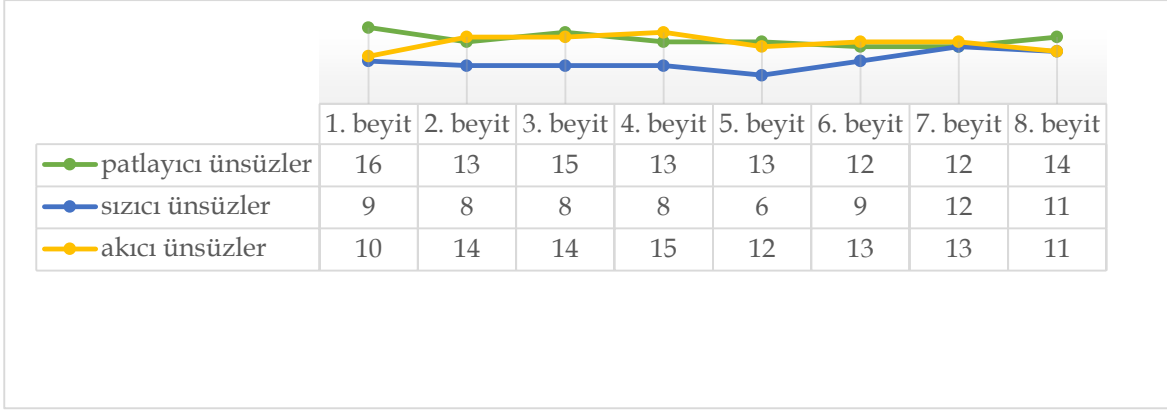
Grafik 4 Gazeldeki kalın-ince ünlüler

Grafik 5 Gazeldeki yumuşak-sert ünsüzler

Gazeldeki patlayıcı, sızıcı ve akıcı ünsüzlerin sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu tabloya bakarak şunları söyleyebiliriz: Patlayıcı ünsüzler, sızıcı ve akıcı ünsüzlere oranla biraz daha çok kullanılmıştır. Ancak sızıcı ve akıcı ünsüzlerin şiddeti, patlamalı ünsüzlerden daha düşük ve birbirine yakın olduğu için gazeldeki hemen bütün beyitlerde dengeli bir ses dağılımı vardır. “âb” kafiye seslerindeki “b” ile “-dır bu şeb” redifindeki patlayıcı ünsüzler, beyitlerin hem anlamını hem de akustiğini doğrudan etkilemiştir. Her beyit büyük bir gürültüyle bitiyor ve böylece şair ifadelerindeki kesinliği net bir şekilde ifade ediyor. Birinci beyitte mehtap dalgasının kabarcıklarının yükseldiği yerde patlayıcı ünsüzler artmış, nur denizindeki fenerin durumu anlatılırken şiddeti az olan ünsüzler tercih edilmiştir. İkinci beyitte şiddetin yerini bir ibadethane sessizliği alır. Patlayıcı ünsüzler ve kalın ünlüler bu beyitte azalır, ince ünlüler ile akıcı ve sızıcı ünsüzler daha ön plana çıkar. Beyitteki sessizlik sadece mekânı değil mekâna sığınan rintleri de tanımlar. Üçüncü beyitte de ince ünlüler daha fazladır. Camiden bahçeye geçildiğinde patlayıcı ünsüzlerin sayısı arttırılmıştır. Ancak ses, fısıltıdan yüksek de olsa bir çaresizliği ve saygıyı gösterecek düzeydedir. Dördüncü beyitte şair, meclisin aydınlık gönüllü insanlarından bahseder.

Patlayıcı ünsüz sayısı biraz düşer. Şair, onlara hürmetini beyitteki sesin şiddetini düşürerek göstermiştir. Beşinci beyte kadar ince ünlülerin üstünlüğü devam ederken bu beyitte sevgilinin hasretinin verdiği acı, kalın ünlüler ile hissettiriliyor. Ancak akıcı ve sızıcı ünsüzlerin fazlalığı, sesin yayılmasını engellemiştir. Bu durum çaresizliğin ve güçsüzlüğün büyüklüğünü gösterir. Altıncı beyitte sesin şiddeti biraz daha azalır. Hasretin verdiği acı, ölümcül bir hâle dönüşür. Kalın ünlü sayısı yine ince ünlüden biraz fazladır. Şair, aslında feryat etmek istiyor fakat içinde bulunduğu ortamdan dolayı kendine hakim oluyor. Yedinci beyitte şair, sevgilinin bakış kılıcını uyandırmamak için sesin şiddetini düşürmektedir. Kılıcın keskinliğinin korkusu, sızıcı ve akıcı ünsüzlerin yoğunluğu ile öne çıkmıştır. Sekizinci beyitte şair, inişli çıkışlı yolculuğun sonuna ulaşıyor ve kendine dönüyor. Bundan dolayı sesin şiddeti biraz artıyor. Fakat çaresizliğin farkına varan şair, kendinden başkasının duymayacağı şekilde sesini yükseltiyor.

Grafik 5 Patlayıcı- Sızıcı-Akıcı Ünsüzler

Gazelin Söz Dizimi İncelemesi

Ses ve Söz Tekrarları

Şeyh Gâlib'in bu gazelindeki ses tekrarları şöyledir; "a/â" ünlüsü 52, "e" ünlüsü 56, "i/î" ünlüsü 46, "u/û" ünlüsü 15 kez; "r" ünsüzü 42, "b" ünsüzü 39, "d" ve "n" ünsüzü 25, "ş" ünsüzü 20, "h" ünsüzü 19, "g", "m" ve "s" ünsüzü 16, "l" ünsüzü 13 kez. Ayrıca gazelde "ân" hecesi 9, "âb" sesbirimi 12 kez yinelenmiştir. Şiirde "ı/i" ünlüsünün çok kullanılması Farsça tamlamaların bu harfler ile yapılmasından kaynaklanmaktadır. Gazelde ikili ses grupları ve ses yinelenmeleri şöyledir:

- 1. beyit:** âb/âb, ba/bâ, me/me, dır/dır, bu/bu, şeb/şeb, rd/rd, nû/nû; b, d, r, ş.
- 2. beyit:** yâ/yâ, le/le, gû/kû; b, d, r, ş
- 3. beyit:** ye/ey, re/er, bâ/âb; b, d, r, ş, g.
- 4. beyit:** en/en, ân/ân, er/er, si/is, il/li.; b, d, r, ş, n.
- 5. beyit:** dâ/da, âb/âb, er/er; b, d, r, ş, n.
- 6. beyit:** âr/âr/er; h, b, d, r, ş.
- 7. beyit:** sen/san, ân/ân, hâb/hâb, tî/tî, le/el, âh/hâ, er/er; n, h, b, l, t.
- 8. beyit:** er/er/âr, gâ/gâ/kâ, âh/eh, îd/ıd; g, d, r, h, b.

Şair, birinci beyitte "b" ünsüzünü 9, "r" ünsüzünü 6 kez kullanarak bu harfler ile aliterasyon yapmıştır. "b" patlamalı, "r" ise akıcı ünsüzdür:

Sâgar habâb-ı mevce-i mehtâbdır bu şeb

Fânûs bahr-ı nûrda girdâbdır bu şeb

Birinci ve yedinci beyitte “a” ünlüsü 9’ar kez kullanılarak asonans yapılmıştır.

Sâgar habâb-ı mevce-i mehtâbdır bu şeb

Fânûs bahr-ı nûrda girdâbdır bu şeb

Seng-i nişân-ı hâbda tîz eyler el-hazer

Tîg-i nigâhı sanma girân-hâbdır bu şeb

Ayrıca ikinci beyitte “e” 8, “i” 9 kez, üçüncü beyitte “e” 6, “i” 8 kez, dördüncü beyitte “i” ünlüsü 9 kez kullanılarak asonans yapılmıştır:

Rindân yâd-ı çeşm-i siyeh-mest-i yâr ile

Peygûle-gîr-i kûşe-i mîhrâbdır bu şeb

Yek reng feyz-i sâkî ile bezm-i gülsitân

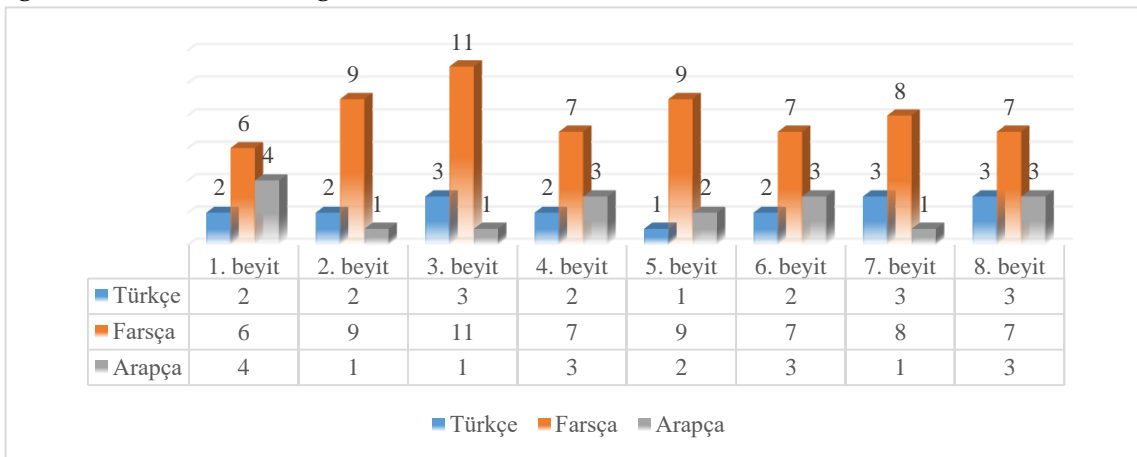
Her câm-ı bâde bir gül-i sîr-âbdır bu şeb

Rûşen-dilân ıkd-ı güherden nişân verir

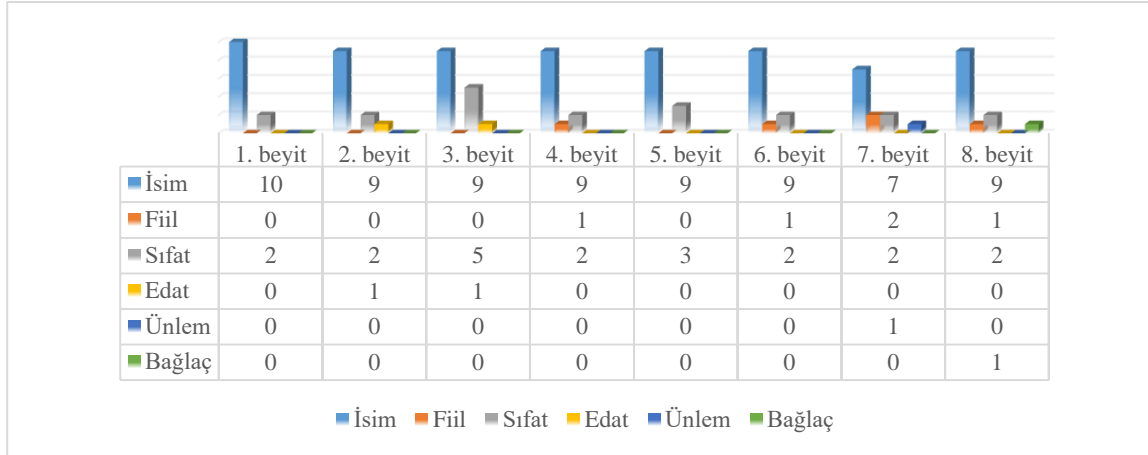
Pervîn sirişk-i meclis-i ahbâbdır bu şeb

Kelime Çeşitleri ve Yapıları

Gazelde 64’ü Farsça, 18’i Arapça, 18’i de Türkçe olmak üzere toplamda 100 kelime kullanılmıştır. Bu kelimelerin 71’i isim, 20’si sıfat, 5’i fiil, 2’si edat, 1’i bağlaç ve 1’i ünlemdir. Gazelde geçen isimlerden büyük çoğunluğu 54 kelimeyle Farsça isimlerdir. İkinci sırada 17 kelimeyle Arapçadır. Gazeldeki sıfatlardan 10’u Farsça, 10’u Türkçedir. Gazelde 5 fiil ve 2 edat Türkçe olup Arapça 1 ünlem kullanılmıştır. Genel olarak gazele baktığımızda Farsça kelimelerin kullanım yoğunluğu görülmektedir. Aşağıdaki grafikte gazelin kelime tablosu gösterilmektedir:

Grafik 6 Gazeldeki Türkçe, Farsça, Arapça kelimelerin sayısı

Grafik 6 Gazeldeki kelimelerin türleri

Gazelde 41 kelime tek heceli, 41 kelime iki heceli, 14 kelime üç heceli ve 2 kelime de dört hecelidir. Bu kelimelerin birçoğu hâl ekleri, iyelik eki ve bildirme eki almış ve bundan dolayı hece sayıları artmıştır.

Gazelde isim hâl eki olarak -i, -de/-da, -den/-dan ve ilgi ekleri kullanılmıştır. Bu ekler içinde en çok kullanılan bulunma ekidir: nûrda, yârda, hârda, hâbda. Somut ve soyut mekânlarda bulunmayı ifade etmiştir. “nigâhı” sözcüğünde ilgi eki “-ın” ekinin sonundaki “n” sesi düşürülmüştür. Bu kelimedeki “-ı” ilgi ekidir. “vasfını” sözcüğünde ise ilk “ı” teklik üçüncü şahıs iyelik eki, ikinci “ı” ise belirtme hâli ekidir.

Tamlama Çeşitleri ve Yapıları

Gazelde iki, üç ve dört kelimedenden oluşan tamlamalar kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda tamlamalar ve özellikleri gösterilmiştir:

iki kelimeleli tamlamalar	üç kelimeleli tamlamalar	dört kelimeleli tamlamalar
bu Şeb (9) <i>Türkçe - Őifat tamlaması</i>	sirişk-i meclis-i ahab <i>Farsça - isim tamlaması</i>	yad-ı çeşm-i siyeh-mest-i yâr <i>Farsça - isim tamlaması</i>
bahr-ı nûr <i>Farsça - isim tamlaması</i>	her katre eşk <i>Türkçe - Őifat tamlaması</i>	peygûle-gîr-i kûşe-i mihrâb <i>Farsça - isim tamlaması</i>
feyz-i sâkî <i>Farsça - isim tamlaması</i>	dâne-i sîm-âb <i>Farsça - isim tamlaması</i>	rûşen-dilân ıkd-ı güher <i>Farsça - isim tamlaması</i>
bezm-i gülsitân <i>Farsça - isim tamlaması</i>	müjgân-ı ehl-i aşk <i>Farsça - isim tamlaması</i>	siyeh-bahâr-ı mey-i nâb <i>Farsça - isim tamlaması</i>
câm-ı bâde <i>Farsça - isim tamlaması</i>	çeşme-i hûn-âb <i>Farsça - isim tamlaması</i>	
gûl-i sîr-âb <i>Farsça - isim tamlaması</i>	seng-i nişân-ı hâb <i>Farsça - isim tamlaması</i>	
cây-ı hâr <i>Farsça - isim tamlaması</i>		
gûlzâr-ı seyr <i>Farsça - isim tamlaması</i>		
tîg-ı nigâh <i>Farsça - isim tamlaması</i>		
girân-hâb <i>Farsça - Őifat tamlaması</i>		

Tablo 2 Gazeldeki tamlamalar

Cümle Çeşitleri ve Yapıları

Bu gazeldeki 14 cümleden 9'u isim cümlesi, 5'i de fiil cümlesidir. Gazelde yer alan 9 cümle 4 ögeli, 3 cümle 4 ögeli ve 2 cümle de 2 ögeli. Gazeldeki cümlelerin öge sayısının az olması, hızlı ve etkili bir iletişim sağlamış; anlatımı daha akıcı hâle getirmiŐtir. Kısa cümlelerde öge sayısı az olduğu için fazla ayrıntı bulunmaz fakat bu cümlelerde Şair, anlatmak istediğini kısa ve öz olarak ifade ettiği için amacına daha kısa sürede ulaŐır. Çünkü sadece bir sözcük bile duygusal yoğunluğu verecek kapasiteye sahip olabilir. Bundan dolayı kısa cümleler bazen daha etkili bir araca dönüşebilir. Bu gazelde de Şair, ikinci beyit hariç beyitlerde kısa cümleler tercih etmiştir. Fiil cümlelerinden 2'si yardımcı fiille kurulan birleşik fiildir: tîz eyler, tesvîd eder. Fiil cümlelerinin 4'ü geniş zaman kipiyle çekimlenmiŐtir. Geniş zaman kipi, her zamanı içine alan bir sürekliliğe sahiptir ve alışkanlık hâlini almış davranışları ya da genel bir durumu ifade etmek için kullanılır. "Sanma" sözcüğünün yüklem olduğu cümle ise emir kipinin olumsuzu ile çekimlenmiŐtir. İsim cümleleri ise teklik 3. Şahıs bildirme eki "-dır/-dir/-dur/-dür" ile çekimlenmiŐtir. Bildirme eki; genel geçer bilgileri belirtmek, tanım ve açıklamaların kesinliğini vurgulamak için kullanılır. Gazeldeki bildirme ekinin kullanımlarına baktığımızda Şair, alışılmıŐ bir durumu kesin bir dille ifade etmek için bu eki kullanmıştır. "Çeşm ıztrâb-ı lerziş-i endâm-ı yârda" cümlesinde ise "yârda" sözcüğüne bildirme eki getirilmemiŐtir. Gazelde isim cümlelerinin fiil cümlelerine göre daha fazla olması, gazelin hareketliliğini azaltmıŐtır. Fiil cümlelerinin olduğu beyitlerde geçiş biraz daha hızlı olurken isim

cümlelerinde durağanlık dikkat çekicidir. Özellikle altıncı, yedinci ve sekizinci beyitlerdeki fiiller ile gazel hareketli bir şekilde neticelenmiştir. Durağan başlayan gazel, fiillerin etkisiyle dinamik bir şekle dönüşmüştür.

	cümle sayısı	yüklemine göre	öğelerin dizilişine göre	yapısına göre	anlamına göre	zaman / şahıs
1. beyit	2	isim	devrik	basit	olumlu	bildirme eki/ teklik 3. şahıs
		isim	devrik	basit	olumlu	bildirme eki/ teklik 3. şahıs
2. beyit	2	isim	devrik	basit	olumlu	geniş zaman / teklik 3. şahıs
3. beyit	1	isim	devrik	basit	olumlu	bildirme eki / teklik 3. şahıs
4. beyit	2	fiil	devrik	basit	olumlu	geniş zaman / teklik 3. şahıs
		isim	devrik	basit	olumlu	bildirme eki/ teklik 3. şahıs
5. beyit	2	isim	devrik	basit	olumlu	bildirme eki/ teklik 3. şahıs
		isim	devrik	basit	olumlu	bildirme eki/ teklik 3. şahıs
6. beyit	2	fiil	devrik	basit	olumlu	geniş zaman / teklik 3. şahıs
		isim	devrik	basit	olumlu	bildirme eki/ teklik 3. şahıs
7. beyit	2	fiil	devrik	basit	olumlu	geniş zaman / teklik 3. şahıs
		fiil	devrik	basit	olumsuz	emir kipinin olumsuzu / teklik 3. şahıs
8. beyit	2	fiil	devrik	basit	olumlu	geniş zaman / teklik 3. şahıs
		isim	devrik	basit	olumlu	bildirme eki/ teklik 3. şahıs cümlesi

Tablo 3 Gazeldeki cümlelerin türleri, zaman-şahıs özellikleri

Gazeldeki cümlelerin öğeleri aşağıda gösterilmiştir:

1. Sâgar^Ö. habâb-ı mevce-i mehtâbdır^Y. bu şeb^{Z.T}.
Fânûs^Ö. bahr-ı nûrda^{D.T}. girdâbdır^Y. bu şeb^{Z.T}.
2. Rindân^Ö. yâd-ı çeşm-i siyeh-mest-i yâr ile^{E.T}. Peygûle-gîr-i kûşe-i mihrâbdır^Y. bu şeb^{Z.T}.
3. Yek reng^Y. feyz-i sâkî ile^{E.T}. bezm-i gülsitân^Ö.
Her câm-ı bâde^Ö. bir gül-i sır-âbdır^Y. bu şeb^{Z.T}.
4. Rûşen-dilân^Ö. ıkd-ı güherden^{D.T}. nişân^{B.siz N}. verir^Y.
Pervîn^Ö. sirişk-i meclis-i ahhâbdır^Y. bu şeb^{Z.T}.
5. Çeşm^Ö. ıztırâb-ı lerziş-i endâm-ı yârda^{D.T}.

Her katre eşk Ö. dâne-i sîm-âbdır Y. bu şebZ.T.

6. Müjgân-ı ehl-i aşk Ö. biter Y. cây-ı hârda D.T.

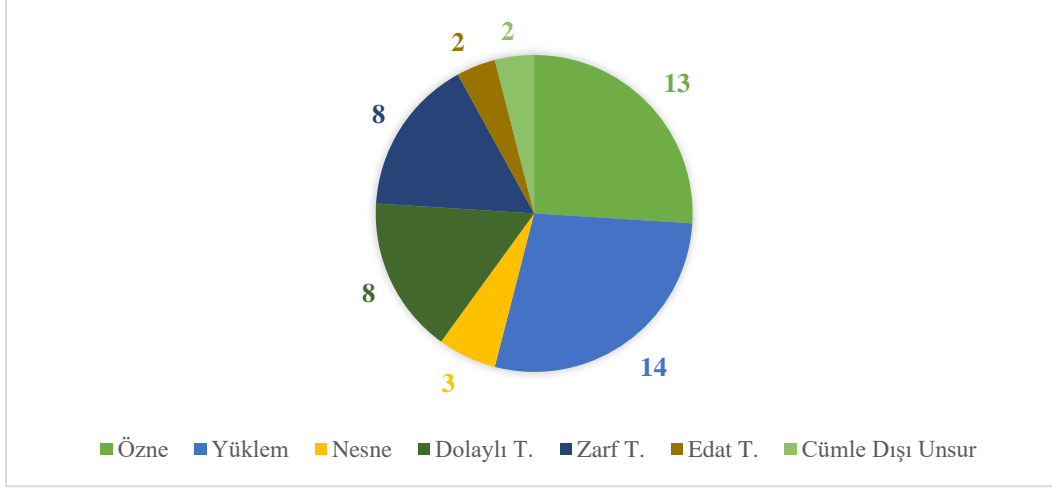
Gülzâr-ı seyr Ö. çeşme-i hûn-âbdır Y. bu şebZ.T.

7. Seng-i nişân-ı hâbda D.T. tîz eyler Y. el-hazerC.D.U.

Tîg-ı nigâhı sanma Y. girân-hâbdır N. bu şebZ.T.

8. Gâlib Ö. nigâhı vasfını^{BH} N. tesvîd eder Y. meğer C.D.U.

Kâğıd Ö. siyeh-bahâr-ı mey-i nâbdır Y. bu şebZ.T.

Grafik 6 Gazeldeki cümlelerin öge dağılımı

Gazelin anlam ve muhteva bakımından incelenmesi

Gazelerde anlam bütünlüğünü koordine eden ve beyitler arasındaki ilişkiyi sağlayan rediflerdir. Bu gazelde de redif olan “bu şeb” ifadesi, sözcükler arasındaki bağlamsal ilişkiyi kontrol altında tutmuş ve anlam ilişkisini sağlamıştır. “Bu şeb” ifadesinin her beyitte kullanılması beytin renk olarak görünüşünü etkilemiş ve gece ile ilgili unsurların çokça kullanılmasına zemin hazırlamıştır. Gazelin dikkat çeken bir yönü de sözcüklerin görsel ve anlam yönünden daireselliğidir. İlk beyitten son beyite kadar döngüsel bir hareketlilik söz konusudur. Kadeh, kabarcık, fanus, girdap, göz, mihrap, meclis, inci, gerdanlık, gözyaşı, civa, bileyi taşı gibi sözcükler şekil ve algı itibarıyla bünyelerinde dairesellik barındırmaktadır.

Gazelin ilk beyti, mekânlar ötesi bir tasvirle başlıyor. Mehtap dalgalarıyla başlayan teşbih, nur denizindeki girdap ile sürdürülmüş. Yer ile gök arasındaki genişliğin ve boşluğun derinden hissettirildiği beyitte, sözcüklerin döngüsel hareketi dikkat çeker. Özellikle ay’ın döngüsel hareketi, şarap kadehinin döndürülmesi, girdabın kendine özgü döngüsellığı baş döndürücüdür. Ayrıca gece ile gündüzün birbirini takip etmesi de bu hareketliliği örneklendirecek niteliktedir. Yer ile gök arasındaki inişli çıkışlı hareket, güneşin doğuşu ve batışı, şişeden kadehe şarabın dökülmesi ile benzerlik göstermektedir. Yani beyitte döngüsellik ile birlikte iniş ve çıkış da bariz bir şekilde gösterilmiştir. Özellikle gecenin rengi ile zıt olan “mehtap, nur” gibi unsurların bir arada kullanılması karanlığın boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Matla beytinin iki mısrasında da gece ile birlikte kullanılan bu sözcükler, karşıtlığı yüksek derecede yansıtmış, okuyucunun karanlık ve aydınlık arasında gidip gelmesini sağlamıştır.

İkinci beyitte ilk beyitteki büyük boşluktan sınırları belirli bir mekâna, yani mescide geçiş yapılır. Karşıtlık burada da devam eder. Duruşu ve kimliğiyle divan şiirine damgasını vurmuş rintlerin, mescidin en önemli ögesi olan mihraba sığınmaları büyük bir karşıtlık barındırmaktadır. Birinci beyitteki geniş mekân ve genel ifadelerden oldukça dar ve özel bir değerlendirmeye geçilmesi, bireysel duyguların öne

çıkmasına neden olmuştur. Bu hızlı geçiş, ilk beyitteki baş döndürücülüğü devam ettirmiştir. Kendi gerçekleri ve sevgilinin hayali arasında sıkışıp kalmış bir grup insanın çaresizliği, dar bir mekâna sıkışıp kalmak ile betimlenmeye çalışılmış. Kabına sığmayan bir profil çizen rintlerin, günlük hayatta uzak durdukları bir mekânın en önemli unsurunun altında bir sığıntı gibi durmaları alışlageldik bir durum değildir. Yani bu tasvirin içinde onların yer alması, oldukça şaşırtıcıdır. Rintleri hayal ile gerçek arasında hareket edemeyecek kadar çaresiz bırakan şair, onları mescide sığınmaya mecbur bırakmıştır. Bu da gösteriyor ki âşığın gerçekliği ile sevgilinin hayalinin bir araya gelmesi kargaşa çıkması için yeterlidir.

Üçüncü beyitte, ikinci beyitteki korku ve endişenin yerini sükunet ve huzur alıyor. Şair, başladığı yere yani şarap kadehine dönüyor ve beyti meclisin asıl sahibi olan saki'nin kontrolüne bırakıyor. Çünkü mecliste olup biten her şeyin sorumluluğu doğal olarak saki'ye aittir. Meclistekilerin uyumunun belirginleşmesi, şarap kadehlerinin ağzına kadar doldurulması hem saki'nin bir lütfudur hem de meclisteki normalleşmenin bir belirtisidir. Ayrıca beytin ilk mısrasındaki meclisin tek renk olması durumu, meclisin önceden farklı renklere sahip olduğunu gösteren en büyük delildir. Bu renklilik, şair tarafından olumsuz bir durum olarak görülmüş ve saki sayesinde ortadan kaldırılmıştır. Hatta tek renkten önceki durum, bir önceki beyitteki huzursuzluk ve kargaşa ile ilişkilendirilerek de okunabilir. Çünkü bir önceki beyit, rintlerin kişiliklerinden taviz verecek kadar olumsuz bir durumdan bahsetmektedir. Saki'nin müdahaleleri ile ahval, daha kötüye gitmeden düzelmeye başlamış ve dar mekândan geniş mekâna geçilmiştir.

Dördüncü beyitte geçen "rûşen-dil" ifadesi ile kastedilen rintlerdir. İkinci beyitte sıkıntı içindeki rintler, üçüncü beyitte saki'nin kılavuzluğu ve himmeti sayesinde kendi kimliklerine kavuşup hayat felsefelerine uygun bir şekilde yaşamaya başlamışlardır. Korku ve endişenin yerini mutluluk ve huzur almıştır. Dairesel görüntü bu beyitte de kendini gösterir. Yan yana oturan rintler, bir gerdanlığı andıracak şekilde görünmektedir. Ayrıca ülker yıldızı ile rintlerin gözyaşı arasındaki benzerlik ilişkisi, konum itibariyle zıtlık içermektedir. Birinci beyitteki iniş-çıkış burada da bulunmaktadır.

Hemen her beyitte görülen göz ile ilgili unsurlar beşinci beyitte de vardır. Yine bu beyitte kullanılan sözcüklerin daireselliği ile yukarı-aşağı karşıtlığını içermesi dikkat çekicidir. Vücudun üst kısmında yer alan gözden civaya benzer gözyaşlarının yere dökülmesi, yukarı-aşağı zıtlığını yansıtır. Üçüncü beyitte başlayan huzurlu ve mutlu imaj, bu beyitte yavaş yavaş ortadan kalkmaya ve metne gözyaşı egemen olmaya başlamıştır. Şair, âşığın çaresizliğinin büyüklüğünü/ağırlığını yansıtmak için de gözyaşını civa gibi ağır bir sıvıya benzetmiştir. Artık tedrici bir şekilde ilerleyen korku ve endişe vardır. Saki'nin bahsettiği huzur ve sükunet bitmiş, âşık tehlikenin ve korkunun merkezine düşmüştür. Hemen her beyitte var olan gözyaşlarının yerini kan almaya başlamış ve âşıkların sığınabileceği güvenli bir ortam kalmamıştır.

Yedinci beyit ile birlikte şairin uyarıları âşık açısından tehlide dönüşmüştür. İnsanın en rahat edeceği zaman olan gecenin bile artık âşık için güvenli olmayacağı oldukça üst perdeden ifade edilmiştir. Kılıç, bileyi taşı, keskinlik gibi ifadeler ile âşığa yapılan uyarılar durumun ciddiyetini göstermesi açısından önemlidir. Uyku ve uyanıklık kavramları, metindeki karşıtlık ve kargaşayı gösteren diğer unsurlardır.

İkinci beyit ile ortaya çıkan hayal ile gerçek arasındaki gidiş gelişler, inişli çıkışlı süreçler, döngüsel devinimler sevgilinin bakışlarını bir kâğıda karalamak ile tamamlanıyor. Hayal ile başlayan daire, yine bir hayal ile kendini tamamlıyor. Anlam itibariyle birbirini takip eden beyitler, kullanılan sözcüklerin bağlamsal ilişkileri ile bir bütünün parçaları mahiyetindedir. Şair mutluluğu, umudu, umutsuzluğu, korkuyu, endişeyi göz ile yaptığı tavsifler ile verirken oldukça başarılı olmuştur. Âşığın ıstırabının arttığı yerlerde gözyaşı kanlanmış, uyku bile bir düşman gibi görünmeye başlamıştır.

Gazelde geçen aşağıdaki kavramların, sadece sahip oldukları anlamları değil şairin okuyucuya sezdirmediği anlamları da bulunmaktadır. Bu kavramların, metne bütün olarak bakıldığında, beklentiye yol açan anlamlarının da olduğu görülecektir:

olgu	beklenti
(sâgar) habâb-ı mevce-i mehtâb	yükseklik
(fânûs) bahr-ı nûrda girdâb	çekicilik
(rindân) peygûle-gîr-i kûşe-i mihrâb	cesaret
(câm-ı bâde) gül-i sîr-âb	dolu olmak
(pervîn) sirişk-i meclis-i ahabâb	ışığı
(her katre eşk) dâne-i sîm-âb	hafiflik
(gülzâr-ı seyr) çeşme-i hûn-âb	huzur
(tîg-ı nigâh) girân-hâb	endişesiz uyku
(kâğıd) siyeh-bahâr-ı mey-i nâb	gerçekleşme

Tablo 4 Gazeldeki olgu-beklenti durumu

Sonuç

Divan şairi, gazelin beyitlerini teşekkül ederken her bir beyti hem ses hem şekil hem de anlam itibariyle üstünkörü yerleştirmemiştir. Çünkü her beyit kendi başına anlamlı olsa da bir beytin diğer beyitler ile arasında anlam ilişkisi olduğu unutulmamalıdır. Bundan dolayı gazel anlamlandırılırken şairin belirlediği beyit sırası dikkate alınmalı ve beyitler arasındaki bağlamsal ilişki göz ardı edilmemelidir. Yapısal inceleme ile sadece cümlelerin değil, kelimelerin hatta harflerin kullanımının bile anlam üzerindeki etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Şeyh Gâlib'in bu gazelinde kullanılan birçok kavram, söylem olarak ifade edilmemiş olsa da kendi bünyesinde az-çok, var-yok, alçak-yüksek, ters-düz gibi karşıtlıkları barındırmaktadır. Bu karşıtlıklar sayesinde şair, az söz ile daha çok şey ifade etmekte ve birden fazla anlamı aynı metin içinde sunabilmektedir. Özellikle dairesel özelliğe sahip sözcüklerin oldukça çok kullanıldığı bu gazelde metindeki döngüsel hareketlilik ve devinim çok bariz bir şekilde fark edilmektedir. Alçalmalar ve yükselmeler bir nesnenin iniş-çıkışı gibi hissettirilmiş, sözcükler vasıtası ile gözle görülür bir şekilde yansıtılmıştır. Ayrıca harflerin çıkardığı sesler ile okuyucuya iletmek istenen duygu başarılı bir biçimde aktarılmıştır.

Kaynaklar

Ceylan, Ö. (2007). *Tasavvufî şiir şerhleri*. Kapı Yayınları.

Demirel, Ş. (2005). Hüsn ü Aşk'ta ateşle ilgili teşbih unsurları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 81-105.

Devellioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi.

Dilçin, C. (2010). *Fuzulî'nin şiiri üzerine incelemeler*. Kabalcı Yayınları.

- Erdoğan, M. (1997). Edebiyatımızda şerh geleneğine genel bir bakış. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 286-293.
- Eroğlu, E. (2013). *Geçmiş içindeki geçmiş*. Yapı Kredi Yayınları.
- Feridüddin Attar. (2001). *Mantıku't-Tayr I* (A. Gölpinarlı, Çev.). İş Bankası Yayınları.
- İpekten, H. (1999). *Eski Türk edebiyatı nazım şekilleri ve aruz*. Dergah Yayınları.
- Kolcu, A. İ. (2008). *Edebiyat kuramları: Tanım-tenkit-tahlil*. Salkımsöğüt Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Moran, B. (2002). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İletişim Yayınları.
- Nar, M. Ş. (2014). Yapısalcılık kavramına antropolojik bir yaklaşım: Levi-Strauss ve yapısalcılık. *Antropoloji*, 27, 29-46. https://doi.org/10.1501/antro_0000000225
- Okçu, N. (2011). *Şeyh Galib Divanı* [E-kitap]. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10654,metinpdf.pdf?0>
- Özdemir, B. (2019). *Hatırlama unutmaya kültürü: Geçmişle yüzleşme bağlamında Türkiye örneği* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pala, İ. (1999). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. L&M Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2021). *Osmanlı şiiri kılavuzu 5*. OSEDAM & Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Top, M. (2002). Ortaçağ Türk mimarisinde mihrab. Y. Halaçoğlu (Ed.), *Türkler* (Cilt 6, ss. 128-146). Yeni Türkiye Yayınları.
- Uçan, H. (2008). *Dilbilim, göstergebilim ve edebiyat eğitimi*. Hece Yayınları.
- Ünlü, Y. D. D. O. (2012). Eski Türk edebiyatı derslerinde kafiye öğretimine dair öneriler. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 326-336.
- Vardar, B. (1974). Yapısal eleştiride yeni bir atılım. *Güney-Doğu Araştırmaları Dergisi*, 315-324.
- Vardar, B. (1998). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. ABC Kitabevi.
- Wellek, R., & Warren, A. (2021). *Edebiyat teorisi* (Ö. F. Huyugüzel, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Yam, F. C. (2021). Uyumsuz hayal kurma kavramının film analizi yöntemiyle incelenmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 13(1), 27-39. <https://doi.org/10.18863/pgy.877490>
- Yıldırım, A. (2007). "Siyâh-bahâr" tamlamasının bir üslup özelliği olarak divan şiirinde yer alması. *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 23, 139-150.
- Yıldırım, O. (2024). XIX. yüzyıl divan şiirinde halk kültürü unsurlarının kullanımı [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Yücel, T. (2020). *Yapısalcılık*. Can Yayınları.
- Yüksel, A. (1982). *Yapısalcılık ve bir uygulama: Melih Cevdet Anday tiyatrosu*. Yazko Yayınları.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı - iThenticate

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluşta destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes -

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.

Alternatif'e Sahip Olmak: Osmanlı Kaynakları Bağlamında Osmanlı-Safevî Çekişmesinde Kürt Aşiretleri (Şah Kulu Oğullarının İsyanı Örneği)*

Having an Alternative: Kurdish Tribes in the Ottoman-Safavid Conflict in the Context of Ottoman Sources (The Example of the Rebellion of the Sons of Shah Kulu)

Murat Alandağlı¹

Öz

Osmanlı İmparatorluğu, XVI. yüzyılın ilk yarısında yereldeki kimi destekçilerinin de yardımıyla Akkoyunlu ve Safevî tesirlerinin bulunduğu Anadolu'nun doğusunun büyük bir kısmını ele geçirmişti. Anadolu'nun orta ve doğusunda Safevî taziyki siyasi, idarî ve dinî bakımdan etkindi. Osmanlılar nazarında, Orta Anadolu'daki Kızılbaşlara nispetle sınır hattında yer almalarından dolayı doğudaki Kürt beylerinin Safevî taraftarlığı çok daha tehlikeliydi. Öyle ki kadim tarih ve kültürel dinamiklerin şekillendirdiği toplum yapısı dahilinde aşiret beylerinin saf değiştirmesi aynı zamanda idarî bir sınır değişikliğine de yol açabilirdi. XVI. yüzyılda Osmanlı-Safevî sınır boyunda hakikatte nelerin yaşandığı ve özellikle Kürt beylerinin bu yaşananlar karşısındaki tutumları hakkındaki malumat oldukça azdır. Çalışma, alana iki önemli hususla katkı sunmayı amaçlamaktadır. İlki Kürt beylerinin, sınırda olmanın sağladığı politik duruş ve kazanımlar dahilindeki hareketliliklerine vurgu yapmaktır. İkincisi, imparatorluk idaresinin Kürtlerin bu hareketlilikleri karşısında atmuş olduğu diplomatik, askerî ve siyasi adımları görünür kılmaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Safevî, Kürt Beyleri, Hakkâri, Şah Kulu Oğullar.

Abstract

In the first half of the 16th century, the Ottoman Empire, with the help of some of its local supporters, conquered much of eastern Anatolia, where the Akkoyunlu and Safavid influences had been present. In central and eastern Anatolia, Safavid pressure was politically, administratively and religiously effective. In the perspective of the Ottomans, the Safavid partisanship of the Kurdish leaders in the east was much more dangerous than that of the Qizilbash in central Anatolia, as they were located on the border line. In fact, within the social structure shaped by ancient history and cultural dynamics, a change of allegiance of tribal lords could also lead to a change of administrative boundaries. There is very little information on what actually happened along the Ottoman-Safavid border in the 16th century and especially on the attitude of the Kurdish leaders towards these events. The study aims to contribute to the field in two important ways. The first is to emphasize the mobility of Kurdish leaders within the political stance and gains provided by being on the border. The second is to make visible the diplomatic, military and political steps taken by the imperial administration in the face of these Kurdish mobilizations.

Keywords: Ottoman, Safavid, Kurdish leaders, Hakkâri, Sons of Shah Kulu.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. (Bu çalışma, 12-15 Temmuz 2023 tarihlerinde Hacettepe Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Tarihçiler Derneği'nin ortaklaşa tertip etmiş oldukları EMOS (Early Modern Ottoman Studies Conference) programı dahilinde sözlü olarak sunulmuş bildirinin genişletilmiş halidir.)

¹ Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye, Türkiye, e-posta: alandagli19@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5136-4910>, (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 11.11.2024.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 19.12.2024.

Online Yayın Tarihi/Published Online Date: 30.12.2024.

Atf-Citation (APA 7 Style): Alandağlı, M. (2024). Alternatif'e sahip olmak: Osmanlı kaynakları bağlamında Osmanlı-Safevî çekişmesinde Kürt aşiretleri (Şah Kulu oğullarının isyanı örneği). *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 123-137.

Giriş

Sınırlar ve sınır güvenliği şüphesiz bugün olduğu kadar dün de siyasal idarelerin en önemli meselelerinden biriydi. Sınır öncelikle hakimiyetin ve üstünlük çabalarının erişim hattı olarak tarif edilebilir (Kolodziejczyk, 2018: 271). Sınırlara ait politikalar uzun tarihsel süreçlerin şekillendirdiği dostane veya düşmanlık münasebetlerinin gölgesinde şekilleniyordu. Sınır hattına kale, sur ve kule yapımı ile öncü/gözcü birliklerinin yerleştirilmesi Osmanlı sınır güvenliği ve denetimi politikalarının önemli dinamikleri arasında sayılabilir. Osmanlı sınır hattının batı yakasında Hristiyan teşekküller, doğu yakasında ise aksine İslam'ın farklı mezhebine (Şii) sahip bir devlet olan Safevîler bulunmaktaydı. Üstelik Osmanlı ile Safevîler arasında siyasî ve kültürel anlamda önemli bir çekişme söz konusuydu. Osmanlı ve Safevîler arasındaki bu çekişmede sınır hattında, tampon bölgede yer alan Kürt beyleri önemli ve hassas bir yere sahipti. Neticede onlar Osmanlı-Safevî sınırını koruyan "tampon kuşak"ta yer alıyorlardı (Fuccaro, 2018: 311). Sınır hattında yer alan Kürtler, siyasî bakımdan önemli bir alternatifte sahip olmuşlardır. Sözlük anlamı itibarıyla "seçenek" anlamına gelen bu kavram, Kürtlerin kimi siyasî, sosyo-kültürel veya malî nedenlerle Osmanlı ya da Safevî idareleri arasında tercih yapma fırsatının olduğunun kavramsal bir izahı olarak görülebilir. Diğer taraftan bahsi geçen he iki idarenin de Kürtler üzerinde şekillenen politik, malî ve idarî adımlarını da kapsar. Bu bakımdan her iki idare zaman zaman Kürt beylerine dönük bazı politikalara başvurmuşlardır. Buldukları konum ve bu durumun her iki idare nezdinde yaratmış olduğu önemi kavrayan bazı Kürt beylerinin de zaman zaman kendilerince politik hareketler sergiledikleri anlaşılmaktadır. Bu husustaki izahın daha sarıh olması için öncelikle XVI. yüzyıldaki Osmanlı-Safevî sınır hattındaki dinamiklere ve genel duruma bakmak gerekmektedir. Osmanlı-Safevî çekişmesinden ortaya çıkan doğu sınırı bir bakıma askerî ve ideolojik hususiyete sahipti (Fuccaro, 2018: 312). XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusunda siyasî, askerî ve idarî bakımdan bir hayli hareketlilikler yaşanmaktaydı (Hinz, 1948; Savory, 2004: 199-216; Allouche, 2001). Kâfir olarak tabir olunanlara karşı seferlerin tertip edildiği Batı'nın aksine Doğu'daki dinamikler hayli farklıydı. Bu cemahtaki Safevîler, dinî ve kültürel söylemleriyle Osmanlılara karşı daha ziyade Alevî-Kızılbaşlar ve yer yer de Kürtlere nüfuz etmeye çalışarak önemli bir tehdit unsuru haline gelmişlerdi (Arjamond, 1984; Gülten, 2022; Emecen, 2003: 33-48; Neciyev, 2022: 54-66; Alandağlı, 2021: 1601-1619). Bu nedenle XVI. yüzyılda imparatorluğun doğu sınırı, siyasî ve idarî bakımdan iki önemli özelliği barındırmaktaydı. Bunlardan siyasî olanı Osmanlıların doğuda Safevîler gibi giderek genişleyen ve büyüyen bir idareyle karşılaşmalarıydı. İdarî olanı ise Safevî sınırında bulunan Kürt aşiretlerinin denetim altına alınması ve yönetilmesi idi. Bu nedenle imparatorluk idaresi sınır bölgesindeki problemlere bu iki hususu dikkate alarak yaklaşmak ve çözmek durumunda kalmıştır.

H.962 (M.1555) yılındaki Amasya Antlaşması Osmanlı-Safevî ilişkilerinde uzun süreli bir barışın başlangıç noktası olmuştur. Bu süreç H.986 (M.1578) yılındaki sefer kararı ile nihayete ermiştir. Belki de Skiliter'in ifade ettiği üzere Osmanlıların, Akdeniz hakimiyeti için XVI. yüzyılın ortalarından beri mücadele ettikleri İspanyollar ile savaşmayı bırakmaları bu barış dönemini sona erdiren en önemli etkendi. Osmanlılar ve İspanyollar 1578 yılından itibaren "kendi dinlerine mensup sapkınları yok etmeye matuf seferlerle meşgul olmak" için birbirleriyle savaşmaktan vazgeçmişlerdir (Skiliter, 1951: 502; Matthee, 2018: 121). Hakikatte Safevîler, uzunca bir süredir Osmanlılar nazarında sapkın olarak görülmüşlerdir. Esas düşündürücü olan ise Sokullu gibi bir tecrübenin tüm itirazlarına rağmen (Emecen, 2023: 329-330), III. Murad gibi kamusal alanda görünürlüğü oldukça kısıtlı olan bir hükümdar döneminde Safevîler üzerine sefer kararının alınmış olmasıdır. Sınır hattında Osmanlı veya Safevî taraftarlığı yapan Kürt aşiretlerinin şartlara göre değişen tutumlarının, bağlılıklarının da her iki idare arasındaki gerilimi tetiklediği düşünülmektedir (Matthee, 2018: 135, 136). Şah Kulu oğullarının isyanı bu bakımdan da incelenmeye değer bir hususiyet içermektedir. Nitekim 1578-1590 yılı Osmanlı-Safevî çekişmesinin bir

bakıma fitilini ateşleyen ve “sınır olaylarının kahramanı” olarak ifade edilen onun kendisidir (Emecen, 2023: 328).

Mevcut belgelerin işaret ettiği kadarıyla Şah Kulu, XVI. yüzyıl Pinyaniş ağalarındandır. Pinyaniş ağaları Hakkâri ve çevresinin Osmanlı idaresine girmesiyle birlikte yereldeki önemi ve nüfuzu artan yöneticileri/hanedanı biri olarak ortaya çıkmıştır. Hakkında fazlaca malumat olmasa da onun Hakkâri Emiri Zeynel Bey’e bağlı olarak kendi aşiretinin kontrolü, vergilerin toplanması ve gerektiğinde askerî yardım gibi yükümlülükleri ifa ettiği anlaşılmaktadır. Şah Kulu ile Zeynel Bey arasında yereldeki idarî pozisyona sahip olmanın yaratmış olduğu ciddi bir anlaşmazlığın ortaya çıktığı görülmektedir. Bu anlaşmazlık daha da şiddetlenerek Şah Kulu oğullarına kadar intikal etmiştir. Bu nedenle divanî odası mührü taşıyan pek çok “Şah Kulu Oğulları” başlıklı belgede, Hakkâri Emir/leri ile Şah Kulu oğulları arasındaki sürtüşme konu edinilmiştir. Bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Pinyaniş yöneticileri/hanedanı olan Şah Kulu oğulları, artık Hakkâri Bey/Emirlerine bağlı hareket etmek istememişlerdir. Onlar, imparatorluk idaresinden doğrudan muhatap alınmak, kadim yurtlarının mülk veya sancak olarak kendilerine verilmesi gibi bazı taleplerde bulunmuşlardır. Kendilerince bu taleplerinde oldukça haklıdırlar. Nitekim bölgede Osmanlı idaresinin kurulmasında ve sürdürülmesinde Hakkâri beyleri kadar babaları Şah Kulu’nun da gayretleri olmuştur. Belgelerdeki anlatının ilk evresi, imparatorluğun doğu hududunda idarî ve siyasî bakımdan çatışan ve bu yönüyle de sıradan olarak görülebilecek iki aşiret yöneticileri/hanedanı davasından ibarettir. Zaten bu sıradanlık nedeniyle olsa gerek ilk başlarda mesele imparatorluk ricalinin pek de dikkatini çekmemiştir. Bu durumun farkına varan Şah Kulu oğulları, strateji değiştirerek Osmanlı’nın dinî ve siyasî bakımdan rakibi olan Safevîlere yakınlaşmaya başlamışlardır. Safevî iktidarınca olumlu karşılanmış olan bu adım, imparatorluk idaresinin Şah Kulu oğullarının hareketi hakkındaki düşüncesini de değiştirmiştir. Nitekim imparatorluk idaresi yukarıda da ifade edildiği üzere olayı ilk başta iki aşiret yöneticileri/hanedanı arasındaki sıradan bir çekişme olarak görmüştü. Şah Kulu oğullarının Safevî tarafına geçmeleri onları desteklemeleri şeklindeki tutumu üzerine Osmanlı idaresinin Hakkâri’de Zeynel Bey ile Şah Kulu oğulları arasında yaşanan olaya bakışında değişiklik yaşanmıştır. Bu değişiklik ise konuyla ilgili belgelerdeki ikinci evreyi işaret etmektedir. Çok geçmeden Hakkâri beylerinden olayın araştırılması, Şah Kulu oğullarının küstürülmemesi ve ayrıca mezhep değiştirmemeleri noktasında gerekli hassasiyetin gösterilmesi istenmiştir. İlk baştaki bu ılımlı yaklaşım, giderek artan Şah Kulu oğullarının bazı taşkınlıklarına yol açmıştır. Akabinde ise Safevîler, Şah Kulu oğullarını desteklemeleri nedeniyle şiddetlenerek artan takip, yakalama, yargılama ve cezalandırma seyir izlemiştir.

Osmanlı-Safevî çekişmesinin oldukça kritik bir konumda yer alan sınır bölgelerindeki aşiret bey ve soylu aile mensupları bir bakıma her iki idarenin buralardaki hâkimiyetinin esas araçları olarak ön plana çıkmıştır. Sınırlar bir bakıma her iki idareye ait bir ayırma değil temasın olduğu alanlardır. Bu temas oldukça hassas bir düzlemde gerçekleşmekteydi. Her iki idare birbirini takip eden ve bazen bir yarışa dönüşen bazı idarî ve malî hakları buralardaki bey veya asilzâdeler teslim etmekteydi. Bu nedenle karmaşık siyasi, idarî ve toplumsal örgütlemelerin bulunduğu açıktır. Hakkâri ve Hasankeyf örneklerinde olduğu gibi idareci hüviyetleri XIII. yüzyıla kadar geriye giden hanedanlar bulunmaktaydı. Bu hususiyetlerinden dolayı yurtluk ve ocaklık sistemi dâhilinde Osmanlı idarî yapısına dâhil edilmişlerdir (Koçak, 2021: 59-63; Gencer, 2011: 75-96; Koçak, 2021: 197-203). Sınırdaki Kürt nüfusun büyük çoğunluğu Sünnî’ydi. Bu durum Osmanlı ile sınırdaki Kürtler arasında bir bakıma bütünleştirici bir rol oynamıştır. Sınırdaki bu hususiyet beylerin bir kadı ve müftü vesilesiyle “sultanî metropolle”, merkezle, olan ilişkilerinin de zeminini oluşturuyordu (Fuccaro, 2018: 311-327). Sınır boyları bununla birlikte bir belirsizliğin de hâkim olduğu sahalardı. Buralarda yaşayan kişi, aşiret veya toplulukların tam olarak kime bağlı oldukları belli olmuyordu. İklim şartları, siyasî ve idarî gelişmeler buralarda taraf olmayı etkileyen

önemli faktörlerdendi. Hayvanları için mera, otlak arayan aşiretler bazen bir bazen de iki devlete tabi oluyorlardı. Ailevî veya aşiret kazanımları onlar için bir siyasî teşekkülün üyesi olmaktan çok daha fazla şey ifade ediyordu. Sınırın merkezinde yer alan etken olarak öte yakalardaki her iki idareyi kendi menfi kazanımları uğruna karşı karşıya dahi getirebilmekteydi Sınırlar suçluların kaçıp sığınmaları, aşiretlerin ilticaları, su veya otlak bulma gayretleri, gasp ve hırsızlıktan arananların gidip geldikleri daha pek çok hareketliliğe şahitlik etmekteydi (Sarıkçıoğlu, 2013: 33, 34-63). Hakkâri bölgesinde etkin olan ve Osmanlı-Safevî sınırında tampon bir bölgede yer alan Şah Kulu oğullarının isyanı tam olarak bu nazardan ele alınmalıdır. Yereldeki aşiret kazanımlarının idarî ve malî bakımdan azalması, kaybolması veya kendilerince gasp edilmesi üzerine sınırda olmanın vermiş olduğu bir avantajla Osmanlı cenahından Safevî safına geçmişlerdir. Bir bakıma Osmanlı'dan alamadıkların Safevîlerden almanın peşine düşmüşlerdir. Aşiret mensuplarının sayısı ve bölgedeki köklü mazileri nedeniyle bu durum basit bir saf değiştirme eyleminin dışına çıkmıştır. İran'da memnuniyet, Osmanlı'da ise tedirginlik yaratmıştır. Ancak sınır havzalarının dün dünyaları hızla değişen tutumlar, kararlar ve politikaların olduğunu işaret etmektedir. Nitekim Şah Kulu oğullarının isyanı ilk başta diğer bazı Kürt beyleri ve asilzâdelerine örnek teşkil etmiştir. Bir şekilde "mağdur olduğunu" düşünenler aynı şeyi yapmaya yeltenmişlerdir. Osmanlı idaresi sınırları korumakla görevli yerel güç odakları ve idarecilere bu tür geçişkenlik önlenmesi ve oldukça hassas davranılması talimatı vermiştir. Zaman zaman tavizler vererek veya aksine sıkı ve sert tedbirlerle benzer olayların artmaması için caba göstermiştir. Hiç şüphesiz Safevî iktidarı ise bunun aksi yönünde politika ve tutum göstermiştir (Uluerler, 2015: 39, 40). Yer yer sınır hattının Osmanlı cenahındaki bey ve asilzâdeleri açık bir şekilde davet etmiştir. İki idare arasındaki yarışın kazananını sürtüşme, geçişkenlik ve hareketliliğin yaşandığı güneydeki bu hattın aksine genellikle kuzeyde gerçekleşen savaşlar belirlemiştir.

Çalışma Şah Kulu oğulları özelinde, ülkemizde Safevî merkezli çalışmalara katkıda bulunmak ve süregiden Osmanlı-Safevî çekişmelerinde bir bakıma ihmal edilmiş olan Kürt aşiretlerinin tavrına dair spesifik bir vaka sunmayı amaçlamaktadır. Öyle ki ülkemizde Osmanlı-Safevî ilişkileri literatürde genellikle Alevî-Kızılbaş grupları bağlamında tetkik edilmiştir. Kürtlere yönelik Safevî tazyikinin ise İdris-i Bidlisî vesilesiyle Osmanlı lehine sonuçlandırıldığı genel kabul görmektedir (Genç, 2019: 180-253). Oysa Şah Kulu oğullarının isyanı, bu genel kabule rağmen doğuda Safevî-Kürtler arasındaki çoklu değişkenlik ile bölgenin kendine has şartlarının tetiklediği kimi çıkmazların olduğunun anlaşılmasına fayda sağlayacaktır. Şah Kulu oğullarının isyanı Kürt aşiretlerinin sınırda olmanın vermiş olduğu alternatifleri yeri ve zamanı geldiğinde nasıl kullandıklarının anlaşılmasına dair önemli bir örnek olarak görülebilir. Bu vesileyle Orta ya da Doğu Anadolu'da dinî ve itikadî bakımdan Şah'a meyleden Alevî-Kızılbaş unsurları kadar; siyasî, malî ve idarî nedenlerle Safevîlere yakınlaşan Kürt beylerinin de yeri ve zamanı geldiğinde akademik anlamda başka bir unsur olarak ele alınması gerektiğini düşündürmektedir. Sınır boyunca hâkimi olan Kürt beylerinin Safevî çatışmalarıyla şekillenmiş ve Osmanlı siyaset ağıyla sınımsız kuşatılmış olduğu düşünülmektedir (Fuccaro, 2018: 327). Şah Kulu oğullarının isyanı, bu durumun belki de sınırdaki tüm Kürt beyleri için geçerli olmadığı yönündeki düşünceleri belirtmek için uygun bir örnek olabilir.

Osmanlı Safevî Sınırdaki Pinyanişî Aşireti

Kökleri XIII. yüzyıla kadar geriye giden Pinyaniş Aşireti'nin ismine bakıldığında Kürtçe temel, esas veya ana anlamındaki "binyad" ile "oturak, iskân olmuş" anlamındaki "niş" kelimelerinden türediği söylenebilir. Aşiretin merkezi ise Kürtçe ve Farsça'da "çukur" anlamına gelen "Çal" olarak da bilinen Çukurca havalisidir. Bilinen en eski beyleri Şah Kulu'dur. Moğol akınları ile Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin bölgeye olan taarruzları neticesinde XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar geçen dönemde

Pinyaniş Aşireti mensuplarının Hakkâri havalisine yerleştikleri düşünölmektedir. Aşiretin meskûn bulunduğu saha daha sonraları Gever, Saray, Diyadin, Çaldıran, Erciş, Patnos, Bulanık ve Doğubayazıt'ı da kapsayacak şekilde genişlemiştir (Kaplan, 2016: 482). Çal ve Pinyanişler hakkındaki erken bilgilere İdris-i Bidlisî tarafından kaleme alınmış bir mektupta rastlanılmaktadır. 1515 yılında kaleme alındığı düşünölen bu mektupta İdris-i Bidlisî, Osmanlı-Safevî çekişmesinden bahsetmektedir. Bu çekişmede Çukurca bölgesi başta olmak üzere diğer kale ve kentlerin önemli olanlarını kendince açıklayarak haritalandırmıştır (Kaplan, 2018: 17,18). Hakkâri şüphesiz konum olarak bu saha içerisinde yer almaktaydı. Burasını 60 yıl idare etmiş olan Zahid bin İzzeddin Şir, Osmanlılara karşı Şah İsmail'i desteklemiştir. Hatta Şah İsmail'in İzzeddin Şir'e "amca" diye hitap ettiği belirtilmektedir (Şeref Han, 1971a: 123). Osmanlı İmparatorluk idaresi, idarî ve dinî bakımdan temkinli yaklaştığı Safevîlere karşı hükümet veya yurtluk-ocaklık bölgelerindeki aşiretleri kendi safında tutmaya çalışmıştır. (Fuccaro, 2018: 311-328)

XVI. yüzyılda Pinyaniş Aşireti'nde özellikle Bilelan hanedanının idarî ve siyasî bakımdan etkin olduğu görölmektedir. Osmanlı-Safevî çekişmesinin giderek tırmandığı bu dönemde Pinyaniş Aşireti mensupları Somay, Serelbak ve Salmas havalilerinde Şah Kulu liderliğinde idarî bir sistem tesis edebilmişlerdir. Şah Kulu'nun Hakkâri bölgesindeki idarî ve siyasî mekanizmada yer aldığı anlaşılmaktadır. Hakkâri Bey'i Zahid'in oğulları ve torunları arasında yaşanan kimi anlaşmazlık onun bu durumunu ortaya koymaktadır. Zahid Bey'in torunu olan Zeynel Bey babası Melik Bey'e karşı bir isyan hareketi başlatmıştır. Melik Bey, oğlunun isyanı nedeniyle önce kardeşi Muhammed Bey'e akabinde de Bitlis beylerinin yanına sığınmıştır. Zahid Bey'in diğer oğlu Muhammed ise aynı zamanda yeğeni olan asi Zeynel Bey'in başkaldırısını sonlandırmak için Pinyaniş Aşireti'nden yardım istemiştir. Zeynel Bey ise Amediye beyinden yardım talebinde bulunmuştur. Böylece Hakkâri bölgesinde normalde sadece bir ailenin hâkimiyetinden kaynaklı ortaya çıkan hoşnutsuzluk, giderek diğer bölge ve aşiretleri de kapsayacak şekilde bir ittifak grubunun oluşmasına dönüşmüştür. İsyân eden Zeynel Bey her ne kadar Safevîlere sığınmış ise de gerekli desteği görememiştir. Bu nedenle tekrar Osmanlı cenahına dönmüştür (Şeref Han, 1971a: 125,126). Van Beylerbeyi tarafından desteklenmiştir. Bu zaviyeden bakıldığında Zeynel Bey'in uygulamış olduğu politikayı Şah Kulu oğulları da uygulamışlardır. Aradaki fark ise Şah Kulu oğullarının Safevîlerce desteklenmiş olmasıdır. Van Beylerbeyinden almış olduğu destekle birlikte Zeynel Bey bölgesindeki karışıklığa son vermek adına Muhammed Bey'in peşine düşmüş ve onu yakalayarak hapsetmiştir. Muhammed Bey, Şehzade Mustafa'nın kaçışında parmağı olduğu iddiasıyla tutuklanmıştır (Şeref Han, 1971a: 130). Babası Muhammed'in yakalanması üzerine hareket alanı giderek daralan Yakup Bey ise çareyi Pinyaniş Aşireti'nden Şah Kulu'na sığınmakta bulmuştur. Bu durum Zahid Bey oğullarından Muhammed Bey ile çocuklarının Pinyaniş Aşireti'yle iyi ilişkiler tesis ettiğini göstermektedir. Zira zor duruma düştüklerinde zaman zaman bu aşiretin kapısını çalmışlardır. Van Beylerbeyi İskender Paşa da Yakup Bey'in yakalanması için Mahmudî Beyi Hasan Bey'i görevlendirmiştir. Mahmudî ve Şah Kulu arasında var olan akrabalık, saygı ve sevgiye dayalı ilişkinin de etkisiyle Yakup Bey'in İskender Paşa'ya teslimine karar verilmiştir. İskender Paşa, Zahid Bey'in oğlu Muhammed ile oğlu Yakup Bey'i idam ettirmiştir. Haliyle süregiden çekişme kardeşi Muhammed Bey ile oğlu Yakup'un öldürölmesi Hakkâri havalisinin Zeynel Bey'e verilmesiyle son bulmuştur (Şeref Han, 1971a: 128-130).

Şah Kulu öncülüğündeki Pinyanişi aşireti mensupları, bölgedeki diğer aşiret mensupları gibi düzen, sevk ve idarenin sağlanması ile sürdürölmesi bakımından Zeynel Bey'in yanında olmak gibi bir vazifeyi üstlenmişlerdir.² Aileye ismini veren Şah Kulu'nun bu hengameden kısa bir süre sonra Koçu, Alaeddin,

² "Daima sancağın askeri ile hazır olup vaki' olan hizmetlerde müşarunileyh Zeynel Beyle yekdil ve yek-cihet olup hüsnü ittifak ve ittihad üzere olup ol serhatleri ahvaline vufur-u şu'urun vardır..." (A.DVNH.MHMd. 888/833, 193).

Gazi, Ebubekir, Suhrab ve Seyfeddin isimli altı oğlunu geride bırakıp öldüğü düşünölmektedir (Kılıç, 1999: 125). Babaları Şah Kulu'nun, Zeynel Bey ve Muhammed Bey arasındaki çekişmeye karşı tavrı hakkında sahih ve sarıh malumata rastlanılmamaktadır. Nitekim yukarıda ifade edilenler bağlamında Şah Kulu bir aşiret reisi olmakla birlikte kendisine sığınan Yakup Bey'i Zeynel Bey'e teslim etmiştir. Onun bu hareketinde Yakup Bey'i yakalamakla görevli Mahmudî Hasan Bey ile olan akrabalığının etkili olduğu düşünölmektedir. Zeynel Bey'in, Yakup Bey'i teslim etmesine rağmen Şah Kulu ve ailesine mesafeli olduğu söylenebilir. Zira bir türlü dinginleşmeyen iki aşiret arasındaki ilişki imparatorluk idaresinin desteğini arkasına almış olan Zeynel Bey'in Şah Kulu'nu konu edinen şikayetleriyle gerilmeye başlamıştır. Öte yandan Şah Kulu'nun da iyi niyetle teslim etmiş olduğu Yakup Bey ve babasının idam edilmelerinde kendisini sorumlu olarak gördüğu ve bu nedenle olup bitenden Zeynel Bey'i suçladığı da anlaşılmaktadır. Şah Kulu, Zeynel Bey'e karşı olan tepkisini yaşananlardan sonraki kısa yaşamında yeterince gösterememiştir. Fakat oğullarını bu bakımdan tazyik altına aldığı söylenebilir. Nitekim Şah Kulu'ndan ziyade çocuklarının hem Zeynel Bey özelinde hem de Osmanlı-Safevî ilişkileri bağlamında çok ciddi politik ve siyasî adımlar attıkları anlaşılmaktadır. Elbak sancakbeyi olan Zahid Bey ile Zeynel Bey'in kardeşi Bahaeddin Bey'in isyan etmeleri ve akabinde Şah Kulu oğullarının yanına sığınmaları bu husustaki örnekler olarak görölebilir (A.DVNS.MHMD.28/114-521: 221; Tekin, 2007: 120-124). Her iki olay Şah Kulu oğullarının bölgelerinde ortaya çıkan karışıklık ve huzursuzluklarda Zeynel Bey'e karşı olan kişileri desteklediklerini ortaya koymaktadır.

Aşiret Beyi olarak Şah Kulu

Çalışmanın esas konusunun kahramanı olarak görölebilecek olan Şah Kulu'nun tarihsel kimliği kadar ismi de oldukça önemlidir. Bu nedenle bu hususta da kısa bir izaha ihtiyaç vardır. Osmanlı diplomatik dilinde "Şeytan Kulu, Sofu veya Karabıyıköğü" olarak da bilinen Şah Kulu, Antalya Yalınköy de tekkesi bulunan Hasan Halife'nin oğlu olarak işaret edilmektedir. O, Teke bölgesindeki bir mağarada Safevîyye tarikatının görüşlerini yayan bir kişidir. 1500'lü yıllarda Şah İsmail'in daileri vesilesiyle Şah İsmail ile temas kurmuş ve isyan etmiştir (Şeref Han, 1971b: 147, 148; Emecen, 2010: 284-286). Osmanlı tarihinde oldukça önemli olaylardan biri olan bu isyanın liderinin ismi Safevî Devleti'nde "mensubiyet" ifade etmekteydi. Bu nedenle Şah Kulu, Tahmasb Kulu, Ali Kulu ve İmam Kulu gibi kullanımlara rastlanılmıştır (Özcan, 202: 348-350). Bu bakımdan Anadolu'da Kızılbaş-Alevi gruplarca sık kullanılan bir isim olduğu malûmdur. Fakat sınırdaki Kürt topluluğu için de aynı şey söylenebilir mi? Aşiret mensupları nazarında Şah Kulu istisnaî bir isimlendirme miydi? Yoksa XVI. yüzyılda Kürtler arasında yaygın bir kullanım mıydı? Şerefname'de bölgedeki pek çok Kürt beyinin "Şah" kelimesini ön veya son ek olarak kullandıkları görölmektedir (Şeref Han, 1971a: 341 vd.).³ Haliyle XVI. yüzyılda sınır havalisindeki Kürtler içerisinde Şah kelime/lakabına nispetle Şah Kulu isminin çok daha ender kullanıldığı söylenebilir. Bu durum siyasî manada sınırların engel olamadığı sosyo-kültürel bir aktarımın sonucu olarak görölebilir. Çalışmanın esasını oluşturan aileye ait isimlendirme de kuvvetle muhtemel Safevîlerin dinî ve ideolojik tesirinin bu minvaldeki ender örneklerden biri olarak görölebilir.

Pinyaniş Aşireti mensuplarının XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla uzanan tarihleri mercek altına alınmıştır (Kaplan, 2016: 479-524). Fakat aşiretin önemli bir mensubu olarak Şah Kulu hakkındaki bilgiler yukarıda da ifade edildiği üzere oldukça sınırlıdır. Nitekim Şah Kulu'nun belgelerde ilk olarak Sincar Bey'i olarak yer yer göröldüğu ve imparatorluk idaresinin kendisinin bazı istek ve ihtiyaçlarını karşıladığı anlaşılmaktadır. Şah Kulu bu tür taleplerinin birinde Hacı Veli, Şeyh Şemseddin Hayri, Yusuf Mehmed, Murad Osman ve Şehseddin Bahaeddin isimli beş adamına tımar verilmesini istemektedir

³ "Muhammed bin Mir Şah Muhammed, Şah Kulu Bey bin Muhammed Bey, Ali Bey bin Şah Veli Bey, Pir Budak bin Şah Ali Bey vb." (Şeref Han, 1971: 341, vd.).

(A.DVNS.MHMD.2/1260-61: 246).⁴ Ayrıca Şah Kulu'nun Deyr ve Rahbe/Rahba Sancağı beyi olduğu görölmektedir (A.DVNS.MHMD.4/320: 33).⁵ Bu durumda Şah Kulu'nun XVI. yüzyılda Sincar, Rahbe ve Deyr sancaklarını idare ettiği söylenebilir. 1555 yılındaki Amasya Antlaşması genel anlamda Osmanlı-Safevî çekişmesini sonuçlandırmıştır. Fakat her iki siyasî teşekkülün idarî olarak ayrıldığı sınır bölgesi için aynı durum söz konusu değildi. Hakkâri özelinde olduğu gibi bölgedeki bazı aşiret mensupları ile imparatorluk idaresinin yetkin kıldığı kişi, aşiretler arasında çatışmalar yaşanmaktaydı. Şah Kulu oğulları büyük olasılıkla babalarından süregelen davalarını Zeynel Bey'e karşı sürdürmüşlerdir. Yereldeki iki güç arasındaki sürtüşme daima olageldiği üzere merkezin desteğini yanına alanlar ile ötekiler şeklinde iki tarafın oluşmasına sebep olmuştur. Zeynel Bey, tıpkı kendi isyanında olduğu gibi Van beylerbeyinin de desteğini alarak imparatorluk nezdinde Şah Kulu'nun asi, isyankâr ve düzen bozan bir kişi olarak görölmelerini sağlamıştır. Bu nedenle önce Şah Kulu ve devamında ise oğullarının bu iddialarından dolayı zaman zaman Zeynel Bey'e karşı savaşı göze aldıkları aşikârdır (A.DVNS.MHMD.27/232).⁶

Şah Kulu Oğullarının İsyanı

İncelenen belgeler, Şah Kulu oğullarının özellikle Safevî ve Osmanlı sınırının her iki tarafında "uygunsuz davranışlarda buldukları"nı ve halka huzur vermediklerini içermektedir. Hakkâri emiri Zeynel Bey sık sık Şah Kulu oğullarının bölgede huzur ve sükûneti bozan kişiler olduklarını imparatorluk idaresine aktarmıştır. Onun bu gayreti nedeniyle, Şah Kulu oğulları hükümlerde, yanında "bir alay asi ve eşkiya" ile "talan ve yağma" faaliyetleri gerçekleştiren "hırsız"lar şeklinde resmedilmiştir. Aynı zamanda Şah Kulu oğullarının "yukarı canib" veya "kızılbaş" tarafında oldukları, sınır havalisinde gerçekleştirdikleri uygunsuzluklarla halkı adeta canından bezdirdiklerinin altı çizilmektedir. Onların bu tür davranışları nedeniyle huzur ve sükûnetin sağlanması için Hakkâri Bey'i Zeynel Bey'in Somay'a gittiği anlaşılmaktadır. Burada Şah Kulu oğlu Koçu ile Zeynel Bey arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Şah Kulu oğulları bu görüşmede Zeynel Bey'den hakları olan ağalıklarının kendilerine yurt veya sancak olarak verilmesini istemişlerdir.⁷ Bu istekleriyle bir nevi Zeynel Bey'in kendi kadim haklarını gasp ettiğini dile getirmişlerdir. Herhangi bir uzlaşmanın sağlanamadığı bu görüşmenin dönüş yolunda Şah Kulu oğlu Alaeddin, Zeynel Bey'in yolunu kesmiş, maiyetine ok ve tüfikle saldırmıştır. Çatışmada Zeynel Bey'in otuz adamını öldüren Alaeddin yakalanarak Van Kalesi'ne hapsedilmiştir (A.DVNS.MHMD.27/51-232). 1574'ten 1576'a yılına kadar süren Şah Kulu oğlu Alaeddin'in mahpus hayatı, Şah Kulu oğlu Gazi Bey'in Osmanlılara karşı Safevîlere yanaşmasına giden bir süreci aralamıştır (Kaplan, 2016: 485).

Döneme ait kaynaklarda Koçu, Alaeddin, Gazi (Gazi Mürsel), Ebubekir, Sahrab Hasan, Ali, Davud, Mehmed, Han Ali, Rüstem, Bahaeddin, Saadeddin, Seyfeddin şeklinde belirtilen Şah Kulu oğulları ile torunlarının Zeynel Bey'e karşı oldukları görölmektedir (A.DVNS.MHMD.30/18-73: 30). Şah Kulu oğullarının isyanı imparatorluk ricalince babalarından ziyade çocuklarının Zeynel Bey ile olan meselelerinin bir sonucu olarak görölmüştür. İmparatorluk idaresi ayrıca bu olay bağlamında Zeynel Bey'i de küstürmeyecek mahiyette adımlar atmış ve kendisinin yanında olduğunu hissettirmiştir. Bunun yanında Şah Kulu oğullarının tamamen küstürülmemesi, Safevî cenahına geçişlerinin engellenmesi ve Gazi Bey'in yakalanması gibi hususlarda dikkatli olunmasının altı çizilmiştir. Hatta fitne, fesat olarak görölen Şah Kulu oğullarının haklarından gelmenin her ne kadar tam vakti olsa da bu durumun bölgedeki diğer bey çocuklarında bir telaşa neden olabileceği endişesi de güdülmüştür. Nitekim yaşanması muhtemel bir telaş nedeniyle aşiret mensupları Safevî cihetine göç ederek büyük bir demografik kopuşa

⁴ "... Şah Kulu Bilâni beş nefer adamlarına dahi hallerine münasebet? ... sadaka buyurula deyü arz etmeğin dörder bin akçe tımar tevcih olunmağın hük-m-i şerif" (A.DVNS.MHMD.2/1260-61:246, H.964).

⁵ Şah Kulu'nun has gelirinden 90.000 akçe noksanının olduğu anlaşılmaktadır. (A.DVNS.MHMD.4/320: 33, H.967).

⁶ "Şah Kulu oğullarından...Alaeddin Hakkâri Beyi Zeynel Beyin yoluna çıkararak cenk eylediği", (BOA.A.ADVNS.MHMD.27/232).

⁷ "ağalığım bana kâh yurt kâh sancak tarikiyle verilmiştir", (A.DVNS.MHMD.27/51-232).

sebeplendirilirdi. Bu nedenle şimdilik Şah Kulu oğullarına sancak tevcih edilmesi, barış ve dostluk elinin uzatılması istenmiştir (İzgi, 2006: 179-180). Ayrıca Zeynel Bey'e zaman zaman Şah Kulu yurdunun çocuklarına sancak tarihiyle verilmesi hususunda telkinlerde bulunulmuştur (A.DVNS.MHMD.32/12-73: 21).⁸ Fakat Zeynel Bey, Şah Kulu oğullarının kendi aşiret mensupları tarafından bile kabul görmediklerini, idarecilik vasıflarının olmadığını, sürekli isyan, talan ve eşkıyalık üzere olduklarını, kendi aşiretinden ötelendikleri için Hakkâri havalisine yaklaştıklarını dile getirerek bu yöndeki istekleri ret etmiştir. Zeynel Bey tüm bu nedenlerle Şah Kulu oğullarına herhangi bir kale, yurt, dirlik ve sancak verilmesinin doğru olmayacağını belirtmiştir.⁹

Safevî cenahına geçme endişesinden dolayı imparatorluk idaresi Zeynel Bey'in tüm telkinlerine rağmen başta isyan etmiş olan Gazi ve Koçu Beyler olmak üzere Şah Kulu'nun diğer oğullarına ziyadesiyle dirlik, ocak ve ağalık verilmesini uygun bulmuştur (A.DVNS.MHMD.29/95-437: 184; A.DVNS.MHMD.32-22-87: 40; A.DVNS.MHMD.32/25-100: 46).¹⁰ İmparatorluğun bu noktadaki gayretinin Safevî politikalarının sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlılar, Safevî havalisinde olup bitene daima idarî, siyasî ve dinî gereklilikler nedeniyle kulak kabartmıştır. Yukarı canibden yani Safevîler hakkında "dil (haber) getirenler" bu bilgi akışının önemli unsurlarındandır. Bunlardan biri "Ağa Çavuş" olarak isimlendirilen kişidir. Onun getirmiş olduğu bilgiler imparatorluk idaresini ciddi düzeyde etkilemiş ve Şah Kulu oğulları meselesinde çok fazla zaman geçirmeden adımların atılması gerektiğini ortaya koymuştur. Ağa Çavuş, Safevî Şahı'nın Tebriz havalisini Mehmed bin Sultan'a ve Nahçıvan bölgesini ise Kürt Şeref Han'a vermeyi kabul ettiğine dair bir rapor hazırlamış ve sunmuştur. Hakikatte 1576 yılında Safevî tahtına II. Şah İsmail'in geçtiği ve Osmanlı sınır hattında Zeynel Bey ile Şah Kulu oğulları arasındaki çekişmeyi kendi lehine çevirmeyi düşündüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca rapora Şah II. İsmail'in Osmanlı cenahından yanına gelen herkese bazı yerler ve payeler vermeyi ilan ettiğini de eklemiştir. Onun bu yöndeki davetine ilk katılanlardan biri Şah Kulu oğulu Gazi Bey'dir. II. Şah İsmail, Zeynel Bey'e ait Haşir mezvi(?) bölgesini ilhak ederek Selmas'a dahil etmiş ve idaresini Gazi Bey'e bırakmıştır. Şah Kulu oğulu Gazi'nin Şah nezdindeki bu itibarı, Hakkâri'de Zeynel Bey'e karşı olan başkaca kişi, aşiretlerin Safevî idaresine doğru yönelmelerine yol açmıştır. Nitekim Zeynel Bey'in adamlarından olan Hüseyin dahi Zeynel Bey ile aralarında var olan anlaşmazlık nedeniyle aşiretiyle birlikte Şah'ın yanına giderek Gazi'nin idaresi altına girmiştir (A.DVNS.MHMD.32/8-67: 12). Aynı şekilde hakkında fazlaca malumata sahip olmadığımız Çekni Kasım (dağlı anlamındaki Dağı olarak da ifade edilmiştir) olarak ifade edilen kişi (A.DVNS.MHMD.32/8-68; A.DVNS.MHMD.32/15-77: 26) ile İmadiye hâkimi Kubat Bey'in kardeşi Behram'ın da Kazvin'e giderek Şah'ın dirayeti altına girdikleri kaydedilmiştir (A.DVNS.MHMD.32/13-74: 22; A.DVNS.MHMD.32/13-75: 23; A.DVNS.MHMD.32/13-76: 25). Bitlis Bey'i Şeref Bey'in oğulu Şemseddin Şah'ın davranışı da bu minvaldeki örnekler içerisinde gösterilebilir. Öyle ki Şah'a giden Şemseddin Şah'a Çaldıran ülkesi sancak olarak verilmiştir (A.DVNS.MHMD.32/182-659: 362). Şah'a doğru yönelenlerin sadece sıradan isimler değildi. Özellikle bölgedeki bey, boy ve aşiretlere mensup aynı zamanda idareci olması muhtemel ve mevcut durumdan memnun olmayan kişiler de gidenler arasında yer almaktaydı. Bu nedenle kaynaklarda çok açık bir şekilde görülmesi de Hüseyin Bey başta olmak üzere diğerlerinin bu hareketi, imparatorluğun Safevîler, Kürt aşiretleri ve Şah Kulu oğulları noktasındaki düşünce ve siyasetinde önemli değişikliğe gidilmesine yol açmıştır. Nitekim şimdiye kadar basit idarî kavgalar veya eşkıyalık, asi hareketler/tutum olarak görülen Şah Kulu oğullarının hareketi, Safevî-

⁸ "sadakat ve ubudiyet üzere hizmet ide gelmiş namdar beylerinden" olduğu belirtilmiş ve oğullarının "Zeynel Bey ile bir miktar mabeynleri olmağla daire-i ita'atten hüruc" ettikleri ifade edilmiştir. (A.DVNS.MHMD.32/12-73: 21).

⁹ "ağalıklarına razı değiliz aşireti için külli gavgaya ba'is olmaları mukarrerdir" (A.DVNS.MHMD.29/95-437: 184).

¹⁰ "mezkûr aşiret ağalarıdır, geldiklerinde ocaklarında oturmasını emr idüb buyurdum ki, vusûl buldukda onun gibi mezkûrlar ocaklarına gelirler ise istimâlet virsin şimdilik ocaklarında aşiret ağalığı ile oturub cenâb-ı...Hakkâri Beyi ile hüsn-i zindegânî üzere olub hallerine münasib sancak düşükdü arz eylesin..." (A.DVNS.MHMD.32/29-120: 55; A.DVNS.MHMD.32/184: 364).

Osmanlı arasında diplomatik, demografik ve siyasî bir mesele haline gelmiştir. Zira Osmanlı cenahında yurt, kale ve sancak talep eden Şah Kulu oğlu Gazî'ye Safevî Şah'ı sahip çıkmış, talep ettiklerini vermiş hatta fazlasını vaat etmiştir.

Safevî Şah'ının bu tutum ve davranışının Osmanlı ricalince hoş görülmesi imkansızdı. Osmanlı-Safevî sınırında Şah'ın atmış olduğu adımlar Osmanlı aleyhine birçok gelişmenin ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilirdi. İlk olarak sınır havalisindeki çokça küs, kırgın, memnun olmayan kişi veya aşiretin aynı tutumu sergileyip göç etme ihtimali vardı. Safevî idaresinde bir şekilde makam, mevki almak isteyen idareciler de Osmanlı topraklarındaki vazifelerini bırakıp terk-i diyar (göç) edebilirlerdi. İşin belki de çok daha tehlikeli olan yönü, Hakkâri havalisinde daha çok lokal bir bölgede cereyan edecek olan bu tür olayların tüm Osmanlı-Safevî sınırı boyunca sıralanmış Kürt beylerine sıçraması ihtimaliydi. Bu nedenle bir an evvel ciddi önlemlerin alınması gerekmektedir. Çok fazla vakit geçirilmeden Hakkâri Beyi Zeynel Bey'e, Mahmudî Beyi Hasan Bey'e ve Kotur Beyi Veli Bey'e bölgelerinde Safevî Şah'na dönük olan bu meylin önünün alınmasına dair emirler gönderilmiştir. Osmanlılar, Şah'ın kendi bölgelerine nüfuz etmemesi için sınır hattındaki bu beylere kendi aralarında iş birliği yapmaları ve adeta bir duvar gibi durmalarını istemiştir (A.DVNS.MHMD.32/8-67: 12, 13).

Sınır bölgesindeki idarecilere Loristan hakimi Mehmet Mirza'nın oğlu örneğinde olduğu gibi Safevî cenahından eş, çocuk ve akrabalarıyla gelenlere iyi davranmaları ve kendilerine dirlik verilmesi noktasında telkinlerde bulunulmuştur (A.DVNS.MHMD.32/15-78: 27,28; A.DVNS.MHMD.32/15-77: 26; A.DVNS.MHMD.32/9: 14). Akabinde Adilcevaz, Bitlis, Erciş, Bargiri, Arab, Kuzucan, Albak, Selmas, Ağakin ve cümle yarar Kürt beylerini içine alan çok daha geniş bir çeperdeki idareciler ise Safevî Şah'ın politikaları karşısında dikkatli olmaları noktasında uyarılmıştır (A.DVNS.MHMD.32/9: 14). Bu çember sonraları Garzan, Mervaman, Müküs, Karkar, Şervi, Kisan, İston, Harbut, Mahmudî, Berazgird ve Şehrizer'u içine alacak şekilde genişlemiştir. Tüm bu bey ve hakimlere yazılan hükümlerde kısaca Safevîlerle yapılacak olası savaşa hazır olmaları, imparatorluk menfaati için yek vücut olmaları, bölgelerindeki Kürtlerin Şah'a meyledenlerinin önüne geçilmesi, gidenlerin yakalanarak hapsedilmesi, kendilerine yarar adamlarının ödüllendirilmesi, casuslar vesilesiyle bilgiler alınarak paylaşılması, huzur ve sükûnet ortamının sağlanması ve olası çıkmazların anlaşma, diyalog yoluyla halledilmesi gibi istekler telkin edilmiştir (A.DVNS.MHMD.32/13-74: 22; A.DVNS.MHMD.32/13-75: 23).

Şah Kulu oğullarının idareciliği üstlendikleri bölgelerden gelen şikayetler her geçen gün artmıştır. Şah Kulu oğullarının Hakkâri halkından çoğu kişinin oğlu, kardeşi veya akrabasını katlettiği ayrıca çokça at, katır, koyun ve sığırını zorla aldıkları anlaşılmaktadır (A.DVNS.MHMD.30/35-156: 64). Tebriz hâkimi Yusuf da Şah Kulu oğullarının özellikle Hoy ve Selmas havalisine olan talanlarından rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir. Şah Kulu oğullarının özellikle Hoy havalisini ele geçirme şekli, Van Beylerbeyine yazılan hükümde oldukça açık bir şekilde ortaya konulmuştur (A.DVNS.MHMD.32/44-173: 84; A.DVNS.MHMD.30/35-156: 64; A.DVNS.MHMD.31/137-601: 272; A.DVNS.MHMD. 31/137-602: 272). Zeynel Bey bu minvaldeki bir mektubunda Şah Kulu oğullarının adamlarıyla baskın yaparak 600'den fazla Müslümanı katlettiklerini belirtmiştir. Onun izahına göre Şah Kulu oğulları fırsat bulduklarında Hakkâri bölgesindeki diğer kimi asilerle de iş birliği yapmışlardır. Bunlardan biri de Çal bölgesindeki Artuş ve Behanişin (Pinyaniş) taifelerinden oluşan bir alay eşkıyanın liderliğini yapan Gülabî isimli kişidir. Gülabî'nin Hakkâri'ye giden yol ve geçitlere kendi adamlarını yerleştirdiği ve gelen giden yolcuları zor duruma soktuğu anlaşılmaktadır (A.DVNS.MHMD.29/9-31: 13).

İmparatorluk idaresi Van Beylerbeyini, Şah Kulu oğullarının hareketini sonlandırmak için öncelikle Hakkâri ile Urumiye arasındaki bölgenin tamamını kontrol altına almakla görevlendirmiştir. Akabinde ise Urumiye'den Hoy'a ve oradan da Selmas'a kadar ilerlemesini istemiştir. Sükûnetin tesisi ancak Şah

Kulu oğullarından Alaeddin, Koçu, Ebubekir ve Bedir'in bir an evvel yakalanarak Van Kalesine hapsedilmesiyle mümkün olabilecektir (A.DVNS.MHMd.32/44-173: 84; A.DVNS.MHMd.30/35-156: 64).

Yakalanarak Van Kalesi zindanına konuların Şah Kulu oğullarının Zeynel Bey'e karşı siyaset yapmaları ve kaçma ihtimalleri nedeniyle daha sonraları Kıbrıs'a sürgün edilmeleri düşünölmüştür (A.DVNS.MHMd.31/137-601: 272). İmparatorluk idaresi, Kıbrıs ve Van beylerbeyliğinden nakil süreci ve tamamlanmasına dair bilgi aktarmalarını istemiştir (A.DVNS.MHMd. 31/137-602: 272). Şah Kulu oğullarının taşkınlığının artması ve yerelden yükselen şikayetler üzerine imparatorluk bürokrasisi ibrelerini yine Zeynel Bey'e çevirmiştir. Bu bakımdan Zeynel Bey sınır hattında idarî ve siyasî olduğu kadar toplumsal dengenin de kurulup korunmasında önemli bir sima olarak karşımıza çıkmaktadır. İmparatorluk idaresi zaman zaman Zeynel Bey'in idarî ve malî haklarına yönelik karşıt bir tutum sergilenmiş ise de, sınırdaki durumun eski normallere dönmesiyle birlikte tekrar yereldeki bu sadık adamına yaklaştığı anlaşılmaktadır. Öyle ki Van Beylerbeyi ve Hakkâri ile Albak kadılarına yazılan hükümlerde Selmas ile Anzel, Zedik, Şeşter, Kuşvan ve Somay bölgelerinin Zeynel Bey'in kadim yurdu olduğu şeklindeki izahlar da bu durumun bir göstergesiydi (A.DVNS.MHMd.32/30-124: 56; DVNS.MHMd.35/74-367: 142). Ayrıca Somay halkı örneğinden hareketle sınırdaki kimi aşiretlerin Şah Kulu oğullarına karşı Zeynel Bey'in yanında yer aldıkları söylenebilir. Bu bölgedeki aşiret ağalarının Şah Kulu oğullarından daha ziyade Zeynel Bey'e bağlı olmayı istedikleri anlaşılmaktadır (A.DVNS.MHMd.48/20-94: 34).

Şah Kulu Oğlu Gazi'ye Yapılan Davet

Osmanlı İmparatorluğu diplomatik anlamda, Safevî Şah'ı II. İsmail'in sınır hattındaki Kürt beylerini kendi tarafına çekme noktasındaki gayretini var olan barış dönemini noktalayacak ve savaşa sebebiyet verecek boyutta bir hareket olduğunu öne sürmüştür. Nitekim Osmanlı idaresi kendi cenahından çokça kişinin Safevî tarafına geçişinin teşvik edilmesi veya desteklenmesini mevcut anlaşmaya aykırı bulmaktaydı (A.DVNS.MHMd.32-22-87: 40).¹¹ İmparatorluk idaresi Van Kalesi'nde mahpus bulunan Şah Kulu oğullarına kardeşleri Gazi'nin, Kızılbaş cenahından geri getirilmesi için gayret göstermeleri ve aracı olmalarını isteyen bir mektup göndermiştir. Mektupta babalarının çok daha evvel yaptığı gibi imparatorluk idaresine sadık olmaları ve yarar işler yapmaları noktasında Şah Kulu oğulları uyarılmıştır. Gazi Bey'in bu gerçeklikten uzaklaşarak Kızılbaş cenahına geçtiğinin altı çizilerek, kardeşlerinden kendisine nasihat edilmesi ve daha evvel olduğu gibi padişaha bağlı, sadık hale getirilmesi istenmiştir. İmparatorluk idaresi ayrıca Sünnî mezhep dururken Gazi Bey'in Rafizî mezhebine sığınmasını sapkın bir davranış olarak görmüştür. Bu durumda Gazi Bey'in sadece idarî olarak değil aynı zamanda dinî olarak da bir değişiklik peşinde olduğu veya imparatorluk idaresinin onun yer değiştirmesini dinî bir değişiklik olarak da görmüş olabileceği söylenebilir. Ezcümle mektup, Şah Kulu oğullarına nasihat ve öğüt ile kardeşlerini davasından vaz geçirmelerini, şayet bunu yapmaz veya yapamazlar ise sert bir şekilde hakkindan gelineceđi¹² ve bu maksatla Hakkâri ve Mahmudî beylerini gerekli tutum ve davranışı sergilemesi, dil ve amaç birliği dâhilinde hareket etmeleri noktasında uyaran satırlarla son bulmaktadır.¹³ Kardeşleri ve Zeynel Bey'in akabinde Osmanlı İmparatorluk idaresi bu sefer de bizzat Gazi Bey'e mektup göndermiştir. Mektupta kendi rızasıyla dönmesi durumunda babalarına ait yurtların kendilerine

¹¹ "vilâyetine el virdiği kadar segirdüb tutub getüresin melâhide-i hâsırını kılıçdan geçirüb haklarından gelmen" A.DVNS.MHMd.32-22-87, s.40.

¹² "Şah Kulu Oğullarına yazılan mektub-ı şerifdir"; "yarar nâm-dâr seyyü'l-mezheb ocağ eri" (A.DVNS.MHMd.32/182-656: 360); "cibilliyetinde merkûz olan habâsetin izhâr idüb yukarı canibe tâbi'" (A.DVNS.MHMd.32/182-657: 361).

¹³ "Hakkâri hakimi Zeynel Bey'e yazılan mektub-ı şerifdir", (A.DVNS.MHMd.32/182-657: 361); Mahmudî Hasan Beye mektub-ı şerifdir", (A.DVNS.MHMd.32/183-658: 361, 362; A.DVNS.MHMd.32/182-659: 362, T.07 Ramazan 985; A.DVNS.MHMd.32/22-87: 40; A.DVNS.MHMd.32/23-91:42; A.DVNS.MHMd.32/184-660:364, 365; A.DVNS.MHMd.35/73-359: 140; A.DVNS.MHMd.44/90-360).

verileceği açık bir şekilde belirtilmiştir (Kılıç, 1997: 53). Diğer taraftan Şah Kulu oğulları bakımından tüm olup biten, esasında babalarının yeri, yurdu olan ve Zeynel Bey dirayeti ve siyasetiyle bir türlü alamadıkları idareci vasıflarını Safevî Şah'ı vesilesiyle almış olmaları anlamına gelmekteydi. II. Şah İsmail'in bu tutumu başta Zeynel Bey'i hoşnut etmemiştir. Bu nedenle adeta ikinci bir Zeynel Bey ile Şah Kulu oğullarının çatışması safhası başlamıştır. Çünkü Şah Kulu oğullarının talep ettikleri Somay ve Selmas bölgeleri Zeynel Bey tarafından kendisinin kadım yurtları olarak bilinmektedir. Zeynel Bey, Somay bölgesi ile birlikte esasında kendi yurtları olan Zivik, Kovan ve Enzel havalilerine Şah Kulu oğulu Koçi Bey tarafından taarruz edildiğini sık sık ifade etmiştir (Sevgen, 1982: 147). Zeynel Bey belki de giderek siyasetleşen Şah Kulu oğullarının isyanı karşısında imparatorluk idaresinden Selmas ve Somay gibi kadım yurtlarının gerekirse on bin altın karşılığında kendisine bırakılması hususunda ısrarcı olmuştur. Onun bu ısrarı üzerine on bin altın ve Toprak Kale'nin tamir edilmesi şartıyla Somay ile Selmas bölgeleri kendisine bırakılmıştır. Şah Kulu oğullarına ise Sincar ve Erbil havalisi verilmiştir (A.DVNS.MHMS.44/80-305: 154). Böylece Şah Kulu oğulları bir bakıma savaşta kendi gayretleriyle almış oldukları yerleri siyaseten tekrar düşmanları olan Zeynel Bey'e bırakmak zorunda kalmışlardır (A.DVNS.MHMD.44/304; Kılıç, 1997: 138).

Geriye Dönüş: Şah Kulu Oğullarının Tekrar Osmanlı Tarafına Gelmesi

II. Şah İsmail'in ölümü nedeniyle Safevî idaresinde önemli bir kırılmanın yaşandığı 1577 yılında Şah Kulu oğulları bu sefer de Azerbaycan havalisinden tekrar Van bölgesine gelerek Hüsrev Paşa'ya sığınmışlardır. Bu geriye geliş, Şah Kulu oğullarının Safevîlerdeki taht değişikliğinde eski rağbet ve itibarı görmeyeceklerine dair düşüncelerinden kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim Osmanlılara karşı çok daha dirayetli olan II. Şah İsmail'in yerine sakat ve amâ olan Şah Muhammed Hüdâbende Safevî tahtına geçmiştir. Van Valisi Hüsrev Paşa, Gazi ve Koçu Bey başta olmak üzere diğer Şah Kulu oğullarına sancak, dirlik tevcihinde bulunmuştur. Böylece yaklaşık on yıllık bir süre zarfında Şah Kulu oğulları iki farklı idareden yer yer benzer bölgeleri sancak, yurt ve dirlik olarak almayı başarmışlardır. Gazi Bey ve kardeşleri Hüsrev Paşa'ya bu sefer Safevî cenahındaki siyasi, askerî ve toplumsal durumu aktarmışlardır. Bu şekilde Gazi Bey bir bakıma Osmanlı idaresine Safevîler ile ilgili bilgiler bakımından hafiyelik yapmıştır. Nitekim çok geçmeden Osmanlı-İran savaşları başlamış ve Gazi Bey başta olmak üzere diğer Şah Kulu oğullarına bu yönlerinden dolayı ihsanlarda bulunulmuştur. Kendilerine Selmas, Somay/Somey ve Hoy sancakları tevcih edilmiştir (Kılıç, 1997: 56; Kılıç, 2005: 714, 715). Osmanlı-Safevî savaşının ilanından hemen sonra Şah Kulu oğullarından Gazi ve Koçu Beyler Selmas, Hoy cenahlarına doğru açılmışlardır. Özellikle Koçu Bey, Hoy ve Urmiye bölgelerinin de ele geçirilmesinde ciddi bir rol oynamıştır (Kılıç, 1997: 59). Akabinde ise Tebriz cihetine doğru yönelmişlerdir. Şah Kulu oğullarının atakları sayesinde Osmanlı İmparatorluğu Tebriz ile Revan gibi önemli Safevî bölgelerini ele geçirebilmiştir (Kaplan, 2016: 491-492).

Savaşın ilerleyen yıllarında Şah Kulu oğulları Osmanlı İmparatorluk idaresince sınır hattında karakol ve gümrük rolü gören idareciler olarak görev almışlardır. Nitekim daha önceki belgelerde "asi" olarak ifade edilen Şah Kulu oğulları bu sefer Safevî cenahına giden-gelen mal ve malzemenin kontrolünü yapan ve saygı duyulan kişiler olarak görülmüşlerdir. Nitekim kendilerine yazılan hükümlerde et, zahire ve yağ gibi ürünlerin Safevî cenahına kesinlikle geçirilmemesi noktasında dikkatli olmaları istenmiştir (A.DVNS.MHMD.59:22/114-115; Yüce, 2007: 87-89). Özellikle Gazi, Koçu ve Alaeddin Beylere yazılan hükümlerde Safevîler üzerine yapılan akınlar ile o tarafa buğday, yağ, bal ve koyun başta olmak üzere herhangi bir ürün ve hayvanın gönderilmemesi gerektiği hususuna yer verilmiştir (A.DVNS.MHMD.59/12-114: 22; A.DVNS.MHMD.49/13-76: 20; A.DVNS.MHMD.59/12-115: 23). Belki de bu uyum ve sükûnet döneminin bir sonucu olarak Tebriz Kalesi ve haliyle Tebriz şehir ve çevresi Osmanlılar tarafından ele geçirilmiştir. Nitekim bu zaferi konu edinen hükümlerde Hakkâri, Müküs,

Mahmudî, Bargiri, Van, Selmas, Hoy, Muş, Erciş ve Ovacık bey ve hanlarının isimlerinin yer alması bu durumun bir işareti olarak görülebilir (A.DVNS.MHMD.59/12-114: 22; A.DVNS.MHMD.49/13-76: 20; A.DVNS.MHMD.59/12-115: 23). Öyle ki imparatorluk idaresinin Safevîlerle olan mücadelesindeki başarıda, sıkı kontrol altında tutulan, ayrık, farklı düşüncelerin olmadığı ve herkesin kendi idaresi için cansiperane uğraştığı bir sınır hattı koordinasyon ve uyum düzeninin önemli pay sahibi olduğu söylenebilir.

Sonuç

XVI. yüzyılda Osmanlı-Safevî sınırındaki önemli paydaşlardan biri olan Pinyaniş Aşireti, Şah Kulu öncülüğünde Somay ve Selmas bölgesinde Zeynel Bey'e bağlı bir şekilde idarî bir hüviyete malik olmuştur. Hakkâri Bey'i olan babası Zahid Bey'e isyan eden Zeynel Bey, Van Beylerbeyinin de desteğini alarak etkin bir mertebeye kavuşmuştur. Ancak kardeşi Muhammed Bey ve oğlu Yakub Bey ise kendisine karşı ayaklanarak Pinyaniş Aşireti'ne sığınmışlardır. Şah Kulu, kimi akraba ve dostane ilişki ağlarının da etkisiyle Zeynel Bey'in kardeşi ile oğlunu Van Beylerbeyine teslim etmiştir. Şah Kulu'nun eliyle teslim ettiği bu iki kişinin idam edilmesi Zeynel Bey ile olan karşıtlık ve çatışmanın da fitilini ateşlemiştir. Şah Kulu ile Zeynel Bey arasında elbette bir aşiret miri olması nedeniyle idarî, siyasî ve malî beklentilerden kaynaklı rekabet vardı. Ancak yaşanan idam olayı her ikisi arasında kapanması zor yaraların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bundan dolayı Şah Kulu sonraki kısa hayatını bu minvalde Zeynel Bey'e karşı açmış olduğu mücadeleyle geçirmiştir. Onun çocukları babalarından almış oldukları görevi bir bakıma devam ettirmeye çalışmışlardır. Her ne kadar asi, eşkıya ve hırsız olarak itham edilmişlerse de onların isyanında ve Hakkâri bölgesindeki faaliyetlerinde babalarından devralmış oldukları bu hissiyatın yeri yadsınamaz.

Zeynel Bey her fırsatta idarî, malî ve toplumsal boyutuyla Şah Kulu oğullarını Van Beylerbeyi üzerinden imparatorluk idaresine şikâyet etmiştir. Baba yurtlarının, sancaklarının kendilerine verilmediğini iddia eden Şah Kulu oğulları yerelde Zeynel Bey karşıtı bir isyan hareketi başlatmışlardır. Zeynel Bey'in Osmanlı idaresinin desteğini yanına alması nedeniyle, sınır hattında bulunmanın verdiği avantajı kullanan Şah Kulu oğulları diplomatik krize yol açacak olan bir eylem gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı yurdundan göçerek Safevî cenahına Şah II. İsmail'in idaresi altına girmişlerdir. Bu kopuş Osmanlı idaresi tarafından sadece bir taraf değişikliği olarak değil aynı zamanda dinî bir değişiklik olarak algılanmıştır. Benzer vakaların önünü kesmek amacıyla ikna, davet ve suçlama evrelerinin birbirini takip ettiği hızlı ve etkili adımlar atılmıştır. Bu arada Şah Kulu oğullarına kadim yurtlarının idaresi başta olmak üzere başkaca bölgelerin verileceği ilan edilmiştir. Bu elbette Şah Kulu oğlu Gazi'nin atmış olduğu adımlar sayesinde olmuştur. Gazi Bey, Zeynel Bey'in Van Beylerbeyi ile imparatorluk idaresinin desteğini almış olmasından dolayı çareyi terk-i diyar etmekte bulmuştur. Kendisine Şah II. İsmail tarafından yapılan daveti kabul etmesi onun davranışının bir rastlantıdan ziyade sistemli ve politik bir duruşun ürünü olduğunu göstermektedir. Nitekim er geç Şah Kulu oğulları da Zeynel Bey'e karşı baba, ata yurtları ile ağalık vasıflarını misliyle kazanmışlardır.

İmparatorluk idaresi, Şah Kulu oğullarının isyanı bağlamında sınırda iki önemli tehlikenin ortaya çıkabileceğini düşünmüştür. Bunlardan ilki ciddi derecedeki nüfus erimesidir. Nitekim Şah Kulu oğulları örneğinde olduğu gibi sınır hattındaki çokça kişi, aile ve aşiretin Safevî cenahına geçmesi sınırdaki kurulu düzenin bozulması anlamına gelecekti. İkincisi ise bu tür geçişlerin temiz ve esas inanç olarak görülen Sünnî-İslam inancına karşı sapkın olarak görülen Rafizî mezhebe geçişi teşvik ve salık vereceği yönündeki düşünceydi. Çalışmanın özünde de zaten bu iki tehlikeye dair nüanslar bulunmaktadır. İmparatorluk idaresinin bu endişeleri ile sınırda yaşamın vermiş olduğu avantajları Şah Kulu oğulları kendi davaları özelinde korumayı ve kullanmayı bilmişlerdir. Yeri ve zamanı geldiğinde Osmanlı ile Safevî idareleri

arasında yer değiştirerek kendi davalarını gütmiş ve babalarından kalan idarî, siyasî ve sosyo-kültürel miraslarına kavuşmak için uğraş sergilemişlerdir. Onların bu maksatla sergiledikleri davranışlar Osmanlı-Safevî ilişkileri bağlamında ender örneklerden birinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Nitekim sınırdaki Kürt aşiretlerinin XVI. yüzyılda Osmanlı-Safevî idarelerine bakışı tam olarak aydınlatılmış değildir. Kendine has özellikleriyle Şah Kulu oğullarının isyanı bu sahanın ve dönemin oldukça önemli örneklerinden biri olarak görülebilir. Bu vesileyle XVI. yüzyılda sadece orta ve Anadolu'nun doğusundaki Kızılbaşların değil doğudaki, özellikle de sınır hattındaki Kürtlerin de sınırdaki yaşam ve şartların tetiklediği kimi gereklilikler nedeniyle bireysel, aileleriyle veya aşiret mensuplarıyla birlikte topyekûn şekilde Safevî Şah'ına meylettikleri görülmektedir.

Kaynaklar

- Alandağlı, M. (2021). XVI. yüzyılın son çeyreğinde Rum eyaletinde "Şah'a meyledenler". *Tarih Okulu Dergisi*, (LII), 1601-1619.
- Allouche, A. (2001). *Osmanlı-Safevî ilişkileri (kökenleri ve gelişimi)* (M. E. Dağ, Çev.). Anka Yayınları.
- Arjamond, S. A. (1984). *The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion, political order, and social change in Shiite Iran from the beginning to 1890*. University of Chicago Press.
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi). *Mühimme Defterleri* (A.DVNS.MHMd.). 2/1260-61; 4/320; 27/51; 27/232; 28/114-521; 29/9-31; 29/95-437, 30/18-73; 30/35-156, 31/137-602; 32/8-67; 32/8-68; 32/9; 32/12-73; 32/13-74; 32/13-75; 32/13-76; 32/15-77; 32/15-78; 32-22-87; 32/22-87; 32/23-91; 32/25-100; 32/29-120; 32/30-124; 32/44-173; 32/182-656; 32/182-657; 32/183-658; 32/182-659; 32/184-660; 35/73-359; 35/74-367; 44/90-360; 44/304; 44/80-305; 48/20-94; 49/13-76; 59/12-114; 59/12-115; 60/54-229; 888/833.
- Emecen, F. (2003, December 16-17). Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesinin Ortaya Çıkışı: İlk Münasebetler ve İç Yansımaları. [Konferans sunumu]. *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Türkiye, 33-48.
- Emecen, F. (2010). Şahkulu Baba Tekeli. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt 38, ss. 284-286). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emecen, F. (2023). *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş tarihi 1300-1600*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Fuccaro, N. (2018). 16. ve 17. yüzyıllarda Kürdistan'daki Osmanlı sınır boyu. C. Woodhead (Ed.), (G. Ç. Güven, Çev.), *Osmanlı Dünyası* (ss. 311-328). Alfa Tarih Yayınları.
- Genç, V. (2022). *Acem'den Rum'a bir bürokrat ve tarihçi İdris-i Bidlîsî 1457-1520*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gencer, F. (2011). Merkezîleşme politikaları sürecinde yurtluk-ocaklık sisteminin değişimi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30(49), 75-96.
- Gülten, S. (2022). *Osmanlı-Safevî kıskacında Kızılbaşlar: Açılın kapılar Şah'a gidelim*. Timaş Yayınları.
- Hinz, W. (1948). Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. yüzyılda İran'ın milli bir devlet haline yükselişi. (T. Bıyıklıoğlu, Çev.). *Türk Tarih Kurumu Yayınları*.
- Kaplan, Y. (2016, November 14-16). Pınyanış Hükümeti. [Konferans sunumu]. *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu*. Hakkari, Türkiye, 479-524.

- Kılıç, O. (1997). *XVI ve XII. yüzyıllarda Van (1548-1648)*. Van Belediye Başkanlığı, Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.
- Kılıç, O. (2005, September 9-13). Klasik Dönem Osmanlı İdari Sisteminde Hükümet Sancaklar: Hakkâri Hükümeti Örneği. [Konferans sunumu]. *XIV. Türk Tarih Kongresi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Türkiye, 703-719.
- Koçak, Z. (2021). 16. yüzyılda Mazgird: İdari yapı, yerleşim, nüfus ve ekonomi. Ş. Aslan & F. Çelik (Eds.), *Mazgirt* (ss. 51-97). Ütopya Yayınları.
- Koçak, Z. (2021). XVI. yüzyılda Bitlis'in idari statüsü. M. Demirtaş (Ed.), *Bitlis Tarihi* (ss. 183-226). Efe Akademi Yayınları.
- Kolodziejczyk, D. (2018). Evrensellik iddiaları ile gerçeklik arasında erken modern dönemde Osmanlı sınır boyları. In C. Woodhead (Ed.), (G. Ç. Güven, Çev.), *Osmanlı Dünyası* (ss. 271-290). Alfa Tarih Yayınları.
- Matthee, R. (2018). Saiklerin ve sebeplerin ışığında 986-998/1578-1590 tarihli Osmanlı-Safevi savaşı. (İ. Külbilge, Çev.). *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, IV(2), 115-140.
- Neciyev, E. (2022, October 1-5). Anadolu'dan Safevî Devleti'ne Göçler: Sebepleri ve Sonuçları. [Konferans sunumu]. *XVIII. Türk Tarih Kongresi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, Türkiye, 54-66.
- Özcan, A. (2002). Kul. In *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt 38, ss. 348-350). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sarıkoçlu, M. (2013). *Osmanlı-İran hudut sorunları (1847-1913)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Savory, R. (2004). Şah İsmail döneminde Safevî Devleti'nin temel kurumları. (E. Kırkıl, Çev.). *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (10), 199-216.
- Sevgen, N. (1982). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk beylikleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Skiliter, S. A. (1971). The Hispano-Ottoman armistice of 1581. In C. E. Bosworth (Ed.), *Iran and Islam in memory of the late Vladimir Minorsky* (pp. 491-515). Edinburgh University Press.
- Şeref Han. (1971a). *Şerefname, Kürt tarihi* (M. E. Bozarslan, Çev.). Ant Yayınları.
- Şeref Han. (1971b). *Şerefname, Osmanlı-İran tarihi* (M. E. Bozarslan, Çev.). Ant Yayınları.
- Şuayib, İ. (2006). *986 (1578) tarihli 32 numaralı mühimme defteri: 201-400. sayfalar, transkripsiyonu ve değerlendirilmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Tekin, Z. (2007). Zeynel Bey ve oğullarının Hakkâri hâkimliği mücadelesi ve isyanları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, X(2), 120-124.
- Uluerler, S. (2015). *Osmanlı İnan sınır ve aşiret (1800-1854)*. Son Çağ Yayınları.
- Yüce, O. (2007). *59 numaralı mühimme defterinin özetli transkripsiyonu ve değerlendirmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftr.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı - ✓iThenticate

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes - ✓iThenticate

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.

Van Müzesi'nde Bulunan Anadolu Selçuklu Devleti Sikke Örnekleri*

Examples of Coins from the Anatolian Seljuk State Found in the Van Museum

Şevket Beyiş¹

Öz

Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da Süleyman Şah tarafından Anadolu Selçuklu Devleti kuruldu. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşunun ilk zamanlarında olasılıkla az sayıda sikke bastırılmış ve yeni kurulan birçok devlette olduğu gibi tedavülde bulunan diğer devletlere ait sikkeleri kullanmıştır. I. Mesud döneminden itibaren ise Anadolu Selçuklu Devleti kendisine ait sikkeleri darp etmeye başlamıştır. Anadolu Selçuklu sikkelerinde dini yazılar, hükümdarın ismi ve unvanı, darp yeri, basım tarihi ve dini tabiiyetlerini göstermek amacıyla Abbâsi halifelerinin isimleri kullanılmıştır. Sikkeler üzerinde düğüm, kare, dikdörtgen, yıldız gibi geometrik süslemeler; rumi, kıvrık dal ve gülce-hatayi gibi bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Anadolu Selçuklu sikkeleri üzerinde şir-i hurşid ve at üzerinde süvari tasvirlerini de görmek mümkündür. Çalışmada Anadolu Selçuklu Devleti sikkelerinin tanımları yapılarak, üzerindeki yazılar okunmuş ve genel özellikleri açıklanmıştır. Ayrıca sikkeler başka devletler tarafından bastırılan sikkeler ile karşılaştırılmış ve sikkeler arasındaki etkileşim ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nümizmatik, Dirhem, Fels, Süsleme.

Abstract

After the victory of Malazgirt, the Anatolian Seljuk State was founded in Anatolia by Süleyman Şah. In the early days of the Anatolian Seljuk State, it probably minted a small number of coins and used coins from other states in circulation, as in many newly founded states. From the reign of Mesud I onwards, the Anatolian Seljuk State began to mint its own coins. The Anatolian Seljuk coins used religious inscriptions, the name and title of the ruler, the place of minting, the date of minting, and the names of the Abbasid caliphs to show their religious affiliation. The coins contain geometric ornaments such as knots, squares, rectangles and stars, and vegetal ornaments such as rumi, curly branches and rose-hatayi. It is also possible to see depictions of şir-i hurşid and horsemen on horses on Anatolian Seljuk coins. In this study, the coins of the Anatolian Seljuk State were defined, the inscriptions on them were read and their general characteristics were explained. In addition, the coins were compared with coins minted by other states and the interaction between the coins was tried to be revealed.

Keywords: Numismatics, Dirham, Fels, Ornament.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. (Bu makale künyesi belirtilen yüksek lisans tezinden türetilmiştir. Beyiş, Ş. (2023). *Van Müzesinde bulunan bir grup erken dönem Türk İslam sikkesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi).

¹ Uzman, Van Müzesi Müdürlüğü, Van, Türkiye, e-posta: sevketbey@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3954-2619>, (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 14.09.2024.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 04.11.2024.

Online Yayın Tarihi/Published Online Date: 30.12.2024.

Atf-Citation (APA 7 Style): Beyiş, Ş. (2024). Van Müzesi'nde bulunan Anadolu Selçuklu devleti sikke örnekleri. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 138-174.

Giriş

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihine dair farklı görüşler vardır. Akla en yakın görüş ise otorite boşluğundan istifade eden Süleyman Şah'ın 1080-1081 yılında Anadolu'da ilk Müslüman Türk devleti olan Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuş olmasıdır (Batır, 2018: 278-279). Türkler, Anadolu topraklarına geldikleri ilk yıllarda, sikke bastırmamış olmaları nedeniyle piyasada bulunan Büyük Selçuklu, Abbasi ve Bizans gibi devletlerin sikkelerini kullanmışlardır (Altıntaş, 2002: 585). Anadolu Selçuklu Devleti, Bizans'la, Ermeni Krallıklarıyla, Moğollarla ve Haçlı Seferleri ile mücadele etmiş ve bu zorluklar karşısında varlığını korumuştur (Kalkan, 2020: 49).

Anadolu Selçuklu Devleti ilk zamanlarda Bizans tarzında sikkeler bastırmıştır. Ekonomik, siyasi ve askeri konularda güçlendikten sonra kendine özgü sikkeler darp etmiştir (Kalkan, 2020: 49).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen, Süleyman Şah'ın sikkesi ile henüz karşılaşmamıştır. Süleyman Şah sonrasında sultan olan 1. Kılıç Arslan adına da basılmış sikke bulunmamaktadır. 'Süleyman Şah'ın (1075-1086), Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah (1072-1092) tarafından melik olarak Anadolu'ya gönderildiği kabul edilmektedir. Süleyman Şah'ın İznik'i başkent yaptığı, Antakya'yı fethetmeden (1084) önce sultan unvanı taşıdığı göz önüne alındığında Süleyman Şah kendi adına sikke bastırması olmalıdır. Aynı durum 1. Kılıç Arslan (1093-1107) için de geçerlidir' (Bedirhan, 2014: 308-309).

Anadolu Selçuklu Devleti tarafından bastırılarak günümüze ulaşan ilk sikke 1. Mesud'a aittir. 1. Mesud'un Bizanslılarla birlikte darp edilmiş sikkelerinin, bir yüzünde Bizans imparatorunun tasvirine (3. Alexoios veya Johann), diğer yüzünde ise Anadolu Selçuklu sultanının adı kullanılmıştır (Parlar, 2001: 13). Bedirhan, Anadolu Selçuklu parasında Bizans İmparatorunun resminin bulunmasının bağımlılık anlamına geleceğini belirterek bu portrenin Bizans İmparatoru portresi denmesinin sorunlu olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle bu sikke üzerindeki figür için Bizans paralarındaki portrelerle benzerdir, şeklinde ifade edilmesi gerektiği görüşündedir (2014: 310). Bizans sikkelerindeki tasvirlerin örnek alındığı Orta Çağ Türk İslam sikkeleri, önemli bir ticari paraya benzetilmek suretiyle ticari anlamda sikkenin benimsenmesini kolaylaştırmıştır (Beyiş, 2014: 119).

2. Kılıç Arslan döneminden itibaren bastırılan altın ve gümüş sikkeler ile birlikte Anadolu Selçuklu Devleti kendi tarzını yaratmaya başlamıştır. Konya'da 1177-1178 yıllarında bastırılan altın dinarın üzerinde ilk kez Abbasi halifesi el-Mustazi Biemrillah'ın ismi ve unvanları görülmüştür. Güneş kursu ve yıldız motifleri de dinarlar üzerine işlenmiştir (Aykut, 2000: 134). '2. Kılıç Arslan'ın gümüş dirhemi, İspanya dışındaki İslam Devletleri'nde 150 yıldır basılan ilk gümüş sikke olmuştur' (Damalı, 2001: 208). 2. Kılıç Arslan dönemi sikkelerinde figür ve yazı bir arada kullanılmıştır (Parlar, 2001: 14).

Tokat emiri 2. Süleyman Şah sadece bakır sikke bastırmıştır. Bastırdığı sikkeler üzerinde sağ elinde üç çatalı yaba tutan, başının etrafında hale bulunan süvari tasviri ile güneş kursu, yıldız, koç boynuzu ve geyik boynuzu gibi motifler görülmektedir (Aykut, 2000: 135).

1. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından bastırılan dirhem ve felseler de at üzerinde süvari figürü görülmektedir. Artuklu ve Eyyubi melikleri tabiiyetlerini belirtmek amacıyla Anadolu Selçuklu sultanının adını hutbelerinde okutmuş ve Anadolu Selçuklu sultanlarının isminin bulunduğu sikkeler bastırmışlardır. Bir yüzünde Arapça yazıyla Anadolu Selçuklu sultanının adı diğer yüzünde Klikya Ermeni kralının tasvirinin bulunduğu sikkeler, Ermenilerin tabiiyetlerini belirtiyordu (Parlar, 2001: 14-16).

2. Rükneddin Süleyman Şah'ın bastırması olduğu altın, gümüş ve bakır sikkelerde, 'Abbasi halifesi El Nasır Lidinillah kendisine 'el Kahir' ünvanını vermesinden dolayı 'ebu'l feth' ve 'emir el mü'minin'

ünvanlarını da kullanmıştır'. 1. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bastırılmış olduğu dirhem ve felslerde at üzerinde süvari tasvirleri kullanmıştır (şahin, 2012: 3).

1. İzzeddin Keykavus dönemi sikkelerinde, kendinden önce bastırılan felslerin bir yüzünde görülen at üzerinde süvari tasviri yerine her iki yüzde yazı kullanılmıştır. Sivas'ta 1218-1219 yıllarında basılan dinarlarda kare bordür ile sikkenin kenarları arasında kalan boşluklara darp yeri ve darp yılı yerleştirilmiştir. 1. İzzeddin Keykavus dönemi sikkelerinde güneş kursu motifi görülmektedir (Aykut, 2000: 139).

1. Keykubad'ın Tokat Meliki olduğu dönemde bastırılmış olduğu sikkesinde at üzerinde, başının çevresinde hale olan süvarinin panteri mızraklama tasviri bulunmaktadır. Bu sikke Hristiyanlık ve Bizans sanatında görülen yılanı, panteri veya ejderhayı mızraklayan aziz tasvirleri ile benzeşmektedir (Beyiş, 2014: 113). 1. Alaeddin Keykubad dönemine kadar, Anadolu Selçuklu sikkelerinde basım tarihi yazı ile yazılırken, 1. Alaeddin Keykubad ve sonrasında bastırılan bazı sikkelerde basım tarihi divani rakamlar ile yazılmıştır (Parlar, 2001: 17).

2. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminin en dikkat çekici sikkeleri kuşkusuz İslamiyet'ten önce İran'da görülen aslan-güneş 'şir-i Hurşid' tasvirli kompozisyonun Anadolu'da ilk olarak kullanılmış olmasıdır. şir-i Hurşid kompozisyonlu sikkeler ilk kez Konya ve Sivas'ta darp edilmeye başlanmış ve hicri 638 ve 641 tarihleri arasında kesintisiz olarak çok çeşitli tiplerde darp edilmiştir (Teoman, 2018: 156).

2. İzzeddin Keykavus dönemi sikkelerinde kûfi hat tamamen bırakılıp sikkelerde sülüs yazı kullanılmıştır (şahin, 2006: 129). Moğolların Anadolu'daki hâkimiyeti 2. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde yapılan Köseadağ Savaşı ile başlamış olsa da Anadolu'da Moğol etkisi 2. İzzeddin Keykavus döneminde ağır bir şekilde hissedilmiştir (Bal, 2005: 240).

4. Kılıç Arslan döneminde Konya'da hicri 658, 661 ve 663 tarihlerinde bastırılan dinarlar ile; Konya, Kayseri, Sivas, Gümüşpazar, Lulue, Madenşehir, Malatya, Erzincan, Antalya, Develi, Amid ve Amasya'da bastırılmış dirhemler bulunmaktadır. Konya darplı dirhemler, hicri 660-664 tarihleri arasında kesintisiz darp edilmişlerdir. Bakır sikkelerde ise sadece Maden darplı örnekler görülmektedir (Teoman, 2018: 160).

Anadolu Selçuklu Devletinde üç kardeş 2. İzzeddin Keykavus, 4. Rükneddin Kılıçarslan ve 3. Alaeddin Keykubat Konya'da saltanat tahtına beraber oturmuşlardır. Üç kardeş hicri 647 yılında sikke bastırmaya başlanmış ve hicri 657 yılına kadar birlikte sikke bastırmaya devam etmişlerdir (Bal, 2005: 241). 2. Keyhüsrev'in üç oğlu 2. İzzeddin Keykavus, 4. Rükneddin Kılıçarslan ve 3. Alaeddin Keykubat'ın müşterek sikke bastırarak devleti birlikte yönetmeleri dönemin ilgi çekici uygulamalarındandır. Kılıç Arslan ile Keykubad kardeşlerin Keykavus ile ayrılması sonrasında Kayseri ve Konya'da iki kardeş müşterek sikke bastırmıştır (Yıldırım & Tekin, 2018: 51).

3. Gıyaseddin Keyhüsrev'in sikkelerinde Abbasi halifesi el-Musta'sım Bil'llah'ın adı 'el-imam el-ma'sum' şeklinde geçmektedir. 3. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde basılan sikkelerde yazı estetiği gittikçe bozulmaya başlamıştır (Yıldırım & Tekin, 2018: 51). 'Halife Müstasım Billah, 1258 yılında ölünce yerine yeni halife gelmediğinden artık Selçuklu paralarında halife adına yer verilmemiştir' (şahin, 2006: 130).

Sahte sultan Siyavuş, 2. İzzüddin Keykâvus'un oğlu olduğunu söyleyerek Anadolu Selçuklu tahtında hak iddia etmiştir. Siyavuş'a daha sonra 'Cimri' lakabı takılmıştır. Siyavuş kendini Anadolu Selçuklu sultanı ilan ederek adına hutbe okutup sikke bastırmıştır (Aykut, 1988: 477).

Anadolu Selçuklularında figürlü bakır sikkeler en fazla 2. Mesud döneminde görülmektedir. Sikkeler üzerinde insan yüzü güneş, şir-i hurşid, çift başlı kartal, ok atan süvari tasvirleri, yırtıcı kuş ve

tavşan tasvirleri yer almaktadır (Teoman, 2018: 163). 2. Mesud dönemi sikkelerinde çok fazla figür kullanımını, İlhanlıların Anadolu'ya egemen olması ve İlhanlıların sikkelerinde çokça figür kullanması ile açıklayabiliriz.

3. Alaeddin Keykubad döneminde Anadolu Selçuklu sikkelerinde daha önce kullanılmayan aslanlı süvari tasviri kullanılmıştır. Sikkenin diğer ise yüzünde 'es sultan ül azam ala'ed dünya ved din, ebul feth Keykubad bin Feramuz' yazısı bulunmaktadır (Şahin, 2006: 131). Hasankeyf ve Amid Artukluları hükümdarı Nasırüddin Mahmud, Mardin Artukluları hükümdarı Nasıreddin Artıkarıslan, Beytekinli hükümdarı Muzaffereddin Gökböri ve Eyyubi hükümdarı Selahaddin Yusuf dönemlerinde bastırılan sikkelerde de aslan üzerinde süvari tasviri görülmektedir.

1243 yılında gerçekleşen Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilen Anadolu Selçukluları artık Moğollara bağımlıydı. 1308 yılında ki yıkılışına kadar Anadolu Selçukluları zayıf sultanlar tarafından yönetilmiştir (Öney, 1992: 1).

Anadolu toprakları, Anadolu Selçukluları döneminde tarihi İpekyolu güzergahını etkin bir şekilde kullanmıştır. Ticaret Azerbaycan ve Erzurum üzerinden Halep-Elbistan istikametine doğru yapılmıştır. Refah seviyesinin artması ve ticaret para sirkülasyonunu artırmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde 45 yerde para darp edilmiştir (Parlar, 2001: 23).

Antik dönemde ve sonrasında kullanılan sikkelerin çoğu darp yöntemiyle üretilmiştir. Sikkeler basit bir atölye olan ve darphane adı verilen mekânlarda basılmaktaydı. Başlangıçta sikkenin her iki yüzüne basılması düşünülen konu ve yazılar demir ya da bronz kalıba negatif olarak kazınmaktadır. Daha sonra devlet tarafından belirlenen maden istenilen ölçülerde sikke pulu olarak hazırlanırdı. Sikke pulu kızdırılarak ısıtıldıktan sonra ön ve arka yüz sikke kalıbının arasına yerleştirilerek üstteki örs üzerine bir çekiç ile vurulurdu. Bu uygulama sonrasında kalıplar üzerine işlenmiş tasvir ve yazılar sikke üzerine geçmiş olurdu (Başaran, 1988: 247).

Basılmış gümüş para anlamında kullanılan 'dirhem', eski Yunan devletiyle ticari ilişkiler sonucunda, önce 'drahmi' şeklinde Farsça 'ya, daha sonra Farsçadan Arapça 'ya geçmiş ve Arap diline geçtikten sonra Yunan ve İran'da kullanılışından farklı olarak 'dirhem' şeklinde telaffuz edilmeye başlanmıştır. 'Dinar' Grek-Latin menşeli 'denarius'tan' Arapça 'ya geçmiş ve İslam coğrafyasında genel olarak altın para anlamına gelmektedir (Şimşek, 2010: 48). Anadolu Selçuklu para sisteminin ana ölçüsü 'dirhemdir'. 'Akça-i Rum' da denilen bu dirhemlerin avarı %80-%90, resmi ağırlığı ise 3.86 gramdır' (Özme, 2006: 565). 'Anadolu Selçuklunun resmi 'dinar' ağırlığı 24 karat ve 4.81 gramdır. Genellikle 3.72 g ile 5.40 g arasında değişebilen ağırlıklarda kesilmişlerdir' (Parlar, 2001: 111). Bakır malzemedden basılan paralar Bizans'ın kullandığı ve Latince bir kelime olan 'follis' kelimesinden Arapça'ya 'fels' olarak geçmiştir. Felslerin çap ve ağırlıklarına genellikle çok dikkat edilmemiş belli bir standart uygulanmamıştır (Artuk, 1995: 309-311).

Katalog

Katalog No: 1	Envanter No: 2003/3201 (S)	Basım yeri ve Tarihi:
Maddesi: Bakır	Çapı: 20 milimetre (mm)	Ağırlığı: 3.3 gram (g)
Hükümdar: 2. Kılıç Arslan 1156-1192		
Ön yüzde kısmen görülen inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında sağı doğru yönelmiş at üzerinde, elinde mızrak ve kalkan tutan süvari tasvir edilmiştir. Arka yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yatay yazı görülmektedir. Transkripsiyonu: Arka Yüzde: Es-sultan-ül muazzam Kılıç Arslan bin Mesud. السلطان المعظم قلیج ارسلان بن مسعود		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fotoğraf (Fot.) 1		
		Fot. 1a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: Numara (No.) 1062; Tevhit, 1321: No. 125; Zeno.ru id: 204215		

Katalog No: 2	Envanter No: 4.368.78	Basım yeri ve Tarihi:
Maddesi: Bakır	Çapı: 28 mm	Ağırlığı: 5.7 g
Hükümdar: 2. Süleyman Şah 1196-1204		
Ön yüzde kısmen görülen inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında sağı doğru yönelmiş at üzerinde, başı haleli ve alem tutan süvari tasvir edilmiştir. Arka yüzde sikkenin ortasında üç satır yatay yazı görülmektedir. Transkripsiyonu: Arka Yüzde: El-melik-ül kahir Süleyman Şah bin Kılıç Arslan. الملك القاهر سليمان شاه بن قلیج ارسلان		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 2		
		Fot. 2a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1066; Tevhit, 1321: No. 145; Zeno.ru id: 125519		

Katalog No: 3	Envanter No: 58.2.75	Basım yeri ve Tarihi:
Maddesi: Bakır	Çapı: 30 mm	Ağırlığı: 7.3 g
Hükümdar: Tokat Meliki 1. Keykubad 1220-1237		
Ön yüzde kısmen görülen inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında at üzerinde başının çevresinde hale olan süvari, mızrağıyla aslan veya kaplan ile mücadele ederken tasvir edilmiştir. Bu sahne Hıristiyan tasvir sanatındaki atlı aziz tasvirlerinden Aziz George tasviri ile benzeşmektedir. Arka yüzde sikkenin ortasında üç satır yatay yazı yer almaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: El-nasır lidinillah emirül müminin. الناصر لدين الله امير المؤمنين Arka Yüzde: El-melik el-mansur Keykubad bin Keyhüsrev nasır emir-ül müminin. الملك المنصور كيقباد بن كيخسرو نصير أمير المؤمنين		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 3		Fot. 3a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1092; Tevhit, 1321: No. 211; Zeno.ru id: 318911		

Katalog No: 4	Envanter No: 2010/8525 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Konya Hicri (H.) 618
Maddesi: Gümüş	Çapı: 24 mm	Ağırlığı: 2.9 g
Hükümdar: Alaeddin 1. Keykubad 1220-1237		
Ön yüzde inci dizisi ve düz bordür ile çevreli sikkenin ortasında üç satır yatay yazı bulunmaktadır. Sikkenin dört kenarına ise yatay ve dikey yazılar görülmektedir. Sikkenin değişik yerlerine yıldız yerleştirilmiştir. Arka yüzde inci dizisi ve düz bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yatay yazı yer almaktadır. Sikkenin dört kenarında ise basım yeri yazılıdır. Sikkenin değişik yerlerine yıldız motifi yerleştirilmiştir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: El-imam el-nasır lidinillah emirül müminin. Çevrede: sene semane ve aşare ve sittemie. الامام الناصر لدين الله امير المؤمنين سنة سمانه و عشر و ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül muazzam alaeddünya veddin ebul feth Keykubad bin Keyhüsrev. Duribe haza el-dirhem bi Konya. السلطان المعظم علاالدنيا والدين أبو الفتح كيقباد بن كيخسرو صرب هذا الدرهم بقونيه		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 4		Fot. 4a
Referans: Galib, 1309: No. 29; Artuk & Artuk, 1971: No. 1100 (tarih hariç); Zeno.ru id: 172294		

Katalog No: 5	Envanter No: 26.594.76	Basım yeri ve Tarihi: Sivas H. 627
Maddesi: Gümüş	Çapı: 22 mm	Ağırlığı: 3 g
Hükümdar: Alaeddin 1. Keykubad 1220-1237		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında üç satır yatay yazı bulunmaktadır. Sikkenin dört kenarına ise yatay ve dikey yazılar yer almaktadır. Sikkenin değişik yerlerine yıldız yerleştirilmiştir. Arka yüzde sikkenin ortasında üç satır yatay yazı, dört kenarda ise yatay ve dikey yazılar yer almaktadır. Sikkenin değişik noktalarına üç adet yıldız yerleştirilmiştir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: El-imam el-Mustansır billah emir. Çevrede: fi sene seb'a işrin sittemie. الامام المستنص بالله أمير في سنة سبع عشرين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-Sultan-ül muazzam Keykubad bin Keyhüsrev. Çevrede: Duribe haza el dirhem bi Sivas. السلطان المعظم كيقباد بن كيخسرو صرب هذا الدرهم بسيواس		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 5		Fot. 5a
Referans: Galib, 1309: No. 41; Zeno.ru id: 180586		

Katalog No: 6	Envanter No: 26.609.76	Basım yeri ve Tarihi: Sivas
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 2.9 g
Hükümdar: Alaeddin 1. Keykubad 1220-1237		
Ön yüzde sikkenin ortasında dört satır yatay yazı bulunmaktadır. Sikkenin dört kenarına ise yatay ve dikey yazılar yerleştirilmiştir. Sikkenin merkezinde iki adet yıldız yer almaktadır. Arka yüzde sikkenin ortasında üç satır yatay yazı yer alırken dört kenara ise yatay ve dikey yazılar yerleştirilmiştir. Üst kenarda üç benek motifi bulunmaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: El-imam el-mustansır billah emirül müminin. Çevrede: Duribe haza el-dirhem bi Sivas. الامام المستنص بالله أمير المؤمنين صرب هذا الدرهم بسيواس Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül muazzam alaeddünya veddin Keykubad bin Keyhüsrev. Çevrede: Duribe haza el-dirhem bi Sivas. السلطان المعظم علاالدنيا والدين كيقباد بن كيخسرو صرب هذا الدرهم بسيواس		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 6		Fot. 6a
Referans: Galib, 1309: No. 48; Artuk & Artuk, 1971: No. 1104; Zeno.ru id: 172064		

Katalog No: 7	Envanter No: 2010/8311 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Konya H. 62.
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 2.9 g
Hükümdar: Alaeddin 1. Keykubad 1220-1237		
Ön yüzde sikkenin ortasında kıvrık dal ve rumilerden meydana gelen bitkisel bezeme yer almaktadır. Bitkisel bezemenin altında ve üstünde birer satır yatay yazı görülmektedir. Sikkenin dört kenarına ise yatay ve dikey yazılar yerleştirilmiştir. Arka yüzde sikkenin ortasında kıvrık dal ve rumilerden meydana gelen bitkisel bezeme ve iki adet altı kollu yıldız yer almaktadır. Bitkisel bezemenin altında ve üstünde birer satır yazı görülmektedir. Sikkenin dört kenarına ise yatay ve dikey yazılar yerleştirilmiştir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: El-imam el-mustansır billah emirül müminin. Çevrede: ... işrin ve sittemie. الامام المستنصر بالله أمير المؤمنين ... عشرين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül muazzam Keykubad bin Keyhüsrev. Çevrede: Duribe haza el-dirhem bi Konya. السلطان المعظم كيقباد بن كيخسرو صرب هذا الدرهم بقونيه		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 7		Fot. 7a
Referans: Zeno.ru id: 173944		

Katalog No: 8	Envanter No: 2010/8501 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Konya H. 631
Maddesi: Gümüş	Çapı: 21 mm	Ağırlığı: 2.3 g
Hükümdar: Alaeddin 1. Keykubad 1220-1237		
Ön yüzde sikkenin merkezinde üç adet altı kollu yıldız ve bir adet üç benek motifi bulunmaktadır. Altı kollu yıldızın altında ve üstünde birer satır yatay yazı yer almaktadır. Sikkenin dört kenarına ise yatay ve dikey yazılar yerleştirilmiştir. Arka yüzde sikkenin ortasında iki satır yazı yer alırken, dört kenarda ise yatay ve dikey yazılar yerleştirilmiştir. Merkeze yakın bir noktada üç benek motifi bulunmaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: El-imam el-mustansır billah emirül müminin. Çevrede: sene ahad ve selasin ve sittemie. الامام المستنصر بالله أمير المؤمنين سنة احد وثلثين و ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül muazzam Keykubad bin Keyhüsrev. Çevrede: Duribe haza el-dirhem bi Konya. السلطان المعظم كيقباد بن كيخسرو صرب هذا الدرهم بقونيه		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 8		Fot. 8a
Referans: Galib, 1309: No. 31 (desenler hariç); Zeno.ru id: 309244		

Katalog No: 9	Envanter No: 2004/6431 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Konya H. 632
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 3 g
Hükümdar: Alaeddin 1. Keykubad 1220-1237		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin merkezinde saadet düğümünün kollarında kıvrık dal ve rumi görülmektedir. Saadet düğümünün alt ve üstünde birer satır yazı yer alırken sikkenin dört kenarına daha küçük karakterde yazılar yerleştirilmiştir. Arka yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında iki satır yazı yer almaktadır. Sikkenin dört kenarına ise yatay ve dikey yazılar yerleştirilmiştir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: El-imam el-mustansır billah emirül müminin. Çevrede: sene isneyn ve selasin ve sittemie. الامام المستنص بالله أمير المؤمنين سنة اثنين و ثلاثين و ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül muazzam Keykubad bin Keyhüsrev. Çevrede: Duribe haza el-dirhem bi Konya. السلطان المعظم كيقباد بن كيخسرو صرب هذا الدرهم بقونيه		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 9		Fot. 9a
Referans: Galib, 1309: No. 31 (tarih hariç); Zeno.ru id: 315595		

Katalog No: 10	Envanter No: 2010/8499 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Konya H. 624
Maddesi: Gümüş	Çapı: 22 mm	Ağırlığı: 2.5 g
Hükümdar: Alaeddin 1. Keykubad 1220-1237		
Ön yüzde sikkenin merkezinde üç adet yıldız yer almaktadır. Yıldızların alt ve üstünde birer satır yazı, dört kenarda ise daha küçük karakterli yazılar görülmektedir. Arka yüzde sikkenin ortasında iki satır yazı yer almaktadır. Dört kenarda ise yatay ve dikey yazılar bulunmaktadır. Merkeze yakın bir noktaya üç benek motifi yerleştirilmiştir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: El-imam el-mustansır billah emirül müminin. Çevrede: Sene erbaa ve işrin ve sitemie. الامام المستنص بالله أمير المؤمنين سنة اربع و عشرين و ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül muazzam Keykubad bin Keyhüsrev. Çevrede: Duribe haza el-dirhem bi Konya. السلطان المعظم كيقباد بن كيخسرو صرب هذا الدرهم بقونيه		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 10		Fot. 10a
Referans: Galib, 1309: No. 31 (tarih ve desenler hariç)		

Katalog No: 11	Envanter No: 26.465.76	Basım yeri ve Tarihi: Sivas
Maddesi: Gümüş	Çapı: 24 mm	Ağırlığı: 2.8 g
Hükümdar: Alaeddin 1. Keykubad 1220-1237		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı yer almaktadır. Sikkenin dört kenarında ise yatay ve dikey yazılar görülmektedir. Merkeze iki adet yıldız yerleştirilmiştir. Arka yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasına dört satır yazı yer almaktadır. Dört kenarda ise yatay ve dikey yazılar bulunmaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: El-imam el-mustansır billah emirül müminin. Çevrede: Duribe haza el-dirhem bi Sivas. الإمام المستنصر بالله أمير المؤمنين صرب هذا الدرهم بسواس Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül muazzam alaeddünya veddin ebul feth Keykubad bin Keyhüsrev. Duribe haza el-dirhem bi Sivas. السلطان المعظم علاالدنيا والدين أبو الفتح كيقباد بن كيوخسرو صرب هذا الدرهم بسواس		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 11		Fot. 11a
Referans: Zeno.ru id: 186764		

Katalog No: 12	Envanter No: 2014/8677 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Konya H. 641
Maddesi: Gümüş	Çapı: 21 mm	Ağırlığı: 2.9 g
Hükümdar: Gıyaseddin 2. Keyhüsrev 1237-1246		
Ön yüzde sağa doğru hareket halinde aslan ve üst kısmında insan yüzü güneş "Şir-i Hurşid" kompozisyonu yer almaktadır. Üstte yarım daire şeklinde yazı kuşağı bulunmaktadır. Arka yüzde sikkenin ortasında üç satır yatay yazı yer alırken kenarlara dikey ve yatay yazılar yerleştirilmiştir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Çevrede: El-imam el-mustansır billah emirül müminin. الإمام المستنصر بالله أمير المؤمنين Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam gıyaseddünya veddin Keyhüsrev bin Keykubad. Duribe bi Konya sene ahad erbain sittemie. السلطان الاعظم غيات الدنيا والدين كيوخسرو بن كيقباد صرب بقونيه سنة احد اربعين ستمائة		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 12		Fot. 12a
Referans: Galib, 1309: No. 80; Teoman, 2018: No. 23; Zeno.ru id: 176629		

Katalog No: 13	Envanter No: 2015/9303 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Konya
Maddesi: Gümüş	Çapı: 21 mm	Ağırlığı: 2.9 g
Hükümdar: Gıyaseddin 2. Keyhüsrev 1237-1246		
Ön yüzde sağı doğru hareket halinde aslan ve üst kısmında insan yüzü güneş "Şir-i Hurşid" kompozisyonu yer almaktadır. Üstte yarım daire şeklinde yazı kuşağı bulunmaktadır. Arka yüzde sikkenin ortasında üç satır yazı yer almaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Çevrede: El-imam el-mustansır billah emirül müminin. Duribe haza el-dirhem Konya. الامام المستنص بالله امير المؤمنين صرب هذا الدرهم بقونيه Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam gıyaseddünya veddin Keyhüsrev bin Keykubad. السلطان الاعظم غيات الدنيا والدين كيوخسرو بن كيقباد		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 13		Fot. 13a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1112; Galib, 1309: No. 73; Zeno.ru id: 177511		

Katalog No: 14	Envanter No: 2015/9307 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Sivas H. 63.
Maddesi: Gümüş	Çapı: 21 mm	Ağırlığı: 2.5 g
Hükümdar: Gıyaseddin 2. Keyhüsrev 1237-1246		
Ön yüzde sağı doğru hareket halinde aslan ve üst kısmında insan yüzü güneş "Şir-i Hurşid" kompozisyonu yer almaktadır. Üstte yarım daire şeklinde yazı kuşağı bulunmaktadır. Arka yüzde sikkenin ortasında dört satır yatay yazı yer almaktadır. Dört kenarda ise daha küçük karakterli dikey ve yatay yazılar bulunmaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Çevrede: El-imam el-mustansır billah emirül müminin. الامام المستنص بالله امير المؤمنين Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam Keyhüsrev bin Keykubad. Çevrede: Duribe biSivas sene ... selasin sittemie. السلطان الاعظم كيوخسرو بن كيقباد صرب بسيواس سنة ... ثلثين ستمائة		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 14		Fot. 14a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1116; Galib, 1309: No. 65; Zeno.ru id: 288563		

Katalog No: 15	Envanter No: 2004/6434 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Sivas H. 63.
Maddesi: Gümüş	Çapı: 24 mm	Ağırlığı: 3 g
Hükümdar: Gıyaseddin 2. Keyhüsrev 1237-1246		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı yer almaktadır. Arka yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yatay yazı yer almaktadır. Kenarlarda kısmen görülen yazılar mevcuttur. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: El-imam el-mustansır billah emirül müminin. Çevrede: .... selasin ve sittemie. الامام المستنصر بالله امير المؤمنين ... ثلثين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam Keyhüsrev bin Keykubad. Çevrede: ... bi Sivas السلطان الاعظم كيخسرو بن كيقباد ... بسيواس		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 15		Fot. 15a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1114; Galib, 1309: No. 59-62; Zeno.ru id: 312408		

Katalog No: 16	Envanter No: 2010/8498 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Konya H. 643
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 2.5 g
Hükümdar: Gıyaseddin 2. Keyhüsrev 1237-1246		
Ön yüzde kısmen görülen inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında inci dizili kare çerçeve içerisinde altı satır yatay yazı bulunmaktadır. Kare çerçeve ile bordür arasında kalan dört kenara yazı yerleştirilmiştir. Arka yüzde sikkenin ortasında inci dizili kare çerçeve içerisinde beş satır yatay yazı yer almaktadır. İnci dizisi bordür ile kare çerçeve arasında kalan dört kenara yazı yerleştirilmiştir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Bismillahi rahmani rahim lailahe illallah Muhammed Resulullah el-imam el-mustasım billah emirül müminin. Çevrede: sene selase ve erbain ve sittemie. بسم الله الرحمن الرحيم لاله الا الله محمد رسول الله الامام المستعصم بالله امير المؤمنين سنة ثلاث و اربعين و ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam zıllullahü fil alem gıyaseddünya veddin Keyhüsrev bin Keykubad kasım emirül müminin. Çevrede: ... el-dirhem bi Medinete Konya. السلطان الاعظم ظل الله في المالم غيات الدنيا والدين كيخسرو بن كيقباد قسيم امير المؤمنين ... الدرهم بمدينة قونيه		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 16		Fot. 16a
Referans: Galib, 1309: No. 81 (tarih hariç); Teoman, 2018: No. 19 (tarih hariç); Zeno.ru id: 330094		

Katalog No: 17	Envanter No: 11.523.77	Basım yeri ve Tarihi: Konya H. 645
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 3 g
Hükümdar: İzzeddin 2. Keykavus 1246-1260		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında kare çerçeve içerisinde altı satır yazı yer almaktadır. Kare çerçeve ile bordür arasında kalan dört kenara yazı yerleştirilmiştir. Alt kenarda üç benek motifi görülmektedir. Arka yüzde sikkenin ortasında kare çerçeve içerisinde beş satır yatay yazı yer almaktadır. İnci dizisi bordür ile kare çerçeve arasında kalan dört kenara yazı yerleştirilmiştir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Bismillahi rahmani rahim lailahe illallah Muhammed resulullah el-imam el-mustasım billah emir ül-müminin. Çevrede: Fi sene hamse erbain sittemie. Arka Yüzde: Ortada: Es-Sultan ül-azam zıllullahü fil alem İzzeddünya veddin Keykavus bin Keyhüsrev Kasım emir ül-müminin. Çevrede: Duribe haza el-dirhem bi Medinete Konya. السلطان الاعظم ظل الله في المالم عز الدنيا و الدين كيكافوس بن كيخسرو قاسيم امير المو منين صرب هذا الدرهم بمدينة قونيه		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 17		Fot. 17a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1122 (tarih hariç); Zeno.ru id: 172758		

Katalog No: 18	Envanter No: 26.587.76	Basım yeri ve Tarihi: Konya H. 645
Maddesi: Gümüş	Çapı: 22 mm	Ağırlığı: 2.8 g
Hükümdar: İzzeddin 2. Keykavus 1246-1260		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında üç satır Kelime-i Tevhid yer almaktadır. Kenarlarda tam daire oluşturan yazı kuşağı görülmektedir. Sikkede birer adet üç benek ile yıldız motifi görülmektedir. Arka yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin üst kenarında kıvrık dal ve rumi süsleme bulunmaktadır. Sikkede gülcehatayı motifi, üç benek motifi ve bitkisel süslemelerde yer almaktadır. Sikkeye dört satır yatay yazı yerleştirilmiştir. Ön Yüzde: Lailahe illallah vahtehu la şerikeleh Muhammed resulullah. Çevrede: El-imam el-Mustasım billah emir ül-müminin. Arka Yüzde: Ortada: Es-Sultan ül-azam izzeddünya veddin ebul feth Keykavus bin Keyhüsrev. Çevrede: Duribe haza el-dirhem bi Konya sene hamse ve erbain ve sittemie. السلطان الاعظم عز الدنيا و الدين ابوالفته كيكافوس بن كيخسرو صرب هذا الدرهم بقونيه سنة خمس و اربعين ستمائة		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 18		Fot. 18a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1123; Zeno.ru id: 261194		

Katalog No: 19	Envanter No: 2010/8518 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Konya
Maddesi: Gümüş	Çapı: 20 mm	Ağırlığı: 2.5 g
Hükümdar: İzzeddin 2. Keykavus 1246-1260		
Ön yüzde sikkenin ortasında kare çerçeve içerisinde dört satır yazı bulunmaktadır. Sikkenin dört kenarında yazı yerleştirilmiştir. Arka yüzde sikkenin ortasında kare çerçeve içerisinde dört satır yazı bulunmaktadır. Kare çerçeve ile bordür arasında kalan dört kenara yazı yerleştirilmiştir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Lailahe illallah Muhammed Resulullah el-imam el-mustasım billah emirül müminin. لااله الا الله محمد رسول الله الامام المستعصم بالله امير المؤمنين Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam zıllullahü fil alem izzeddünya veddin Keykavus bin Keyhüsrev. Çevrede: bi Konya ... السلطان الاعظم ظل الله في المالم عز الدنيا و الدين كيكافوس بن كيكسرو ... بقونيه		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 19		Fot. 19a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1124; Galib, 1309: No. 91; Zeno.ru id: 272348		

Katalog No: 20	Envanter No: 26.500.76	Basım yeri ve Tarihi: Sivas H. 656
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 2.7 g
Hükümdar: Rükneddin 4. Kılıç Arslan 1248-1265		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yatay yazı bulunmaktadır. Sikkenin üst kenarında düz çizgi üzerinde kıvrık dal ve rumi yer almaktadır. Birinci satır yazının altında ise saadet düğümü, kıvrık dal ve rumi ile gülce-hatayi motifleri görülmektedir. Arka yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı yer almaktadır. Üst kenarda bulunan saadet düğümünün kolları iki kenara doğru kıvrık dallar ile sonlanmaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: El-imam el-mustasım billah emirül müminin. sene sitte hamsin ve sittemie. الامام المستعصم بالله امير المؤمنين سنة ستة خمسين وستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam rükneddünya veddin Kılıç Arslan bin Keyhüsrev el-dünya bin duribe haze bi Sivas. السلطان الاعظم ركن الدنيا و الدين قلج أرسلان بن كيكسرو الدنيا بن صرب هذا بسواس		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 20		Fot. 20a

Katalog No: 21	Envanter No: 2010/8514 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Lulu-a H. 661
Maddesi: Gümüş	Çapı: 20 mm	Ağırlığı: 2.5 g
Hükümdar: Rükneddin 4. Kılıç Arslan 1248-1265		
Ön yüzde sikkenin merkezinde kıvrık dallardan oluşan bitkisel süsleme yer almaktadır. Bitkisel süslemenin alt ve üstünde birer satır yazı görülmektedir. Dört kenara ise daha küçük karakterli yazılar yerleştirilmiştir. Arka yüzde beş satır yatay yazı görülmektedir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Kelime-i Tevhid. Çevrede: Duribe fi sene ahad sittin sittemie bi Lulu-a. لااله الا الله محمد رسول الله صرب في سنة احد ستين ستمائة بلولو Arka Yüzde: Ortada: El-minnetü lillah es-sultan-ül azam rükneddünya veddin ebul feth Kılıç Arslan bin Keyhüsrev. المنه لله السلطان الاعظم ركن الدنيا و الدين ابو الفته قلج أرسلان بن كيخسرو		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 21		Fot. 21a
Referans: Zeno.ru id: 255279		

Katalog No: 22	Envanter No: 26.347.76	Basım yeri ve Tarihi: Gümüşpazar H. 661
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 2.9 g
Hükümdar: Rükneddin 4. Kılıç Arslan 1248-1265		
Ön yüzde inci dizisi ve düz bordür ile çevreli sikkenin merkezinde saadet düğümünün kollarında kıvrık dal ve rumiler görülmektedir. Saadet düğümünün alt ve üstünde birer satır yazı yer almaktadır. Dört kenarda ise daha küçük karakterli yazılar bulunmaktadır. Sikkenin basım tarihi divani yazı ile yazılmıştır. Arka yüzde inci dizisi bordür ile beş satır yazı yer almaktadır. Sikkenin merkezine saadet düğümü motifi yerleştirilmiştir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Kelime-i Tevhid. Çevrede: Pazar fi ... sene ahad sittin sittemie. لااله الا الله محمد رسول الله بازار في سنة احد ستين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: El-minnetü lillah es-sultan-ül azam rükneddünya veddin Kılıç Arslan bin Keyhüsrev duribe bi Gümüş. المنه لله السلطان الاعظم ركن الدنيا و الدين قلج أرسلان بن كيخسرو صرب بگمش		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 22		Fot. 22a
Referans: Galib, 1309: No. 111 (tarih hariç); Zeno.ru id: 318173 (tarih hariç)		

Katalog No: 23	Envanter No: 38.4.74	Basım yeri ve Tarihi: Lulu-a H. 662
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 2.9 g
Hükümdar: Rükneddin 4. Kılıç Arslan 1248-1265		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı bulunmaktadır. Sikkenin üst kenarında inci dizisi çizgi üzerinde lulu-a yazısı yer almaktadır. Sikkeye yıldız ve üç benek motifide yerleştirilmiştir. Arka yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı yer almaktadır. Üst kenarda yatay çizgi üzerinde kıvrık dal ve rumi süsleme bulunmaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: bi Lulu-a el-imam el-masum billah emirül müminin. Duribe fi sene isneyn ve sittin ve sittemie. بلولوه الامام المعصوم بالله امير المؤمنين صرب في سنة اثنتين و ستين و ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam rükneddünya veddin ebul feth Kılıç Arslan bin Keyhüsrev. السلطان الاعظم ركن الدنيا و الدين ابو الفته قلج أرسلان بن كيخسرو		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 23		Fot. 23a
Referans: Galib, 1309: No. 110 (tarih hariç)		

Katalog No: 24	Envanter No: 26.395.76	Basım yeri ve Tarihi: Konya H. 661
Maddesi: Gümüş	Çapı: 21 mm	Ağırlığı: 3 g
Hükümdar: Rükneddin 4. Kılıç Arslan 1248-1265		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında beş satır yazı yer almaktadır. Üst kenarda kıvrık dallardan oluşan bitkisel bezeme bulunmaktadır. Sikkenin basım tarihi divani yazı ile yazılmıştır. Arka yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı görülmektedir. Üst kenarda kıvrık dallardan oluşan bitkisel bezeme yer alırken sağ kenarda bir adet yıldız bulunmaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Kelime-i Tevhid. Duribe bi Medinet Konya fi sene ahad, sittin, sittemie. لا اله الا الله محمد رسول الله صرب بمدينة قونيه في سنة احد ستين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam rükneddünya veddin Kılıç Arslan bin Keyhüsrev burhan emirül müminin. السلطان الاعظم ركن الدنيا و الدين قلج أرسلان بن كيخسرو برهان امير المؤمنين		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 24		Fot. 24a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1149; Teoman, 2018: No. 35 (tarih hariç); Zeno.ru id: 20619		

Katalog No: 25	Envanter No: 26.430.76	Basım yeri ve Tarihi: Maden H. 661
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 3 g
Hükümdar: Rükneddin 4. Kılıç Arslan 1248-1265		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında beş satır yazı yer almaktadır. Basım tarihi divani yazı ile yazılmıştır. Arka yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı yer almaktadır. Üst kenarda kıvrık dallardan oluşan bitkisel bezeme görölmektedir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Kelime-i Tevhid. el-masum emir-ül müminin. sene ahad, sittin, sittemie. لااله الا الله محمد رسول الله المعصوم امير المومنين سنة احد ستين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam rükneddünya veddin Kılıç Arslan bin Keyhüsrev Maden emir-ül müminin. السلطان الاعظم ركن الدنيا و الدين قلعج أرسلان بن كيخسرو معدن امير المومنين		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 25		Fot. 25a
Referans: Zeno.ru id: 1554		

Katalog No: 26	Envanter No: 2010/8312 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Lulu-a H. 662
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 2.8 g
Hükümdar: Rükneddin 4. Kılıç Arslan 1248-1265		
Ön yüzde inci dizisi ile düz bordür ile çevreli sikkenin ortasında üç satır yazı yer almaktadır. Dört kenara yatay ve dikey yazılar yerleştirilmiştir. Merkezde ise bir adet yıldız bulunmaktadır. Basım tarihi divani yazı ile yazılmıştır. Arka yüzde inci dizisi ile düz bordür ile çevreli sikkenin ortasında beş satır yazı yer almaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Kelime-i Tevhid. Çevrede: bi Lulu-a duribe fi isneyn sittin ve sittemie. لااله الا الله محمد رسول الله بلولوه صرب في اثنين ستين و ستمائة Arka Yüzde: Ortada: El-minnetü lillah es-sultan-ül azam rükneddünya veddin ebul feth Kılıç Arslan bin Keyhüsrev. المنه لله السلطان الاعظم ركن الدنيا و الدين ابوالفته قلعج أرسلان بن كيخسرو		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 26		Fot. 26a
Referans: Zeno.ru id: 196977		

Katalog No: 27	Envanter No: 2010/8302 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Konya H. 663
Maddesi: Gümüş	Çapı: 22 mm	Ağırlığı: 3 g
Hükümdar: Rükneddin 4. Kılıç Arslan 1248-1265		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin merkezinde bitkisel süslemeli altı dilimli form içerisine yazı yerleştirilmiştir. Sikkenin kenarlarında tam daire oluşturan yazı kuşağı yer almaktadır. Arka yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkede dört satır yazı yer almaktadır. Sikkenin merkezine saadet düğümü motifi yerleştirilmiştir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: El-minnetü lillah. Çevrede: Duribe bi Medinet Konya fi sene selase sittin sittemie. المنه لله صرب بمدينة قونية في سنة ثلاث ستين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam rükneddünya veddin Kılıç Arslan bin Keyhüsrev. السلطان الاعظم ركن الدنيا و الدين قلج أرسلان بن كيخسرو		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 27		Fot. 27a
Referans: Teoman, 2018: No. 36; Zeno.ru id: 307878		

Katalog No: 28	Envanter No: 2010/8304 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Konya
Maddesi: Gümüş	Çapı: 22 mm	Ağırlığı: 3 g
Hükümdar: Rükneddin 4. Kılıç Arslan 1248-1265		
Ön yüzde inci dizisi ve düz bordür ile çevreli sikkenin ortasında üç satır yazı yer almaktadır. Kenarlara daha küçük karakterli yazılar yerleştirilmiştir. Arka yüzde inci dizisi ve düz bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı yer almaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Kelime-i Tevhid. Çevrede: Duribe bi Konya ... sittemie لا اله الا الله محمد رسول الله صرب بقونيه ... ستمائة Arka Yüzde: Ortada: El-minnetü lillah Es-sultan-ül azam rükneddünya veddin ebul feth Kılıç Arslan bin Keyhüsrev. المنه لله السلطان الاعظم ركن الدنيا و الدين ابوالفته قلج أرسلان بن كيخسرو		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 28		Fot. 28a

Katalog No: 29	Envanter No: 2004/7053 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Konya H. 664
Maddesi: Gümüş	Çapı: 22 mm	Ağırlığı: 3 g
Hükümdar: Gyaseddin 3. Keyhüsrev 1265-1282		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin merkezinde düz bordür ve altı dilimli form içerisine yazı ve üç adet yıldız yerleştirilmiştir. Sikkenin kenarlarında yer alan zencerek motifinin içine yazı yerleştirilmiştir. Basım tarihi divani yazı ile yazılmıştır. Arka yüzde kısmen görülen inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı bulunmaktadır. Üst kenarda kıvrık dallardan oluşan bitkisel süsleme yer almaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: El-mülkü lillah. Çevrede: Duribe bi Medinet Konya fi sene erbaa, sittin, sittemie. الملك لله صرب بمدينة قونيه فى سنة اربع ستين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam gyaseddünya veddin ebul feth Keyhüsrev bin Kılıç Arslan. السلطان الاعظم غيات الدنيا والدين ابوالفته كيخسرو بن قلج أرسلان		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 29		Fot. 29a
Referans: Teoman, 2018: No. 38 (tarih hariç); Galib, 1309: No. 115 (tarih hariç); Zeno.ru id: 101754		

Katalog No: 30	Envanter No: 2010/8284 (S)	Basım yeri ve Tarihi: Konya H. 666
Maddesi: Gümüş	Çapı: 22 mm	Ağırlığı: 2.8 g
Hükümdar: Gyaseddin 3. Keyhüsrev 1265-1282		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin merkezine düz bordür ve altı dilimli form içine yazı ve iki adet yıldız yerleştirilmiştir. Sikkenin kenarlarında tam daire oluşturan yazı kuşağı yer almaktadır. Basım tarihi divani yazı ile yazılmıştır. Arka yüzde kısmen görülen inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı bulunmaktadır. Üst kenarda kıvrık dallardan oluşan bitkisel süsleme yer almaktadır. Sikkeye üç adet yıldız yerleştirilmiştir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: El-mülkü lillah. Çevrede: Duribe bi Medinet Konya fi sene 2, sitte, sittin, sittemie. الملك لله صرب بمدينة قونيه فى سنة ٢ سته ستين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam gyaseddünya veddin ebul feth Keyhüsrev bin Kılıç Arslan. السلطان الاعظم غيات الدنيا والدين ابوالفته كيخسرو بن قلج أرسلان		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 30		Fot. 30a
Referans: Teoman, 2018: No. 38 (tarih hariç); Galib, 1309: No. 115 (tarih hariç); Zeno.ru id: 254935		

Katalog No: 31	Envanter No: 26.329.76	Basım yeri ve Tarihi: Konya H. 677
Maddesi: Gümüş	Çapı: 22 mm	Ağırlığı: 2.9 g
Hükümdar: Gıyaseddin 3. Keyhüsrev 1265-1282		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında inci dizisi konturlu altı kollu yıldızın içinde iki satır yazı bulunmaktadır. Altı kollu yıldız ile bordür arasında kalan bölümlere de yazı yer almaktadır. Yıldızın içinde alt ve üst kenarlara güçle-hatayı bezemesi yerleştirilmiştir. Basım tarihi divani yazı ile yazılmıştır. Arka yüzde kısmen görülen inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında üç satır yazı bulunmaktadır. Üst kenarda rumi ve kıvrık dal yer alırken merkezde güçle-hatayı motifi görülmektedir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Kelime-i Tevhid. Çevrede: Duribe bi Konya seb'a sebin sittemie. لااله الا الله محمد رسول الله صرب بقونيه سبع سبعين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam gıyaseddünya veddin Keyhüsrev bin Kılıç Arslan. السلطان الاعظم غيات الدنيا والدين كيخسرو بن قلج أرسلان		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 31		Fot. 31a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1162 (darp yeri ve tarih hariç); Zeno.ru id: 232127		

Katalog No: 32	Envanter No: 26.339.76	Basım yeri ve Tarihi: Maden Lulu-a H. 680
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 2.8 g
Hükümdar: Gıyaseddin 3. Keyhüsrev 1265-1282		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında inci dizisi konturlu altı kollu yıldızın içinde iki satır yazı yer almaktadır. Altı kollu yıldızla bordür arasında kalan bölümlere de yazı yerleştirilmiş. Yıldızın iç kısmında alt ve üst kenarda güçle-hatayı bezemesi bulunmaktadır. Basım tarihi divani yazı ile yazılmıştır. Arka yüzde kısmen görülen inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı bulunmaktadır. Üst kenarda rumi ve kıvrık dal yer almaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Kelime-i Tevhid. Çevrede: Duribe Maden Lulu-a fi semanin sittemie. لااله الا الله محمد رسول الله صرب معدن لولوه في ثمانين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam gıyaseddünya veddin Keyhüsrev bin Kılıç Arslan. السلطان الاعظم غيات الدنيا والدين كيخسرو بن قلج أرسلان		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 32		Fot. 32a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1162 (tarih hariç); Zeno.ru id: 168738		

Katalog No: 33	Envanter No: 26.591.76	Basım yeri ve Tarihi: Erzincan
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 2.9 g
Hükümdar: Gıyaseddin 3. Keyhüsrev 1265-1282		
Ön yüzde kısmen görülen inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı bulunmaktadır. Arka yüzde sikkenin ortasında üç satır yazı görülmektedir. Alt ve üst kenarda daha küçük karakterli birer satır yazı yer almaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: La ilahe illallah Muhammed resullullah el imam el masum emirül müminin ... ve sittemie. ... ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Duribe Erzincan es-sultan-ül azam gıyaseddünya veddin Keyhüsrev bin Kılıç Arslan burhan emirül müminin. صرب ارزنجان السلطان الاعظم غيات الدنيا والدين كيخسرو بن قلج أرسلان برحان امير المو منين		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 33		Fot. 33a
Referans: Galib, 1309: No. 130; Zeno.ru id: 207423		

Katalog No: 34	Envanter No: 26.581.76	Basım yeri ve Tarihi: Konya H. 675
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 3 g
Hükümdar: Sahte Sultan Siyavuş (Cimri) 1279		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında beş satır yatay yazı bulunmaktadır. Basım tarihi divani yazı ile yazılmıştır. Arka yüzde kısmen görülen inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı yer almaktadır. Sikkenin merkezine bir adet yıldız yerleştirilmiştir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: El-minnetü lillah duribe bi Medinet Konya fi hamse, sebin, sittemie. المنه لله صرب بمدينة قونيه فى خمس سبعين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam gıyaseddünya veddin ebul feth Siyavuş bin Keykavus. السلطان الاعظم غيات الدنيا والدين ابوالفته سياوش بن كيكافوس		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 34		Fot. 34a
Referans: Teoman, 2018: No. 39		

Katalog No: 35	Envanter No: 26.604.76	Basım yeri ve Tarihi: Sivas H. 683
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 3 g
Hükümdar: Gıyaseddin 2. Mesud 1282-1284		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında saadet düğümü ile kıvrık dallardan oluşan bezeme ve iki satır yazı bulunmaktadır. Çevrede daha küçük karakterli yazılar yer almaktadır. Arka yüzde kısmen görülen inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı yer almaktadır. Sikkenin dört kenarına yatay ve dikey yazılar yerleştirilmiştir. Sikkenin merkezinde saadet düğümü motifi görülmektedir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Kelime-i Tevhid. Çevrede: Duribe bi Sivas sene selasin semanin sittemie. لااله الا الله محمد رسول الله صرب بسيواس سنة ثلاث ثمانين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: El-azemetü es-sultan-ül azam gıyaseddünya veddin ebul feth Mesud bin Keykavus. العظمة السلطان الاعظم غيات الدنيا والدين ابو الفته مسعود بن كيكافوس		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 35		Fot. 35a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1174 (tarih hariç); Zeno.ru id: 23668		

Katalog No: 36	Envanter No: 26.341.76	Basım yeri ve Tarihi: Lulu-a H. 685
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 2.5 g
Hükümdar: Gıyaseddin 2. Mesud 1282-1284		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında inci dizisi konturlu altı kollu yıldız bulunmaktadır. Yıldızın içinde iki satır yazı yer almaktadır. Altı kollu yıldızla bordür arasında kalan bölümlere de yazı yerleştirilmiştir. Yıldızın iç kısmında üst kenarda saadet düğümü bezemesi görülmektedir. Basım tarihi divani yazı ile yazılmıştır. Arka yüzde kısmen görülen inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı yer almaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Kelime-i Tevhid. Çevrede: Maden Lulu-a fi hamse, semanin, sittemie. لااله الا الله محمد رسول الله معدن لولوه في خمس ثمانين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam gıyaseddünya veddin ebul feth Mesud bin Keykavus. السلطان الاعظم غيات الدنيا والدين ابو الفته مسعود بن كيكافوس		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 36		Fot. 36a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1172; Galib, 1309: No. 143 (tarih hariç); Zeno.ru id: 68329		

Katalog No: 37	Envanter No: 26.401.76	Basım yeri ve Tarihi: Sivas H. 68.
Maddesi: Gümüş	Çapı: 24 mm	Ağırlığı: 2.9 g
Hükümdar Gıyaseddin 2. Mesud 1282-1284		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin merkezinde kıvrık dallardan oluşan bitkisel süsleme yer almaktadır. Kıvrık dalların altında ve üstünde birer satır yatay yazı bulunmaktadır. Sikkenin kenarlarına da yazı yerleştirilmiştir. Arka yüzde kısmen görülen inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında beş satır yazı görülmektedir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Kelime-i Tevhid. Çevrede: Sivas ... semanin ve sittemie. لااله الا الله محمد رسول الله سيواس ... ثمانين و ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam gıyaseddünya veddin ebul feth Mesud bin Keykavus. السلطان الاعظم غيات الدنيا والدين ابو الفته مسعود بن كيكافوس		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 37		Fot. 37a
Referans: Galib, 1309: No. 134 (tarih hariç); Artuk & Artuk, 1971: No. 1174 (tarih hariç)		

Katalog No: 38	Envanter No: 26.492.76	Basım yeri ve Tarihi: Erzincan H. 690
Maddesi: Gümüş	Çapı: 24 mm	Ağırlığı: 2.9 g
Hükümdar: Gıyaseddin 2. Mesud 1282-1284		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı yer almaktadır. Üst kenarında ise saadet düğümünün kolları iki yana doğru uzayarak kıvrık dallar ile sonlanmaktadır. Sikkenin değişik yerlerinde bitkisel süslemeler görülmektedir. Basım tarihi divani yazı ile yazılmıştır. Arka yüzde kısmen görülen inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yazı bulunmaktadır. Sikkenin üst kenarında ise saadet düğümünün kolları iki yana doğru uzayarak kıvrık dallar ile sonlanmaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Kelime-i Tevhid duribe Erzincan fi sene tis'in sittemie. لااله الا الله محمد رسول الله صرب ارزنجان في سنة تسعين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam gıyaseddünya Mesud bin Keykavus. السلطان الاعظم غيات الدنيا والدين مسعود بن كيكافوس		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 38		Fot. 38a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1169; Tevhit, 1321: No. 694; Zeno.ru id: 2616		

Katalog No: 39	Envanter No: 26.585.76	Basım yeri ve Tarihi: Erzen Rum H. 690
Maddesi: Gümüş	Çapı: 24 mm	Ağırlığı: 2.9 g
Hükümdar: Gıyaseddin 2. Mesud 1282-1284		
Ön yüzde sikkenin merkezinde üç adet gülce-hatayi motifi bulunmaktadır. Gülçe'nin üst ve altında iki satır Kelime-i Tevhid yer almaktadır. Dört kenara ise daha küçük karakterli yazılar yerleştirilmiştir. Basım tarihi divani yazı ile yazılmıştır. Arka yüzde sikkenin ortasında üç satır yazı yer almaktadır. Üst kenarda rumi ve kıvrık daldan meydana gelen bitkisel süsleme bulunmaktadır. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Kelime-i Tevhid. Çevrede: Duribe Erzen el-rum fi sene tis'in, sittemie. لااله الا الله محمد رسول الله صرب ارزن الروم في سنة تسعين ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam gıyaseddünya veddin Mesud bin Keykavus. السلطان الاعظم غيات الدنيا والدين مسعود بن كيكافوس		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 39		Fot. 39a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1168; Tevhit, 1321: No. 688		

Katalog No: 40	Envanter No: 26.511.76	Basım yeri ve Tarihi: Erzincan H. 692
Maddesi: Gümüş	Çapı: 23 mm	Ağırlığı: 2.9 g
Hükümdar: Gıyaseddin 2. Mesud 1282-1284		
Ön yüzde inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında dört satır yatay yazı bulunmaktadır. Basım tarihi divani yazı ile yazılmıştır. Arka yüzde kısmen görülen inci dizisi bordür ile çevreli sikkenin ortasında üç satır yazı bulunmaktadır. Kenarlarda rumi ve kıvrık daldan meydana gelen bitkisel süslemeler görülmektedir. Transkripsiyonu: Ön Yüzde: Ortada: Kelime-i Tevhid duribe Erzincan fi sene isneyn ve tis'in ve sittemie. لااله الا الله محمد رسول الله صرب ارزنجان في سنة اثنين وتسعين و ستمائة Arka Yüzde: Ortada: Es-sultan-ül azam gıyaseddünya veddin Mesud bin Keykavus. السلطان الاعظم غيات الدنيا والدين مسعود بن كيكافوس		
Ön Yüz		Arka Yüz
Fot. 40		Fot. 40a
Referans: Artuk & Artuk, 1971: No. 1169 (tarih hariç); Tevhit, 1321: No. 694 (tarih hariç)		

Karşılaştırma Ve Değerlendirme

Anadolu Selçuklu sanatı Orta Asya Türk, İran, Irak ve Suriye bölgesi İslam sanatı öğeleri, Anadolu'da bulunan yerli Bizans ve Ermeni mirası ile bir sentez oluşturmuştur. Bu etkileşim orijinal denemelerle mimari ve süslemede büyük yenilikler ortaya koymuştur. Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu eserleri taş süslemesinde Azerbaycan ve Kafkasya'nın eski kültürleriyle akrabalık, Güneydoğu Anadolu eserlerinde ise Suriye'nin Eyyubi, Zengi eserleriyle benzerlik dikkati çekerken, Orta ve Batı Anadolu'da daha Anadolulaşmış bir karakter görülür (Öney, 1992: 3).

Geometrik Süsleme

Geometrik şekiller her kültürde görülmektedir. Geometrik şekiller tüm insanlar için bir şeyler ifade etmektedir. Bazı araştırmacılara göre geometrik süslemeler, dekorasyonun en eski ve temel unsurlarıdır. Nesnelerin ve yüzeylerin sayısal durumları ile mesafelerini anlatan bir düzen oluşturma fikri süslemeye aktarılmıştır. Geometrik kompozisyonların kullanılma amaçları konusu üzerinde duranlar arasında bireysel psikoloji kuramlarıyla açıklamalarda bulunanlar, bu şekilleri hayatın düzenleyicisi olan din ve toplum yapısıyla ilişkilendirenler, sembolizm ve büyü sistemleri üzerinde duranlar da vardır. Aslında geometrik şekiller her kültürde kendine özgü anlamlar ifade etmektedir (Mülayim, 1999: 172-173). Geometrik süslemelerden kare, dikdörtgen, poligon, baklava ve yıldız birçok yalın formun birleşmesinden oluşmakta ve mana olarak evrenin sonsuzluğunu simgelemektedir (Akar & Keskiner, 1978: 20). Anadolu Selçuklu dönemine ait incelenen sikkelerde geometrik kompozisyon olarak; düğüm motifi (saadet düğümü), kare, üç benek, yıldız, zencerek ve yuvarlak dilimli form kullanılmıştır.

'Arapçadaki 'ukde' (düğüm) bir bilinmezlik ve problemi anlatması gibi, bir düğüm şekli de öncelikle düşünceye hitap eder. Düğümlerin sistematik bir biçimde genişlemesiyle düşünce de genişlemiş olur' (Mülayim, 1999: 172). 'Herakles Düğümü' birbiri içinden geçen iki ilmeğin oluşturduğu birliğin yarattığı gücü, saadet ve mutluluğu ifade eden eski ve yaygın bir simgedir. Herakles Düğümü'nün en eski örnekleri Mısır Eski Krallık döneminin mühür oymalarında saç örgüsü motifleriyle birlikte karşılaşılmaktadır. 'Herakles Düğümü', Bizans sanatında da çokça kullanılan bir bezeme motifi olmuştur. İslam sanatında 'Saadet Düğümü' olarak adlandırılıp kitap süslemelerinde, Anadolu Beyliklerinin zamanında ve Erken Osmanlı sikkelerinde 'arabesk' motifleri ile birlikte kullanılmıştır (Türe, 87). Anadolu Selçuklu Devleti sikkelerinde görülen 'Saadet Düğümü' motifi Artuklu, Zengi, Eyyubi, İlhanlı, Muzafferi, Celayirli, Timur, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Osmanlı gibi devletlerin sikkelerinde de görülmektedir.

İlk tipte kompozisyonun merkezinde 'Saadet Düğümü' bulunmakta olup 'rumi' ve kıvrık dallar saadet düğümünün kollarından iki yana doğru uzanmaktadır. 'Saadet Düğümü' bu formuyla sikkenin ortasında (Fot. 9-20-22-27a-35) veya sikkenin üst kısımda bulunabilmektedir (Fot. 20a-38-38a-40-40a).

Kıvrık dal ve 'rumi', 'Saadet Düğümü' ile birlikte Büyük Moğol Hanlarından Mengü Kaan 1251-1259 tarafından Tiflis'te bastırılan sikkenin merkezinde kullanılmıştır (Fot. 41, Van Müzesi Env. No: 2004/3573, 21 mm, 2.7 g). İlhanlı hükümdarı Süleyman Han 1340-1346 döneminde bastırılan sikkede, daire içerisindeki yazıların altında Saadet Düğümü ile birlikte rumi ve kıvrık dallar görülmektedir (Fot. 42, Van Müzesi Env. No: 2016/10503, 21 mm, 1.6 g). Akkoyunlu devrinde Osman ile Hamza'nın 1378-1444 müşterek bastırdıkları sikkenin merkezinde benzer tipteki örneğe yer verilmiştir. Bu örnekte Saadet Düğümü iri boyutta bir rumi ile sonlanmıştır (Fot. 43, Van Müzesi Env. No: 1.25.32, 25 mm, 3.9 g).

İkinci tipte saadet düğümü motifi sikkenin merkezine süsleme unsuru olarak yerleştirilmiştir (Fot. 22a). Bu tipte ki 'Saadet Düğümü' yan yana tekrarlanarak zencerek motifine benzeyen bir form oluşturmaktadır.

Bu formdaki motif özellikle İlhanlılar tarafından çok yoğun bir şekilde sikkelerde kullanılmıştır. İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadırhan 1317-1335 tarafından Vastı'ta darp ettirilen sikkenin yazı satırları arasında simetrik bir şekilde dört adet Saadet Düğümü motifi yerleştirilmiştir (Fot. 44, Van Müzesi Env. No: 2016/10506, 21 mm, 3.6 g). Muzafferiler zamanında Şiraz'da Hicri 771 yılında Şeyh Şuca 1356-1374 döneminde bastırılan sikkedeki saadet düğümleri (Fot. 45, Van Müzesi Env. No: 2016/10422, 25 mm, 2.8 g) Fot. 44 teki İlhanlı sikkesi ile bire bir uyuşmaktadır. Osmanlı padişahı 3. Murad 1574-1595 tarafından Şam'da bastırılan sikkenin merkezinde Saadet Düğümü motifi bulunmaktadır (Fot. 46, Van Müzesi Env. No: 2014/9945, 18 mm, 3.7 g).

Sikkenin merkezine yerleştirilen kare formunun içinde ve dışında yazı bulunmaktadır. Bu form hem düz hem de inci dizisi bordürden olabilmektedir. Ancak süslemeyi kuvvetlendirmek için her ikisinin birlikte kullanıldığı örnekler daha fazladır (Parlar, 2000: 127). Kare formuna dört tarafı kapalı sabit görüntüsü nedeniyle dinginlik, durgunluk, kararlılık, sağlamlık ve güven verici gibi anlamlar verilmiştir (Öz Çelikbaş, 2018: 26). Gıyaseddin 2. Keyhüsrev ile İzzeddin 2. Keykavus tarafından basılan sikkelerin ön ve arka yüzünde kare form uygulaması görülmektedir (Fot. 16-16a-17-17a-19-19a).

Kare form uygulaması sikkenin ortasında bulunan yazıların sınırlarını belirlemekle birlikte sikkeye estetik bir görünüm kazandırmaktadır. Bu uygulamayı birçok devletin sikkesinde görmek mümkündür. Artuklu, Zengi, Eyyubi, Büyük Moğol Hanları, Muzafferli, Celayirli, Timur, Akkoyunlu ve Safevi sikkelerinde kare form uygulaması yer almaktadır. Kuzey Afrika ve İspanya topraklarının bir bölümüne egemen olan Muvahhidler kare form uygulamasının yer aldığı altın sikkeleri çokça bastırarak dolaşıma sunmuştur. Muvahhid hükümdarı Ebu Yakub Yusuf 1162-1184 döneminde bastırılan sikkede kare form kendini göstermektedir (Fot. 47, Van Müzesi Env. No: 31.5.76, 21 mm, 2.2 g). Kare form uygulamasını sikkelerinde en çok kullanan devletlerden biri olan Eyyubi Devleti kurucusu Selahaddin Yusuf 1169-1193

döneminde ki sikkede biri daha kalın konturlu iki sıra çizgiden oluşan kare form görülmektedir (Fot. 48, Van Müzesi Env. No: 2004/6470, 23 mm, 2.9 g). Muzafferi hükümdarı şah şuca 1358-1384 döneminde bastırılan sikkede de benzer şekilde kare form uygulaması bulunmaktadır (Fot. 49, Van Müzesi Env. No: 2016/10416, 25 mm, 2.9 g).

Yıldız denen tezyinat birbirini belirli noktalarda keserken şekiller meydana getirerek uzayıp giden kırık hat sistemleridir. Düzenli aralıklarla göze çarpan ve kapalı şekiller hissini veren bu yıldızları aslında fasılalarla merkezler etrafında girişerek, kesişerek muhtelif sayıda kollar halinde toplanan sonsuz kırık hatlar oluşmaktadır (Ögel, 1987: 86). Mührü Süleyman birinin tepesi diğerinin tabanına geçirilmiş iki eşkenar üçgenden meydana gelmektedir. Müslümanlar arasında 'Mührü Süleyman, Hatem-i Süleyman' olarak adlandırılır iken Yahudi ve Hıristiyanlarca 'Davud Yıldızı' ismiyle anılmaktadır (Pala, 2003: 524-526). Beş kollu yıldız Zühre veya Kutup Yıldızı olarak görülmekte ve kollarını göğe doğru açmış insanı sembolize ettiğine inanılmaktadır. Ayrıca göğe açılan bir kapı Allah ile iletişim aracı olarak görülmektedir. Altı kollu yıldız ise bolluk, bereket, kuvvet ve kudret gibi anlamlarla karşımıza çıkmaktadır (Sönmeztürk & İşbilir & Göçer, 2022: 51-52).

Anadolu Selçuklu sikkelerinde sikkenin değişik yerlerine küçük yıldızlar yerleştirilmiştir (Fot. 3a-4-4a-5-5a-6-7a-8-9-10-11-11a-12-14-18-23-24-24a-26-27-29-29a-30-30a-31a-34a).

Mardin Artukluları hükümdarı Karaarslan 1259-1291 dönemine ait sikkede altı kollu küçük bir yıldız yazı satırının sonuna yerleştirilmiştir (Fot. 50, Van Müzesi Env. No: 3.630.77, 21 mm, 2.1 g). Küçük yıldızları sikkelerinde çok kullanan devletlerden biri de İlhanlılardır. Hülağu Han 1256-1265 zamanında bastırılan sikkede yazı satırları arasında bir adet altı kollu yıldız bulunmaktadır (Fot. 51, Van Müzesi Env. No: 2014/8731, 24 mm, 2.7 g). Osmanlılar başlangıçta küçük yıldız motifini sikkenin tam merkezinde kullanırken son dönemlerindeki sikkelerde küçük yıldızlar sikkenin kenarlarında görülmeye başlamıştır. Padişah 3. Murad'ın 1574-1595 Halep'te bastırđıđı sikkenin merkezinde altı kollu yıldız görülmektedir (Fot. 52, Van Müzesi Env. No: 2015/9932, 23 mm, 3.8 g).

Anadolu Selçuklu Devletine ait sikkelerde inci dizisi kontur ile yıldız formu oluşturulmuştur (Fot. 31-32-36). Bu formdaki yıldız sikkenin ortasında bulunan yazılara kontur olmakla birlikte sikkenin estetik görünümünü de güçlendirmektedir. Bu formun 'Mührü Süleyman' motifi ile benzerliği dikkat çekicidir.

Bu tipteki yıldız formunun Eyyubi sikkelerinde çok yoğun bir kullanım alanı bulunmaktadır. Eyyubi Devleti kurucusu Selahaddin Yusuf (1169-1193) tarafından Halep'te bastırılan sikkede iki düz kontur arasına inci dizisi kontur yerleştirilmek suretiyle altı kollu yıldız motifi oluşturulmuştur (Fot. 53, Van Müzesi Env. No: 2004/6462, 22 mm, 2.9 g). Mardin Artukluları hükümdarı Nasıreddin Artıkarıslan (1203-1239) tarafından bastırılan sikkede görülen yıldız, Selahattin Yusuf'un sikkesindeki yıldız ile benzer formdadır (Fot. 54, Van Müzesi Env. No: 2004/6464, 20 mm, 2.9 g). İlhanlılar döneminde Ebu Said Bahadırhan (1317-1335) tarafından Mardin'de bastırılan sikkede, kavisli hatlarıyla altı kollu yıldız bulunmaktadır (Fot. 55, Van Müzesi Env. No: 39.4.74, 23 mm, 2.7 g).

Anadolu Selçuklu sikkelerinde altı yuvarlak kemerin veya yarım dairenin birleşmesinden oluşan formlar görülmektedir (Fot. 27-29-30). Daire bütün geometrik şekilleri oluşturan temel elemandır ve sonsuzluğu sembolize etmektedir. Daire evren, güneş ve ayın sembolü sayılmış bu nedenle dinsel anlamlarda yüklenmiştir (Öz Çelikbaş, 2018: 24). Daireden hareketle ortaya çıkan bu form sikkenin merkezindeki yazı ile sikkenin kenarlarında bulunan yazı arasında kontur işlevi görmektedir.

Mardin Artukluları hükümdarı Karaarslan 1259-1291 dönemine ait sikkede altı yuvarlak kemerden oluşan form görülmektedir (Fot. 56, Van Müzesi Env. No: 3.630.77, 21 mm, 2.1 g). Anadolu Selçuklu Devleti ile İlhanlı Devleti sikkeleri üzerinde benzer motiflere sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bu benzerliklerden biride altı dilimli form uygulamasıdır. Olcayto Muhammed zamanına ait sikkede biri daha kalın iki sıra konturdan meydana getirilmiş altı dilimli form görülmektedir (Fot. 57, Van Müzesi Env. No: 2016/10564, 22 mm, 1.9 g). Osmanlı padişahı 3. Murad'ın 1574-1595 sikkesinde altı dilimli form merkezdeki yazılar ile kenarlarda bulunan yazılar arasında kontur işlevi görmektedir (Fot. 58, Van Müzesi Env. No: 2015/9948, 22 mm, 3.6 g).

Gıyaseddin 3. Keyhüsrev tarafından hicri 664 yılında Konya'da bastırılmış sikkenin kenarlarındaki yazıları içine alan zencerek motifi yer almaktadır (Fot. 29).

Doğanay, literatürde 'Benek Nakşı, Pelengi Nakşı, Üç Benek, Kutsal İnci, Çintamani, Timur Damgası, Şahi Benek' gibi değişik isimlerle adlandırılan motiflerin, farklılıklarının göz ardı edilerek aynı kategoriye sokulduklarını belirterek bu formların farklı özelliklerinin olduğunu söylemektedir. Genel olarak bu formlar Budizm, kaplan postundaki benekler ve ay ile ilişkilendirilmektedir. Ancak bulutlar, nevrüz yıldızı, kozmik semboller ile ilişkilendiren araştırmacılar da bulunmaktadır (2004: 193-218). Sikkelerde üçgen şeklinde konumlandırılan üç daire veya üç noktadan oluşturulan motif, üç benek olarak kabul edilmiştir. Bu motife Anadolu Selçuklu Devleti sikkelerinde sıklıkla karşılaşılmaktadır (Fot. 6a-8-8a-10a-12a-17-17a-18-23).

Üç benek motifi Büyük Moğol Hanları, İlhanlı, Osmanlı, Celayirli, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Timur, Avşar, Zend ve Kaçar gibi devletlerin sikkelerinde görülmektedir. İlhanlı hükümdarları Hulagu 1257-1265 tarafından bastırılan sikkede daire ile sınırlandırılan yazıların üst bölümünde bu motif görülmektedir (Fot. 59, Van Müzesi Env. No: 2010/8535, 23 mm, 2.8 g). Timur 1369-1404 sikkelerinin merkezinde görülen bu motif, Timurlular tarafından arma olarak da kullanılmıştır (Fot. 60, Van Müzesi Env. No: 35.1.76, 28 mm, 5.7 g). Safevi şahı Hüseyin'nin 1693-1723 sikkelerinin sol kenarında iki adet üç benek motifi bulunmaktadır (Fot. 61, Van Müzesi Env. No: 2014/8632, 24 mm, 5.3 g).

Bitkisel Süsleme

Orta Çağ'ın dekorasyon programına katılan bitkisel süslemeler, diğer konulara göre daima büyük bir çeşitlilik ve sayısal üstünlük göstermektedir. Her dönemde tercih yoğunluğu değişen yaprak, çiçek ve hatta meyvelerin bölgesel dağılımları, malzeme ve tekniklere göre işleniş biçimleri ayrı ayrı ele alınmaya değer konular olarak görünmektedir (Mülayim, 1999: 168). İncelenen Anadolu Selçuklu sikkelerinde bitkisel süsleme olarak 'Rumi-kıvrık dal ve Gülce-Hatayi' kullanılmıştır.

Rumi adını verdiğimiz süsleme, iri boyutta bir virgüle benzemektedir. Yay şeklinde kıvrılmış bir damla formuna da benzetebiliriz. Bu form, bir şeridin ortasında yer aldığı veya ucuna eklendiğinde bitkisel bir form izlenimi vermektedir. Rumi, bazen iki parça halinde, çatallanır veya gövde yüzeyi damarları halinde dilimlenir, düğme şeklinde küçük ekler aldığı gibi, boyu uzar, kısalır, garip biçimlere girer (Mülayim, 1999: 169). Rumi mana olarak Anadolu anlamına gelmektedir. Rumi'nin sade, çift, üç kanat, rumi içinde rumi, süslü, kıvrımlı gibi isimli pek çok çeşidi bulunmaktadır (Akar & Keskiner, 1978: 19). Rumi motifinin kökeni konusunda bitkisel veya hayvansal olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Hayvansal olduğunu belirten görüşler Orta Asya hayvan üslubuyla ilişkilendirmektedir. İslamiyet'in kabulü ile birlikte rumi motifi bitkisel karaktere daha yakın bir görünüm göstermektedir (Varol, 2014: 345).

Rumi motifi sikkelerde kıvrık dalların iki yana uzanan kolları ile birlikte görölmektedir. Bu form sikkenin merkezinde görölebildiği gibi (Fot. 7-7a-21-37) sikkenin üst kısmında tepelik şeklinde de görölmektedir (Fot. 18a-20-23a-24-24a-25a-29a-30a-31a-32a-39a).

Diğer bir tipte rumi ve kıvrık dal motifi saadet düğümünün iki yana doğru uzanan kollarında sikkenin merkezinde yer alırken (Fot. 9-20-22-27a-35) bazı sikkelerde üst kısımda bulunmaktadır (Fot. 20a-38-38a-40-40a).

Çok fazla örneği bulunmayan bir kullanım şekli olarak rumi altı dilimli form ile birlikte kullanılmıştır (Fot. 27). Başka bir uygulamada ise rumi ve kıvrık dallar sikkenin değişik yerlerine yerleştirilmiştir (Fot. 38-40a).

Rumi motifi Orta Çağ'da mimaride ve el sanatlarında süsleme unsuru olarak çok sık karşılaşılan bir motiftir. Rumi ve kıvrık dal şeddadi, Eyyubi, Memluk, İlhanlı, Osmanlı, Muzafferî ve Kaçar gibi devletlerin sikkelerinde de kendine yer bulmuştur. Rumi motifi İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmud'un 1295-1304 sikkesinin üst kenarında tepelik şeklinde, kıvrık dalların iki yana uzanan kolları ile birlikte görölmektedir (Fot. 62, Van Müzesi Env. No: 2044/4466, 21 mm, 2 g). Hasankeyf Eyyubileri hükümdarı Eşref Ahmed dönemine 1432-1448 ait sikkede kıvrık dallar ile birlikte rumi motifi bulunmaktadır (Fot. 63, Van Müzesi Env. No: 1.35.32, 24 mm, 4.1 g). Memluk sultanı Seyfeddin Kalaun'nun 1279-90 sikkesinin yazı aralarına rumi motifleri yerleştirilmiştir (Fot. 64, Van Müzesi Env. No: 4.41.76, 21 mm, 3 g).

Anadolu Selçuklu sikkelerinde merkezden çıkan altı kol yuvarlanarak sonlanmaktadır (Fot. 13a-18a-20-31-31a-32-32a-39). Merkezde bulunan bir adet noktanın çevresine yerleştirilmiş noktalardan oluşan bu motif stilize edilmiş gülce veya hatayi olarak adlandırılmıştır.

Bu motifi Büyük Moğol Hanları, Osmanlı, Safevi, Babür, Avşar, Zend ve Kaçar devletlerinin sikkelerinde görmekteyiz. Büyük Moğol Hanı Mengü Kaan 1248-1257 tarafından bastırılan sikkenin merkezinde gülce-hatayi motifi bulunmaktadır (Fot. 65, Van Müzesi Env. No: 2010/8487, 22 mm, 2.7 g). Osmanlı padişahı 3. Murad'ın 1574-1595 sikkesinde merkezde bulunan altı dilimli form içinde gülce-hatayi motifi görmektedir (Fot. 66, Van Müzesi Env. No: 2015/9948, 22 mm, 3.6 g). Safevi şahı Hüseyin 1693-1723 tarafından İsfahan'da bastırılan sikkenin değişik yerlerine de çok sayıda bu motifin yerleşildiği anlaşılmaktadır (Fot. 67, Van Müzesi Env. No: 2007/7606, 26 mm, 4.6 g).

Figürlü Süsleme

Anadolu'da kurulan beylikler dönemi sikkelerinde Büyük Selçuklu sikkeleriyle karşılaştırıldığında büyük değişiklikler gözlemlenir. Büyük Selçuklu sikkelerinde hâkim unsur yazı iken, bu devlet ve beyliklerin sikkelerinde figür yoğun olarak kullanılır. Bunlar çağdaşları olan Bizans imparatorlarının sikkelerindeki figürlerin yanı sıra, Grek ve Roma sikkelerindeki portreleri, çift başlı kartal ve melek gibi fantastik figürleri ve burç-gezegen tasvirlerini de kullanmaya başlarlar (Özme, 2006: 565). İncelenen Anadolu Selçuklu sikkelerinde figürlü tasvir olarak; 'Şir-i Hurşid' ve at üzerinde süvari tasvirleri kullanılmıştır.

Mitra, Ari kökenli halkların asırlarca inandıkları Güneş ışığı ile ilişkilendirilmiş bir tanrıdır. Arilerin göç etmeleri ile birlikte Hindistan'da ve İran'da bu inanış devam etmiştir. Hem Hindistan hem de İran'da Güneş'le, Güneşin ışığıyla ilişkilendirilen bir tanrı olan Mitra, İran mitolojisinde Hurşid olarak isimlendirilmiştir (Kızıl, 2013: 26). Şir Farsça aslan anlamına gelmektedir. Aslan ve güneşin birlikte kullanıldığı kompozisyonlara bu yüzden 'Şir-i Hurşit' denmektedir.

Şir-i Hurşid'in Gıyaseddin 2. Keyhüsrev'in arması olabileceği konusunda görüşler bulunmaktadır (Çaycı, 2001: 209). Anadolu Selçuklu hükümdarı Gıyaseddin Keyhüsrev'in sikkelerinde çok güzel hak edilmiş Şir-i Hurşid kompozisyonu yer almaktadır (Fot. 12-13-14).

İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han 1317-1335 tarafından Mardin'de bastırılan sikkede Şir-i Hurşid tasvir edilmiştir (Fot. 68, Van Müzesi Env. No: 39.4.74, 23 mm, 2.7 g). Mardin'de bastırılan ve anonim Akkoyunlu sikkesi olarak değerlendirilen sikkede de Şir-i Hurşit kompozisyonu görülmektedir (Fot. 69, Van Müzesi Env. No: 3.821.77, 26 mm, 3.6 g). Safevi döneminde yoğun bir şekilde kullanılan Şir-i Hurşid, İran'ın ulusal amblemi haline de gelmiştir. İran şehirlerinde anonim follis adı verilen hükümdar isminin bulunmadığı bir yüzünde bastırılan şehrin isminin, diğer yüzde ise Şir-i Hurşid'in bulunduğu sikkeler görülmektedir (Fot. 70, Van Müzesi Env. No: 13.1.76, 21 mm, g).

Yunan, Roma ve Bizans paralarında at ve süvari imgesi çok sık işlenmiştir. At, Türkler için hem kutsal hem de onların en yakın varlıklarıydı. İslamiyet'ten önceki dönemde, Orta Asya'da sahibi öldüğünde atını da kimi zaman yanında gömerlerdi (Şentürk, 2009: 69). Hıristiyan tasvir sanatındaki atlı aziz tasvirlerinin, Antik Dönem'e ait atlı kahraman tasvirleri geleneğinin bir devamı olduğu kabul edilir. Genel anlamda bütün atlı aziz tasvirleri, form ve işlev açısından Helenizm'in yayıldığı tüm doğu eyaletlerinde yerleşen eski Yunan geleneğindeki atlı Heros figüründen köken almıştır (Aydın, 2011: 376). Atlı süvarinin sikkelerde kullanımı Helenistik Dönem ile Roma İmparatorluğu'nda görülmektedir. Özellikle Makedon sikkelerinde atlı süvari kompozisyonu çok fazla kullanılmıştır (Beyiş, 2024: 111). Aziz George'nin genellikle at üzerinde, mızrağı ve kılıcıyla bir ejderha ile mücadele eder şekilde tasvirleri bulunmaktadır. Avrupa'da ve Türkiye'nin çeşitli müzelerinde bu sahneyle ilgili çok sayıda eser yer almaktadır. Aziz George hakkındaki söylenceler Orta Çağ'da Müslüman halk inançlarını etkilemiştir (Güngör, 2018: 77).

Anadolu Selçuklu hükümdarları tarafından basılan sikkelerde hareket halinde at üzerinde, elinde alem, mızrak veya kalkan tutan süvari tasviri bulunmaktadır (Fot. 1-2). Tokat Meliki 1. Keykubad tarafından basılan sikkede at üzerinde başının çevresinde hale olan süvari, mızrağıyla aslan veya kaplan ile mücadele ederken tasvir edilmiştir (Fot. 3). Tokat Meliki 1. Keykubad tarafından basılan sikkede görülen tasviri Aziz George ile ilişkilendirebiliriz.

Büyük Moğol Hanları döneminde Töregene Hatun'un 1241-1246 Tebriz'de bastırıldığı sikkede at üzerinde geriye doğru ok atar vaziyette süvari ile atın altında tavşan figürü bulunmaktadır (Fot. 71, Van Müzesi Env. No: 26.66.76, 21 mm, 2,9 g). Klikya Ermeni Kralı III. Levon 1289-1307 tarafından bastırılan sikkede at üzerinde bulunan Kral'ın elinde haçlı alem görülmektedir (Fot. 72, Van Müzesi Env. No: 4.3.92, 20 mm, 2,6 g).

Yazı

Tarih boyunca Arap yazısı ma'kûlî, kûfi, tevki, rikâ, muhakkak, reyhânî, sülûs, nesih, ta'lik, dîvânî, rik'a ve siyâkat gibi türleri kullanım alanı bulmuş ve günümüze kadar gelmiştir (Tüfekçioğlu, 2001: 8). Anadolu Selçuklu sikkelerinde çoğunlukla sülûs yazı kullanılmıştır. Ancak kufi yazının kullanıldığı sikkeler de görülmektedir (Fot. 6-11-14a-15). Anadolu Selçuklu sikkelerinde basım tarihi yazılırken sülûs yazıyla birlikte, divani yazının da kullanıldığı anlaşılmaktadır (Fot. 24-25-26-29-30-31-32-34-39-40). Anadolu Selçuklu hükümdarlarının basmış oldukları sikkelerin üzerinde 'Kelime-i Tevhid', darp yeri ve tarihi, Abbasî halifesinin ismi, basan hükümdar ve babasının isimleri ile hükümdarların kullandığı ünvanlar bulunmaktadır.

Anadolu Selçuklu sikkelerinde imam Nasır Lidinillah, imam Zahir Biemrillah, imam Mustansır Billah ve imam Mutasım Billah gibi Abbasi halifelerinin isimleri görülmektedir (Altıntaş, 2002: 591).

2. Kılıç Arslan döneminde basılan sikkelerde 'es-sultan-ül muazzam' (en büyük sultan) unvanı kullanılmıştır. 2. Süleyman şah dönemi sikkelerinde 'kahir' (yok eden) unvanı görölmektedir. 1. Keykubad sikkelerinde 'muazzam' ve 'ebul feth' (fetih babası) unvanlarına ve 'alaeddünya veddin' (dini ve dünyayı yücelten) lakabına rastlanılmaktadır. 2. Keyhüsrev 'azam' (büyük), 'zıllullahü fil alem' (allahın yeryüzündeki gölgesi), 'emirül müminin' (müminlerin komutanı) unvanları ve 'gıyaseddünya veddin' (dünya ve dinin yardımcısı) lakabının kullanıldığı görölmektedir. 2. Keykavus'un sikkelerinde 'izzeddünya veddin' (dünya ve dinin ululuğu) lakabı 'ebul feth', 'azam' ve 'zıllullahü fil alem' unvanları yer almaktadır. 4. Kılıç Arslan 'azam', 'ebul feth' ve 'emir-ül müminin' unvanlarını ve 'rükneddünya veddin' (dünya ve dinin temeli) lakabını kullanmaktadır. 3. Keyhüsrev 'azam', 'ebul feth' ve 'burhan emirül müminin' unvanı ve 'gıyaseddünya veddin' lakabı görölmektedir. Sahte Sultan Siyavuş 'azam' ve 'ebul feth' unvanı ve 'gıyaseddünya veddin' lakabı kullanılmıştır. 2. Mesud'un sikkelerinde 'azam' ve 'ebul feth' unvanı ve 'gıyaseddünya veddin' lakabı bulunmaktadır.

Sonuç

Van Müzesi'nde bulunan Anadolu Selçuklu dönemine ait 40 adet sikke çalışmamızda kullanılmıştır. Sikkeler, üzerinde bulunan bilgiler geçmiş medeniyetler hakkında belge niteliği taşıyarak çok önemli veriler barındırması açısından oldukça önemlidir. Anadolu Selçuklu Devleti altın, gümüş ve bakır malzemeli sikkeler bastırmıştır. Van Müzesinde Anadolu Selçuklu dönemine ait altın sikke bulunmamaktadır. İncelenen sikkelerin 3 adedi bakır 37 adedi ise gümüştür. Bakır sikkeler 3.3 gram, 5.7 gram ve 7.3 gram ağırlığındadırlar. Gümüş sikkeler 25 gram ile 30 gram arasında değişen ağırlıkta olmakla beraber çoğunlukla 29 ile 30 gram ağırlığındadırlar.

Van Müzesinde bulunan en erken Anadolu Selçuklu sikkesi 2. Kılıç Arslan tarafından bastırılmış felstir. Sikkede sağa doğru yönelmiş at üzerinde, elinde mızrak ve kalkan tutan süvari tasvir edilmiştir. 2. Süleyman şah ve Tokat Meliki 1. Keykubad tarafından bastırılan felsterde de at üzerinde süvari tasvir edilmiştir. Hristiyanlık ve Bizans sanatında görölen atlı aziz tasvirlerinde azizler yılanı, panteri veya ejderhayı mızraklarken tasvir edilmektedir. Tokat Meliki 1. Keykubad'ın sikkesi Bizans sanatında görölen atlı aziz tasvirleri ile benzeşmektedir.

Zencerek, düğüm, kare, üç benek, Mühr-ü Süleyman ve yıldız gibi geometrik süslemeler diğer sanat eserlerinde olduğu gibi sikkelerde de sıkça kullanılmıştır. Geometrik şekiller sikkede kullanılan yazı ile figürlere kontur olmakla beraber sikkeleri hareketlendiren ve estetik görünümünü güçlendiren bir işlev de görmüştür. Genel olarak sonsuzluk simgesi olarak görölen geometrik şekillere değişik kültürlerde dinsel anlamlarda yüklenmiştir.

Sikkelerde rumi, kıvrık dal ve gülce gibi bitkisel süslemelerde bulunmaktadır. Anadolu Selçuklu dönemi mimari eserleri üzerinde bitkisel süslemeler yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Sikkelerinde bulunan bitkisel süsleme, mimari eserlerde görüp terminolojik olarak tanıdığımız rumi, kıvrık dal ve gülce-hatayı gibi bezemelerin sikkeler üzerinde ki yansımasıdır.

şir-i Hurşid denen profilden sağa veya sola doğru yürür vaziyette bir aslan figürüyle onun üzerinde insan yüzlü güneşin verildiği kompozisyona şir-i Hurşid denilmektedir. şir-i Hurşid kompozisyonunu Gıyaseddin 2. Keyhüsrev'in sikkelerinde görmekteyiz. 2. Keyhüsrev'den sonra kullanılmayan kompozisyon 3. Alaeddin Keykubad dönemi sikkelerinde yeniden görölmeye başlanmıştır. şir-i Hurşid'e, güneş gezegeni ve aslan burcundan dolayı astrolojik anlamlar yüklenmiştir. Aslan figürü güç ve iktidar sembolü olarak güneş ise aydınlık, iyilik sembolü olarak görölmektedir. Anadolu Selçuklu sultanları ve melikleri tarafından ilk dönemlerde basılan bakır sikkelerde, hareket halinde at üzerinde süvari tasviri bulunmaktadır.

Anadolu Selçuklu sikkelerinde genelde sülüs yazı kullanılmış olsa da kufi yazı da sikkelerde görülmektedir. Baskı tarihi bazı sikkelerde divani yazı ile verilmiştir. Sikkelerde ayet, dua gibi dini yazılar, hükümdarın ismi ve unvanı, basım yeri, basım tarihi ve dini tabiiyetlerini göstermek amacıyla İmam Nasır Lidinillah, İmam Zahir Biemrillah, İmam Mustansır Billah ve İmam Mutasım Billah gibi Abbasi halifelerinin isimleri görülmektedir.

Sonuç olarak; bu çalışmayla geçmişten bize miras kalan Van Müzesi'nde bulunan Anadolu Selçuklu dönemine ait sikkelerin fotoğraflarının çekilmesi, üzerlerindeki yazıların okunması, süsleme ve tasvirlerin açıklanmasıyla ortaya çıkan veriler başka devletlere ait sikkeler ile karşılaştırılarak daha iyi anlaşılmasını amaçlanmıştır.

Kaynaklar

- Akar, A., & Keskiner, C. (1978). *Türk süsleme sanatlarında desen ve motif*. Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları.
- Altıntaş, A. (2002). Selçuklu Türkiyesi'nde para. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt. 7, ss. 386-392). Yeni Türkiye Yayınları.
- Artuk, İ., & Artuk, C. (1971-1974). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri teşhirdeki İslami sikkeler kataloğu I-II*. Millî Eğitim Basımevi.
- Artuk, İ. (1995). Fels. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt. 12, ss. 309-311). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, A. (2011). Antik atlı Herosların Hıristiyan atlı kahramanlara dönüşümüne bir örnek: Tarsus Müzesi'ndeki Aziz Georgios kabartması. *Olba, XIX*, 371-388.
- Ayut, ř. N. (2000). *Türkiye Selçuklu sikkeleri I*. (I. Mesuddan I. Keykubad'a kadar 510-616/1116-1220). Eren Yayınları.
- Ayut, ř. N. (1988). Türkiye Selçuklu sultanı Siyavuş (Cimri)'un sikkeleri. *Belleten*, 52(203), 475-484.
- Bal, M. S. (2005). Türkiye Selçuklu devleti tarihinde bir dönüm noktası; II. İzzettin Keykavus dönemi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(38), 239-258.
- Başaran, C. (1988). *Arkeolojiye giriş I*. Akademik Araştırmalar Yayınları.
- Batır, İ. B. (2018). Türkiye Selçuklu devleti'nin kuruluş tarihine ilişkin bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 9, 263-281.
- Bedirhan, Y. (2014). Türkiye Selçuklularında para ve devletin para politikası. *Tarih Okulu Dergisi*, (XIX), 307-327.
- Beyiş, ř. (2024). Van Müzesi'nde bulunan Orta Çağ figürlü Türk İslam sikkelerinin başka kültürler ile etkileşimi. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13, 106-122.
- Çaycı, A. (2001). Selçuklu ve Artuklu sikkelerinde zodiak tasvirleri. In O. Eraşvar (Ed.), *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri I*. Cilt (ss. 207-218). Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Damalı, A. (2001). *150 devlet 1500 sultan İslam sikkeleri*. Nülüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı.
- Doğanay, A. (2004). Türk sanatında pelengî ve şahî benek nakışları ya da çintamani yanılığısı. *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 17(2), 193-218.
- Galib, İ. (1309). *Takvim-i meskukat-ı Selçukiye*. Mihran Matbaası.

- Güngör, Y. (2018). Kültürel ekseninde Aya Yorgi (St. George) kültü ve inanç turizmi açısından Nikomedia (İzmit) için önemi. *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi*, 2(1), 72-81.
- Kalkan, M. (2020). Türk devletlerine-beyliklerine ait unik-nadir sikke örnekleri ve numizmatik bilimi açısından önemleri. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 29-62.
- Kızıl, H. (2013). Hint ve İran mitolojilerine göre Mitra. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, X, 26-34.
- Mülayim, S. (1999). *Değişimin tanıkları, Ortaçağ Türk sanatında süsleme ve ikonografi*. Kaknüs Yayınları.
- Ögel, S. (1987). *Anadolu Selçukluları'nın taş tezyinatı*. Türk Tarih Kurumu.
- Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu mimari süslemesi ve el sanatları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öz Çelikbaş, E. (2018). *Türk sanatında mistik semboller* [Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Özme, A. (2006). Sikke ve mühür sanatı. In K. Bilici, A. U. Peker, & A. Y. Ocak (Eds.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi (Mimarlık ve Sanat) 2*. (ss. 565-573). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını.
- Pala, İ. (2003). Mührü Süleyman. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt. 31, ss. 524-526). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Parlar, G. (2000). Anadolu Selçuklu sikkelerinde kompozisyonlar. In Y. Sayan (Ed.), *IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (ss. 125-136). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını.
- Parlar, G. (2001). *Anadolu Selçuklu sikkelerinde yazı dışı figüratif öğeler*. Kültür Bakanlığı Yayını.
- Sönmeztürk, G., İşbilir, S., & Göçer, M. (2022). Selçuklu yıldız motifinin Mersin Olgunlaşma Enstitüsünde sanatsal tasarımlara yansması. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 48-60.
- Şahin, M. K. (2006). Aydın Müzesi'nde bulunan Anadolu Selçuklu dönemine ait sikkeler. *Sanat Tarihi Dergisi*, 15(1), 43-83.
- Şahin, M. K. (2012). Samsun Müzesinde bulunan Anadolu'da Selçuklu dönemine ait sikkeler. In M. Aydın (Ed.), *Samsun Sempozyumu: 13-16 Ekim 2011* (Cilt. 3, ss. 603-633). Samsun Valiliği Yayınları.
- Şentürk, ř. (2009). At, atlı ve avcı figürü. In E. Topraktepe (Ed.), *Sikkeler Ne Anlatır?* (ss. 29-36). Yapı Kredi Yayınları.
- Şimşek, E. (2010). *Abbasiler döneminde değişim aracı olarak para* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi.
- Teoman, B. (2018). Konya darplı Anadolu Selçuklu sikkeleri. A. Buluş & C. Arabacı (Eds.), *Konya Kitabı XVI 1. Cilt* (ss. 147-166). Konya Ticaret Odası Yayınları.
- Tevhit, A. (1321). *Müze-yi Hümayun meskukat-ı kadime-i İslamiye kataloğu* 4. Mahmud Bey Matbaası.
- Tüfekçioğlu, A. (2001). *Erken dönem Osmanlı mimarisinde yazı*. Kültür Bakanlığı Yayını.
- Türe, A. (2024, 12 Haziran). Herakles Düğümü/Saadet Düğümü: Birliğin yarattığı güç. *Arkeoloji, Antropoloji ve Folklor Açısından Takılar ve Süs Eşyalarında Sembollerin Dili*, www.gizlimabet.com.
- Varol, A. H. (2014). Bursa Arkeoloji Müzesindeki I. Alaaddin Keykubad'ın sultanlık dönemi sikkeleri. *İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Yıllığı*, 33, 303-365.
- Yıldırım, M., & Tekin, A. (2018). Side Müzesi'ndeki Anadolu Selçuklu dönemi sikkeleri: II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan, II. Alaeddin Keykubad dönemi. *İSTEM*, 31, 47-67.
- Uluslara Erişim. (2024, 10 Şubat). *Zeno ru*. <https://www.zeno.ru/showgallery.php?cat=917>

Tablo: Sikkelerin Hükümdar, Maden ve Darp Yeri Bilgileri

Katalog No	Dönemi	Madeni	Darp Yeri
1	2. Kılıç Arslan	Bakır	-
2	2. Süleyman Şah	Bakır	-
3	Tokat Meliki 1. Keykubad	Bakır	-
4	Alaeddin 1. Keykubad	Gümüş	Konya
5	Alaeddin 1. Keykubad	Gümüş	Sivas
6	Alaeddin 1. Keykubad	Gümüş	Sivas
7	Alaeddin 1. Keykubad	Gümüş	Konya
8	Alaeddin 1. Keykubad	Gümüş	Konya
9	Alaeddin 1. Keykubad	Gümüş	Konya
10	Alaeddin 1. Keykubad	Gümüş	Konya
11	Alaeddin 1. Keykubad	Gümüş	Sivas
12	Gıyaseddin 2. Keyhüsrev	Gümüş	Konya
13	Gıyaseddin 2. Keyhüsrev	Gümüş	Konya
14	Gıyaseddin 2. Keyhüsrev	Gümüş	Sivas
15	Gıyaseddin 2. Keyhüsrev	Gümüş	Sivas
16	Gıyaseddin 2. Keyhüsrev	Gümüş	Konya
17	İzzeddin 2. Keykavus	Gümüş	Konya
18	İzzeddin 2. Keykavus	Gümüş	Konya
19	İzzeddin 2. Keykavus	Gümüş	Konya
20	Rükneddin 4. Kılıç Arslan	Gümüş	Sivas
21	Rükneddin 4. Kılıç Arslan	Gümüş	Lulu-a
22	Rükneddin 4. Kılıç Arslan	Gümüş	Gümüşpazar
23	Rükneddin 4. Kılıç Arslan	Gümüş	Lulu-a
24	Rükneddin 4. Kılıç Arslan	Gümüş	Medinet Konya
25	Rükneddin 4. Kılıç Arslan	Gümüş	Maden
26	Rükneddin 4. Kılıç Arslan	Gümüş	Lulu-a
27	Rükneddin 4. Kılıç Arslan	Gümüş	Medinet Konya
28	Rükneddin 4. Kılıç Arslan	Gümüş	Konya
29	Gıyaseddin 3. Keyhüsrev	Gümüş	Medinet Konya
30	Gıyaseddin 3. Keyhüsrev	Gümüş	Medinet Konya
31	Gıyaseddin 3. Keyhüsrev	Gümüş	Konya
32	Gıyaseddin 3. Keyhüsrev	Gümüş	Maden Lulu-a
33	Gıyaseddin 3. Keyhüsrev	Gümüş	Erzincan
34	Sahte Sultan Siyavuş	Gümüş	Konya
35	Gıyaseddin 2. Mesud	Gümüş	Sivas
36	Gıyaseddin 2. Mesud	Gümüş	Maden Lulu-a
37	Gıyaseddin 2. Mesud	Gümüş	Sivas
38	Gıyaseddin 2. Mesud	Gümüş	Erzincan
39	Gıyaseddin 2. Mesud	Gümüş	Erzen Rum
40	Gıyaseddin 2. Mesud	Gümüş	Erzincan

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı -

Destekleyen Kurum/Kuruluşlar: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Kordinasyon Birim (BAP) Proje No: SYL-2002-10361.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes - ✓iThenticate

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: Van Yüzüncü Yıl University Scientific Research Projects Coordination Unit (BAP) Project Number: SYL-2002-10361.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.

Foucault'da İktidarın Soybilimi* Genealogy of Power in Foucault

Yüksel Şengül¹

Öz

Siyaset biliminin ve siyaset felsefesinin temel kavramlarından biri olan iktidar kavramı, Platon'dan Marx'a ve günümüze kadar birçok düşünürün temel ilgi alanlarından biri olmuştur. Genel olarak bu düşünürler tarafından iktidar, geleneksel bir okumayla sahip olunabilen, azalabilen, biriktirilebilen, yitirilebilen ve paylaşılabilen bir töz olarak görülmüştür. Ancak daha sonra modern dönemde bazı yaklaşımlar iktidarı bir töz olmaktan ziyade konumlar arası stratejik bir ilişki biçimi şeklinde yorumladı. Bu modern düşünürlerden biri olan Michel Foucault da geleneksel iktidar analizlerinden bağımsız olarak soybilim adını verdiği tarihsel bir yöntemle iktidarı analiz eder. Geleneksel yöntemler, genellikle iktidarın görünen ve ölçülebilen yönleriyle ilgilenirken Foucault ise kapsamlı çözümlerle iktidarın nasıl işlediğini açığa çıkarır ve iktidarın karmaşık doğasını gözler önüne serer.

Anahtar Kelimeler: Foucault, İktidar, Soybilim, Tarih, İktidar İlişkileri.

Abstract

The concept of power, which is one of the foundations of the concept of political science and political theory, has been one of the main areas of interest of many ideas from Plato to Marx and decay. In general, power is seen by these thinkers as a substance that can be possessed, diminished, accumulated, lost and shared in a traditional reading. However, later in modern times, some methods interpreted power as a substance and a form of relationship between flexible positions. Michel Foucault, one of the modern thinkers, analyzes political power in the name of genealogy, independently of traditional power analysts. While traditional processes generally deal with the visible and measurable details of power, Foucault reveals how power is used with comprehensive analyzes and reveals the complex nature of power.

Keywords: Foucault, Power, Genealogy, History, Power Relations.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis, Türkiye, e-posta: yuksel.sengul@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5685-0803>, (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 27.09.2024.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 11.10.2024.

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2024.

Atf-Citation (APA 7 Style): Şengül, Y. (2024). Foucault'da iktidarın Soybilimi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 175-187.

Giriş

Tarih boyunca “iktidar” unsuru, hem bireyler arası etkileşim hem gruplar arası mücadele hem de toplumlar arası ilişkilerde daima var olagelmıştır. İktidar, öteki üzerinde uygulanan onay, rıza, itaat esasına dayanan vicdani veya fiili yaptırımlarla düzenleyici bir yönetim aracıdır. Yaptırımlar, toplumsal yapı içerisinde inançları, değerleri ve normları merkeze alarak iktidarı elinde bulunduranlar tarafından şekillendirilir. Toplumsal bir teorinin kurulmasında ve eylemlerin yönlendirilmesinde önemli bir yere sahip olan iktidar konusu, tarihsel süreç içerisinde iktidarın ne’liği, nerede olduğu ve kimin sahip olduğu gibi sorular farklı yorum ve sorgulamalarla çözümlenmeye çalışılmıştır. Toplumsal bir olgu olarak yaşamın birçok alanında ortaya çıkan iktidarın etkilerinin ne olduğu ve onun sonuçları üzerinde kapsayıcı bir sınıflandırma net bir biçimde ortaya konulamamıştır. Ancak iktidar olgusunun belli bir çerçeveye yerleştirilememiş olması onun göz ardı edilebilecek bir sorun olduğunu göstermez. Nitekim iktidar, toplumsal yaşamımızın siyasi, dini, psikolojik, iktisadi alanları gibi neredeyse tüm alanlarda karşımıza çıkan bir gerçekliktir.

Günlük hayatımızda sürekli karşılaşıyor olmamıza rağmen özerk bir şekilde iktidarla ilgilenen bilimsel bir disiplin yoktur. Çoğunlukla siyaset sosyolojisi, siyaset felsefesi ve siyaset biliminin ilgi alanına giren bu olguya *kratoloji* (iktidar bilimi) adıyla bir bilim dalından literatürde bahsedildiği görülse de bütünüyle iktidara ayrılan eser sayısının az olduğu görülür. İktidara dair özerk çalışmaların az olmasının nedenlerinden biri, kavramın oldukça geniş bir kapsamının olması iken diğeri de bu durumun bir sonucu olarak kavrama dair yapılan tartışmaların disiplinlerarası bir niteliğe sahip olması ve onunla ilişkili kapsayıcı bir sınıflandırma yapmanın oldukça güç olmasıdır. İktidar mefhumu, siyaset felsefesi ve siyasal teori alanlarında köken bulmuş olsa da II. Dünya Savaşından sonraki dönemde siyaset bilimi ve sosyolojinin; modern dönemde ise bir sosyal teori olarak beşeri bilimlerin en önemli konularından biri olmuştur (Clegg, 1989: XVIII). Bu kavramın modern dönem beşeri bilimlerinde ön plana çıkmasını sağlayan en önemli isimlerden biri de şüphesiz Michel Foucault’dur.

İktidarın Ne’liği Sorunu

İnsanlık, tarih boyunca büyük toplumsal değişimler ve dönüşümler yaşarken, olguların tanımlanmasında ve nitelendirilmesinde de farklılıklar olmuştur. Bu süreçte, toplumsal kuramın inşası ve uygulamaların yönlendirilmesinde merkezi bir role sahip iktidar kavramı da bu değişimlerden etkilenmiştir. İktidarın etkileriyle ortaya çıkan sonuçların tespitinde büyük sorunlarla karşılaşılacakla beraber, iktidarın ne olduğunu tam olarak açıklayan bir kuramdan söz etmek oldukça zordur. Foucault’nun iktidar kavramını nasıl ele aldığını tartışmadan önce, bu kavramın genel bir kavramsal çerçevesini sunmak faydalı olacaktır.

Andrew Heywood, iktidarı hem siyaset biliminin tanımlayıcı unsurlarından biri olarak ele alır hem de siyaseti “iktidar bilimi” şeklinde ifade eder (Heywood, 2013: 9). Bertrand Russell ise iktidarın sosyal bilimler için, tıpkı enerjinin fizikteki konumu gibi, temel bir kavram olduğunu savunur (Russell, 1938: 10). Anthony Giddens da benzer bir bakış açısıyla bu kavrama yaklaşır ve iktidarın sosyal bilimler için merkezi bir unsur olarak varlığına işaret eder (Giddens, 1985: 7). Geleneksel tarih anlayışında iktidar, Platon, Aristoteles, Machiavelli, Marks, Weber ve Hobbes gibi önemli düşünürlerin ilgi odağı olmuştur. Birçok farklı düşünürün bu konuda ortaya koyduğu yaklaşımlarla iktidarın tanımı, siyasetle sadece sınırlı kalmadığı gibi kavramsal olarak da geniş bir çerçeveye oturtulmuştur. Daha sonra Michel Foucault ve bazı düşünürler, modern dönem ile birlikte iktidar kavramını yeniden ele alıp güncellemişlerdir. Foucault, görüşlerinde, iktidarın bir töz şeklinde ele alındığı geleneksel yaklaşımlara karşı çıkmış ve bu durumu açıkça eleştirmiştir. Zira Marks ve Weber’in de içerisinde bulunduğu bu yaklaşımlarda iktidar, sahip olunabilen, korunabilen, elde edilebilen, kaybedilebilen ya da paylaşılabilen bir töz olarak kabul edilse de

Foucault bu yaklaşımı reddeder. “Şüphesiz nominalist olmak gerekir: İktidar bir kurum, yapı değildir; bazılarının baştan sahip olduğu belirli bir güç değil, belli bir toplumda karmaşık bir stratejik duruma verilen addır.” (Foucault, 2007: 72). O, iktidarı nominalist bir yaklaşımla inceleyerek, iktidarın sabit ve değişmeyen bir tözsellik olarak asla düşünülemezliğini ifade eder. Ona göre, eğer iktidar kavramı, karmaşık toplumsal ilişkilerin adlandırılması ise bu kavrama dair kesin ve evrensel bir tanım yapmak mümkün değildir. Bu nedenle, iktidar sabit bir öze sahip değildir; ortaya çıktığı durumlara ve ilişkilere göre farklı biçimlerde uygulanabilen bir ilişkisellik taşır. Zira iktidarın doğrudan gözlemlenip ölçülemeyen bir doğası vardır; sadece etkileri üzerinden analizi mümkün olabilir ve bu etkilerle varlık kazanan bir ilişkiselliğe sahiptir (Deveci, 1999: 30). Bu nedenle, Foucault’nun iktidar incelemesi, iktidarın ne olduğunu anlamak ve ne’liğiyle ilgilenmekten ziyade, bilhassa hangi noktalara bakılması ve dikkat edilmesi gerektiğine dikkat çeker (Şengül, 2022: 199).

İktidar kavramı, hem siyaset biliminde ve hem de siyaset sosyolojisinde önemli kavramlardan biri olduğu için, siyaset kavramına da kısaca değinmek faydalı olacaktır. İktidar tanımı sorulduğunda, yer aldığı bağlama göre “ekonomik, siyasal veya toplumsal iktidarlara” gibi bazı biçimlerinin olduğuna yönelik cevaplar verilebilir. Siyaset kavramı, insan topluluklarının, kurumların ve toplumların içinde yer alan tüm resmî ve gayri resmî, özel ve kamusal sosyal faaliyetlerin merkezinde yer alır (Heywood, 2017: 73). Daha geniş anlamıyla siyaset, insanların yaşamlarını düzenleyen genel kuralları oluşturma, değiştirme ve devam ettirme faaliyetlerinden oluşur (Heywood, 2007: 22). Bir hukukçu ve siyaset düşünürü olan Carl Schmitt, siyaseti, insan doğasının değişmeyen bir gerçekliği olan “dost ve düşman arasındaki ayrımı” belirlemek olarak tanımlar (Heywood, 2017: 73). Bu sebeple siyaset, işbirliği ve çatışma olguları arasında karmaşık bir ilişkiye sahiptir. Bir yanda karşıt düşünceler, çatışan talep ve çıkarlar nedeniyle, insanlar, genellikle tabi oldukları ortak kurallar üzerinde uzlaşmaya varamazlar; diğer yandan bu kuralların etkin bir şekilde işleyebilmesi ve yürürlükte kalabilmesi için işbirliği yapmak zorunda kalır. Bu bağlamda siyaset, genelde çatışan görüşlerin ve rekabet eden çıkarların uzlaştırılmaya çalışıldığı bir süreç olarak tanımlanır. Fakat siyasetin bu geniş anlamı, tüm çatışmaların çözüldüğü bir alan olarak görülmesini gerektirmez; daha çok, çatışmaların çözülmesi ve bu çözümlerin sürdürülebilir kılınması için güçlü bir iradenin sergilendiği bir alan olarak görülmelidir (Heywood, 2007: 22). Ayrıca birçok görüş, siyasetin, sosyal varoluş sürecinde kaynakların üretilmesi, kullanılması ve dağıtılmasıyla yakından ilişkili olduğunu vurgular. Buna göre siyaset, insanların isteklerini ve ihtiyaçlarını karşılayacak kaynakların nasıl tahsis edileceğine ilişkin tartışmaların yapıldığı bir etkinlik olarak değerlendirilir (Heywood, 2017: 73). Foucault ise siyasete, günümüz dünyasında toplumsal işleyişi en uygun şekilde düzenleyen bir araç olarak bakıldığını söyler (Şengül, 2022: 200).

Foucault’ya bir röportajda “Siyasi ilişkilerle toplumsal ilişkiler arasındaki farklar nelerdir?” şeklinde yöneltilen soruya, “Sınıf mücadelesine dair her şeye siyasi ve bunun sonucu olarak insan ilişkilerinde ve kurumlarda oluşan her şeye de toplumsal diyorum” diye cevap vermiştir (Foucault, 2011: 299). O, bu yaklaşımdan hareketle, siyasi olanı “iktidar mücadelesi” olarak tanımladığını, ama devlet ya da yönetim gibi geleneksel iktidar yaklaşımlarını kendi bakış açısıyla kabul etmediğini belirtir.

Marksist İktidar Anlayışına Eleştiri

Foucault’nun iktidar üzerine getirdiği felsefi eleştiriler, 1960 ve 1970’li yılların baskın Marksist düşünce yapısından kurtulabilme çabası olarak değerlendirilebilir. Foucault, Marksizm’in iskeletini oluşturan temel düşüncelerine yönelik önemli eleştiriler getirerek farklı bir felsefi bakış açısı geliştirmiş ve Marksist düşüncenin ana kavramlarını sorgulanabilir ve güvenilmez kılmıştır (Işık, 2011: 131).

20. yüzyılda yaşanan toplumsal karmaşalar ve dönüşümler karşısında Foucault, süregelen iktidar ilişkilerinin 19. yüzyıl düşünce sistemiyle anlaşılıp çözülemeyeceğini savunmuş ve eleştirilerini iki iktidar modeli üzerinden yapmıştır. Birinci model, 18. yüzyılda siyasal mücadelelerde yasa, anayasa, adalet ve evrensellik adına savunulan; eşitlik ve adaletin ideal bir hukuk düzeni ile sağlanabileceğini öne süren ve Foucault'nun "hukuksal" diye tanımladığı iktidar modelidir. İkinci model ise sol söylemde hâkim olan, iktidarı devlet aygıtı temelinde ele alan ve Foucault'nun yoğun eleştirilerine maruz kalan Marksist iktidar anlayışıdır (Foucault, 2016a: 95). Foucault'ya göre her iki model de iktidarın gerçek doğasını, işleyiş biçimini ve egemenlik kurarken kullanılan taktik ve teknikleri araştırma zahmetine girmemiştir (Işık, 2011: 145). Ayrıca bu iki model de iktidarı bütünüyle ekonomik bir perspektifle ele almış ve benimsemiştir.

Foucault, hukuksal iktidar modelini, insanların adeta bir mala sahip olur gibi ve bu hakkı bir sözleşmeyle devrederek hukuki bir yolla başkalarına diledikleri vakit aktarabileceği ya da vazgeçebileceği bir hak olarak görür. Böyle bir iktidar, bireylerin elinde tuttuğu ve siyasi hükümranlık kurmak için bir kısmını veya tümünü devredebileceği somut bir varlık gibi kabul eder (Foucault, 2016a: 95). Marksist iktidar modeli ise iktidarı, ekonomik işlevselliğe dayandırarak açıklar. Bu anlayışta iktidar, üretim güçlerinin sağladığı üretim ilişkileriyle bir sınıfın tahakkümünü korumak için oynadığı rol gözetilerek değerlendirilir. Dolayısıyla bu iki model de iktidarın tarihsel varoluş sebebini ve işlevini ekonomiyle ilişkilendirir (Foucault, 2016a: 96). Marksizm, iktidarı sınıf egemenliğinin devamını sağlamak amacıyla üretim ilişkilerini ve üretim güçlerinin gelişimini yöneten bir araç olarak ele alır. Dolayısıyla Marksizm varoluş sebebini ve pratik işlevini ekonomi üzerinden sağlar.

Marksizm, toplumsal ve siyasal tüm olguların, üretim ilişkilerinden kaynaklanan üstyapılar olduğunu belirtir. Tarihsel süreçte toplumsal yaşamda belirleyici temel unsur sınıf çatışması olarak görüldüğü için iktidar da iktisadi temelli bir sınıf egemenliği olarak değerlendirilir (Foucault, 2002: 30). Foucault, Marksizm'in Batı düşüncesi içinde köklü bir kopuşu sağlayamadığını ve 19. yüzyıl epistemolojik düzenine rahatça yerleştiğini belirtir; bu düzenin dışına çıktığında Marksizm, varlığını sürdürmez (Foucault, 2001: 367). Marksizm, Rönesans epistemisinin yerini alan ve modern epistemenin içinde oluşan bir düşünce sistemi olduğundan, tarihsel olarak artık sona ermiştir. 19. yüzyıl ekonomisinin belirleyici rolü, ekonomizme dayanan Marksizm için yıkıcı sonuçlara dönüşmüştür (Foucault, 2001: 368).

Modern düşünceyi eleştirerek onun ayak bağlarından kurtulmaya çalışan Foucault, modernitenin öne çıkan temsilcilerinden biri olarak gördüğü Marksizmin, modernitenin zaaflarını taşıdığını düşünür. Marks'ın ekonomiye dair yaptığı analizler, 19. yüzyılın bilimsel söylemini destekleyen değerlerle aynı epistemolojik temellere dayanmaktadır (Foucault, 2004: 117). Ayrıca Marksizm, iktidarı, devletin yukarıdan aşağıya uyguladığı ve alt sınıfları kendi çıkarlarına aykırı davranmaya zorlayan bir baskı aracı olarak görür (Foucault, 2016a: 72). Foucault, "*Marksizm'den Kurtulmak için Yöntembilim*" başlıklı bir söyleşisinde de bu yaklaşımını açıkça dile getirmiş ve yapmak istediği tek şeyin Marksist siyasal ekonominin göklere çıkarılmasına ve yüceltilmesine tepki göstermek olduğunu söylemiştir (Foucault, 2004: 117). Dolayısıyla Foucault'nun Marksizm'e yönelik eleştirel değerlendirmeleri, bu düşünceye yönelik açık bir meydan okuma şeklindedir. Çünkü Marksizm, farklı istekler, beklentiler, bilgi birikimleri, arzular ve hayalleri sadece bir merkezi karar mekanizmasına, yani partiye bağlamaya çalışır, böylece çeşitliliği ve farklılığı ortadan kaldırır. Bu durum, siyasi düşüncenin zenginliğini yok eder. Marksizm, var olan iktidar ilişkilerini değiştirmek yerine, bir sınıf adına gasp edildiğine inandığı iktidarı ele geçirme çabasına girerek kendisi de mevcut iktidara karşı bir iktidar talebinde bulunur (Foucault, 2016a: 255).

Bir İktidar Analizi Olarak Soybilim

Foucault, epistemolojik çalışmalarında genel olarak “söylem” yapılarını inceler. Bunu iki yöntem üzerinden gerçekleştirir. Bu yöntemlerden ilki, arkeoloji (kazıbilim), diğeri ise bu çalışmanın temel konusu ve ağırlık merkezi “iktidar” olan soybilimdir. Onun *Bilginin Arkeolojisi* adlı eserinde ve onu önceleyen analizlerinde, söylem, sözce ve bilgi, bir pratik olarak incelenir. Ancak o, bu pratiklerin şekil almasını sağlayan söylem dışı pratik şartlarını, söylem düzeyinde sürdürmektedir. Foucault, ağırlık merkezi “iktidar” olan “söylemsel olmayan (söylem dışı)” unsurları, soybilim kavramıyla ifade etmekte ve bu alanın gri tonda bırakıldığını söyleyerek pek de belirgin kılınmadığını söylemektedir: “*Soybilim gridir; kılı kırk yarar ve sabırla belgeler. Karmakarışık, silinmiş, üstü karalanmış, defalarca yeniden yazılmış parşömenler üzerinde çalışır*” (Foucault, 2011: 230). “Söylemsel olmayan” pratikler adını verdiği “kurumlar”, “siyasi olaylar”, “ekonomik süreç ve uygulamalar”, “tozlu raflarda unutulmaya terk edilen belgeler”, soybilimde çok sık işlenmektedir (Foucault, 1999: 206). O, söylem dışı pratiklerin, kendi içinde tutarlılıklar taşıdığını, söylemden önce geldiğini ve söylemsel pratiklerde belirleyici bir işlev gördüğünü belirtir.

Bir iktidar analizi olan ve yeni bir tarihsel okuma içeren soybilim kavramı düşünce tarihinde ilk kez Nietzsche tarafından kullanılmıştır. Foucault bu kavramı Nietzsche’den alarak geliştirmiş, tarihsel olayları bütün karmaşıklığı içerisinde inceleyerek betimlemeye çalışmıştır (Sarup, 2004: 89). Foucault’nun çalışması, Nietzsche’nin çalışmasından farklı olarak bir arşiv eşeleme değildir. Nietzsche, soybilimi, Foucault’nun çok az ilişki kurduğu psikolojik nedenlere dayandırarak, çalışmalarında zayıfın ezikliği, güçlünün ihtirası ve gururu gibi konuları ele almaktadır (Gutting, 2010: 77). Foucault, spesifik tarihsel momentlere ilgisini çevirirken, Nietzsche’nin aksine bütünlüklü bir ahlak tarihi yapmak gibi bir uğraşa da girmez (Sluga, 2005: 230-231).

Nietzsche, “şimdi”yi “geçmiş”ten kopararak “şimdinin meşruluğu”nu yok etmeye yönelik çaba içerisinde. Foucault da tam olarak bunu yapmayı arzular. Kaçınılmazlık hattını izleyen gelenekselci tarihinin aksine geçmişi şimdiden koparır. Geçmişteki sıra dışılığı ortaya koyarak geçmişi, şimdinin tahakkümü altına koyan yönünü oyar ve betimlemeye çalışır. Nietzscheci tarihçi, şimdi ile başlar, belirli bir ayrıma ulaşana kadar zaman içerisinde geriye doğru gider. Daha sonra ayrımın sebep olduğu dönüşümün izini takip ederek tekrar ileriye doğru yönelir. Bunu yaparken hem bağlantıları hem de kopuklukları korumaya çalışır. Sarup, Foucault’nun tam olarak bu yöntemi kullandığını belirtir. Sıra dışı söylem ve uygulamalar, “şimdi”nin taşıdığı olumsuzluklara göre, daha önce hesabı yeterince verilmeden kabul edilen olay ve olguların “ussallığı” çürütülmek üzere araştırılır (Sarup, 2004: 89). Böylece geçmişin iktidar anlayışı daha dikkatli bir şekilde araştırılarak geçmişin “usdışı” olduğunu iddia eden “şimdi”nin iddialarının ayağı kaydırılmaya çalışılır (Sarup, 2004: 90).

Her iki düşünürün de soybilimsel çalışmalarında, olaylar tarihsel bağlamları içerisinde eleştirel bir okumaya tabi tutulurken, tarihsel olayların kökenine ilişkin bir arayış söz konusu değildir, dolayısıyla başlangıç arayışı meşru kılınmaya çalışılmaz. Zira soybilim, tarihi, doğrusal bir süreç olarak açıklayan eğilime karşı çıkar. Tarihin, teleolojik kavranmasına ve düşünce tarihinde metafizik bir eylem kabul edilen mutlak “köken arama” düşüncesine karşıdır. Nitekim geleneksel tarih, kökenin muhteşem ve ulvi bir şekilde, “şeylerin başlangıçta en değerli ve en özsel halde” bulunduğunu ve “başlangıcın, şeylerin en kusursuz anı” olduğu varsayımından hareket eder. Zira insan için köken, hakikatin yeridir (Foucault, 2011: 234). Ancak soybilimsel çalışmalarda “şeylerin tarihsel başlangıcında karşımıza çıkan şey, kökenlerinin hâlâ korunan özdeşliği değildir.” (Foucault, 1991: 78-79). Yaratıcının, başlangıçta şeyleri, eksiksiz yarattığı inancı, insana mutluluk verir. Çünkü köken, daima zamandan ve dünyadan öncedir, bedenden ve yeryüzüne düşmekten öncedir; köken, tanrıların yanındır ve kökeni anlatmak daima bir tanrıdoğum ezgisini söylemek gibidir. Bu yaklaşımlara rağmen Foucault’da tarihsel başlangıçlar bayağıdır. Dolayısıyla o, soybilimin en önemli rollerinden birinin “köken kuruntusu”ndan kurtulmak olduğuna

inanır (Foucault, 2011: 233). *“Soybilimsel olarak yönlendirilen tarihin amacı, kimliğimizin köklerini bulmak değildir, tersine, onu dağıtmaya can atmaktır; geldiğimiz biricik odağı, metafizikçilerin geri döneceğimizi vaat ettikleri bu ilk bölümü saptamaya girişmez; bizi kat eden tüm süreksizlikleri ortaya çıkarmaya girişir”* (Foucault, 2011: 251).

Foucault'nun tarihsel analizi, öznellikten tamamen soyutlanmanın yerine, araştırmacının öznel yaklaşımını da içeren ve olayların onun tanıklığı içerisinde yeniden yorumlanmasını sağlayan bir etkinlik olarak görülmelidir. Foucaultcu tarihsel analiz, hâkim geleneksel tarih yaklaşımı tarafından belirlenmiş bir algı değil, üretken ve çoğulcu bir algıdır. O, tarih dâhil, tüm klasik beşerî bilimlerin her türlü metodolojik belirlenimine karşı çıkmaktadır. Bu sebeple kronolojik, rasyonel ve ilerlemeci tarih algılarından uzaklaşmaktadır. Bu soybilimci tarih yazımı, olayların bir akış içerisinde seyrettiği düşüncesinden zorunlu olarak vazgeçildiği ve yerini süreksizliğe bıraktığı bir yaklaşımı ifade etmektedir. Dolayısıyla Foucault, tarih yazımında, geleneksel kalıplardan koparak özellikle güncel ve yerel olana yönelmeye çalışmaktadır. Soybilimsel analiz, bu nedenle tarihsel analizin geleneksel yaklaşımlarından birçok yönden ayrılır.

Geleneksel veya “bütüncül” tarih, olayları doğrusal süreçler ve geniş açıklama dizgelerine yerleştirerek önemli tarihsel anlara ve figürlere odaklanır ve bu doğrultuda tarihsel çalışmalara başlangıç noktası olabilecek belgeleri araştırır. Ancak soybilimsel analiz, tarihte genellikle göz ardı edilen bir dizi olguyu ele alarak, genel kabul gören olaylardan dışlanmış olanları tek tek inceler, bu olayları korumaya ve yeniden canlandırmaya çalışır. Foucault'ya göre geleneksel tarih, yetersiz bulduğu bir bilgi kümesini zorla bastırarak bu kümenin tüm yetkilerini elinden almaya çalışır. Bunu da sıra düzeninin en alt kademelerinde yer aldıkları için değersiz olarak gördüğü bilgilerin, gerekli bilimsel seviyeye ulaşamadığını savunarak yapar. (Sarup, 2004: 90). *“... kavramsal olmayan, yeterince geliştirilmemiş, naif, hiyerarşik olarak aşağıda, gerekli görülen bilgi ve bilimsellik düzeyinin altında oldukları için diskalifiye edilmiş bir dizi bilgi”* (Foucault, 2016a: 89).

Foucault, “diskalifiye edilmiş” ve dolayısıyla boyun eğdirilmiş, bastırılmış bilgiler ifadesi ile işlevsel bir tutarlılık ve biçimsel bir sistemleştirme ile maskelenen tarihsel olayları tasvir eder. Soybilim, birinci ve ikinci türden boyun eğdirilmiş bilgileri bir araya getirir, bütünselleştirici söylemlerin hiyerarşilerini ve ayrıcalıklarını ortadan kaldırmaya çalışır. Peki, soybilimin buradaki yeri nedir? Foucault soybilim ile birinci ve ikinci türden boyun eğdirilen bilgileri bir araya getirmeye çalışır. Böylece bütünselleştirici söylemlerin ayrıcalıkları ve hiyerarşileri ortadan kaldırılmış olur (Foucault, 2016a: 89). Foucault, soybilimle neyi amaçladığını şöyle ifade eder: *“...yerel, süreksiz, diskalifiye edilmiş, meşrulaşmamış bilgileri, onları doğru bir bilgi... adına, birilerinin elindeki bir bilimin hakları adına süzgeçten geçirecek, bir hiyerarşi içine yerleştirecek, düzenleyecek, birleştirici teorik merciye karşı harekete geçirmektir. Dolayısıyla soybilimler... tam anlamı ile anti-bilimlerdir”* (Foucault, 2016a: 91).

Foucault'nun soybilim çalışması, baskılanmış, boyun eğdirilmiş bilgilerin özgürleştirilmesini ve bunların biçimsel ve bilimsel söylemlerin dayattığı kısıtlamalardan kurtarılmasını amaçlayan muhalif bir girişimdir (Foucault, 2016a: 92). Foucault, bilginin bilimsel bir çerçevede sunulmasının, aslında bir takım iktidar hedefleri içerdiğini düşünür. Bilgilerin bilimsel olarak kabul edilmesi, ortaya çıkan diğer tüm alternatif bilgilerin dışlanmasını gerektirir. Bu da bilimsellik iddiasını, aynı zamanda bir iktidar mücadelesine dönüştürür. Çünkü bilimsel bilgiye sahip olanlar, bu bilgiler aracılığıyla iktidar etkileri kazanırlar (Foucault, 2016a: 92). Bu durum soybilimini, bilimsel bilgiye karşı çıkan ve tarihsel bilgileri iktidarın söylem düzenine karşı mücadele aracı olarak kullanan bir yaklaşım haline getirir. Soybilimsel tarih analizlerinde, sabit ve değişmez bir öz ya da kesin bir dayanak bulunmaz (Sarup, 2004: 91). Bunun

yanında soybilim, bir konunun nasıl ortaya çıktığını ve hangi koşullarda anlam kazandığını göstererek o konuyu daha derinlemesine anlaşılır kılmaya çalıştığı için oldukça önemlidir.

Soybilim, tarihte baskılanmış bilgilerin özgürleştirilmesi, yani onları biçimsel, bilimsel ve birleştirici teorilerin baskılarından kurtarıp daha bağımsız hale getirme girişimidir. Foucault, bir söyleşide kendisine yöneltilen “çok geçmişte kalmış dönemleri sorgulama nedeniniz nedir?” sorusuna, soybilimin analizlerinin bugünkü sorunlardan yola çıkarak geçmişe doğru bir araştırma yürütme amacı taşıdığını belirtmiştir (Foucault, 2016b: 91). Ona göre tarihe bakmak, geçmişin analizini şimdiki zamanın sorunlarını anlamaya yönelik bir araç olarak görmek demektir.

Foucault'nun soybilimsel tüm çalışmalarının altını iktidar ilişkileri çizmektedir (Flynn, 2005: 35). Zira soybilim, yalnızca tarihsel bir çalışmanın yöntemsel bir parçasını oluşturmadığı gibi (Cousins & Hussain, 1984: 264) salt bir bilim eleştirisi ya da bir bilgi de değildir. Dreyfus-Rabinow'a göre soybilimci, tarihsel olaylar ardında bazı erek ya da öz görmüyorsa bulduğu şeyin bir iktidar sorunsalı olduğunu anlar. Yani kökenler, aşikâr yönelimler, saklı anlamlar yerine tarihsel hareketlerde iktidar ilişkileri söz konusudur. Zira soybilimci tözsellikleri (değerleri, öznelere, iktidarları) keşfetmeyi veya bunların diğerleri ile ilişkilerini ortaya çıkarmayı amaçlamaz, bunun yerine bir uzamı tanımlayıp belirgin kılan bir savaşımın nasıl ortaya çıktığını inceler (Dreyfus & Rabinow, 1982: 109). May'in de iktidara dair soybilimsel sorusu da şudur: “Belirli bir iktidar biçimi nerede ve nasıl doğar?” O, bu sorudan hareketle derinlerde bir iktidar incelemesine girişmez, gündelik iktidar pratiklerine yönelmeyi tercih eder (May, 2006: 81). Soybilim ile iktidar arasındaki ilişki ise Foucault'nun derinlerde sabit bir özne ve aşkın bir hakikat anlayışına yönelen bir inceleme yerine, soybilimsel bir analiz ile özneyi ve hakikati hangi iktidar yapılarının ürettiğini tespitine ve böylece iktidarın soybilimini ortaya çıkarmaya götürmüş olabilir. Zira May, iktidar ilişkilerinin karmaşıklığının ve rastlantısallığının ancak soybilimsel bir projenin içerisinde çözümlenebileceğini düşünür.

Tüm bunlardan hareketle Foucault'nun soybilimsel çalışması ve bu çalışmanın amaçlarının ardında yatanın Flynn'nun da ifade ettiği gibi, iktidar sorunsalı olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu söylenenlerin netliğe kavuşturulabilmesi bir başka analizi yapmayı gerektirir ki o da iktidar analizidir. Nitekim Foucault da soybilimin asıl cevap aradığı sorunun “iktidar nedir?” sorusu olduğunu özellikle belirtir (Foucault, 2016a: 96).

Foucault'da İktidar Değil, İktidar İlişkileri

Foucault, tıpkı Marksizm gibi iktidarların maskesini indirmeyi amaçlar ama bunu hümanizm, sınıf çatışması ve evrensellik gibi anlatılarla bağlantı kurmadan yapar. Ayrıca, sınıf, sendika, parti veya devlet gibi büyük ölçekteki politik özneye de yaslanmaz. Tam tersine, diskalifiye edilmiş söylemleri tekrar oyuna dâhil etmeyi tercih eder. Foucault'ya göre en temel amaç, günlük yaşamın iktidar müdahalelerinden arındırılması ve bu şekilde daha iyi hale getirilmesidir. Bu nedenle, iktidarın ele geçirilmesi olarak tanımlanan “devrim”i bir dönüm noktası olarak görmez. Çünkü ona göre, devrim yaparak devletin kontrolünü ele geçirmek, iktidar ilişkilerini sona erdirmek bir yana, onları değiştirmeye bile yetmeyebilir. Devrimin kendisi, mevcut iktidar ilişkilerinin devamına katkıda bulunabilir. Bu yüzden Foucault, iktidarın yerinin yalnızca devlet aygıtı olmadığını, devleti çevreleyen daha küçük iktidar mekanizmalarının değiştirilmediği sürece toplumsal yapının da değişmeyeceğini savunur (Foucault, 2015: 43). “Sorun, insanların kafalarında ya da bilincinde olanı değil; hakikat üreten siyasi, ekonomik ve kurumsal rejimi değiştirmektir” (Foucault, 2016a: 83).

Foucault, iktidarın Avrupa'da genellikle hükümetin kontrolünde olduğu ve bu gücün ordu, polis, yürütme organları ve devlet gibi tikel kurumlar aracılığıyla uygulandığına inanıldığını kabul eder. Bu

kurumlar, toplum adına kararlar alır, bu kararların uygulanmasını sağlar ve bunlara uymayanları cezalandırmakla yükümlüdür. Fakat Foucault, siyasi iktidarı, genel kabul gören anlamda bir siyasi yapı veya hükümet ile ilişkilendirmez. O, iktidar denildiğinde, genellikle bir hükümet ya da egemen bir sınıf yerine “iktidar ilişkileri” kavramını kullanmayı daha doğru bulur (Foucault, 2016b: 235). Ona göre iktidar, bireylerin ya da grupların birbirine uyguladıkları bir eylemler ağundan oluşur ve bu eylemler olmadan iktidarın varlığından söz edilemez. İktidar, belirli bireylere ait olmaktan uzaklaşır ve her yerde, sınırsız sayıda noktada var olur. Zira “*iktidar ilişkileri, toplumsal dokunun her yerinde kök salmıştır*” (Foucault, 2016b: 22). Dolayısıyla Foucault’nun bu yaklaşımına göre iktidar, insan ilişkilerine dayanır.

Foucault, iktidar ilişkilerinin bireyler arasındaki ilişkilerde, ailede, eğitimde, siyasi yapılarda ve tüm insani ilişkilerde geniş bir alana yayıldığını vurgular. Çalışmaları ve çözümlemeleri, bu iktidar ilişkilerine dayanmaktadır. Bu nedenle, Foucault’ya göre iktidarın sabit bir kaynağı ya da merkezi yoktur. Bu durumu şu meşhur sözüyle açıklar: “*İktidar her yerdedir; her şeyi kapsadığından değil, her yerden geldiğinden dolayı her yerdedir*” (Foucault, 2007: 72). Bu ifadelerden, her sosyal ilişkinin bir iktidar ilişkisi olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Zira iktidar, başkalarının edimini etkileyecek şekilde bir edimde bulunma imkânı bulduğu vakit ortaya çıkar; bunun dışındaki tüm alanlar, iktidar-dışı ilişkiler alanını ifade eder. Başkalarının edimini etkileyecek bir durum, eşitsiz bir ilişkiler ağının varlığını zorunlu kılar. Dolayısıyla eşitsiz ilişkiler, iktidar ilişkileri içerisinde yer alan taraflar arasındaki nitelik ya da statü ayrımlarıdır. Bu ayrımlar çok geniş bir yelpazeyi kapsar. Foucault’nun ifadesi ile ayrımlar; dil ve kültür farklılıklarından, ekonomik koşullardan, hukuksal statülerden, üretim sürecinde alınan farklı konumlardan, uzmanlık ve ustalık farklılıklarından kaynaklanabilir (Foucault, 2016b: 77-78).

Foucault, iktidarın nasıl incelenmesi ve anlaşılması gerektiğine dair beş önemli hususa değinir. Birincisi, ona göre iktidar, yalnızca bir merkezin uyguladığı genel mekanizmalara başvurarak gerçekleştirilen bir unsur değildir. Aksine kendisini sınırlayan ve düzenleyen hukuk kurallarından taşıp ötesine uzandığı, teknikler içerisinde somutlaştığı ve içine yerleştiği mikro, yerel ve bölgesel ölçekli kurumlarda incelenerek anlaşılmalıdır. İkincisi, iktidar eylemler ve stratejiler düzeyinde incelenmelidir, özneler düzeyinde değil. Diğer bir ifadeyle iktidar, iktidar uygulayıcılarının niyetleri düzeyinde değil, gerçekleştirilen pratikler düzeyinde ele alınmalıdır. Üçüncüsü, iktidar, homojen ve kütleli bir egemenlik olgusu şeklinde incelenmemelidir. Başka bir ifade ile iktidar, belli birey, sınıf veya grupların diğer birey, sınıf ve gruplar üzerindeki egemenliği şeklinde değerlendirilmemeli, dolaşımda yer alan ve işleyen bir ağ şeklinde anlaşılmalıdır. Buradan hareketle iktidara sahip olan ve olmayan şeklindeki ayrımlar doğru değildir. Zira iktidar, yalnızca bir noktada toplanmadığı gibi, alınıp satılabilen bir mal da değildir, sahiplenilemez olandır. İktidar dolaşımda yer alan bir ağ olarak işlediği için bireyler bazen onu uygulamak bazen de onun uygulanmasına katlanmak zorunda kalırlar. Dördüncüsü, iktidar yukarıdan aşağıya doğru baskı ve egemenlik şeklinde etkide bulunan geniş ölçekli büyük bir mekanizma bütünlüğünden oluşmaz. Aksine aşağıdan yukarıya doğru yükselen, sınırsız sayıda mikro mekanizmalardan oluşur. Böylece egemenler tarafından ilhak edilen ama varlıklarını muhafaza eden delilik gibi mikro mekanizmaların iktidar oyununa nasıl dâhil oldukları gösterilmiş olur. Beşincisi ve sonuncusu iktidar ile iktidara eşlik etmesi muhtemel, parlamenter demokrasi ya da eğitim ideolojisi gibi ideolojiler düzeyinde ilgilenilmemelidir. Bilhassa iktidar aracılığı ile ortaya konan bilginin üretilmesini, bunun nasıl düzenlendiğini ve dolaşıma girmesini sağlayan hangi bilgi araçlarının olduğu ile ilgilenilmelidir. Kısacası Foucault’nun iktidar analizinde dikkatleri bir devlete veya bir hükümranlığa ve onun hukuki yapısına, ideolojilere ve devlet araçlarına yöneltmek yerine, bir egemenliğe, ona ait somut stratejilere, kendine tabi kılma şekline ve bunun yereldeki ve mikro düzeydeki bilgi araçlarına ve işleyiş mekanizmalarına yöneltmek gerekir (Foucault, 2002: 41-47).

Foucault, iktidarı yalnızca metinsel, nesnel ve tarihsel olan bir yaklaşım ile açıklamaktan kaçınır. Zira o iktidarı, bütünüyle bir tarihsel örgütlenme şeklinde görmek gerektiğine inanır. Dolayısıyla güçle ilişkili olan iktidarı, yalnızca politik kurumlar yönüyle değerlendirmenin yetersiz olacağını düşünür. Ona göre algının asıl kaydırılması gerektiği yer, öznel üretimde direkt etkili olan, çok yönlü, toplumun alt ve üst katmanlarında işlevsel olan bir iktidar oyununun varlığını görebilmeyi sağlamaktır. İşte Foucault'nun yapmak istediği şey; birey/bireyleri belirleyen, sınıflayan, kimlik veren, gündelik yaşama doğrudan müdahale eden, ona/onlara yasalar dayatan, özetle bireyleri özne yapan, insanları nerede, niçin denetim altında tutan ve iktidar kişilikleri yaratan iktidar biçimlerini çözümlemektir (Foucault, 2016b: 63). Dolayısıyla ötekileştirilenlerin faaliyetleri üzerinde tasarrufta bulunabilme imkânının olduğu her yer, iktidarın varlığını gösterir. Nitekim Foucault, iktidarın yukarıdan aşağıya doğru uygulanan bir işleve sahip olduğuna yönelik geleneksel anlayışı reddeder: “İktidar, diye bir şey yok. Demek istediğim şu: “İktidar” diye bir şeyin belirli bir yere yerleşmiş olduğu -ya da bir noktadan yayıldığı- fikri bence yanlış temellendirilmiş bir çözümlemeye, her koşulda birçok fenomeni açıklayamayan bir çözümlemeye dayanıyor. Oysa gerçekte iktidar, ilişkiler demek; az çok örgütlenmiş, piramit gibi, koordine edilmiş bir ilişkiler yumağı demektir” (Foucault, 2016a: 123).

Foucault, iktidarı geleneksel kalıplarla yani tek tip bir egemenlik, hegemonik bir yapı, meşru-gayrimeşru ya da egemen-teba gibi ikiliklerle tanımlamaktan kaçınır. O, iktidarın belli bir yapıya dayalı olarak yukarıdan aşağıya değil, daha çok aşağıdan yukarıya doğru işleyen bir sistem olduğunu savunur. Bu bağlamda “yukarı” demekle devlet gibi büyük ölçekli yapıları, “aşağı” demekle de mikro düzeydeki ilişkileri kasteder. Foucault'nun yaklaşımında, makro ve mikro düzeyler ikilik olmaktan ziyade birbirinden ayrılmayan, bir bütünün parçalarıdır (Deveci, 1999: 36). Ona göre, aile gibi küçük ölçekli toplumsal yapılar içinde mevcut olan iktidar ilişkileri, devlet gibi daha büyük yapıları şekillendirmektedir (Foucault, 2007: 77). Dolayısıyla aşağıdaki iktidar ilişkileri devletleşir (Foucault, 2016b: 79) ve böylelikle yukarıda toplanır. Aynı şekilde yukarıdaki güçler de aşağıdaki ilişkileri devşirir. Bu şekilde, mikro düzeydeki güç dinamikleri, makro düzeydeki güç ilişkilerine stratejik olarak eklenir (Kolos, 2016: 134). Bu bağlamda iktidar, makro-mikro düzeydeki hareketliliğiyle her yerdedir ve aralarındaki ilişkilerin toplamından oluşur (Deveci, 1999: 36).

Foucault, iktidarın genellikle sadece sınırlayıcı ve baskıcı yönüyle ele alındığını, ancak bu algının eksik olduğunu söyler. Zira ona göre iktidar, sadece bastıran veya yasak koyan bir güç olarak anlaşılmamalıdır. Çünkü iktidar, dayandığı alanı ve kendini meşru kılan mekanizmaları kendi gerçekliğini dikkate alarak üretir ve bunu da bilgiyle yapar. Foucault, bilginin iktidarın temel unsuru olduğunu savunur; iktidarın bilgisizlikle var olamayacağını, bilgi olmadan varlığını sürdüremeyeceğini öne sürer. Aynı şekilde, bilgi de iktidar üretmeden var olamaz, çünkü toplumsal yapı içinde bilgi, iktidar ilişkileriyle birlikte üretilir ve kullanılır.

Foucault'yu iktidar ile ilgilenmeye yönelten asıl felsefi sorunun ne olduğuna bakmak önemlidir. Zira o, yirmi yıllık çalışmasında amacının, iktidar fenomenini analize tabi tutmak ve bunu temellendirmek olmadığını özellikle belirtir. İktidarı neden incelediğine dair sorulan bir soruya şu cevabı vermiştir. “... benim araştırmalarımın genel teması iktidar değil, öznedir.” (Foucault, 2016b: 58). Bu cevap ile onun özneyi anlama çabasının aracı unsurunun iktidar olduğu söylenebilir.² Tam da bu noktada şu soruya cevap

² “Demek ki sizin için esas sorun, ilk kitabımızdan, *Deliliğin Tarihi*'nden beri, hep iktidar sorunuymdu”. – “Doğru” (Foucault, 2015: 171). Başka bir yerde de “Benim hakiki sorunun, aslında günümüzde herkesin sorunu olan iktidar sorunuymdu” demektir (Foucault, 2015: 169). Foucault'nun bu ifadelerinden onun için temel problemin, en baştan beri, iktidar olduğunu ve tüm çalışmalarını iktidar sorunsalına adanmış açıkça anlaşılmaktadır. Ancak Foucault'nun hem yukarıdaki ifadesinde hem de dipnottaki bu iki alıntıdaki ifadelerinde bariz bir çelişki olduğu da görülmektedir. Bununla ilgili birçok tartışmalar olmuş olsa da konu bütünlüğünün bozulmaması ve asıl problemden uzaklaşmaması adına konuyu burada noktalıyorum.

verilmesi ihtiyacı hâsıl olmaktadır: Özneyi anlamada iktidarın işlevi nedir ya da iktidarın özne ile ilgili ayrıcalığı nedir? Bunun cevabı, Foucault'nun özneyi kuran unsurlardan biri olarak "iktidar pratikleri"ni görmesidir (Foucault, 2016b: 234). Onun "özne"si, iktidar pratikleri ile birlikte genel olarak söylemsel olan ve olmayan pratikler ve de kendilik pratikleriyle kurulmuştur. Zira iktidar pratikleri, bu pratiklerle ilişkilendirildiğinde daha çok ön plana çıkmaktadır.

Özne ve öznellik teması, Foucault'nun araştırmalarına bütünlük kazandıran unsurlardır. O kendi yapıtlarına yönelik retrospektif yazılarında amacının, insanların özneye dönüştürülme biçimlerinin tarihsel arka planını ortaya koymak olduğunu belirtir. Fakat bu tanımda özellikle vurgulanması gereken bir ayrıntı vardır ki o da şudur. Onun amacı, bu tarih çalışmasında sözü edilen, verili bir öznenin tarihselleştirilmesi yani öznenin tarihi süreç içerisinde almış olduğu biçimleri analiz etmek değil, öznenin kendisinin belli tarihsel pratik ve söylemler yoluyla kurulmuş olduğu süreci analiz etmektir. Çünkü Foucault'ya göre hem bilginin hem de eylemin öznel deneyimi mümkün kılan aşkın ve *a priori*, diğer bir ifade ile kurucu bir özne, bu özneyi koşullayan evrensel bir insan doğası yoktur. Bu sebeptendir ki o, öznel deneyimi bir bilinç ve özne felsefesi yoluyla anlamaya çalışma girişimlerini tamamen reddetmektedir (Keskin, 1999: 16). Giddens'e göre Foucault, tarihin öznelerin eylemlerinin bir ürünü olmadığını, tarihte hiçbir genel amaçsallığın da bulunmadığını, aksine öznelliğin doğasının tarihsel süreç içerisinde ve bu süreç vasıtasıyla biçimlendirildiğini öne sürmektedir (Giddens, 1979: 43).

Foucault, kurucu bir öznenen vazgeçip öznenin özellikle kendisinden kurtulmak, diğer bir ifade ile öznenin tarihsel bir örgüyle kurulmasına açıklık kazandırabilecek bir analiz yapmak istemektedir. Nitekim o, soybilim diye adlandırdığı şeyin de bu olduğunu belirtir. Yani tarihin akışı içerisinde bomboş bir kimlik ile koşturan ya da olaylar alanına göre aşkın bir konumu olan bir özneye göndermede bulunmadan, söylemlerin, bilgilerin ve nesne alanlarının nasıl kurulduğuna açıklık getirebilecek bir tarih biçimi oluşturmak istemektedir (Foucault, 2016b: 67).

Sonuç

Nominalist geleneğe bağlı olan Foucault, teorileştirmeye karşıdır. Bu sebeple çalışmalarını bir iktidar teorisi ortaya koymak yerine bir iktidar analizi şeklinde tasvir eder. Teorinin, nesneleştirmeye yönelttiğini düşündüğü için yöntembilimsel anlamda buna karşı çıkar. Nitekim onun yaptığı iktidar analizi, Batı geleneğinin kabul ettiği anlayıştan tamamen farklıdır. Zira Foucault'un geleneksel iktidar modeli, yasa, yasaklama, itaat ve hükümlerlik sistemine dayanır. Ancak onun iktidara dair düşünceleri gündelik yaşamın her yerinde işleyen iktidar mekanizmalarının nasıl işlediğinin gösterilmesi ve anlaşılmasında bize yol gösterici olmuştur.

Foucault, geleneksel tarih anlayışına ve Marksist iktidar kavrayışına getirdiği eleştiriler üzerinden kendi iktidar yaklaşımını soybilimsel bir tarih okumasıyla inşa etmiştir. Marksist tarihsel analizin sadece ekonomik ve toplumsal olguları gündeme aldığını düşünür. İktidar ilişkilerinin dönüşümünde Marksist ekonomik üretim anlayışının etkili olduğu saptamasına katılsa da bunun iddia edildiği kadar belirleyici olmadığına inanır. Zira Marksizm'in iktidar anlayışı, bir yandan sınıf baskısıyla ilişkilendirilirken diğer taraftan kapitalist devlet eliyle üretim ilişkileri ve burjuvazinin tahakkümünün sürdüğü bir araç olarak işlev görmektedir.

Foucault, tarihçiler tarafından "anti-tarihselci" olarak nitelendirilir. Bunun sebebi, bilgi yapıları arasındaki süreksizlikleri işleyen tarihsel düşünceyi ve "doğrusal tarihsel nedenselliği reddederek" bu yaklaşımı geliştirmiş olmasıdır. Foucault'nun geleneksel tarih anlayışını, soybilimci yöntem ile reddetmesi, onu, geçmişi şimdinin hizmetine adayan "etkili tarih" anlayışına ulaştırmıştır. Zira o, soybilimi, etkili tarih olarak görmektedir. Çünkü tarihin "bizzat varlığımızın içine süreksiz olanı dâhil

ettiği ölçüde etkili olacağını” düşünmektedir (Foucault, 1991: 88). Eleştirel tarih ile benzerliklere sahip soybilimsel tarih anlayışında tarih, güç istencini arttıran bir yolla yeniden kurgulanmaktadır. Yaşamı, geçmişin ve geleneğin baskısı ile değersizleştiren anlayış yerini, “bugünü yaşama isteğine” yani “bugün”ü en iyi şekilde yaşamamızı sağlayacak bir geçmiş imgesi yaratmaya bırakır.

Foucault, klasik yaklaşımların aksine iktidarı toplumsal ve resmi kurumlar şeklinde sınırlamaz. İktidarın ilişkisel boyutu ve karmaşık doğasını merkeze alarak iktidarın ne olduğu sorusundan ziyade onun nasıl işlediği ve uygulandığı ile ilgilenir. Dolayısıyla onun iktidar analizinde “iktidar kimin elinde” veya “iktidar sahiplerinin niyeti”nin ne olduğu gibi sorular anlamsızdır. Buradan hareketle iktidarın görünmeyen yani bir söylem ve hakikat rejimi oluşturmaya çalışan yönüne dikkat çekmeye çalışır. Nitekim Foucault’yu klasik yaklaşımlardan ayıran önemli bir fark da onun kullanmış olduğu yöntemdir.

Foucault’nun geleneksel tarih okuması üzerinden soybilimsel bir yolla geleneksel iktidar anlayışına karşı çıkmasının en önemli noktalarından biri de onun özne anlayışıdır. Modern dönemde tanımlanan yetkin özne anlayışından ziyade, özneyi, tabi kılan, teba kılan sürecin, bir ürünü olarak görür. Dolayısıyla onun yaklaşımı, “güç” elinde bulunduran geleneksel iktidar yaklaşımından tamamen ayrılır. Zira geleneksel yaklaşımlar ölçülebilen, gözlemlenebilen olarak algıladıkları iktidarı genellikle güç ile ilişkilendirmiş, güç gibi görmüştür (Whimster, 2001: 62). Ancak Foucault, bireyin, bilgi ve iktidara tabi tutularak teba kılan söylemler ve güçler tarafından inşa edildiğini düşünür.

Foucault’nun çalışmaları sadece teorik düzeyde değildir. İktidar, tarihsel/toplumsal pratiklere bakılarak ilişkiler çerçevesinde çözümlenmiştir. Kullandığı soybilim yönteminde, kavramların verili bir şekilde olmadığını söyler. Kavramların tarihsel ve toplumsal izlerine, şimdiye ilişkin kapsamlarına dikkat çeker. İzlediği bu yöntem göz önüne alındığında Foucault’nun açıklamalarının oldukça gerçekçi ve iktidarın karmaşık olan ilişkisel boyutu daha belirgin kıldığını söyleyebiliriz.

Tüm bunlardan hareketle Foucault’nun yapmış olduğu bu iktidar çözümlemesiyle literatüre iki noktada önemli katkı sunduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan ilki geleneksel iktidara ilişkin yaptığı eleştirilerdir. Bu eleştiriler çerçevesinde iktidara yönelik kavramlaştırmaların yasaklayıcı bir nitelik ve yalnızca egemenin sahip olduğu bir mülkiyet olmadığı gösterilmiştir. Diğer bir katkısı ise Foucault’nun modern kapitalist anlayışı belirleyen iktidar teknikleri ve uygulamalarının ayrıntılı bir tarihini sunmuş olmasıdır.

Kaynaklar

- Clegg, S. R. (1989). *Frameworks of power*. Routledge.
- Cousins, M., & Hussain, A. (1984). *Michel Foucault*. St. Martin Press.
- Deveci, C. (1999). Foucault’nun iktidar kavramsallaştırmasında siyasal boyutun ayrıştırılamazlığı. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 9, 103-114.
- Dreyfus, H. L., & Rabinow, P. (1982). *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. The University of Chicago Press.
- Flynn, T. (2005). Foucault’s mapping of history. G. G. (Ed.), *The Cambridge Companion to Foucault* (pp 210-240). Cambridge University Press.
- Foucault, M. (1991). *The Foucault reader*. Penguin Books.
- Foucault, M. (1994). *Dostluğa dair (söyleşiler)* (C. Ener, Çev.). Hil Yayınları.
- Foucault, M. (1999). *Bilginin arkeolojisi* (V. Urhan, Çev.). Birey Yayıncılık.

- Foucault, M. (2001). *Kelimeler ve şeyler* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2004). *Marx'tan sonra* (G. Aksay, Çev.). Chiviyazıları Yayınevi.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi* (H. U. Tanrıöver, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011). *Felsefe sahnesi* (I. Ergüden, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *İktidarın gözü* (I. Ergüden, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2016a). *Entelektüelin siyasi işlevi* (I. Ergüden, O. Akınhay, & F. Keskin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2016b). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden, O. Akınhay, & F. Keskin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (1979). *Central problems in social theory: Action, structure and contradiction in social analysis*. University of California Press.
- Giddens, A. (1985). *The nation-state and violence*. Polity Press.
- Gutting, G. (2010). *Foucault* (H. Gür, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Heywood, A. (2007). *Siyaset*. Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Politics*. Palgrave Macmillan.
- Heywood, A. (2017). *Siyaset teorisine giriş*. Küre Yayınları.
- İşık, S. (2011). Foucault'nun Marksist tarih, iktidar ve ideoloji eleştirisi. *Birey ve Toplum*, 1(1), 131-158.
- Keskin, F. (1999). Söylem, arkeoloji ve iktidar. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 9, 15-23.
- Kolos, U. (2016). *Foucault, iktidar ve hukuk*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- May, T. (2006). *The philosophy of Foucault*. Acumen Publishing.
- Foucault, M. (2005). *İki ders* (F. Keskin, Çev.). In *Seçme Yazılar 1: Entelektüelin Siyasi İşlevi* (2. bs.). Ayrıntı Yayınları.
- Sarup, M. (2004). *Post-yapısalcılık ve postmodernizm* (A. Güçlü, Çev.). Bilim ve Sanat.
- Sluga, H. (2005). Foucault's encounter with Heidegger and Nietzsche. G. Gutting (Ed.), *The Cambridge Companion to Foucault* (pp. 210-240). Cambridge University Press.
- Şengül, Y. (2022). *Foucault bağlamında Cabiri'de bilgi-iktidar ilişkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Whimster, S. (2001). Max Weber: Work and interpretation. G. Ritzer & B. Smart (Eds.), *Handbook of social theory* (pp. 54-65). Sage Publications.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı -

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluşta destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes -

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.

Adana İlinin İklim Direnci Kapasitesini Yükseltecek Uyum ve Azaltım Politikaları*

Adaptation and Mitigation Policies Proposed to Increase The Climate Resilience Capacity of Adana Province

Mehmet Akalın¹

Öz

Çalışma, tarım, sanayi ve turizm kenti olan Adana'nın sera gazı emisyon miktarını azaltmak ve kenti iklim krizlerine karşı daha dirençli hale getirecek stratejik planlara katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için ise Adana'nın küresel ısınma ve iklim değişikliğine karşı direnç kapasitesini yükseltecek uyum ve azaltım politikalarının neler olabileceği belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada öncelikle direnç, dirençlilik, dirençli kent ve iklim dirençli kent kavramları içerik analizi yöntemiyle açıklanmıştır. Adana'nın fiziki yapısı, yerleşim biçimleri, iklim özellikleri, demografisi, ekonomik yapısı ve sağlık altyapısı doküman analizi yöntemiyle elde edilen nicel verilerle ortaya koyulmuştur. Daha sonra bölgenin küresel ısınma ve iklim değişikliğine karşı kırılgan yapısı çeşitli iklim projeksiyonları ve afet riski analizleri ile tartışılmıştır. Son olarak, belirlenen risklere karşı uygulanabilecek yeni nesil uyum ve azaltım politikaları farklı başlıklar altında açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Isınma, İklim Değişikliği, İklim Dirençli Kent, Uyum, Azaltım.

Abstract

This study was prepared to contribute to the strategic plans aimed at reducing the greenhouse gas emissions of Adana which is an agricultural, industrial and tourism city and to make the city more resilient to climate crises. In order to achieve this aim, an attempt was made to determine possible adaptation and mitigation policies that could be used to increase Adana's resistance capacity against global warming and climate change. In the study, first of all, the concepts of resilience, resistivity, resilient city and climate-resilient city were explained using the content analysis method. Adana's physical structure, settlement patterns, climate characteristics, demography, economic structure and health infrastructure were studied with quantitative data obtained by document analysis method. Then, the vulnerable nature of the region against global warming and climate change was discussed with various climate projections and disaster risk analyses. Finally, new generation adaptation and mitigation policies that can be applied against the identified risks are explained.

Keywords: Global Warming, Climate Change, Climate Resilient City, Adaptation, Mitigation.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Doç. Dr., Sosyal Güvenlik Uzmanı, Sosyal Güvenlik Kurumu, Ankara, Türkiye, e-posta: zidanvolesi@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5170-7503>, (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 16.04.2024.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 05.11.2024.

Online Yayın Tarihi/Published Online Date: 30.12.2024.

Atf-Citation (APA 7 Style): Akalın, M. (2024). Adana ilinin iklim direnci kapasitesini yükseltecek uyum ve azaltım politikaları. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 188-217.

Giriş

Giriş kısmı araştırmacı ve okuyucuları çalışmaya hazırlamak için çalışmanızda amaç, yöntem, araştırma modeli, veri toplama araçları veya ön bilgi vb. hususların yer aldığı bölümdür.

Dünya nüfusu 2024 yılı itibari ile 8 milyarı geçmiş durumdadır (UN, 2024). 2012 yılında Dünya nüfusunun %52,5'i kentsel alanlarda yaşarken bu rakam, 2022 yılında % 56,9'a ulaşmıştır. Gelişmiş ülkelerde kentli nüfus o ülkedeki toplam nüfusun %79,7 sini oluştururken, gelişmekte olan ülkelerde bu oran %52,3; az gelişmiş ülkelerde ise %35,8 civarındadır (UN, 2022).

Yukarıdaki rakamlardan da anlaşılabilceği üzere, gelişmiş, gelişmekte ve az gelişmiş ülke ayrımı olmaksızın insanlar giderek daha fazla bir şekilde kentsel alanlarda yaşamayı tercih etmektedirler. Artan nüfus ve kentleşme nedeniyle metropoller, insan aktivitelerinin yoğunlaştığı ve antropojenik ayak izlerinin derinleştiği yaşam alanları olma özelliklerini her geçen gün daha da fazla hissettirmektedir.

Ilıman ve subtropikal iklim kuşakları arasında Akdeniz iklim kuşağında yer alan Türkiye, coğrafi konumu, yer şekillerinin çeşitliliği, hâkim rüzgarların etkisi ve etkisi altında kaldığı farklı basınç merkezleri nedeniyle bir çok iklim tipinin görüldüğü bir ülke konumundadır (Aydın vd., 2019; AFAD, 2018). Orta kuşakta bulunmasından dolayı Türkiye'de 4 mevsim belirgin olarak yaşanmaktadır. Bu yüzden Türkiye'de, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkileri kolaylıkla görülebilmektedir.

Sanayi devrimi sonrası artan antropojenik faaliyetler nedeniyle bozulan atmosferik doğal sera gazı konsantrasyonu, bilim çevrelerince küresel ısınma ve iklim değişikliğinin başlıca sebebi olarak gösterilmektedir (IPCC, 2023; IPCC, 2022; IPCC, 2014). Antropojenik nedenli küresel ısınma ve iklim değişikliği, Dünya'nın çeşitli yerlerinde olduğu gibi Türkiye'de de kendini aşırı sıcaklar, deniz seviyesi yükselmeleri, kuraklık, orman yangınları, seller ve taşkınlar olarak göstermektedir. Bu etkiler, canlı sağlığı başta olmak üzere, ekolojik, çevresel, sosyal, ekonomik ve kamusal alanlarda yaşam kalitesine, refaha ve insanların mutluluğuna zarar vermektedir.

Yukarıda belirtilen sorunlarla başa çıkabilmek ve oluşan zararı en az etki düzeyinde tutabilmek için, küresel ısınma ve iklim değişikliğine karşı direnç geliştirmek hayati önem taşımaktadır. Bu direnci nüfus ve insan aktivitesinin yoğunlaştığı kentsel alanlarda geliştirmek ise daha da önemlidir. Çünkü kentler bir taraftan küresel ısınma ve iklim değişikliğine sebep olan antropojenik faaliyetlerin yoğunlaştığı mekânlar olurken, diğer taraftan da küresel ısınma ve iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerinin en çok yaşandığı bölgeler konumundadırlar. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin yıkıcı etkilerini azaltmak ve oluşan felaketlerin etkilerini en aza indirebilmek adına kentlerin iklim krizine karşı uyum ve azaltım kapasitesinin yükseltilmesi onları iklim dirençli kentler haline getirebilmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Dirençli ve İklim Dirençli Kentler

Kentler temel olarak; yapı stokları, alt ve üst yapılar, ulaşım ağları, enerji santralleri, üretim tesisleri, sulak ve yeşil alanlardan oluşmaktadır. Kentlerin dirençli olması tüm bu sistemlerin sürdürülebilirliğini sağlamakla mümkün olabilmektedir. Kentlerin direnç seviyesinin düşük olması ise onları doğal afetlere ve beklenmedik ani gelişen olaylara karşı kırılgan hale getirmektedir.

Direnç, karşı bir etki ya da tehlike anında ortaya çıkabilen dayanma ve karşı koyma gücüdür. Başka bir deyişle direnç, meydana gelen ani bir tehlike karşısında bu tehlikeye karşı koyabilmek adına, potansiyel olumsuz etkileri azaltma ve sonrasında ortaya çıkan olumsuz durumlara uyum sağlayabilme kapasitesini ifade eder. Direnç kavramı, bir sistemin uzun vadede adaptasyon ve kısa vadede ise başa

çıkma kabiliyeti olarak da tanımlanabilir (Sharifi ve Yamagata, 2016). Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*direnç; mukavemet gösterme, karşı koyma ve dayanma*” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2024).

Dirençlilik ise doğal ya da yapay sistemlerin, iç ve dış faktörlerin sebep olduğu değişim süreçlerine adaptasyon sağlaması ve kendini geliştirmesidir (Holling, 1973: 2). Diğer bir ifade ile dirençlilik, genel olarak bir sistemin ani bir biçimde ortaya çıkan olumsuz durumlarla başa çıkabilmesi, eski haline dönebilmesi, kendini yenileyebilmesi ve tüm işlevlerinin eski haliyle hatta daha iyi bir şekilde sürdürebilmesidir.

Birleşmiş Milletler Örgütü’nün tanımına göre kentsel dirençlilik; kentlerdeki tüm yaşam sistemlerinin yerel ortaklarla birlikte kentler üzerinde baskı oluşturan akut stres ve şoklara karşı koyabilme, ortaya çıkan yıkım ve kötü sonuçlara yapıcı bir şekilde uyum gösterebilme, yerel düzeydeki hizmetleri aksatmadan sürdürebilme ve olumsuz durumları ortadan kaldırıp eski hale gelebilme kabiliyetidir (UN-Habitat, 15: 82). Kentsel dirençlilik; kentlerde yer alan tüm yerel birimlerin, kaynağı ne olursa olsun beklenen ya da beklenmeyen kriz, tehlike ve risklere karşı başa çıkabilme, uyum sağlayabilme ve büyüme kapasitesini ifade etmektedir.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) Dirençli Kentler Raporu’nda dirençli kentlerin temel özellikleri; (OECD, 2018: 10) ulaşımın toplu halde yapılabilmesi, kompakt ve yürünebilir kent planının olduğu, raylı toplu taşımanın geliştiği, yeşil alanların kent planlarında daha fazla yer aldığı, binaların çevre ve enerji dostu şekilde üretildiği, enerji ve kaynakların verimli bir şekilde kullanıldığı, geri dönüşüm ve atık su yönetiminin başarılı olduğu yerler olarak belirtilmiştir. Bu bağlamda dirençli kentler enerji kaynaklarının aşırı kullanımından kaçınıldığı yerlerdir. Bu kentlerde kalabalık insan etkisinin ekosistemde bıraktığı ayak izinin en az düzeyde kalması için gayret edilir. Yaşam kalitesini iyileştirecek çevresel, ekonomik ve sosyal koşullar üzerinde durulur. Topyekûn bir iyileşme hareketi ile hem bölgesel hem de küresel ekosistemler üzerinde etkiler oluşturulur.

Kentler sistemler üzerine kurulu yaşam alanlarıdır. Kentlerin, sistemlerin üzerine kurulu olması bu sistemlerin olabildiğince dayanıklı ve esnek olması gereksinimini de beraberinde getirmektedir. En basit biçimde kentlerin yaşanabilecek sorun ve tehditlere karşı göstermesi beklenen tepkiler, kentsel dirençlilik düzeyini belirlemektedir. Gelişen teknoloji, kontrolsüzce büyüyen nüfus ve hızlı kentleşme yeni ihtiyaçların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ortaya çıkan bu ihtiyaçlara cevap verebilme noktasında yetersiz kalınması kentlerdeki yaşam standardını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yüzden dirençli kentlerde, değişen koşullara en kısa zamanda uyum gösterilebilir, ekonomik, sosyal, çevresel ve kurumsal tüm faaliyetler ortaya çıkan yeni duruma göre dönüştürülebilir. Bu dönüşüm için gereken altyapı ve kaynaklar hazır bulundurulur. Yöneticiler işbirlikçi yönetim modelinin bir gereği olarak yerel halkla ve diğer kentlerle işbirliğine açıktır.

İklim dirençli kentler ise buldukları coğrafyadaki iklimsel, jeolojik ve sosyo ekonomik özellikler dikkate alınarak, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin potansiyel risklerine karşı uyum ve azaltım stratejileri uygulamak suretiyle planlanan yerler olarak tanımlanabilir. İklim dirençli kentler, küresel ısınma ve iklim değişikliği nedeniyle oluşan yıkıcı ve zorlayıcı etkileri absorbe edebilen, eski işlevini devam ettirebilen hatta daha iyi bir hale gelebilen kentlerdir (Folke, 2006: 255). İklim dirençli kentlerle kastedilen şey iklim krizinin; canlı sağlığının, ekolojik düzenin, kentsel çevrenin, altyapıların, sosyal hayatın ve ekonominin en az şekilde zarar görmesinin sağlanabilmesidir.

İklim dirençli kentler, risklerden tamamen arınmış, akut tehlikelere karşı sıfır kayıpla başa çıkabilen kentler değildir. İklim dirençli kentler, beklenmedik durumlara karşı hazırlıklı, uyum süreci kısa ve çözüm odaklı kentlerdir. Başka bir deyişle iklim dirençli kentler, bir krizle karşılaştıklarında ortaya

çıkan sorunlara karşı akılcı çözümler üretebilen, kriz yönetimini başarıyla yürütebilen, risk senaryolarına karşı birden fazla plan izleyebilen kentlerdir.

İklim dirençli kentler için oluşması muhtemel hasar ve yıkımlar sonrasında; fiziksel, sosyal ve ekonomik olarak normal hayata dönebilme süresi önemli bir göstergedir. Bu süre, iklim dirençli kentlerin küresel ısınma ve iklim değişikliği ile mücadelede uyum ve azaltım kapasitelerini göstermektedir.

İklim direnci kavramı uluslararası sözleşmelerde ilk kez 2015 yılında imzalanan Paris Anlaşması'nda yer almıştır. Küresel ısınma ve iklim değişikliği ile mücadelede kapsamında Anlaşmanın 2. Maddesinin c bendinde "...finans akışlarını, düşük sera gazı emisyonları ve iklim değişikliğine dirençli kalkınmaya yönelik eğilimle tutarlı hale getirmek" ve 8 inci maddenin 4. Fıkrasının h bendinde "...toplulukların, geçim kaynaklarının ve ekosistemlerin dirençliliği" nin sağlanması gibi ifadeler yer almıştır.

Bir kentin küresel ısınma ve iklim değişikliğinin sebep olduğu yıkıcı etkilere karşı dirençli olması, aşırı iklim olaylarına ve doğal felaketselere karşı o kentin direnme kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir. Bunun yanı sıra, ortaya çıkan yıkıcı etkilere karşı adaptasyon sağlayabilme ve yeni duruma hemen ayak uydurup, hayata devam edebilme yeteneği de iklim dirençli kentlerin başlıca özelliklerindedir. Kentlerde iklim direncinin ortaya çıkabilmesi, yerel yönetimlerin yapacakları sürdürülebilir kentsel planlamalar ve altyapı çalışmaları ile mümkündür. Kentsel alanlara ilişkin alınacak olan kararlara yerel halkın demokratik katılımının sağlanması da alınan kararların ve hayata geçirilecek olan uygulamaların başarısı için oldukça önemlidir.

İklim Değişikliğinin Kentler Üzerindeki Etkileri

Kentler, yoğun antropojenik faaliyetlerin gerçekleştiği alanlar olması sebebiyle, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin hem sebebi, hem de bu krizin doğurduğu sonuçlara katlanmak zorunda olan mağdur durumundadır. Nitekim küresel ısınma ve iklim değişikliğinin sebep olduğu yıkıcı etkilerden en çok insan yoğunluğunun ve aktivitesinin fazla olduğu kentsel alanlar ve burada yaşayan canlılar zarar görmektedir.

Küresel ısınma ve iklim değişikliği kentlerin, çevresel, sosyal ve ekonomik sistemlerini tahribata uğratarak, bölgede yaşayan canlılar üzerinde stres oluşturmaktadır. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin sebep olduğu aşırı iklim olayları, sıcak hava dalgaları, kontrolsüz yangınlar, seller, siklonlar, kasırgalar, fırtınalar, deniz seviyesi yükselmeleri, kuraklıklar ve kıtlıklar kentlerde yaşayan canlıların yaşam kalitesini ciddi şekilde etkilemektedir. Kentin konumu, fiziki altyapısı, demografik/sosyoekonomik özellikleri, yapıllı çevresinin niteliği, kurumsal yapılanması ve afetlere karşı geliştirdiği savunma sistemleri bahsi geçen etki ve tehlikelerin boyutlarını belirleyen başlıca unsurlardır.

İnsan sağlığı açısından durum değerlendirilecek olursa, küresel ısınma ve iklim değişikliği, kentsel alanlarda en çok dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan yoksul, yaşlı, engelli ve çocukları mağdur etmektedir. Bu kişiler iklim krizinin sebep olduğu risklere karşı en savunmasız tarafta yer almaktadırlar. Nitekim salgın hastalık, ciddi yaralanma ve hatta ölüm riski ile karşı karşıya olan bu insanların, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin sebep olduğu risklere karşı özellikle korunması gerekmektedir.

Yaşanan felaketler sonrasında kentlerdeki altyapı sistemlerinin hasar görmesi; su, toprak ve havanın kirlenmesine sebep olmakta; temiz suya olan erişimi zorlaştırmaktadır. Temiz suya erişimde stres yaşayan kalabalık kentlerde hijyen kaynaklı salgın hastalık riski ortaya çıkabilmektedir. Yine yaşanan felaketler sonrasında bozulan mental sağlık ve psikolojik durum da kentli halkın yaşam kalitesini düşüren diğer sağlık problemlerini oluşturmaktadır.

Tarımsal üretim, sanayii ve turizm gibi faaliyetler küresel ısınma ve iklim değişikliğinin kentler üzerinde oluşturduğu stresten olumsuz yönde etkilenebilmektedir. Tarımda verimliliğin azalması, gıda krizine ve gıda enflasyonuna sebep olurken dolaylı olarak gıda yoksulluğunu arttırabilmekte ve sosyal adaletsizlikleri derinleştirebilmektedir. Yine daha sık bir şekilde yaşanması muhtemel olan iklim krizi nedenli doğal felaketler, kentsel alanlarda barınma şartlarının kötüleşmesine, hizmet sektörlerindeki tedarik zincirlerin zarar görmesine, iklim göçlerinin yaşanmasına, toplumsal huzurun ve barışın bozulmasına, bölgesel gerilimlerin artmasına sebep olabilmektedir. İklim krizi nedeniyle ekonomik aktivite çeşitliliğinin azalması, üretim maliyetlerinin yükselmesi, işsizlik oranlarının artması, kentsel altyapının hasar görmesi gibi durumlar, kentlerde yaşamının maliyetini kırsal bölgelere göre daha da arttırmaktadır. Tüm bu olumsuzluklar, doğru şekilde yönetilmediği takdirde kentleri, kaosun hüküm sürdüğü güvensiz, karmaşık ve yaşanmaz yerler haline getirmektedir.

Kentsel alanlarda, küresel ısınma ve iklim değişikliği nedeniyle meydana gelen felaketler ve zorlanmalar çevre üzerinde de çok derin ekolojik ayak izleri bırakabilmektedir. Kıyı bölgelerde gelişim gösteren kentlerde, deniz seviyesi yükselmeleri, sadece bölgedeki yaşam alanlarının sular altında kalmasına sebep olmamakta; verimli tarım arazilerinin de tuzlu su nedeniyle bozulup verimsiz hale gelmesine yol açmaktadır. Bu da kentlerde biyolojik çeşitliliğin yok olmasına, karbon yutak alanlarının azalmasına ve atmosfere daha fazla sera gazı salınmasıyla sonuçlanmaktadır. Yine yer altı sularına karışan deniz suları, kentlerdeki tatlı su kaynaklarına karışarak, tatlı su rezervini azaltmak suretiyle temiz su kaynaklarına zarar verebilmektedir.

Tüm bu riskler, küresel ısınma ve iklim değişikliğine karşı kentleri kırılgan bir yapıya büründürmektedir. Böylesi bir durumda kentlerin afetlere karşı sosyo-ekonomik ve fiziksel açıdan dirençli hale getirilmesi gerekmektedir. Bunun için de kentlerin ve kentlilerin küresel ısınma ve iklim değişikliğinin potansiyel etkilerine karşı uyum ve azaltım kapasitelerini arttırarak dirençlilik düzeylerini yükseltmeleri gerekmektedir.

Isı Adası Etkisi	Daha sıcak gün ve gecelerin yaşanması Klima kullanımına bağımlılığının artması Enerji tüketiminin artması (yaz) Hava kalitesinin düşmesi Kış aylarında ısınma maliyetini azalması Enerji tüketiminin artması (kış) Kış turizminin süresinin kısalması Yaz turizminin süresinin uzaması Ulaşımında kar ve buz engelini azalması
Sıcak Hava Dalgaları	Su talebinin ve tüketiminin artması Kuraklık nedenli su kalitesinin azalması, sıcaklığa bağlı ölüm riskinin artması Kalp damar hastalarının, yaşlıların, çocukların, kronik hastaların ve bebeklerin yaşam kalitesinin azalması
Şiddetli Yağışlar	Yüzey ve yeraltı suyunun kalitesinin bozulması

	Su kaynaklarının kirlenmesi Yaralanma ve ölüm vakalarının artması Bulaşıcı hastalıkların yaygınlaşması Solunum yolu enfeksiyonları ve cilt hastalıklarında artışlar Yerleşim yerlerinin, ticaret ağı, tedarik zinciri ve ulaşım ağının zarar görmesi Zorunlu göçlerin yaşanması Kuraklığı kısa süreli giderilmesi ve su stresinin azalması
Fırtına ve Siklonlar	Sık ve uzun süreli elektrik kesintileri Su dağıtım şebekelerinin zarar görmesi Su kesintilerinin artması Konutların ve konut alanlarının zarar görmesi Evsiz kalan insanların göç etmek zorunda kalması Su ve gıda kaynaklı hastalıkların artması Travma sonrası stres bozuklukları, Sel ve şiddetli rüzgar nedeniyle kamusal hizmetlerin aksaması
Deniz Seviyesi Yükselmesi	Temiz ve içilebilir tatlı su kaynaklarının tuzlu su ile karışması sonucunda azalması, Sel ve su baskınları nedeniyle ölüm ve yaralanma olaylarının yaşanması, Bulaşıcı hastalıkların artması, Verimli tarımsal alanların zarar görmesi, erozyon ve toprak kayıplarının artması,

Tablo 1. Kentlerde İklim Krizinin Etkileri

Çalışmanın Amacı

Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin antropojenik sebepleri en çok kentsel alanlardaki faaliyetlerden dolayı ortaya çıkarken, karşılaşılan yıkıcı sonuçlarla da en çok kentliler baş etmek zorunda kalmaktadır. Bu yüzden kentler, küresel ısınma ve iklim değişikliği ile başa çıkabilme ve etkilerini en aza indirebilme noktasında kilit rol oynamaktadır. Çalışmanın amacı, tarım, sanayi ve turizm kenti olan Adana'nın sera gazı emisyon miktarını azaltabilmek ve kenti küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerine karşı dirençli hale getirebilmek için stratejik bir plan oluşturulmasına katkı vermektir. Adana'yı küresel ısınma ve iklim değişikliğine karşı dirençli bir kent haline getirebilmek adına, bölgesel riskler ve bu risklere karşı seçilen dirençlilik kriterleri çerçevesinde uyum ve azaltım politikaları üretmek, çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Üretilen yeni nesil uyum ve azaltım politikaların; yerel halk, yöneticiler ve sivil toplum kuruluşları tarafından demokratik bir platformda tartışıp benimsenmesi ve en kısa zamanda hayata geçirilmesi ise çalışmanın bir diğer amacıdır.

Araştırmanın Yöntemi

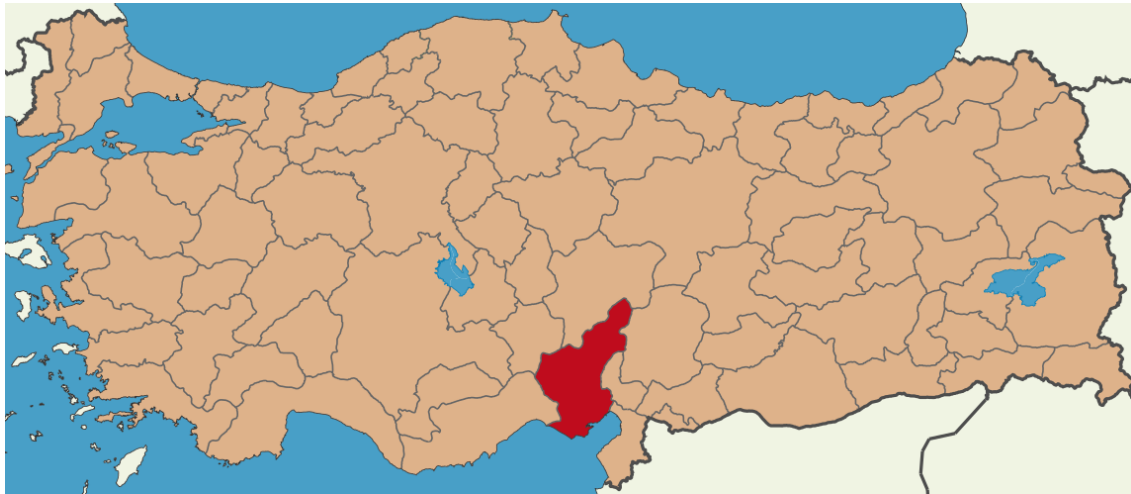
Araştırmanın amacına uygun olarak bu çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ve içerik analizi kullanılmıştır. Doküman analizinin kullanılmasının sebebi Adana bölgesinin fiziki, ekonomik, sosyolojik, ekolojik, topografik yapısı, iklim özellikleri ve geçmişte yaşanan aşırı iklim olayları hakkında ayrıntılı bilgi edinebilmektir. Ayrıca 2021 yılında oluşturulan Adana İli Afet Risk Raporunda (İRAP) belirtilen riskler ve bu risklerin ortaya çıkarabileceği sonuçlar da bu yöntem

yardımı ile sınıflandırılmıştır. İçerik analizi yöntemi ise; direnç, dirençlilik, dirençli kentler ve iklim dirençli kentler kavramlarına ilişkin anlam kalıplarının ve temaların belirlenmesine yardımcı olmuştur. Yine bölgeye ilişkin çeşitli iklim projeksiyonlarından elde edilen veriler, farklı iklim senaryoları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Elde edilen tüm bilgi, belge ve veriler, sistematik hale getirip bir araya toplanarak Adana ili özelinde sunulacak olan uyum ve azaltım politikaları için analiz edilmiştir. Ayrıca coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak (CBS) ildeki arazi kullanım biçimleri; çok katlı konut alanları, yatay mimarili mahalleler, tarım alanları, sanayi siteleri, atık tesisleri ve yeşil alanlar olarak belirlenmiştir. Çalışma kapsamında bölgenin ekolojik bakımdan hassas yaşam alanları olan kent ormanları, baraj gölleri, nehir yatakları, tarım alanları, kumullar ve bataklıklar ziyaret edilmek suretiyle küresel ısınma ve iklim değişikliğinin bölgedeki etkileri bizzat deneyimlenmiştir.

Bulgular

Adana İlinin Fiziki Yapısı

Adana, Seyhan Nehrinin iki yakasında 33° 23' - 32° 50' doğu boylamları ile 36° 15' - 36° 26' kuzey enlemleri içerisinde bulunmaktadır. 160 km Akdeniz'e kıyısı olan kentte toplam yüz ölçümünün %49 unu dağlar, %28 inin ovalar, %38'ini tarımsal arazi, %3 ünü meralar ve %23'ünü ise sınır alanları oluşturmaktadır. Şehrin kuzey, kuzeybatı ve kuzeydoğusunda Orta Toroslar, doğusunda Toros Dağ Sistemi'nin bir parçası olan Amanos Dağları yer almaktadır. Adana Ovası olarak da bilinen alanın güney kısmına Çukurova, kuzey kısmına ise Yukarı Ova ya da Anavarza denilmektedir. Bölgede yer alan Seyhan (560 km) ve Ceyhan (509 km) ırmakları düzensiz rejime sahiptir ve Adana toprakları içinden akarak Karataş ve Yumurtalık mevkielelerinden Akdeniz'e ulaşırlar.

Şekil 1. Adana İlinin Konumu

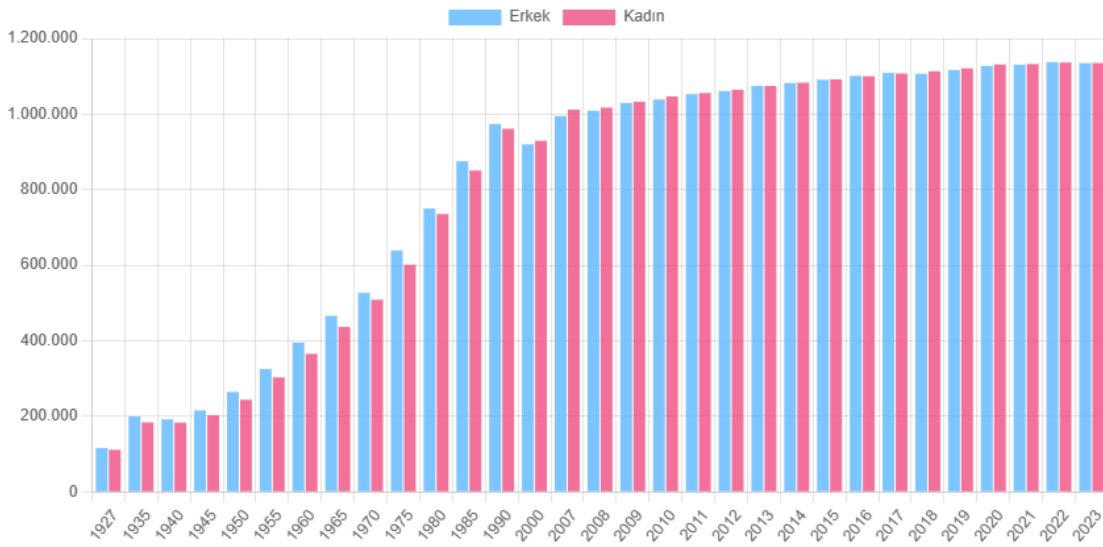
Adana İlinin İklim Özellikleri

Adana, Akdeniz iklimi ve maki bitki örtüsünün hakim olduğu bir coğrafyada bulunmaktadır. Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlıdır. Yağmurlar, genellikle gezici hava kütlelerinin karşılaşması sonucu oluşan yamaç yağışları şeklinde yeryüzüne dökülür. Bölgede uzun yıllar ortalama yağış miktarı Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre 668,2 mm'dir. Bu yağışların yarısı kış aylarında 1/4'ü ilkbaharda, 1/5'i sonbaharda geri kalanı ise yaz aylarında düşer. Bölge düzeyinde ölçülen ve 1929-2023 yıllarını kapsayan ölçümlerde ilin ortalama yıllık sıcaklık değeri 19,3 °C'dir. Ortalama en soğuk ay Ocak (9,5 °C), en sıcak ay ise Ağustostur (28,7 °C) (MGM, 2024a).

Her yıl yaz aylarında rekor sıcaklıkların yaşanması ile gündemde olan Adana, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerini de en derin şekilde yaşayan kentlerden birisi konumundadır. Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre, bölgede sıcak hava dalgaları son 10 yılda şiddetini daha da arttırmıştır. Son olarak 13.08.2023 tarihinde 45,7 °C ile kayıtların tutulmaya başlandığı 1929 yılından buyana bölgedeki en yüksek sıcaklıklar yaşanmıştır (MGM, 2024a).

Adana İlinin Demografik Özellikleri

Adana 2.270.298 kişi (TÜİK, 2024a) olan nüfusu ile Türkiye'nin en kalabalık 6. kentidir. 13.844 km²'lik yüz ölçümüne sahip ilde km² başına 164 kişi düşmektedir. Adana nüfusunun %80'inden fazlası kent merkezinde ve merkez ilçelerde, %20'si ise diğer ilçelerde yaşamaktadır. En yoğun nüfusu barındıran merkez ilçeler Seyhan, Yüreğir, Çukurova ve Sarıçam'dır. Ceyhan, Aladağ, Feke, İmamoğlu, Karaisalı, Karataş, Kadirli, Kozan, Pozantı, Saimbeyli, Tufanbeyli ve Yumurtalık ilçeleri ile birlikte toplam ilçe sayısı 16'dır. Adana; Mersin, Osmaniye ve Hatay'ı da içine alan Çukurova bölgesinin merkezinde yer almaktadır.

Şekil 2. Adana'nın 1927-2023 Yılları İçerisinde Değişen Kadın-Erkek Sayıları (TÜİK, 2024b)

Adana İlinin Ekonomik Özellikleri

Adana, sahip olduğu verimli toprakları, tarıma uygun iklimi, gelişmiş sulama teknikleri ve ileri tarım uygulamaları ile tarımsal faaliyetlerin gelişmiş bir ildir. Aynı yıl içerisinde birden fazla hasat elde edebilme ve farklı nitelikte birçok ürün üretebilme kapasitesine sahip olan tarım alanları ile Adana, Türkiye'nin de en önemli meyve, sebze ve hububat tedarikçisi konumundadır. Bölgede 2021 yılı itibarı ile 445 bin 180 hektar ekilebilir durumda tarla, 11 bin 979 hektar nadasa bırakılmış toprak, 44 bin 406 hektar meyve bahçesi, 37 bin 435 hektar sebze bahçesi bulunmaktadır. Toplam tarım alanlarının 375 bin 212 hektarlık kısmı sulamaya uygundur. Gelişmiş tarımsal sulama ağı sayesinde bölgedeki, 241 bin 307 hektarlık tarım alanında sulu tarım yapılabilmektedir (İRAP, 2021: 11).

Bölgede hayvancılık faaliyetleri de yoğun bir şekilde gerçekleşmektedir. Büyükbaş ve küçükbaş tarımının yanı sıra, kent merkezine 50 km uzaklıkta bulunan Yumurtalık ve Karataş ilçelerindeki çiftliklerde çeşitli deniz ürünleri yetiştirilmektedir. Yine kent merkezine yakın üretim tesislerinde kümes hayvancılığı, dağlık ve ormanlık bölgelerde ise arıcılık, koyun ve keçi besiciliği yapılmaktadır.

Eskiye nazaran tarımı yaygın olarak yapılmasa da pamuk üretimi bölgedeki sanayinin gelişimine yön veren bir ürün olarak halen Adana'nın simgelerinden birisi durumundadır. Bölgedeki iplik, kumaş ve dokuma sanayi ile birlikte deri sanayisi toplam sanayi üretiminin %29'unu kapsamaktadır. Bunun yanı sıra tarımsal üretimin sanayi üretimine entegre edilmesi sayesinde bitkisel yağ ve işlenmiş gıda üretimi gerçekleştiren birçok sanayi tesisi bölgede yer almaktadır. 225 hektar alan üzerine kurulu olan Adana Organize Sanayi Bölgesi 1 (AOSB1) 300 den fazla küçük ve orta ölçekli üretim tesisini bünyesinde barındırmaktadır. Ülke genelinde faaliyet gösteren 500 büyük kuruluştan 18'i Adana il sınırı içerisinde yer almaktadır (İRAP, 2021: 11).

Adana İlinin Sağlık Altyapısı ve Yerleşim Özellikleri

2021 yılı verilerine göre bölgede, sağlık hizmeti veren birim sayısı (hastane, klinik ve sağlık ocağı) sayısı yaklaşık olarak 220 adettir. Çeşitli kademelerde ve branşlarda sağlık hizmeti veren 2514 uzman doktor sayısı, 1336 pratisyen doktor, 814 diş hekimi, 6448 ebe ve hemşire vardır. İldeki hastane yatak kapasitesi 7197, toplam ambulans sayısı ise 123 adettir (İRAP, 2021: 16).

Adana kentinin artan göçler ve nüfusla birlikte gelişimini belirleyen temel unsurlar, konut alanları, sanayi tesisleri ve tarımsal alanlar olmuştur. Kentin yerleşime açılan ve yüksek katlı konut alanları olarak planlanan kuzey bölgesi halen kentin en yoğun nüfuslu yeridir. Kentin doğusunda ve batısında ise organize sanayi bölgeleri, büyük üretim tesisleri ve diğer sanayi üretim birimleri yer almaktadır. Bölgenin Güneyi ise tarım alanlarına ayrılmış durumdadır.

Adana İline İlişkin İklim Projeksiyonları

Merkezi 37°0'K 35°19'D enlem ve boylamları arasında yer alan Adana iline ait sıcaklık ve yağış değişimlerinin Norveç Bjerknes Centre for Climate Research'e ait BCCR-BCM2.0 Küresel Dolaşım Modelinin A2 iklim senaryosu ile tespit edilen veriler aşağıda özetlenmiştir.

(a) 10 yıllık periyodları kapsayan tahminlerde Adana'nın 2001-2011 yılları arası 19,41°C olan ortalama sıcaklığının, 2045-2055 yılları arasında 19,91°C ve 2089-2099 yılları arasında 21,88°C olması beklenmektedir. 2001-2011 yıllarının kontrol periyodu ve referans olarak belirlendiği veri setlerinde, orta vadede 2045-2055 ve uzun vadede 2089-2099 yılları için gözlemlenen minimum ve maksimum değerler belirlenmiştir. Referans periyodu olan 2001-2011 yılları arasında sıcaklıkların minimum 7,1 °C ve maksimum 30,8°C, orta vadeli dönem olan 2045-2055 yılları arasında sıcaklıkların minimum 3,47 °C ve maksimum 32,04°C, 2089-2099 yılları arasında sıcaklıkların ise minimum 2,07 °C ve maksimum 35,26°C olması beklenmektedir (Büken & Yüceer, 2020: 106).

(b) %9,58 hata payı ile hesaplanan değerlerden yola çıkarak, 2001-2099 periyodunda yaşanan ve yaşanması muhtemel minimum hava sıcaklığının 5,03 °C azalarak 2,07 °C, maksimum hava sıcaklığının ise 4,46 °C artarak 35,26 °C olması ve 2001-2099 periyodunda ortalama sıcaklığın 2,47 °C artışla 21,88 °C olması beklenmektedir (Büken & Yüceer, 2020: 106). Bu verilere göre zaten sıcak bir iklime sahip olan Adana'da ilerleyen yıllarda aşırı sıcakların, sıcak hava dalgalarının ve ısı adası etkisinin ciddi bir problem oluşturacağı düşünülmektedir. 2001-2099 yılları arasında ortalama sıcaklık artışlarının en az Mart (0,56 °C) en fazla Ağustos (4,43 °C) aylarında gerçekleşmesi (Büken & Yüceer, 2020: 110) beklendiğinden yaz aylarında bölgede yaşamının sürdürülebilirliğinin zarar göreceği tahmin edilmektedir.

(c) Aynı iklim senaryosunun kullanıldığı yağış rejimine ilişkin tahminlerde ise, 2001-2011 arası toplam ortalama yağış miktarı 60,93 mm/ay iken bu miktarın, 2045-2055 döneminde 56,17 mm/ay ve 2089-2099 döneminde 52,45 mm/ay olması beklenmektedir. Yine aylık yağışlarda ortalamalarında 2001-

2011 referans dönemine göre 2045-2055 döneminde %7,81, 2089-2099 döneminde ise %13,91 oranında azalma beklenmektedir. Ayrıca 2001-2011 döneminde aylık minimum 0,2 mm/ay ve maksimum 177,9 mm/ay olan yağış miktarının 2045-2055 döneminde aylık minimum 0 mm ve maksimum 260,7 mm ve 2089-2099 döneminde aylık minimum 0 mm/ay ve maksimum 296,4 mm/ay olması beklenmektedir.

(d) %9,58'lik hata payı ile 2001 ile 2099 döneminde yağış miktarının aylık 0,2 mm/ay düşerek 0 mm/ay olacağı, maksimum yağış miktarının ise aylık 118,1 mm/ay artarak 296,4 mm/ay olması beklenmektedir. Buna göre aylık ortalama yağış miktarının 8,48 mm/ay azalarak 52,45 mm/ay olacağı tahmin edilmektedir (Büken & Yüceer, 2020: 107).

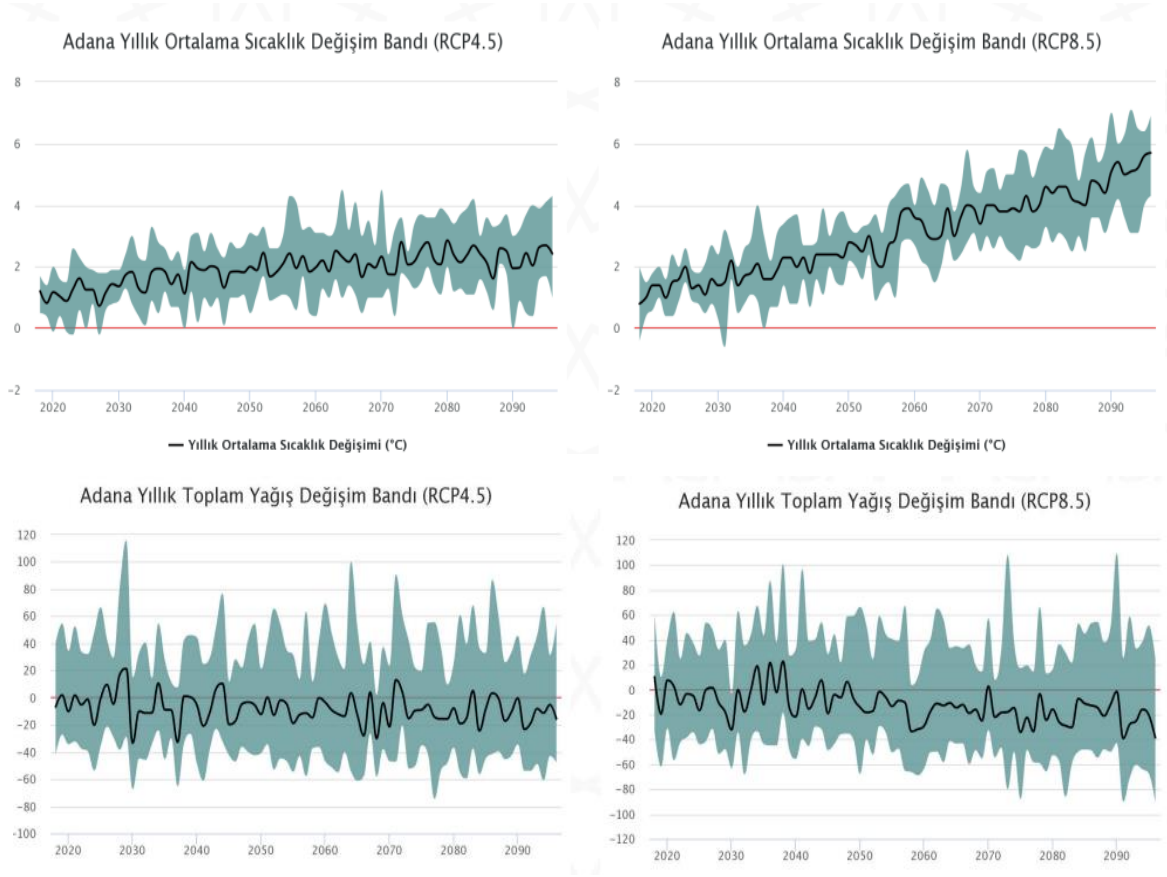
(e) Ortalama yağış miktarları aylık olarak gözlemlendiğinde aylık yağış miktarının en az 1,61 mm/ay ile Temmuz ayında, en fazla azalış ise 33,52 mm/ay ile Mart ayında gerçekleşmesi beklenmektedir. Yağış rejiminde ciddi bir artış beklenen Aralık ayında ise ortalama yağışların aylık 22,83 mm/ay artması beklenmektedir (Büken & Yüceer, 2020: 111).

(f) Bu projeksiyonlara göre ilkbahar ve sonbahar aylarında azalan yağışlarla birlikte bölgede kuraklıkların yaşanması, yıllık yağışların yarısından fazlasının kış aylarında düştüğü dönemlerde ise şiddetli yağışların sebep olduğu sel ve taşkınların yaşanma sıklığının artması beklenmektedir.

(g) Bölgeye ilişkin yapılan başka bir iklim senaryosunda Adana'da sıcaklığın ve kuraklığın ilerleyen yıllarda daha da artması beklenmektedir. Söz konusu çalışmada Çukurova bölgesinde yağışların %20'lere kadar azalacağı öngörülmüştür (Fujihara vd., 2008: 1130). Yapılan bir diğer çalışmada ise Akdeniz havzasında 2071-2100 yılları arasında yağış miktarının %25 ila %30 arasında azalacağı ve ortalama sıcaklıkların 4°C ila 5°C artacağı hesaplanmıştır (Giorgi & Lionello 2008: 93-95).

(h) Yine Bölgeye ilişkin bir Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı'nın yapmış olduğu başka bir çalışmada (MEU, 2011), Seyhan Nehri Havzası'nda 2070 yılında hava sıcaklığının 2°C-3°C ila 5°C artacağı, yağışların %25-%35 oranında azalacağı tahmin edilmektedir. Bölgenin kuzeyinde ve doğusunda yer alan dağlardaki karın daha erken eriyip baraj göllerini doldurması beklenmektedir. Ayrıca, yaşanacak olan kuraklık nedeniyle su kaynaklarının azalması ve havzadaki tarımsal ürün ve biyolojik çeşitliliğin stres altına girme tehlikesi ortaya çıkacağı tahmin edilmektedir. Kuraklık nedeniyle kuru ve sulu tarım alanlarının zarar görmesi, yeraltındaki su kaynakları üzerindeki baskının artması, temiz su kaynaklarının kirlenme riskinin ortaya çıkması ve bölgenin güneyinde tuzlu deniz suyunun 10 km kadar içeri sokularak tatlı su kaynaklarına karışması hesaplanan diğer etkilerdir.

(i) Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM) tarafından 2015-2090 dönemini kapsayan RCP4.5 ve RCP8.5 iklim projeksiyonlarına göre bölgedeki ortalama sıcaklık değerlerinin önemli düzeyde artacağı, buna karşın, bölgeye düşen yağış miktarının ise azalacağı, dolayısıyla bölgede şiddetli kuraklık yaşanacağı öngörülmüştür (MGM, 2013).

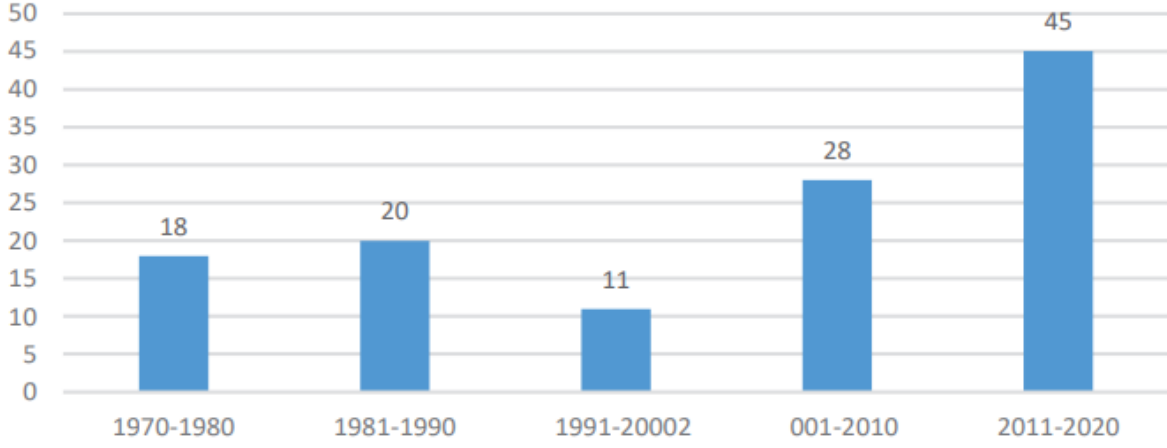

Şekil 3. RCP4.5 ve RCP8.5 İklim Projeksiyonları (MGM, 2013)

Adananın Doğal Afet Risk Analizi

2021 yılında yapılan Adana İli Afet Riski Azaltma Planı'nda (İRAP), geçmişte yaşanan doğal felaketler ve bunların yaşanma sıklığı da göz önüne alınarak; aşırı sıcaklar, sıcak hava dalgaları, ısı adası etkisi, kuraklık, kontrolsüz orman yangınları, taşkınlar, deniz seviyesi yükselmesi ve depremler Adana bölgesini tehdit eden başlıca riskler olarak belirlenmiştir. Doğu Anadolu Fay hattının güneyinde yer alan ve birinci derecede deprem riski taşıyan kent, 2023 yılının Şubat ayında yaşanan asrın felaketinden de ciddi biçim de etkilenmiştir.

Levha hareketlerinin bir sonucu olarak meydana gelen tektonik depremler liste dışında bırakılırsa; deniz seviyesi yükselmesi, aşırı sıcaklar, kuraklık, taşkınlar ve orman yangınları küresel ısınma ve iklim değişikliğinin sebep olduğu, bölgeyi kırılgan hale getiren başka riskler olarak sayılabilir.

Şekil 4. Adana İlinde Yaşanan Aşırı İklim Olaylarının Sayısı (1970-2020) (İRAP, 2021: 63)

Deniz Seviyesi Yükselmesi

Tüm dünyada yaklaşık 600 milyon insan, ortalama deniz seviyesinden 10 metre veya daha az yükseklikteki kıyı bölgelerde yaşamaktadır. Dünyadaki metropollerin ise yarısından fazlası kıyılarda yer almaktadır (Kirezci vd., 2020). Bu yüzden küresel ısınma ve iklim değişikliğinin sebep olduğu deniz seviyesi yükselmelerinin, kıyı bölgelerde bulunan şehirlerin bir bölümünü sular altında bırakması beklenmektedir. Söz konusu deniz seviyesi yükselmelerinden bazı kentler kısmen zarar görecekken, bazı kentler ve küçük adalar ise yok olma riskiyle yüz yüze kalacaktır (World Economic Forum, 2019). Bu bağlamda Akdeniz'e kıyısı olan ve deniz seviyesine yakın yerleşim, tarım ve sanayi alanları bulunan Adana için deniz seviyesi yükselmesi ilerleyen yıllarda varoluşsal bir problemi ortaya çıkarabilecektir.

Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin taşıdığı alüvyonlarla oluşan ve Akdeniz'e 110 km kıyısı bulunan Çukurova Deltası, ekolojik çeşitlilik ve tarımsal verimlilik anlamında büyük öneme sahiptir. Bölgede yapılan tarım faaliyetleri bölge ve ülke ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Deltada buğday, mısır, narenciye, soya fasulyesi ve pamuk en çok yetiştirilen ürünlerdir. Bölge aynı zamanda küresel ölçekte tehdit altında olan *Caretta caretta*, *Chelonia mydas* ve *Trionix triunguis* gibi deniz kaplumbağalarının üreme ve yuvalama alanıdır (Güney 2013: 57). Bu kıyı bölgesi sadece deniz canlıları için değil aynı zamanda bazı endemik bitki türleri açısından da önemlidir. Türkiye'de yaygın olmayan *Pinus Halepensis* türünün görülebildiği bu bölge, floristik çeşitliliğin yüksek olduğu sulak alanlar, kumullar ve lagünler ile çevrilidir (Güney, 2013: 57).

Kıyı boyunca uzanan 150 km genişliğindeki kara şeridininin büyük bir kısmının deniz seviyesinden yüksekliği 2 m'den daha azdır. 1 ila 10 km genişliğindeki kıyı kum kuşağı bu bölgeyi su baskınlarına karşı koruyarak tampon görevi görmektedir. Deniz seviyesinden yüksekliği 3 m'nin altında olan ve su baskını riski taşıyan bu alanlar; kumullar, sulak alanlar, tarım arazileri ile meraların yanı sıra birçok konut, yerleşim ve altyapı alanını da içermektedir. Çukurova Delta'sında yaklaşık 101.399 hektar arazi alanı, 3 m rakımın altında yer aldığından bölge deniz seviyesi yükselişine karşı oldukça kırılgan bir özellik göstermektedir (Güney, 2013).

Arazi kullanımı ve altyapı	Deniz seviyesi					
	0-1 m (52.447 ha)	0-2 m (68.799 ha)	0-3 m (101.399 ha)	1-2 m (16.352 ha)	2-3 m (32.600 ha)	1-3 m (48.952 ha)
Sulak Alan (ha)	35.430,00	35.430,00	35.430,00			
Kuru Tarım Alanı (ha)	3.940,61	10.158,12	24.074,22	6.217,51	13.916,10	20.133,61
Sulu Tarım Alanı (ha)	1.716,51	2.777,69	8.319,26	1.061,18	5.541,57	6.602,75
Kumullar (ha)	2.271,34	3.421,34	4.351,28	1.150,00	929,94	2079,94
Bataklıklar (ha)	1.976,60	2.594,55	3.368,50	617,95	773,95	1391,9
Otlaklar (ha)	4.025,30	4.125,40	13.202,37	3.700,10	5.476,92	9177,02
Yerleşim yeri (ha)	40,27	71,19	295,40	30,92	224,19	255,12

Tablo 2. Çukurova Deltasında Deniz Seviyesi Yükselmelerine Göre Arazi Kullanımı ve Altyapı Alanları
(Güney, 2013: 58)

1 metreye kadar ola deniz seviyesi yükselmesinin deltada yaklaşık 52.447 hektarlık alanı su altında bırakması beklenmektedir (Güney, 2013: 59). Bu alanları sulak alanlar, kumullar, bataklıklar ve meralar oluşturmaktadır. Özellikle Akyatan ve Yumurtalık Bölgesinde yer alan kıyı sulak alanlar ve plajlar, milyonlarca kıyı kuşunun göç, geçiş, dinlenme, beslenme ve üreme noktası olması bakımında dünya çapında önemli bir işlev görmektedir. Bu sulak alanlarda ayrıca ticari balık türleri için üretim tesisleri faaliyet göstermektedir. Ayrıca Karataş İlçesi'nde bulunan yazlık tipi konut alanlarının büyük çoğunluğu da kıyı şeridinde yakın olarak inşa edilmiştir. Bu yerleşim yerleri 1 m kot hattının altında yer almaktadır. Olası bir deniz seviyesi yükselmeleri bu konut alanlarını yaşanmaz hale getirebilecektir.

Yaşanacak olan deniz seviyesi yükselmelerinin ilk etkilerinin Çukurova Deltası'nda yer alan Karataş ve Yumurtalık ilçelerinde görülmesi beklenmektedir. 25.245 nüfuslu Karataş ilçesinde Kemaliye, Yeni, Karşıyaka ve Tabaklar mahalleleri kıyı şeridinde yer aldıklarından deniz seviyesi yükselmelerine karşı risk altındadırlar. 18.638 nüfuslu Yumurtalık ilçesinde ise Akdeniz, Kuzupınarı, Kemalpaşa, Kaldırım ve Asmalı mahalleleri deniz seviyesi yükselmelerine karşı kırılgan yapıdadır.

Endüstri çeşidi	Termik santrali Petrol dağıtım hattı Gübre fabrikaları
Kentleşme oranı	% 24
Nüfus artış oranı	% 13,8
Nüfus yoğunluğu	38 kişi/km ²
Tarım istihdam oranı	% 82
Sanayi istihdam oranı	% 2,17
Hizmet istihdam oranı	% 14,8

Tablo 3. Çukurova Deltasında Deniz Seviyesinden 0-3 M Yükseklikte Yer Alan Sosyo-Ekonomik Altyapı (Güney, 2013: 59)

Uluslararası İklim Değişikliği Paneli'nin 5. değerlendirme raporunda (IPCC, 2014: 11) 2100, 2200, 2300, 2400, 2500 yıllarında öngörülen deniz seviyesi değişimi senaryolarının Coğrafi Bilgi Sistemleri aracılığı ile Çukurova Deltası'na yapılan uyarlamalarda, deniz seviyesi yükselmelerinden Türkiye ölçeğinde en çok Adana bölgesinin etkileneceği hesaplanmıştır. 2100 yılında 0,83 m'lik bir deniz seviyesi yükselmesinin 113 km²'lik alanı (%0,82) etkilemesi beklenmektedir. Bu alan 2200 yılında 2,03 m'lik deniz seviyesi yükselmesinin 382 km² (%2,76), 2300 yılında 3,59 m'lik deniz seviyesi yükselmesinin 652 km² (%4,71), 2400 yılında 5,17 m'lik deniz seviyesi yükselmesinin 899 km² (%6,49), 2500 yılında 6,63 m'lik deniz seviyesi yükselmesinin ise 1013 km²'lik (%7,31) alanı etkilemesi beklenmektedir (Geymen ve Dirican 2016: 71).

Görüldüğü üzere, çeşitli iklim senaryoları ve projeksiyonlara göre Adana bölgesinde 113 km² (%0,82) ila 1013 (%7,31) km²'lik alanın su altında kalması beklenmektedir. Adana iline ait bu alansal değişim değerlerinin Türkiye'deki diğer kıyı ve delta alanlarına göre yüksek olmasının sebebi, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin oluşturduğu deltanın düşük eğimli bir alüvyon ovası niteliğinde oluşudur.

Sıcak Hava Dalgaları ve Isı Adası Etkisi

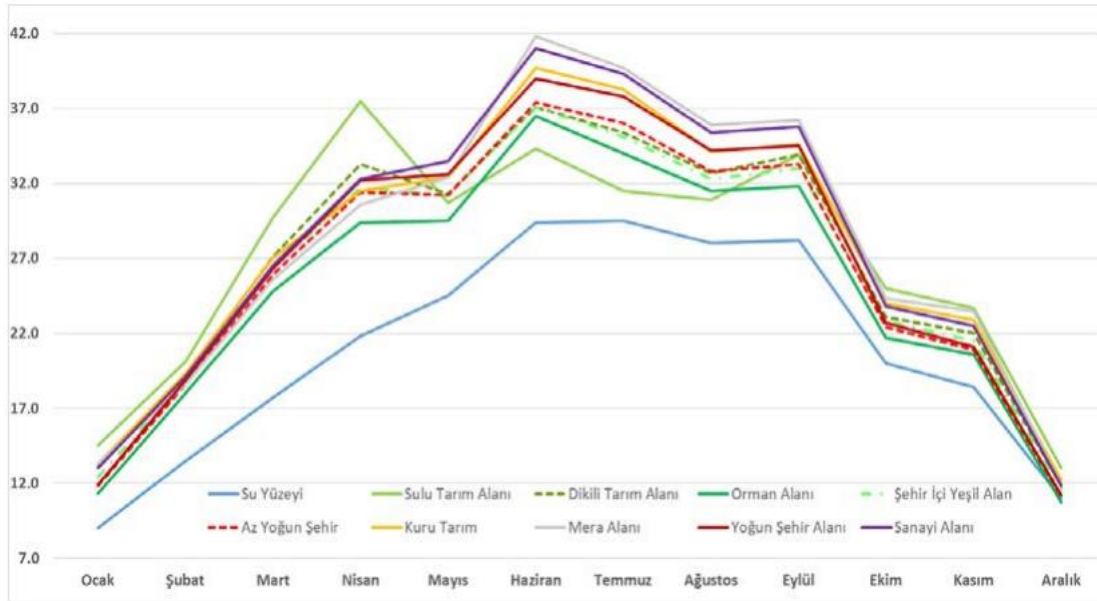
Sıcak hava dalgalarının yaşanma sıklığı tüm dünyada her geçen gün daha da fazla artmaya başlamıştır. Gereken önlemlerin alınmaması halinde çok önemli sonuçları olabilen aşırı sıcaklar, görmezden gelinemeyecek bir küresel risk durumundadır. Nitekim kentlerde oluşan aşırı sıcaklar, diğer olumsuz çevre ve barınma koşullarıyla birleşerek ölüm oranlarında %14'e varan artışlara neden olabilmektedir (Brown, 2022: 2; Gasparrini vd. 2017: 363-364).

Bugün aşırı sıcaklar dünya çapında yaklaşık 68 milyon insanı etkilemektedir (UK Met Office, 2021). Küresel ısınmanın 2°C'ye ulaşması durumunda bu sayının 15 kat artarak yaklaşık bir milyara çıkması beklenmektedir. Küresel yüzey sıcaklığında 4°C'lik bir artışın ise küresel nüfusun neredeyse yarısını etkileyebileceği tahmin edilmektedir (UK Met Office, 2021). Gereken önlemlerin alınmaması halinde kentlerde yaşanacak olan sıcak hava dalgaları, ısı adası etkisiyle birlikte 2100 yılına kadar kentlerin gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYH) %11'ine kadar zarara yol açabilecektir (Estrada vd., 2017: 403-406).

Dünya Meteoroloji Örgütüne göre (WMO); bir bölgede uzun yıllar boyunca hüküm süren mevsim normallerindeki sıcaklıkların, yine o bölgedeki ortalama maksimum sıcaklıkların 3 ila 5 derece üzerinde art arda 5 gün veya daha fazla süre ile devam etmesine sıcak hava dalgası denilmektedir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü verileri, Adana Bölgesi'nde yaşanan sıcak hava dalgalarının son 10 yılda şiddetini daha da artırdığını göstermiştir. Son olarak 13.08.2023 tarihinde, 45,7 °C ile kayıtların tutulmaya başlandığı 1939 yılından bu yana bölgedeki en yüksek sıcaklık seviyelerine ulaşıldığı görülmüştür (MGM, 2024a). Her yıl Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında Adana Bölgesi'nde yaşanan sıcak hava dalgaları nedeniyle zirve değerlere ulaşan sıcaklıklar, ısı adası etkisiyle kentte çok daha fazla hissedilmektedir.

Isı adası etkisi, yapılaşmanın yoğun olduğu kentlerin, daha az yapılaşma olan veya hiç yapılaşma olmayan kırsal alanlara göre daha sıcak olma durumunu ifade etmektedir. Adana'da yaşanan ısı adası etkisinin nedenlerini; yapı malzemelerinin değişmesi, yatay mimarinin terk edilerek çok katlı ve sıkışık binaların yapılması, kent peyzajlarının azalması ve şehrin morfolojik özellikleri olarak sıralamak mümkündür. Sayılan tüm bu nedenler, güneşten gelen ışınımın kentsel açık alanlarda daha fazla tutulmasına ve daha az güneş ışınının yansımaya yol açmaktadır. Bu da kentteki ısı adası etkisinin daha büyük bir alana yayılmasına sebep olmaktadır. Kentteki ısı adası etkisi sadece çevre bölgelere göre sıcaklık açısından farklılıklar oluşturmamaktadır. Söz konusu etki, kentteki rüzgârların yönünü, yağış biçimini ve yağış tipini de değiştirmektedir.

Adana, nüfus artışı ve aldığı göçler nedeniyle sürekli olarak genişleme eğiliminde olan bir kenttir. 1832 yılı öncesinde sadece 1,79 km²'lik kentsel alana sahip olan il, 1832-1924 döneminde 5,65 km², 1924-1972 döneminde 33,18 km², 1972-1984 döneminde 32,26 km², 1984-1990 döneminde 75,70 km², 1990-1998 döneminde 106,67 km², 1998-2006 döneminde 106,86 km² nihayet günümüzde 170 km² 'ye ulaşmıştır (Yılmaz, 2015: 123). 1980'li yılların sonundan başlamak üzere kentin yatay mimarisi rant kaygısı ile dikey yönde gelişmeye başlamış, geçmişte tek katlı, avlulu ve bahçeli olan konutların yerini, 25-30 katlı konut yığınları almıştır. Kuzey yönlü olarak büyüyen kentte bu nedenle ısı adası etkisi daha geniş alanda yayılma imkânı bulmuştur.

Şekil 5. Arazi Örtülerinin Aylara Göre Ortalama Yüzey Sıcaklıklar (Yılmaz, 2015: 128)

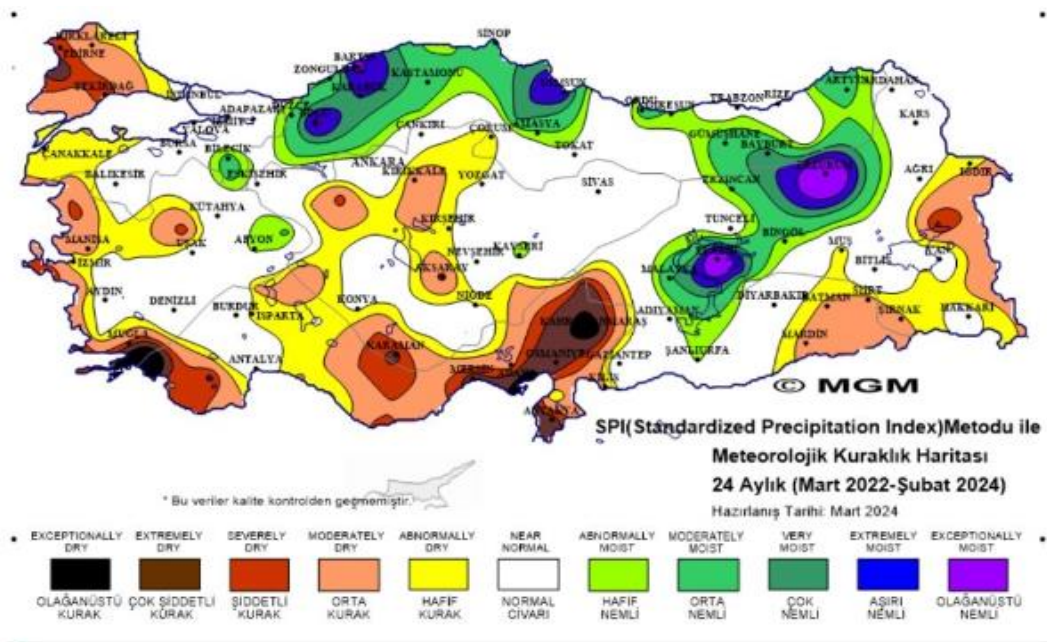
Adana kent merkezi ve çevresinde en düşük yüzey sıcaklıkları su yüzeylerinde ve orman alanlarında, en yüksek yüzey sıcaklıkları kış döneminde sulu tarım alanlarında, yaz döneminde ise mera alanlarında ortaya çıkmaktadır. Göl, gölet, sulama kanalı ve havuz gibi su yüzeylerinde termal iletkenliğin fazla olmasından dolayı diğer arazi çeşitlerine göre ısı adası etkisi daha geç ortaya çıkmaktadır. Kentteki yüzey sıcaklıklarında meydana gelen sıcaklık değişimi, nüfusun yoğun olduğu yerleşim bölgelerinde ve sanayi alanlarında yıl boyunca düşüktür. Orman alanlarında ve su yüzeylerindeki yüzey sıcaklık değişimi ise kış aylarında yüksek, bahar ve yaz aylarında ise düşük değerler göstermektedir (Yılmaz, 2015: 135).

Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin bir sonucu olan sıcak hava dalgaları ve bu etkiyi şiddetlendiren ısı adası etkisi, bölgede %90'lara varan nem oranı ile birlikte canlıların yaşam kalitesini düşürmekte ve bölgede belli saat aralıklarında dışarı çıkmayı engellemektedir. Yaz aylarında bölgede bulunan yeni doğan bebekler ve yaşlılarla birlikte kronik hastalar ve aşırı kilolu kişiler ciddi sağlık riski altına girmektedir. Yapılan iklim projeksiyonlarında, bölgedeki sıcak hava dalgalarının şiddetini arttırarak daha uzun süre devam edeceği hesaplanmaktadır. Bu durum, bölgede kalp krizi, astım, beyin kanaması ve yüksek tansiyon gibi rahatsızlıkların daha fazla yaşanacağına işaret etmektedir.

Kuraklık

Küresel ısınma ve iklim değişikliği kentlerin su güvenliğini tehdit etmektedir. Artan sıcaklıklar su döngülerini bozarak giderek daha sık, yoğun ve uzun süreli kuraklıklara yol açmaktadır. 2000 yılından bu yana, dünya genelinde önceki yirmi yıla kıyasla %29 oranında daha fazla kuraklığa bağlı felaket yaşanmıştır (WMO, 2023: WMO, 2021). Yaşanan kuraklıklar 79 megakente yoğun su sıkıntısına sebep olmuştur (UNDRR, 2021: 114). Su kıtlığıyla karşı karşıya olan kentsel nüfusun 2050 yılında 1,69 ila 2,37 milyar arasına olacağı tahmin edilmektedir (He vd., 2021: 1).

Kuraklık, sadece temiz su kaynaklarına erişimi azaltarak insan sağlığını olumsuz yönde etkilememektedir. Kuraklık aynı zamanda enerjiden sanayiye, gıdadan hijyene kadar birçok yaşamsal sistem üzerinde de stres oluşturabilmektedir. Bu yüzden kentlerin küresel ısınma ve iklim değişikliği gerçekliğini kabul edip, suyun daha kıt olduğu bir geleceğe hazırlanması gerekmektedir.

Şekil 6. Meteorolojik Kuraklık Haritası (MGM, 2024c)

Kuraklıkların yaşanma sıklığındaki artışlar her ne kadar küresel ısınma ve iklim değişikliğinden kaynaklanıyor olsa da; kentlerin su sıkıntısı, su kaynaklarının uzun vadeli olarak sürdürülemez biçimde kullanımı ve yetersiz altyapı nedeniyle de ortaya çıkabilmektedir (Van Loon Van Lanen 2013: 1). Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre Adana, Şubat 2024 döneminde 27.8 °C ile yeni bir mevsimsel sıcaklık rekoru kırarken, 24 aylık standart yağış indeksi meteorolojik kuraklık durumuna göre de olağanüstü kuraklık yaşayan iller arasında gösterilmiştir (MGM, 2024b).

Kontrolsüz Orman Yangınları

Adana bölgesinde kent içi ve kent dışı ormanlık alanlar; yaz aylarında artan sıcaklık ve uzun süren kuraklık nedeniyle önceki dönemlere kıyasla çok daha fazla yangın riski taşımaya başlamıştır. Bölgedeki orman yangınları, Kozan, Feke, Pozantı, Karaisalı ve Saimbeyli ilçelerinde nem miktarının düşük, sıcaklıkların yüksek olduğu Ağustos ve Eylül aylarında görülmektedir. Kent içinde yer alan ormanlarda meydana gelen yangınlar ise, yılın her döneminde doğal ya da insan kaynaklı olarak yaşanabilmektedir. Orman Genel Müdürlüğü verilerine göre son 10 yılda en çok orman yangını çıkan iller sıralamasında Adana 1.086 yangın ile 5. Sırada yer almaktadır. Bu yangınlarda 8.995 hektarlık orman alanı yok olmuştur. Adana, Yangın başına 8,28 hektar ile son 10 yılda yangın başına en çok yanan alana sahip 9. İl durumundadır (OGM, 2022). 2009-2019 yıllarına ait orman yangını sayıları ve bu yangınlardan etkilenen orman miktarı tablo 4’de gösterilmiştir.

Yıllar	Adana		Feke		Kozan		Pozantı		Saimbeyli		Karaisalı		TOPLAM	
	Adet	Ha	Adet	Ha	Adet	Ha	Adet	Ha	Adet	Ha	Adet	Ha	Adet	Ha
2009	10	5.60	14	8.73	11	40.49	7	11.55	3	2.40	9	2.11	54	70.88
2010	8	7.30	8	15.00	23	57.96	11	54.20	5	8.75	8	53.70	63	196.91
2011	14	95.00	11	22.50	30	68.70	8	14.20	4	10.80	5	1.60	72	212.80
2012	7	3.60	7	5.30	27	371.10	9	56.30	2	1.60	19	9.30	71	447.20
2013	18	36.10	10	3.40	43	135.20	10	16.70	13	29.60	15	73.10	109	294.10
2014	4	2.41	13	13.64	13	6.00	3	5.72	10	79.31	6	7.10	49	114.18
2015	29	10.22	14	2.94	34	43.13	8	1.25	12	11.41	16	6.15	113	75.10
2016	30	14.53	16	35.67	39	63.02	14	12.92	8	1.32	14	6.83	121	134.29
2017	23	4.70	7	0.46	37	59.04	8	0.57	8	0.68	8	16.02	91	81.47
2018	11	11.48	9	17.21	33	12.13	5	0.84	11	1.67	7	20.33	76	63.66
2019	23	19.01	9	2.27	40	10.06	16	3.32	11	5.95	23	11.35	122	51.96
TOPLAM	177	209.95	118	127.12	330	866.83	99	177.57	87	153.49	130	207.59	941	1,742.55

Tablo 4: Adana İlinde Gerçekleşen Orman Yangınları (2009-2019)

Yaz aylarında daha sık yaşanan yangınlar; Çukurova, Yüreğir, Seyhan ve Sarıçam gibi yoğun nüfuslu merkez ilçelerin ormanlık alanlarında görülmekte ve çevre yerleşimleri etkilemektedir. Söz konusu yangınlar, doğal karbon yutak alanları olan ormanlara telafisi uzun yıllar alan zararlar vermektedir. Ayrıca, bölgedeki ekosistemin tahrip olması bölgede yaşayan canlıların yaşamını tehdit etmektedir. Yerleşim yerlerine yakın gerçekleşen yangınlar ise can ve mal kayıplarına yol açabilmektedir.

	Normal (ha)	Kapalı	Normal Kapalı (%)	Boşluklu Kapalı (ha)	Boşluklu (%)	Kapalı	Toplam (ha)
	Toplam= 752.342			Toplam= 996.336			Toplam= 1.748.678
Adana	40.251		%7,8	476.552	%92,2		516.803

Düziçi	57.652	%55,7	45.790	%44,3	103.442
Feke	64.657	%66,1	33.196	%33,9	97.853
Kadirli	36.683	%56,8	27.943	%43,2	64.626
Karaisalı	99.783	%76,8	30.224	%23,2	130.007
Kozan	88.086	%80,3	21.660	%19,7	109.746
Osmaniye	64.736	%40,2	96.261	%59,8	160.997
Pos	87.920	%59,9	58.953	%40,1	146.873
Pozantı	106.070	%46,4	122.340	%53,6	228.410
Saimbeyli	106.504	%56,1	83.417	%43,9	189.921

Tablo 5. Adana Orman Varlığı (OGM, 2024)

Seller ve Su Baskınları

Bölgede, kısa zamanda çok miktarda yeryüzüne düşen sağanaklar nedeniyle bugüne kadar birçok kez sel felaketi yaşanmıştır. 2010-2021 döneminde Türkiye’de gerçekleşen şiddetli yağış ve sel olayları bakımından Adana İli 19 ila 37 felaket ile orta riskli yerler arasında yer almıştır (MGM, 2023). Bu seller, katı ve sert cisimleri önüne katarak şiddetli bir şekilde ilerlediğinden, can ve mal kaybına sebep olmuştur. Seller beraberinde taşıdıkları katı materyaller ile verimli tarım arazilerinin üzerini kaplayarak, tarım alanlarındaki toprak kalitesinin ve tarımsal verimliliğin azalmasına da yol açmıştır.

Diğer taraftan bölgedeki arazinin geçirimsiz yapısı, toprağın geçici olarak su kütlelerinin altında kalmasını ifade eden taşkın riskini, sel riskine kıyasla ikinci planda bırakmıştır. Buna rağmen son yıllarda ani şekilde gerçekleşen sağanak yağışlar bölge için taşkın riskinin önemini bir kez daha arttırmıştır. Aşırı yağışlar sonrası oluşan su baskınlarından düşük kot yüksekliğine sahip, çarpık kentleşmenin yaygın olduğu Seyhan ve Yüreğir ilçeleri etkilenmiştir. Yaşanan su baskınları Ceyhan, Aladağ, Karataş, Saimbeyli, Feke ilçelerinde yolları su altında bırakmış ve tarım arazilerinin kısmen bozulmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte İilde en büyük sel felaketi 1936 ve 1980 yıllarında yaşanmıştır. 1980 yılında gerçekleşen sel afetinde en çok Ceyhan ve Feke ilçeleri zarar görmüştür (İRAP, 2021: 26).

İl	İlçe	Köy/Belde/Mahalle	Afetin Türü
Adana	Ceyhan	Mercimek	Sel-Su Baskını
Adana	Ceyhan	Büyükmangıt	Sel-Su Baskını
Adana	Ceyhan	B.Elmaoğlu	Sel-Su Baskını
Adana	Feke	Güzpınarı	Sel-Su Baskını
Adana	Karataş	Adalı	Sel-Su Baskını

Adana	Kozan	Kabaktepe	Sel-Su Baskını
Adana	Merkez	Merkez	Sel-Su Baskını
Adana	Yüreğir	Abdioğlu	Sel-Su Baskını
Adana	Yüreğir	Herekli	Sel-Su Baskını

Tablo 6. Afete Maruz Bölge İlan Edilen Yerler (IRAP, 2021: 28)

Son 20 yılda yaşanma sıklığı daha da artan sel ve taşkınlar, nüfus yoğunluğu, arazi kullanımı, yetersiz altyapı ve plansız kentleşme gibi nedenlerle ortaya çıkan zararın boyutunu ve etkilenen kişi sayısını arttırmıştır. 2015 yılında oluşan sellerde m²'ye 129 kg yağmur düşerken; 2019 yılında yaşanan sellerde m²'ye 250 kg yağmur düşmüştür. En son yaşanan sellerden Seyhan, Yüreğir, Çukurova ve Sarıçam gibi merkez ilçeler etkilenmiştir.

Adana İlinde İklim Direnci Oluşturacak Uyum ve Azaltım Stratejileri

Deniz Seviyesi Yükselmesi Riskine Karşı Direnç Stratejileri

Adana ilinin deniz seviyesi yükselmelerine karşı direnç kazanabilmesi için yapılması gerekenleri üç ana başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar, kıyı şeridinin deniz seviyesi yükselmelerine karşı taşkın bariyerleriyle korunması, bölgedeki binaların ve altyapının iyileştirilerek kent planının deniz seviyesi yükselmesi riskine göre uyarlanıp, kıyı taşkınlarının etkisinin azaltılması ve son olarak da riskli bölgelerden geri çekilmedir.

Öncelikli olarak yapılması gereken, bölgenin deniz seviyesi yükselme riskine karşı kırılganlık düzeyinin belirlenmesidir. Bu görev bölgeyi yakından tanıyan ve yerel halkın beklenti ve ihtiyaçlarını bilen yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilmelidir. Bölgeye ilişkin risk değerlendirmeleri yapılırken alanı tanıyan ve daha önce bu konuda çalışma yapmış bilim insanları, araştırma kuruluşları, meteoroloji birimleri ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği yapılmalıdır. Yapılan risk analizlerinin dar bir alanı kapsayacak şekilde değil, çok daha kapsamlı olarak ortaya koyulması gerekir.

Bölgeye ilişkin risk analizlerinin bilimsel kanıtlara dayalı iklim senaryoları çerçevesinde uzun vadeli olarak yapılması gerekmektedir. Yapılacak olan analizlerde deniz seviyesi yükselmelerinin; etki yoğunluğu, zaman ölçeği, şehir içindeki mekânsal dağılımı ve şehrin tarihsel dokusu üzerindeki yıkıcı etkileri ortaya koyulmalıdır. Bunun için daha önce bölge özelinde oluşturulmuş risk haritaları varsa bunlardan yararlanılmalıdır. Deniz seviyesi yükselmeleri sonrasında su altında kalacak olan alanların haritalarının çıkarılması için, uydu görüntüleri, topografik veriler ve arazi kullanım istatistikleri ile geçmiş taşkın vakalarının kayıtlarından yararlanılmalıdır.

Deniz seviyesi yükselmeleri ve kıyı taşkınları yerel ölçekli bir risk değildir. Felaket sonrası ortaya çıkacak olan kaos başta çevre kentler olmak üzere tüm ülkeyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu yüzden deniz seviyesi yükselmesi riskine karşı kırılgan olan diğer kentlerin yönetimleri ile işbirliğinin yapılması ve deneyimlerin paylaşılması gerekmektedir. İzleme ve uyarı sistemleri tüm denizlere kıyısı olan kent yönetimleri ile paylaşılmalıdır. Bölgedeki diğer yerel yönetimlerle işbirliğinin sağlanması, riske karşı geliştirilen eylemlerin etkinliğini artırarak kaynakların tek bir yerde toplanmasını sağlayacaktır.

Kıyılarda taşkın sisteminin kurulması, deniz seviyesi yükselmelerinin sebep olduğu taşkın sularının yapılı çevreden uzak tutulmasına ve yerleşim ile tarım alanlarının korunmasını sağlayacaktır. Doğal kıyı ekosistemleri iyi hale getirilerek kıyı şeridi taşkın ve su baskınlarından korunabilir. Duvar ve setler inşa

edilerek de yerleşim yerlerinde ve tarım alanlarında deniz seviyesi yükselmelerinin sebep olduğu taşkınlar önlenabilir.

Bölgede su tutma kapasitesi yüksek mangrov ormanlarının oluşturulması ve bataklıkların iyileştirilmesi su baskınlarına karşı doğal bir koruma sağlayabilecektir. Bölgede mevcut olan doğal altyapının korunması ve restore edilmesi, deniz seviyesi yükselmelerine karşı uygun maliyetli bir adaptasyon çözümü oluşturmaktadır. Bu ekosistemler sadece suyu depolamakla kalmamakta, aynı zamanda oluşan tortuyu stabilize edip, erozyonu önlemekte ve dalga yüksekliğini de azaltmaktadır.

Deniz duvarları, bentler, setler ve bariyerler gibi fiziksel yapılar genellikle doğaya dayalı savunma sistemlerinden daha maliyetlidir. Bu tip yapıların inşası uzun zaman alabilir. Hollanda'nın Rotterdam kentinde bulunan ve 22 metre yüksekliğindeki Maeslant bariyeri bölge halkını fırtınaların oluşturduğu dalgalardan korumaktadır. İtalya'nın Venedik kentinde bulunan "Modulo Sperimentale Elettromeccanico" mobil sel bariyer sistemi ise kentin lagünlerinin su altında kalmasını önlemeye çalışmaktadır. Bu yapılar, bölgenin özellikleri değerlendirilerek inşa edilmişlerdir. Bu yüzden Adana'nın kıyı bölgelerinin yapısı analiz edilerek en iyi sonucun alınabileceği seçeneklerin hangileri olabileceğine karar verilmelidir.

Taşkın sularının engellenmesini içeren çözümlerin yanı sıra taşkınların etkisini azaltacak bina ve altyapıların geliştirilmesi de bölge özelinde bir strateji olarak benimsenebilir. Yeni binalar ve altyapıların inşa edilmesi, bölgede deniz seviyesi yükselmelerinin sebep olduğu kıyı taşkınlarının etkisini azaltacaktır. Bu binaların gelişmiş bir tasarımla yüksek yapılar şeklinde inşa edilmesi, yapı malzemesinin ise neme ve suya dayanıklı olması gerekmektedir (OECD, 2020). Yapı çözümleri, mühendislik ve mimari açıdan karmaşık süreçleri içerdiğinden yerel düzeyde ayrıntılı ve uygun çözümlerin neler olabileceği noktasında uzman görüşleri alınmalıdır.

Deniz seviyesindeki yükselişler ve kıyı taşkınlarının yayılma alanı hesaplanarak, bölgedeki imar planlarının mevcut yapılarla birlikte güncellenmesi gerekmektedir. Planda yüksek yoğunluklu yerleşimlerin dağıtılarak yükseltilmiş zemin seviyeleri ile yeni konut alanları oluşturulmalıdır. Riskli bölgelere imar izninin kısıtlanması da imara ilişkin alınması gereken bir diğer önlemdir. Bu kısıtlamalar, yeni inşa edilecek olan yapıların, kıyı şeridinden riskli mesafe kadar uzakta yapılmasını içerebilir. Yerel yönetimler ise daha yüksek, sele karşı eğimli ve güvenli yerlerde yapılaşmayı teşvik edecek yönlendirmelerde ve sübvansiyonlarda bulunabilirler.

Alçak olan kıyı zemin alanının dışardan taşınan toprak ve kayalarla yükseltilmesi, kısa vadeli olarak sorunu çöze de deniz seviyesi yükseldikçe bu seviyelerin daha da arttırılması gerekecektir. Bu yorucu ve zaman alan bir yöntemdir. Bu yöntemden etkili sonuçlar elde edebilmek için yeşil alanların kalitesini arttırmak ve yeni yeşil alanlar üretmek gerekecektir.

Deniz seviyesi yükselmelerine karşı riskli olan binaların, altyapıların ve mahallelerin taşkınlara uyum gösterecek şekilde tasarlanması gerekmektedir. Bu yöntem; bölgedeki parkların, göllerin ve diğer kamusal alanların deniz seviyesi yükselmeleri sırasında oluşan taşkın sularını emecek ve depolayacak drenaj sistemlerinin iyileştirilmesini ve geliştirilmesini içermektedir.

Deniz seviyesi yükselmesi öncesinde yerleşim yerlerinin terk edilerek planlı bir şekilde güvenli bölgelere taşınması, alınabilecek bir diğer önlemdir. Yukarıda yer alan önlem ve çözüm önerileri son çare olarak kabul edilen geri çekilme ihtiyacını azaltacak veya en azından bu ihtiyacı geciktirecek etkiler yapabilmektedir. Deniz seviyesi yükselme seviyesi arttıkça yerleşim yerlerinin ve verimli tarım arazilerindeki faaliyetlerin planlı bir şekilde güvenli bölgelere taşınması gerekecektir (Carey, 2020: 1).

Küresel ölçekte, 2050 yılına kadar, deniz seviyesi yükselmesi nedeniyle 300 milyondan fazla insanın göç etmek zorunda kalacağı ve yüzlerce kıyı kentinin sular altında kalacağı (Bamber, 2019: 1-4; Kulp ve Strauss 2019: 1) göz önünde bulundurulacak olursa, bu seçenek bölge halkı açısından çok uzak görünmemektedir. Geri çekilme yöntemi de felaket sonrası yaşanması muhtemel sosyo ekonomik etkiler bakımından önemlidir. Nitekim proaktif ve kontrollü bir geri çekilmenin sosyal ve ekonomik etkilerinin, reaktif ve zorla geri çekilmeye göre daha az olası beklenebilir (Lawrence, 2020: 74).

Bölgenin tahliyesi sırasında karşılaşılabilecek zorlukların başında bölge halkının evlerini terk etmek istememeleri gelmektedir. Etkisi uzun yıllar sonra görülecek olan böylesi bir riske karşı, bölge halkının tahliyeye ikna edilmesi için ev ve işletme sahiplerinin, belediyeler ve sivil toplum kuruluşları ile eşitlikçi çözümler etrafında toplanması ve işbirliği yapması şarttır.

Sıcak Hava Dalgası ve Isı Adası Riskine Karşı Direnç Stratejileri

Sıcak hava dalgaları ve ısı adası etkisi, kentler açısından öngörülebilir tehlikelerdir. Basit ve uygun maliyetli teknolojiler ile oluşturulabilen stratejilerle aşırı sıcakların halk sağlığı ve ekosistem üzerindeki etkileri azaltılabilir. Bu kapsamda kentler vatandaşlarını ve ekonomilerini korumak için aşırı sıcaklara karşı direnç kazanabilir veya ortaya çıkan olumsuz durumlara karşı uyum sağlayabilir.

Adana'da ısı adası etkisinin görüldüğü bölgelerde; beton yapılaşma, sıkışık ve çok katlı yerleşimler, dar sokaklar, yetersiz yeşil alan, yoğun enerji tüketimi ve ısıyı muhafaza eden yapı malzemelerinin kullanımı oldukça yaygındır. Isı adası etkisini önlemek ya da hafifletmek için oluşturulacak olan uyum ve azaltım politikalarında bu özellikler dikkate alınmalıdır.

Kentte hangi bölgelerinin ve hangi nüfus gruplarının aşırı sıcaklara ve ısı adası etkisine karşı en fazla risk altında olduğu tespit edilmelidir. Aşırı sıcaklara karşı kırılgan bölgeleri ve grupları tespit edebilmek için yerel ve ulusal sağlık kurumları, meteoroloji departmanları, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapılmalıdır. Hastanelerden alınan ölüm verileri ve ölüm sebepleri anlamlı iklim riski değerlendirmesinin oluşturulması bakımından önemlidir. Meteoroloji departmanlarından alınan anlık sıcaklık verileri ile de sıcaklığın tehdit haline geldiği yerel sıcaklık eşiği tespit edilmelidir.

Aşırı sıcaklara karşı kırılgan gruplar net bir şekilde belirlenmelidir. Bu gruba mutlaka yaşlılar, bebekler, küçük çocuklar, tıbbi yardıma muhtaç yatılı hastalar, hamile ve bebekli kadınlar, yoksullar dâhil edilmelidir. Hava sirkülasyonunun kısıtlı olduğu, kötü durumda ve iklimlendirme teknolojilerinden yoksun konutlarda yaşayanlar tüm demografik verileri ile tespit edilmelidir. Diğer taraftan yüksek ısıya maruz kalacak şekilde sanayi tesislerinde ve fırınlarda çalışanların, fiziksel efor gerektiren işler yapanların ve korunmasız açık alanlarda zaman geçirmek zorunda kalanların sağlık durumu yakından takip edilmelidir.

Aşırı sıcaklar ve ısı adası riskine karşı kentte farklı ölçeklerde risk haritaları oluşturulmalıdır. Şehir genelini kapsayacak şekilde çıkartılan ısı risk haritaları ile şehirdeki ısı değişkenliğine ilişkin veriler eşgüdümlü biçimde takip edilmelidir. Bu veriler acil durum yönetiminin etkinliğini en üst düzeye çıkarılabilecek şekilde sosyo-ekonomik verilerle eşleştirilmelidir.

Bölgedeki binaların dış cepheleri ve çatıları, daha fazla güneş ışığını yansıtacak ve daha az ısıyı absorbe edecek şekilde yansıtıcılığı yüksek olan renklere boyanmalıdır. Dış alanlarda yapı malzemesi olarak yine yansıtıcı özelliği yüksek fayans ve kiremitler kullanılmalıdır. Bu yöntemler yaz aylarında binalardaki enerji kullanımını %20'ye kadar azaltabilecektir (GCCA, 2024). Kent kaldırımları ve diğer kent yüzeyleri için de bu çözümler uygulanmalıdır. Yine, bina çatılarının ve duvarlarının sarmaşık tipi bitkilerle kaplanması da yüzeylerdeki ısıyı emeceğinden sıcaklıkları düşürücü etki gösterecektir.

Kentsel alanlarda kullanılan yapı malzemelerinin kentsel ısı adası etkisine sebep olmayacak türden seçilmesi gerekmektedir. Geçirimsiz yüzeylerin yaygın olarak kullanıldığı kentsel alanlarda, serinletici etki yapması beklenen yağışlar bile yüzey tarafından yeterince emilememekte, bu durum nem miktarının azalmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden kentsel yapı çevrenin oluşturulmasında ve binaların inşasında kullanılan beton, asfalt ve diğer çatı malzemeleri, güneş ışınımını emen ve geçirimsiz nitelikte olmamalıdır. Özellikle geniş yüzeylerde albedo değeri yüksek (geçirimli) malzemeler kullanılmalıdır.

Kent içi yeşil alanlar sera gazı emisyonunu azaltan karbon yutak alanlarıdır. Sağladıkları gölgelik alanlar ve yağış sonrası tuttıkları yağmur suyu ve nem ile de serinletici işlev görmektedirler. Kişi başına düşen yeşil alan miktarının kentte daha da artırılması ısı adası etkisinin azalmasına fayda sağlayacaktır.

Ağaçların ve diğer yeşil alanların sağladığı gölge ve soğutma kapasitesini arttırabilmek için kentte daha fazla yapay gölgelik alanlar ve su parkları kurulmalıdır. Su parklarının, halka açık parklar içine konumlandırılması, özellikle çocuklar için güvenli su oyun alanları oluşturacaktır. Su parklarında, yüzme havuzlarına göre önemli ölçüde daha az su kullanılmaktadır. Bu bakımdan su parkları havuzlara göre daha çevreci bir çözümdür.

Kentsel tasarım sıcak yaz günlerinde kentlerin soğutulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Parklar, göletler, havuzlar ve yeşil koridorlar doğru şekilde planladıkları takdirde aşırı sıcakların etkisini azaltabilmektedir. Oluşturulacak hava boşlukları rüzgârların rahatça hareket etmesini sağlamanın yanı sıra kent yüzeyinde sıkışan ısının gökyüzüne salınmasını da kolaylaştıracaktır.

Güneş ışınımının geliş açısı ve rüzgâr yönü, planlanan kentsel alanlar için belirleyici faktörler olabilmektedir. Yapılar özellikle hava sirkülasyonu oluşturacak şekilde düzenlenmelidir. Rüzgârın ısıyı düşürücü etkisinden faydalanılarak yapı stokları rüzgâr yönüne paralel şekilde yerleştirilmelidir. Bu yöntemle, sıcak gün ve gecelerde iklimlendirme nedeniyle artan enerji tüketimi bakımından tasarruf sağlanmış olacaktır.

Kuraklık Riskine Karşı Direnç Stratejileri

Öncelikli olarak İl düzeyinde kuraklık riski planı oluşturulmalıdır. Risk planında, kuraklıkların doğrudan ve dolaylı etkileri açık bir şekilde belirtilmelidir. Kuraklığın doğrudan etkileri, su kaynaklarının stres altına girmesi, içme suyunun azalması, bireylerin duş alma imkânının kısıtlanması, suya erişimin zorlaşması nedeniyle ortaya çıkan hijyen problemleri ile bunların sebep olduğu salgın hastalıklar ayrı başlıklar halinde ortaya koyulmalıdır (UNDRR, 2021: 53). Gıda arzındaki istikrarsızlıklar, gıda enflasyonu, hidroelektrik enerji üretim kapasitesinin kaybı, artan göçler ve kamusal hizmetlerin aksaması da kuraklığın dolaylı etkileri arasında risk planına dâhil edilmelidir (UNDRR, 2021: 53).

Kuraklık öncesinde, Seyhan ve Ceyhan Nehir havzalarının özellikleri ve bölgedeki arazi kullanımı göz önüne alınarak kuraklık şiddetini gösteren indeksler oluşturulmalıdır. Ayrıca kuraklık riskini öngörebilecek uyarı sistemleri ile bölge halkına, çiftçilere ve yöneticilere kuraklık riskine karşı alınacak önlemler için zaman kazandırılmalıdır.

Bölgede tarımsal üretime zarar verecek noktalara ulaşabilecek kuraklık dönemleri için çiftçilerin mahsulleri sigortalımalı, tarımda tasarruflu modern sulama sistemleri kullanılmalı, yeraltı sularının seviyesini takip edebilecek rasat kuyuları oluşturulmalıdır.

Kurak geçen dönemler sonrasında; hasar ve zarar tespit çalışmaları sektörel bazda yapılmalı, zarar gören üreticiler desteklenmeli, su tedariki ve depolama sistemlerinin durumu gözden geçirilmeli, su rezervlerinin kapasitesini yükseltecek uygulamalar hayata geçirilmeli, halkın hafızası geçmiş dönemlerde yaşanan kuraklıklar açısından canlı tutulmalı, halk bu konuda sürekli olarak uyarılmalıdır.

Akıllı sayaçlar, günlük su tüketim miktarını gösteren bildirimler, bilinçli kullanıma ilişkin bilgilendirici faaliyetler ve yönlendirmeler ile kentteki su talebi yönetilmez.

Suyun geri dönüştürülmesi ve yeniden kullanımına ilişkin halkın endişeleri giderilmelidir. Ev ve ofislerdeki banyo ve tuvaletlerden çıkan atık suyu içermeyen, az kullanılmış gri suyun tanıtımı iyi yapılmalıdır. Bu suların güvenli bir şekilde, bahçe sulama ve araba yıkama gibi işlerde kullanılabileceği halka anlatılmalıdır.

Tüketim düzeylerine göre farklı tutarlarda ödeme yapmayı gerektiren tarifeler oluşturulmalıdır. Böylece suyun daha kontrollü bir şekilde tüketimi sağlanmalıdır. Gerektiğinde kontrollü su tüketimini özendirici mali sübvansiyonlar ve para cezaları da uygulanabilmelidir.

2018 yılında üç yıl süren düşük yağışların ardından yaşanan kuraklık nedeniyle Güney Afrika'nın Cape Town kentinde su tüketimini kontrol edebilmek adına katı politikalar uygulanmak zorunda kalmıştır. Bunlardan bazıları, iki dakikadan fazla duş alınmaması, tuvaletlerdeki sifonların seviyesinin düşürülmesi, halka açık alanlardaki çeşmelerin kullanımının, araba yıkamanın ve havuzlara dolum yapımının yasaklanması gibi uygulamalardır (Edmond, 2019). Ayrıca kuraklık döneminde kentte yüksek su kullanımını caydırmak amacıyla büyük para cezaları da uygulanmıştır. Faturalardaki su tarifelerini artıran oranlarda belirleyebilmek ve mülklere yönelik su tedarikini sınırlamak için su dağıtım şebekelerine su yönetim cihazları eklenmiştir. Evsel su kullanımına ilişkin verilerin yardımıyla Cape Town yerel yönetimi, kent halkının günlük su kullanımını günde 50 litreyle başarıyla sınırlandırılmıştır (Edmond, 2019). Buna göre, Adana'da kuraklık seviyesinin yükselmesi halinde alınması gereken önlemlerin neler olabileceği Cape Town örneğinden hareketle halka anlatılmalı bu konuda halkın algı ve bilgi düzeyi yükseltilmelidir.

Diğer taraftan su kaynaklarını korumak ve kapasitelerini arttırmak kuraklık riskine karşı kenti daha dirençli hale getirebilecektir. İleri mühendislik uygulamaları ile kentteki su dağıtım şebekelerindeki arıza ve kaçakların tespiti ve tamiri en kısa zamanda yapılmalı, kaçakların yol açtığı su israfının önüne geçilmelidir. Japonya'nın Tokyo kentinde su dağıtım şebekelerindeki kaçakları derhal tespit edip onarmaya yönelik bakım çalışmaları sayesinde 2002 yılından 2012 yılına kadar su israfının %50 den fazla azaldığı tespit edilmiştir (Baggio vd., 2021: 26).

Su arıtma tesislerinde geri dönüştürülerek yeniden kullanıma uygun hale getirilen suyun, kentin enerji üretiminde veya tarım alanlarında kullanımının sağlanması, ilin su kullanım kapasitesini arttıracaktır.

Yağmur suyu, ilerleyen yıllarda su sıkıntısı çekecek olan bölge için önemsenmesi gereken bir kaynaktır. Yağmur suyunu hasat etme, işleme ve yeniden kullanma stratejileri sel ve taşkın riski yönetim planlarıyla entegreli (Singh vd., 2012) bir şekilde yürütülmelidir. Yağmur hasadının yapılması, tatlı su kaynaklarındaki buharlaşmanın azaltılması ve kaynak sularının kullanımını kolaylaştıracak kuyuların açılması (Sapkota vd., 2015: 156), bölgedeki kuraklık stresini azaltıcı etki yapacaktır.

Orman Yangını Riskine Karşı Direnç Stratejileri

Küresel ısınma ve iklim değişikliği sonucunda yaşanan aşırı sıcaklar yaz aylarında Adana'da orman yangını riskini daha da arttırmaktadır. Kentte aşırı sıcakların neden olduğu orman yangınları, yakın yerleşim yerlerine, yaban hayatına, altyapı sistemlerine ve hava kalitesine büyük ölçekli zararlar vermektedir. Yaşanan yangınlar sonucu atmosfere salınan zehirli gazlar uzak mesafelere ulaşabilmekte, solunum yolu rahatsızlığı ve kalp damar hastalığı olan kişilerin ölüm riskiyle karşılaşmalarına sebep olabilmektedir.

Bölgede Orman yangınları ile baş edebilmek için yangın riski azaltma stratejisi oluşturulmalıdır. Orman yangını riskini azaltmak, yerel yönetimin, Orman Genel Müdürlüğü'nün ve AFAD'ın ortak sorumluluğunda olmalıdır.

Uydu verilerinin kullanılmasıyla orman yangınlarına ilişkin erken uyarı sistemleri kurulmalıdır. Bu sistemler riski iki haftaya kadar önceden tahmin edebilmekte gereken tedbirlerin alınabilmesi için zaman kazandırmaktadır. Bu sistemler, geliştirdikleri duman ve ısı sensörleri ile yangına hangi noktadan müdahale edilmesi gerektiği konusunda da veriler oluşturmaktadır.

Yangına müdahale ve bölge tahliye planlarının anlaşılır ve basit şekilde oluşturulması gerekmektedir. Yangın esnasında yapılması gerekenlerin neler olduğu ve bu konuda sorumlu kişilere planda açıkça yer verilmelidir. Bu planın alt yapısını yangın söndürme uçakları, helikopterler, yangınla mücadele ekipmanları oluşturmalıdır. Yangın müdahale planında tahliye rotalarına ve tahliye merkezlerine yer verilmelidir. Ayrıca bölge halkının bireysel olarak yangına hazırlık planları yapmaları için ihtiyaç duyacakları malzeme ve ekipmanlar sağlanmalıdır.

Yangınlarla mücadele edilirken sadece yangını söndürmeye odaklanılmamalı aynı zamanda yangını önleme ve yangın sonrası oluşan tahribatı giderme faaliyetlerine yönelik strateji ve planlar da geliştirilmelidir.

Bölgedeki kent içi ormanlar yılın her döneminde piknik alanı olarak kullanıldığından, faaliyet sonrası bırakılan materyaller sıcak havanın da etkisi ile yangınlara sebep olabilmektedir. Bu yüzden ormanlık bölgelerde biriken çöp ve diğer materyallerin temizliğinin dikkatli bir şekilde yapılması gerekmektedir. Ayrıca kent içi ormanlara giriş ve çıkışlar kontrol edilmelidir.

Yangın riski yüksek olan alanlarda yerleşim yerleri ile ormanlık alanlar arasında tampon bölgeler oluşturulmalıdır. Bu bölgeler, kolay tutuşmayan ve yangına dayanıklı bitki örtüsü ile kaplanmalıdır. Yine yangın riski taşıyan ormanların yakın çevresinde bulunan su kaynakları geliştirilmelidir. Oluşturulacak yeni sarnıçlar, su takları ve çukur havuzları ile yağmur hasadı yapılmalıdır. Hasat edilen yağmur suları, yangın anında pompalar ve hortumlarla bölgeye ulaştırılmalıdır.

Sel ve Taşkın Riskine Karşı Direnç Stratejileri

Seller ve taşkınlar, dünya çapında gelişmiş, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülke ayrımı yapmaksızın birçok kentte önemli sosyal ve ekonomik riskler ortaya çıkarmaktadır. Değişik boyutlardaki sellerin tüm dünyada 1980 yılından bu yana 1 trilyon ABD dolarından fazla ekonomik zarara yol açtığı tahmin edilmektedir (Wells, 2023). Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkisini arttırması sebebiyle 2030 yılına kadar sel ve taşkınlardan etkilenen insan sayısının 2010 yılına kıyasla iki katına çıkması beklenmektedir (Kuzma & Luo, 2020).

Kentlerde yaşanan sel ve taşkınların sebebi sadece kentin nehirlere, göllere ve denizlere yakın olmalarından kaynaklanmamaktadır. Su ve altyapı sistemlerinin kentsel alanlarda güvenli ve sürdürülebilir bir şekilde işlememesi bu riskin ve ortaya çıkan yıkımın büyümesine sebep olmaktadır.

Adana'da sel ve taşkınlara ilişkin risk değerlendirmesinin geniş katılımlı bir şekilde yapılması gerekmektedir. Sel riski değerlendirmesi, şehrin yakın tarihlerde ve gelecekte yaşanması beklenen sel ve taşkınların etkilerinin tanımlanabilmesini sağlar. İl düzeyinde tanımlanan riskler ulusal ölçekteki risk değerlendirme planlarına dâhil edilmeli, daha büyük ölçekli planların bir parçası haline getirilmelidir.

Kente ait en az bir adet sel ve taşkın haritası oluşturulmalıdır. Bu sel ve taşkın haritası oluşturulurken ulusal veya bölgesel meteoroloji departmanları, üniversiteler ve diğer araştırma

kurumlarının yanı sıra ilgili sivil toplum kuruluşları gibi uzman ortaklarla birlikte çalışılmalıdır. Sel ve taşkın haritasında belirtilen riskli alanlar, farklı iklim değişikliği modellemelerine ve farklı iklim projeksiyonlarına göre belirlenmelidir.

Adana ve çevre illerde geçmişte yaşanmış sel ve taşkınlar ile bunların etki alanlarının envanterleri oluşturulmalıdır. Bu envanterler oluşturulurken, hastane kayıtlarından, hasar tespit çalışması sonucu elde edilen verilerden, haber kaynaklarından ve acil durum çağrılarında faydalanılmalıdır.

Jeoloji mühendisleri ve topograflar ile işbirliği yapılarak riskli alanların arazi yapısı ve yüksekliği çok hassas biçimde hesaplanmalıdır. Bu şekilde oluşturulan risk haritalarında yaşanacak olan sel felaketinde suyun akış yönü, şiddeti ve taşkın alanlarının yüzeyi net bir şekilde tahmin edilebilecektir.

Kapsamlı şekilde oluşturulacak olan sel ve taşkın değerlendirme raporlarının mutlaka kırılğan yerleşim yerlerini, afete karşı dezavantajlı grupları ve ekosistemleri de içermesi gerekmektedir. Ayrıca, gelişmiş hidrodinamik taşkın modellemesi ile oluşturulacak risk değerlendirme raporları; yağış, suyuolları, drenaj sistemleri ve arazi kullanımına ilişkin önemli veriler sunabilecektir.

Erken uyarı sistemleri çeşitlendirilip işler hale getirilerek sel ve taşkın riskine karşı can ve mal kaybı en aza indirilmelidir. Yerel yönetimler, Meteoroloji Bölge Müdürlüğü, acil servisler, yerel medya ve diğer ortaklar arasında işbirliği mekanizmaları oluşturularak erken uyarı sisteminden elde edilen veriler halkla paylaşılmalı, halkın yapması gerekenler sade ve net bir şekilde belirlenmelidir.

Meteorolojinin tespit ettiği şiddetli yağışlar öncesinde varsa drenaj sistemlerindeki enkazlar ve katı evsel atıklar temizlenmelidir. Sel ve taşkın riski taşıyan bölgelerde set görevi görece kum torbaları dağıtılmalıdır. Kentin yüksek ve altyapı sistemlerinin daha sağlam olduğu yerlerde geçici barınaklar oluşturulmalıdır. Kent içi arterlerde, köprü altlarında, ara sokaklarda ve çevre yollarında ulaşımın durmaması için yollarda biriken suyu tahliye edebilecek kapasitede tahliye pompaları edinilmelidir.

Sel ve taşkın riski uyarıları, televizyon, radyo, cep telefonu mesajları, cami megafonları ve muhtarlıklar aracılığı ile halka duyurulmalı, bireysel olarak hangi önlemlerin alınması gerektiği mahallelerde yapılacak olan toplantılarla halka anlatılmalıdır.

Kentte aşırı yağışların sonrasında yüzeyde biriken yağmur sularını iyi yönetmek sel ve taşkınların yıkıcı etkilerini azaltabilmek için çok önemlidir. Aşırı yağışlar nedeniyle oluşan fazla suyu depolayabilecek alanların kapasitesini arttırmak, binaları ve altyapıyı sel sularıyla daha iyi başa çıkacak şekilde geliştirmek, kent yüzeyindeki geçirimsiz nitelikteki beton ve asfaltın yerine daha çok park, bahçe, rekreasyon alanı ve göletler gibi geçirimsizliği yüksek yeşil ve mavi altyapılar oluşturmak sel ve taşkınların yıkıcı etkisinin azalmasına sebep olabilecektir.

Yeşil ve mavi altyapılar tüm kentin drenaj sistemini yeniden inşa etmekten hem daha pratik hem de daha ekonomiktir. Ayrıca, oluşturulan yeşil alanlar bölgede yaz aylarında nemin de etkisiyle bunaltıcı olan hava sıcaklıklarının azalmasına etki edebilecektir.

Yeni yerleşimler için imar izinleri verilmeden önce zemin etüdü dikkatlice yapılmalı, geçirimsiz arazilere ve nehir yataklarına yakın yerlere imar izni verilmemelidir. Nehir yataklarının çevresine yeşil alanlar ve parklar konumlandırılmalıdır. Böylece bir taraftan nehirlerdeki taşkın sularını tutma kapasitesi yükselirken, diğer taraftan da kentlilerin doğa ile iç içe zaman geçirebileceği alanlar meydana getirilmiş olacaktır.

Kentte yağmur sularını tutmak için büyük havzalar, depolar ve rezervuarlar oluşturulmalıdır. Bu alanlar, yağmur suyunun kontrollü bir şekilde toplanıp tutulmasını ve gerekirse tarımsal alanlarda

sulama için dağıtılmasına yardımcı olmaktadır. Yağmur suları ile oluşturulan havuzlar ise sıcak yaz günlerinde spor ve eğlence amaçlı olarak kullanılabilirler.

Yerleşimin yoğun olduğundan dolayı yüzeyde su depolama alanı oluşturulamayan yerlerde, büyük ölçekli yeraltı yağmur suyu tutma tankları inşa edilmelidir. Bu su tanklarının kurulumu diğer önlemlerle karşılaştırıldığında daha pahalı olabilir. Ancak rant değeri yüksek olan ve yoğun yerleşimli yüzey alanları için yeraltı su tankları iyi bir seçenek olacaktır.

Kentin drenaj sistemini işlevsiz hale getiren tıkanıklıkları azaltabilmek için tüm kentliler kanalizasyona nelerin atılmayacağı konusunda bilgilendirilmelidir. Periyodik olarak kentin drenaj sistemindeki döküntü ve atıklar kontrol edilip temizlenmelidir. Kentteki katı atıkların toplanması, geri dönüşümü veya imhası dikkatli bir şekilde takip edilmeli, bu atıkların yağmur sonrası kanalizasyonları ve drenaj sistemlerini tıkamasının önüne geçilmelidir.

Bina ölçeğinde oluşturulacak yağmur suyu tutma tankları ile kentin sokaklarına ve suyollarına akan su miktarı azaltılabilir. Çatılardan gelen yağmur suyunun toplandığı tanklardaki sular gri su olarak tuvalet rezervuarlarında, bahçe sulamada ve araba yıkamada kullanılabilir. Böylece kişi başına düşen su tüketim miktarı azalmış olacaktır. Ayrıca yeşil çatı sistemleri ile konutların çatılarında çok daha fazla yağmur suyunun emilimi sağlanabilecektir.

Sonuç

Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin potansiyel yıkıcı etkilerini azaltma ve iklim krizi sonrası döneme uyum sağlayabilmek adına kentlerin bazı özellikleri belirleyici olabilmektedir. Kentin geliştiği alanın denize, nehirlere, ormanlara ve tarım alanlarına olan mesafesi, jeolojisi, fiziki altyapısı, kentleşme planı, demografisi ve sosyo-ekonomik yapısı afetlere karşı o kentin kırılma düzeyini ve bu afetlere karşı koyabilme kapasitesini belirlemektedir.

Nüfus yoğunluğunun fazla olduğu kentlerde iklim krizine karşı kırsal alanlara göre daha kırılma bir yapı vardır. Yeterli yeşil alan bırakmadan hoyratça ve üst üste beton blokların yığıldığı kentsel alanlar, yazları sıcaklık adası etkisi nedeniyle olması gerekenden daha fazla ısınmakta ve bu yerlerde hayatı zorlaştırmaktadır. Daha yaşanabilir mekânlar oluşturabilmek adına kullanılan iklimlendirme teknolojilerinin ihtiyaç duyduğu enerjinin çevresel üretim maliyetleri ise iklim krizini besleyecek karbon ayak izi ve sera gazı salınımının arttırmaktadır. Yine aşırı sıcaklıkların ve kuraklıkların sebep olduğu orman yangınları doğal karbon yutak alanlarını tahrip ederek iklim krizinin daha da derinleşmesine sebep olabilmektedir. Bu döngü içerisinde kentler küresel ısınma ve iklim değişikliğinin hem sebebi hem de kurbanı olmaktadır.

Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin kentsel alanlar üzerindeki etkileri akut şekilde aniden gelişebilirken, söz konusu riskler zamanla kent üzerinde stres ve baskı da oluşturabilmektedir. Aşırı yağışlar, orman yangınları, fırtınalar, seller, taşkınlar ve aşırı sıcaklıklar anlık olarak gelişen iklim değişikliğinin sebep olduğu ani risklerdir. Kuraklık, gıda krizi, kıtlık, salgın hastalık, deniz seviyesi yükselmeleri ve ekonomik krizler ise daha uzun dönemlere kentler üzerinde baskı oluştururlar. Alınacak önlemler ve geliştirilecek politikalar ortaya çıkan risklerin bu zamansal boyutunun dikkate alınması halinde başarıya ulaşabilecektir.

Kentlerde küresel ısınma ve iklim değişikliğinin potansiyel etkilerini gidermek adına yapılması gereken uyum ve adaptasyon faaliyetleri, bölgenin özelliğine ve karşılaşılan felaketin boyutuna göre değişebilmektedir. Ayrıca, sera gazı emisyonlarını azaltmaya yönelik faaliyetler ile iklim krizinin sebep olduğu yıkım ve zararların etkilerini en az seviyede hissettirecek tedbirlerin alınmasını içeren

uygulamalar birbiriyle çelişebilmektedir. Örneğin, sera gazı emisyonlarını azaltabilmek için, ulaşımı en aza indirecek, mesafeleri ve dolayısı ile enerji tüketimini azaltacak, yeşil alanlara mümkün olduğunca dokunulmadan küçük bir alanda yaşamayı mümkün kılan kompakt kentlerin kurulması salık verilmektedir. Adaptasyon stratejileri ise küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerinin düşük yoğunluklu bölgelerde daha az hissedileceğinden hareketle daha kopuk ve birbirine mesafeli az nüfusu yerleşim modelini benimsemektedir. Hangi politikanın uygulanacağı ise yerel düzeydeki sosyo ekonomik fiziksel ve kurumsal yapılara göre değişecektir.

Kentin iklim direnci kapasitesini arttırabilmek için risklerin objektif ve rasyonel bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Hayatın ve bölgenin ekonomik, sosyal ve kurumsal gerçekliği ile örtüşmeyen, yapılabirliği zayıf, tavsiye niteliğinde ve ütopyik çözümlere eylem planlarında yer verilmemelidir. Böylesi bir durum ortaya çıkan kriz ve risklerle mücadele etmek yerine zaman kaybına sebep olacaktır.

Adana bölgesinde küresel ısınma ve iklim değişikliğinin sebep olduğu riskler, can ve mal kayıplarına sebebiyet vererek uzun vadede ekonomik sosyal ve ruhsal tahribatlar ortaya çıkaracaktır. Bu yüzden yerel halkın, yaşadığı bölgenin tüm fiziksel, sosyal ve ekonomik yapısını bilmesi ve iklim krizi nedeniyle oluşacak potansiyel risklerin farkında olması gerekmektedir. Bu kapsamda meydana gelmesi muhtemel bir doğal afet anında nasıl davranması gerektiği bireylere anlatılmalı ve bu insanlara tatbikatlarla afet deneyimi yaşatılmalıdır. Diğer taraftan halkın olası risklere ve krizlere karşı algı bilgi ve farkındalığının arttırılması eylem planlarının hayata geçirilmesi noktasında kolaylıklar oluşturacaktır. Sürece herkesin eşit şekilde katılımın sağlanması, aidiyet duygusunu geliştirecektir. Tepeden buyurucu bir yönetim yerine herkese eşit mesafede ve yatay bir işbirliği felaket dönemlerinde insan kaynağının etkin biçimde kullanılabilmesini sağlayacaktır.

İl ve ilçe belediyelerinin bölgenin iklim direnci kazanabilmesi için daha fazla sorumluluk üstlenmesi gerekmektedir. İklim dirençli kentler oluşturulurken yerel yönetimlerin ön plana çıkarılmak istenmesinin temel sebebi, belediyelerin yerel düzeyde imar, üretim, ulaşım, kentleşme, yapılaşma, atık ve su yönetimi gibi birçok alanda hizmet sağlıyor oluşudur. Ayrıca yerel yönetimler, sera gazı salınımı ve ekolojik ayak izine sebep olan faaliyetlerin denetlendiği ve gereken izinlerin oluşturulduğu birimler olmaları bakımından da önemlidir.

Belediye yetkililerinin uluslararası iklim kuruluşları ve merkezi yönetimin küresel ısınma ve iklim değişikliği ile mücadelede belirlediği hedefler doğrultusunda stratejik planlar ve projeler üretmesi gerekmektedir. Bu plan ve projeler; bölgenin jeolojik özelliklerini, morfolojisini, bitki örtüsünü, ekolojik yapısını ve topografyasını dikkate alınarak yapılmalıdır. Oluşturulacak olan stratejik planlar belirli aralıklarla gözden geçirilip güncellenmelidir.

Kaynaklar

- Aydın, S., Şimşek, M., Çetinkaya, G., & Öztürk, M. Z. (2019). Erinç Yağış Etkinlik İndisi'ne göre belirlenen Türkiye iklim bölgelerinin rejim karakteristikleri. *1. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı* (s. 752-760). İstanbul Üniversitesi.
- Bamber, J. L. (2019). Ice sheet contributions to future sea-level rise from structured expert judgment. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 16(23), 11195-11200.
- Baggio, G., Qadir, M., & Smakhtin, V. (2021). Freshwater availability status across countries for human and ecosystem needs. *Science of the Total Environment*, 792(50), 148230.

- Brown, P. (2022). Human deaths from hot and cold temperatures and implications for climate change. *The Breakthrough Institute*, December, 2022.
- Büken, M. E., & Yüceer, A. (2020). Adana ilinde iklim değişikliği etkileri değerlendirmesi. *Ç.Ü. Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 39(7), 99-114.
- Carey, J. (2020). Core concept: Managed retreat increasingly seen as necessary in response to climate change. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(24), 1-4.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2011). *Strategic steps to adapt to climate change in Seyhan River Basin*. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Başkanlığı, Ekim 2011, Ankara.
- Edmond, C. (2019, August 23). Cape Town almost ran out of water. Here's how it averted the crisis. *World Economic Forum*. <https://www.weforum.org/agenda/2019/08/cape-town-almost-ran-out-of-water-heres-how-it-averted-the-crisis/>
- Estrada, F., Botzen, W. W., & Tol, R. S. (2017). A global economic assessment of city policies to reduce climate change impacts. *Nature Climate Change*, 7, 403-406.
- Folke, C. (2006). Resilience: The emergence of a perspective for social-ecological systems analyses. *Global Environmental Change*, 16(3), 253-267.
- Fujihara, Y., Simonovic, S. P., Topaloglu, F., Tanaka, K., & Watanabe, T. (2008). An inverse-modelling approach to assess the impacts of climate change in the Seyhan River basin, Turkey. *Hydrological Sciences Journal*, 53(6), 1121-1136.
- Geymen, A., & Dirican, A. Y. (2016). İklim değişikliğine bağlı deniz seviyesi değişiminin coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak analiz edilmesi. *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 8(1), 65-74.
- Global Cool Cities Alliance (GCCA). (2024). Unlock the benefits of reflective cool surfaces, energy savings. <https://globalcoolcities.org/discover/unlock/unlock-energy-saving>
- Giorgi, F., & Lionello, P. (2008). Climate change projections for the Mediterranean region. *Global and Planetary Change*, 63, 90-104.
- Güney, O. İ. (2013). Assessment of sea level rise impact on population and land use in the Mediterranean coast of Turkey. *Journal of Applied Biological Sciences*, 7(3), 56-60.
- Gasparrini, A. (2017). Projections of temperature-related excess mortality under climate change scenarios. *The Lancet Planetary Health*, 1(9), 360-367. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(17\)30156-0](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(17)30156-0)
- He, C., Liu, Z., Wu, J., Pan, X., Fang, Z., Li, J., & Bryan, B. A. (2021). Future global urban water scarcity and potential solutions. *Nature Communications*, 12, 4667. <https://doi.org/10.1038/s41467-021-25026-3>
- Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1-23.
- IPCC. (2023). *Summary for policymakers*. In *Climate change 2023: Synthesis report. Contribution of Working Groups I, II, and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Core Writing Team, H. Lee & J. Romero (Eds.)]. IPCC. <https://doi.org/10.59327/IPCC/AR6-9789291691647.001>
- IPCC. (2022). *Summary for policymakers* [H.-O. Pörtner, D. C. Roberts, E. S. Poloczanska, K. Mintenbeck, M. Tignor, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem (Eds.)]. In *Climate change 2022: Impacts, adaptation, and vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment*

- Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [H.-O. Pörtner, D. C. Roberts, M. Tignor, E. S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (Eds.)]. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009325844.001>
- IPCC. (2014). *Climate change 2014: Synthesis report. Contribution of Working Groups I, II, and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Core Writing Team, R. K. Pachauri & L. A. Meyer (Eds.)]. IPCC.
- İRAP. (2021). *AFAD Adana il afet risk azaltma planı*. T.C. Adana Valiliği İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü.
- Kirezci, E. (2020). Projections of global-scale extreme sea levels and resulting episodic coastal flooding over the 21st century. *Scientific Reports*, 10(1), 11629. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-67736-6>
- Kulp, S. A., & Strauss, B. H. (2019). New elevation data triple estimates of global vulnerability to sea-level rise and coastal flooding. *Nature Communications*, 10, 4844. <https://doi.org/10.1038/s41467-019-12808-z>
- Kuzma, S., & Luo, T. (2020). The number of people affected by floods will double between 2010 and 2030. *World Resources Institute*. <https://www.wri.org/insights/number-people-affected-floods-will-double-between-2010-and-2030>
- Lawrence, J. (2020). Implementing pre-emptive managed retreat: Constraints and novel insights. *Current Climate Change Reports*, 6, 66–80. <https://doi.org/10.1007/s40641-020-00161-z>
- MGM. (2024a). İllere ait genel istatistik verileri. *Meteoroloji Genel Müdürlüğü*. <https://mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=ADANA>
- MGM. (2024b). Meteoroloji Genel Müdürlüğü Ortalama Yağış Verileri. *Meteoroloji Genel Müdürlüğü*. <https://mgm.gov.tr/veridegerlendirme/yagis-raporu.aspx?b=m&ysclid=luqx8676wz40011872>
- MGM. (2024c). Meteorolojik kuraklık haritası, Şubat 2022-Şubat 2024. *Meteoroloji Genel Müdürlüğü*. <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/kuraklik-analizi.aspx>
- MGM. (2013). *Yeni senaryolarla Türkiye için iklim değişikliği senaryoları*. Meteoroloji Genel Müdürlüğü.
- OECD. (2020). Incorporating resilience to sea-level rise in urban building codes. *OECD*. <https://www.oecd.org/stories/ocean/incorporating-resilience-to-sea-level-rise-in-urban-building-codes-0808492b>
- OECD. (2018). *Indicators of resilience cities. Regional development working papers 2018/02*. <https://dx.doi.org/10.1787/6f1f6065-en>
- OGM. (2024). Adana orman varlığı. *Adana Orman Bölge Müdürlüğü*. www.ogm.gov.tr
- Sapkota, M., Arora, M., Malano, H., Moglia, M., Sharma, A., George, B., & Pamminger, F. (2015). An overview of hybrid water supply systems in the context of urban water management: Challenges and opportunities. *Water*, 7(1), 153–174. <https://doi.org/10.3390/w7010153>
- Sharifi, A., & Yamagata, Y. (2016). Principles and criteria for assessing urban energy resilience: A literature review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60, 1654–1677.
- Singh, G., Johir, M. A. H., Kandasamy, J., Vigneswaran, S., Kus, B., & Naidu, R. (2012). Stormwater harvesting and stormwater reuse. In *Encyclopedia of Sustainability Science and Technology* (pp. 10095–10117). https://doi.org/10.1007/978-1-4419-0851-3_266
- TDK. (2024). *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*. 2024.

- TÜİK. (2024a). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi. 6 Şubat 2024.
- TÜİK. (2024b). Nüfus istatistikleri portalı. *nip.tuik.gov.tr*. Erişim adresi: <https://nip.tuik.gov.tr>
- UK Met Office. (2021). One billion face heat-stress risk from 2°C rise. *Met Office*. <https://www.metoffice.gov.uk/about-us/press-office/news/weather-and-climate/2021/2c-rise-to-put-one-in-eight-of-global-population-at-heat-stress-risk>
- UN. (2024). *Population*. <https://www.un.org/en/global-issues/population>
- UN DESA. (2022). *World population prospects 2022: Summary of results*. United Nations publication. Sales No. E.22.XIII.3. New York.
- UNDRR. (2021). *GAR Special Report on Drought 2021*. Geneva.
- UN-Habitat. (2015). *Local governments pocket guide to resilience*. United Nations Human Settlements Programme, December 2015.
- World Economic Forum. (2019). *The global risks report 2019*. In partnership with Marsh & McLennan Companies and Zurich Insurance Group. <http://wef.ch/risks2019>
- Van Dongeren, A., Ciavola, P., Viavattene, C., De Kleermaeker, S., Martinez, G., Ferreira, O., Costa, C., & McCall, R. (2014). RISC-KIT: Resilience-increasing strategies for coasts – toolkit. In A. N. Green & J. A. G. Cooper (Eds.), *Proceedings of the 13th International Coastal Symposium* (Durban, South Africa), *Journal of Coastal Research*, Special Issue, No. 66.
- Van Loon, A. F., & Van Lanen, H. A. J. (2013). Making the distinction between water scarcity and drought using an observation-modeling framework. *Water Resources Research*, 49(3), 1–20. <https://doi.org/10.1002/wrcr.20147>
- Wells, K. (2023, October 19). Europe faces dynamic changes in risk landscape as €1bn losses surge: Munich Re, Reinsurance News.
- WMO. (World Meteorological Organization). (2023). *Drought*. <https://wmo.int/about-us/world-meteorological-day/wmd-2020/drought>
- WMO. (World Meteorological Organization). (2021). *State of climate services*. <https://library.wmo.int/records/item/57630-2021-state-of-climate-services-water#.YV9AikbMK3L>
- Yılmaz, E. (2015). Landsat görüntüleri ile Adana yüzey ısı adası. *Coğrafi Bilimler Dergisi, CBD*, 13(2), 115–138.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftr.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı - ✓iThenticate

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes - ✓iThenticate

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.

Strategic Human Resources Management: Concept, Theory and Applications* Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi: Kavram, Teori ve Uygulamalar

Abdurrahman Muhammet Banazılı¹

Abstract

Strategic Human Resources Management (Strategic HRM) is the purpose-oriented solution of human resources administration and policy problems so as to enhance the effectiveness of public institutions and organisations. It call for understanding how personnel functions have to do with context, recognition of their importance, and commitment by employees, public officials, political leaders and supervisors to work together for change. This study aims to look at the phenomenon of human resource management, which is a crucial important management approach in recent times, from the perspective of strategic management with it's conceptual and theoretical aspects. Before addressed the concept of strategic human resources management, the term of public personnel administration should be handled. Later, the theoretical framework of strategic human resource management is tried to be put forward and the types of applications related to the approach are explained.

Keywords: Strategic Human Resources Management, Concept, Theory, Applications.

Öz

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi (Stratejik İKY) kamu kurum ve kuruluşlarının etkinliğini artırmak için insan kaynakları yönetimi ve politika sorunlarının amaca yönelik olarak çözülmesidir. Personel işlevlerinin stratejik bağlamla nasıl bir ilişkisi olduğunu anlamayı, öneminin farkına varmayı kamu görevlileri, siyasi liderler ve yöneticilerin değişim için birlikte çalışma taahhüdünü gerektirmektedir. Bu çalışma, son zamanların önemli bir yönetim yaklaşımı olan insan kaynakları yönetimi olgusuna, kavramsal ve teorik yönleriyle stratejik yönetim perspektifinden bakmayı amaçlamaktadır. Stratejik insan kaynakları yönetimi kavramına değinmeden önce kamu personel yönetimi kavramının ele alınması gerekmektedir. Daha sonra stratejik insan kaynakları yönetiminin teorik çerçevesi ortaya konulmaya çalışılmış ve yaklaşımla ilgili uygulama türleri açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi, Kavram, Teori, Uygulamalar.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Asst. Prof. Dr., Tarsus University, Mersin, Türkiye, e-mail: a.muhammetbnzl@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5088-9587>, (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 06.11.2024.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 17.12.2024.

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2024.

Atf-Citation (APA 7 Style): Banazılı, A. M. (2024). Strategic human resources management: Concept, theory and applications. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 218-231.

Introduction

The state lines up relations between human beings and ensures that these relations work in accordance with the norms and so it represents the supreme sovereign legitimate force that produces or manages public goods and services. While fulfilling state responsibilities, persons in a hierarchical and order assigned on behalf of the public administration are called “public personnel” or “public officials” (Eryılmaz, 2012: 2).

Personnel administration is often cited by management scientists as one of the key functions of management with particular emphasis on (Oral, 2019: 90). Personnel administration is the focus point of the management system. Personnel administration interacts with the political structure, management and economic system. This interaction determines the management of the personnel, by detecting of the possible negativities effects and eliminations it (Tutum, 1990: 40).

Public personnel administration is a set of basic rules and practices to which public officials are performing public services that the state is responsible for its (Tutum, 1980: 95). Thus, the subject of public personnel administration is the “organizing” and “managing” system of the personnel who job in public institutions and organizations and adopt these duties as a occupation (Bilgin, 2011: 223). Therefore, public personnel management should be considered as a state policy covering the whole administrative organization of the state.

Public personnel administration may be analyzed from at least four perspectives (Klingner et al., 2019: 4): Firstly, it's the functions (development, acquirement, planning and sanction) needed to manage human resources in public agencies. Secondly, it's the process by which public working are allocated (public working are rare because they are restricted by tax incomes). Thirdly, public personnel administration is also the interaction among four main societal values that often disagreement. These ones: “Responsiveness”, “Efficiency”, “Individual Rights” and “Social Equity”. Finally, public personnel administration is personnel systems, which the laws, rules, and regulations, used to express these abstract values in implementing personnel functions.

The reasons for examining the public personnel administration system can be stated as follows (Shafritz et al., 2001 & Stone, 1995 & Massey, 2011): Establishing of a personnel system that contribute to execution of public services; determining the state-wide management system of by which institution; in order to efficiently delivery of servies to provide the necessary qualified personnel employment; determination of the employment conditions including the rights and obligations of employees and ethical rules of conduct, managing or establishing a fair and success-based wage systems; training of personnel in accordance with public service before and within work; operating and establishing of a separate system for senior managers; establishing and operating of the retirement-social security system to which public personnel are affiliated.

In sum up, the matter of Public Personnel Administration (PPA) is that personnel issues of public organizations. PPA is provides the human power required by public organizations and the ways and methods of making the most efficient use of resources. Public personnel management is considered as a whole that includes “structural” and “functional” keys. Structural aspects of the system refers to classification, wage regime, personnel units and status rules to which public officials are bound while functional aspect of the system refers to human power planning, recruitment, training, evaluation, motivation and encouragement (Eroğlu, 2019: 412). On the other hand, process of shift from “Public Personnel Management” (PPM) to “Strategic Human Resources Management Approach” (SHRMA) in Public Administration: In the Industrial Revolution when developments in industrial psychology and

behavioral sciences have contributed greatly to the course from personnel management to human resource management (Çetin et al., 2017: 17). Issues such as strategic management approach which total quality, individualization in employee relations, flexibility, American and Japanese style human resources management gained importance in 1980s and bring about effective in revealing the distinction between Strategic Human Resources Management and personnel management more transparently (Gök, 2006: 3). The employ of qualified human resources is so important that its effects almost every period of the social and economic transformation process. It can be said that the post-industrial era, when is also described as the information age of human resources (Yeung et al., 1996: 48).

When its come to the process of shift from personnel management to human resources management; it can be said that personnel management does not carry out any activity other than record keeping in terms of employee wages, benefits, insurance premiums, leave to work and being late. Therefore, it's considered as a cost element working in personnel management. As a result of increasing social expectations and rapid changes, personnel management has been replaced by strategic human resources management (Akgemci, 2015: 255-257). What's more, transformation from personnel administration to strategic human resources management in public administration the following factors were effective (Ahammad, 2017: 412): Human resources management developed in response to the substantial increase in competitive pressures in management organizations began experiencing by the late 1970s as a result of such factors as globalization, deregulation, and rapid technological change. It should also be noted that the principles of the New Public Management (NPM) have accelerated the transition from personnel administration to strategic human resources management. Consequently, "the New Public Management" is be directing, transparent, accountable, obvious, performance-oriented, citizen-oriented, market-centered, effective, efficient and frugal, participatory management approach supported by information and communication technologies (Ateş, 2001: 52). Moreover, with the getting through of SHRM, the "value and importance to human beings" began to increase.

Concept: Strategic Human Resources Management (SHRM)

Strategic human resources management focuses on organizing internally consistent of human resources management practices to build the knowledge, skills, and capabilities of employees in an effort to support rivalry strategies and achieve organizations/ public administration objectives (Knies et al., 2018: 6). SHRM is gaining increasingly important because of strategic management emphasizes that in the knowledge-based economy and employees which are an important element to acquire competitive advantage. In this circle, the adoption of appropriate SHRM practices is important to ensure effective strategy implementation. SHRM practices create procedures that institutionalize the construction of the knowledge, aptitude and competences of employees in the organization to develop valuable, unique and difficult to replicate institutional capabilities that support competitive advantage (Werbil & DeMarie, 2005: 249).

Strategic Human Resources Management concept is derived from HRM and Strategy. This adds the HRM model, which focuses on strategy, integration and consistency, to key concepts of the strategy, that is; "strategic intent", "resource-based strategy", "competitive advantage", "strategic capability "and "strategic alignment" (Armstrong, 2006: 124). In this context, if we look at the definitions of strategic human resources management in national and international literature: Strategic human resources management is a pattern of planned human resources activities that are considered to aid an organization achieve its goals (Ngo et al., 2008: 73). SHRM is a critical impact on initiating organizational change and development by facilitating the management process and therefore "leveraging" the implementation of the organization's strategy (Wei, 2006: 49). SHRM is an approach that designed to identify the strategic

needs of the organization and the capabilities needed to implement a competitive strategy and achieve operational objectives (Chang & Huang, 2005: 435).

Strategic human resources management is planned human resources management activities implemented to provide that organizations achieve their goals (Gürbüz, 2011: 399). SHRM is the methods that enable employees to provide value and competitive advantage to the organization through training and career opportunities (Akdemir, 2005: 429). SHRM are policies developed to meet the demands of the organization and human resources. Moreover, It's the whole of the human resources planning, organizing, directing and controlling activities needed to provide competitive superiority in the organization (Bayraktaroğlu, 2011: 301). The concept of strategic human resources management is to improve performance in the enterprise, to increase innovation and flexibility, and to align human resources management with strategic goals and objectives (Truss & Gratton, 1994: 665).

Nowadays, organizations are under intense pressure to be more effective, faster and more effective. In order to work out the underlying factors of these pressures and nature of strategic human resource management then the factors that affect its development need to be examined (Dessler, 2000: 9-13 & Öğüt et al., 2004: 284). These ones: Globalization process, technological developments, deregulation, changes in the nature of work and labor diversity. In addition to the factors affecting the emergence of the above mentioned SHRM, it was also effective in (Gürbüz, 2013: 67-68): Gaining sustainable competitive advantage in organizations increased emphasis on the importance of human resources; The need to focus on the integration of organizational strategies with other factors and "improving organizational performance" through effective HRM practices. The comparison of strategic human resources management and classical human resources management is as follows:

Classical Human Resources Management	Strategic Human Resources Management
Application of management model according to current developments	Having a long-term perspective in managing people
Acting independently of strategic goals and objectives	Prioritizing organizational strategies
Evaluating competition and market developments independently of human resources practices	Considering competition and market developments together with human resources practices
Leaving organizational culture in the course of its development	Aligning organizational culture with "strategic goals and objectives"
Preparation of HR policies and procedures irrespective of considering the "strategies" factor	Preparing HR policies and procedures in line with and supporting strategic objectives and targets
HR managers only deal with their internal procedures. So, other functions see different departments as internal problems	Participation of HR resources managers in vital decisions and meetings of department managers such as delivery, quality, competition and efficiency

Table 1: The Differences Between Classical Human Resources Management and Strategic Human Resources Management (Şencan, 2008: 5).

Strategic human resource management should carry out in coordinated with the Strategic Management of organizations. The success of a human resources management that is incompatible with the strategy of the senior management cannot be mentioned. The main features of SHRM can be listed as follows (Aykaç, 1999: 74-76 & Kaçmaz and Serinkan, 2016: 153-155 & Mesch et al., 1995: 388):

- Long-term plans regarding the use of human resources can be realized through SHRM,
- According to the SHRM, the human fact is too important and difficult to imitate,
- SHRM assists organizations to cope with their competitors,
- SHRM acts with a learning-oriented approach and makes it widespread within the organization,
- SHRM promotes future-oriented, innovative, value-added behaviors in organizations,
- SHRM contributes to the entire strategy of the organization and the integration of human resources policies,
- SHRM provides a clear understanding of the objectives of the organization and,
- Its possible that the selection, training, change and evaluation of organizational personnel via SHRM.

Looking at the success of international organizations in the past twenty years, when it has been observed that the most important component that they attach to “human factor” which the most decisive factor (Tikici & Akdemir, 2002: 861). That’s why, the main purpose of the SHRM is to “establish the balance” between human resources functions and organizational strategies in order to achieve the objectives set by the organization.

Strategic Human Resources Management's objectives and plans should be related to the strategic aim of the organizations. In this context, purposes of it can be described as follows (Bingöl, 2016: 24 & Tompkins, 2002: 96):

- Contributing to the realization of the objectives of the organization by raising the ties and efficiency of the personnel towards the organization,
- To improve the skills and productivity of personnel and reduce intra-organizational discontinuity,
- Selecting the employees who will provide equipped and high quality service and preparing programs for their training,
- To provide equality to personnel with social responsibility awareness,
- To protect the health of the personnel and to be fair without discrimination against the personnel,
- To increase productivity in organizations as well as to gain knowledge and skills to personnel,
- Compete with changing environmental conditions and,
- To establish competitive advantage over other organizations.

Theory: Strategic Human Resource Management Approaches

It’s important to consider which dimensions they have before discussing the main approaches to strategic human resource management. In strategic human resources management, organizations make plans to get through their goals (Wright & McMahan, 1992: 298). These plans consist of three dimensions:

i. Horizontal (Internal Harmony) Dimension: The success of strategic human resources management depend on horizontal (internal) harmony. Horizontal dimension refers to the internal harmony and consistency of human resources practices. The effectiveness of human resources practices working in harmony with each other is increasing. If this compliance is not achieved, then the effectiveness is expected to decrease (Delery, 1998: 293). If compliance is achieved, then achievement and effectiveness in the organization will be increased.

ii. Vertical (External Harmony) Dimension: The vertical dimension expresses that harmony between the strategic management process and human resources management functions (Schuler & Jackson, 1987: 208). In other words, its meant that the harmony relationship between organizational strategies and human resources strategies.

iii. Content Dimension: Strategic human resources management includes the following elements in the content determined by the organization in achieving its objectives:

- Strategic Human Resources Tendency,
- Strategic Human Resources Applications,
- Human Resources Effectiveness,
- Effectiveness of Human Resources Managers: Need to express that there are a number of qualifications which SHR managers must possess (Barutçugil, 2004: 46). These ones:
  - Competencies related to information management,
  - Organizing and planning competencies,
  - Managerial ability,
  - Integrative aptitudes,
  - Competencies related to alteration management.

There are four approaches regarding SHRM. Each of these approaches emphasizes a specific on dimension of SHRM. These ones:

- *Universalistic Approach:* Defined best practices for improving human performance and generalizable human resources management as well as explaining high performance work systems (Alcazar, 2005: 634). So, according to the universalist approach, there is a direct relationship between human resources management and performance. Lastly, the theory suggests that all organizations adopt best practices to gain competitive advantage and achieve high performance (Gürbüz, 2013: 13).
- *Contingent Approach:* The approach suggests that organizations with HR policy and practice are more prepared to respond to external factors that provide excellent performance (Allani et al., 2003: 236). Behavioral theory is the basis of contingent theory. Thus, certain organizational objectives require specific employee behavior; specific human resource strategies also produce specific employee behavior (Ericksen & Dyer, 2005: 908).
- *Configurational Approach:* According to the approach; organization, multiple variables pattern, thus, its a complex system consisting of internal and external sub-components connected to each other. These complex systems should be handled integrally, as no factor can lead the organization on its own (Sheppeck & Militello, 2000: 6). Briefly, the configurational approach has gained an

important place in the strategic human resources management literature due to the fact that it includes human resources management in the strategy preparation stage, approaches the organization and its functions with a holistic view and offers a more flexible structure compared to the contingent approach (Bayat, 2008: 79).

- **Contextual Approach:** The approach offers descriptive and global model. In addition, this model should be a broad model that can be applied to all different geographical and industrial conditions (Delery & Doty, 1996: 804). In this approach are explained that the internal functioning of strategic human resources management and its contribution to the achievement of organizational objectives, as well as the impact of external and organizational conditions on which managerial decisions are made (Alcazar et al., 2005: 637).

Strategic Human Resources Applications

Strategic human resources management practices are defined as decisions and actions related to the management of employees at all organization levels and the implementation of strategies to maintain competitive advantage (Panayotopoulou et al., 2003: 682). It's also considered that when a firm's human resources practices are in line with each other and with the strategic objectives of the organization, its will be accepted that organizational efficiency and performance are increased (Khatri, 2000: 338). Thus, The significant of strategic human resources practices for the success and effectiveness of the organization is emerging.

In general, strategic human resource practices has seven applications areas (Olson et al., 2018: 65; Snell & Wright, 1997):

- Internal Career Opportunities; refer to the use of internal labor markets,
- Configurational Training Systems; refers to formal education given to employees the numbers,
- Valuation Measures; refers to based on results or behavior,
- Profit Sharing; seen as a part of the strategic HR system,
- Employment Assurance; the degree of this has many strategic implications,
- Suggestion Mechanisms; both formal configurational systems and participation in decision-making, emerged as key factors,
- Job Description; expresses that the degree of strait and limited definition of works.

It's possible for organizations to achieve the goals they have determined by using human resources effectively. Therefore, the strategic human resources management department should establish an "effective valuation system" in order to measure its effectiveness. This system consists of the following stages (Barutçugil, 2004: 49):

- To determining the contribution of human resources management in terms of achieving the goals and objectives of the organization,
- To identifying strengths and weaknesses by reviewing existing effectiveness measures,
- To defining the level of realization for each one of the assessments,
- To determining the results of the HRM support units within the organization and,

- Implement a draft monitoring report to allow comparison of planned and happened performance.

Each organization needs for human resources policies and activities in terms of its entire strategic objectives. The SHRM establishes and implements human resources policies in order to produce the employee competencies and behaviors necessary for the organization to achieve its strategic goals. In this context, the functions carried out by SHRM can be specified as follows:

Job Analysis

In order for the organization to achieve its objectives, it's necessary to make the labor division of the existing personnel and determine the job descriptions (Sadullah & Uyargil, 2013: 50). According to some views, job analysis is seen as the 'backbone' or 'cornerstone' of human resource management. Human resource employees can clearly define their job descriptions and can be an important source of guidance in the development of the organisation's performance standards via job analyses, In addition, with job analyses, it contributes to the recruitment, selection, training, remuneration, occupational health and safety of the personnel who will carry out the service not only during the service but also in the pre-service process, and to the evaluation of all activities separately according to the nature of the work to be done (Siddique, 2004: 220). Therefore, in order for human resources management to function effectively, jobs should be clearly defined by the organisation and these definitions should be understood by the personnel who will do the job.

Planning

Planning is one of the most important elements of strategic human resources management. Its aim is to produce strategies to meet the human power needed by the organization in the future and to use human resources effectively (Tunçer, 2011: 89). Strategic human resources planning differs from normal human resources planning studies in terms of activity planning. Accordingly, it's not enough to determine only the human resources needed for a certain period in numerical terms; the human resources and functions required qualitatively according to the internal and external environmental conditions, the strategy and objectives of the enterprise should also be determined. In this framework, three functions of strategic human resources planning can be mentioned: Firstly, strategic human resources planning enables the establishment of a human resources strategy linked to the institution strategy. Secondly, it meets the human resources demands supported by the objectives and strategies of the organisation. Finally, it develops policies and programmes that complement planning in line with strategies and human resources demands (Arslan, 2012: 92).

Recruitment

As the volume of work increases in an organisation it starts with the feeling that new employees are needed. It's important to anticipate the need for personnel and to take the necessary measures in a timely manner (Kumar et al., 2019). Recruitment has internal and external sources and each has its own advantages and disadvantages in strategic human resources management. The advantage of internal resources is that employee motivation is strong and staff are seen as an investment. The disadvantage is that the struggle of the personnel for promotion may negatively affect the morale of the employees. The advantage of external resources is that employees can bring new ideas and perspectives to the organisation. The disadvantage is that the duration of work orientation and training is a long time. It's also possible that moral conflicts may arise between employees who think they are doing a job better (Jaradat & Cicioc, 2016: 220-221).

Training and Career Development

These are practices which aimed at training and career development efforts that will help an organization to acquire the knowledge and skills it needs and to realize the highest level potential of its employees (Sabuncuoğlu & Tokol, 2013: 110). By career development, organizations will have a more effective place in the market and will retain qualified employees. The fact that the personnel receive trainings related to their work increases the quality and efficiency of the services they will provide and helps to determine the services that citizens need. Accordingly, the performance of the employees is expected to increase. Increasing the performance of employees also brings competitiveness. Shortly, training and career development increases the competences of employees and improves organisational belonging (Hosen et al., 2024: 2). Career training and development is a systematic process in which employees can continuously evaluate themselves at the organisational level.

Performance and Job Evaluation

Performance evaluation is a process in which managers in an organisation observe the effectiveness and success of the work and operations of the personnel. This is the decision on the assessment and evaluation of how well and correctly the employees perform their duties. Through performance evaluation, both the institutional feedback mechanisms are analysed, the services performed by the personnel are controlled and the effectiveness of the service outputs are audited (Murphy, 2020: 14-15). That is, personnel success will be evaluated with objective criteria and will contribute to the strengthening of employee and organisational performance (Duru & Korkmaz, 2013: 16). Job evaluation is the formal and systematic comparison of a job for the purpose of remuneration to determine the value of one job relative to another. Its provided that a fair and balanced wage structure (Sabuncuoğlu, 2000: 194).

Remuneration/Wage

Wages or remunerations are paid which for performing to personnel duties in organizations. As a strategy, it's an important human resource function that affects employee satisfaction and performance (Barutçugil, 2004: 444). Strategic wage management must be compatible with both organization policies and human resources department strategy. The most important lever between human resources practices and corporate performance is wages. There are three basic remuneration models in strategic human resources management. The first is the universal model, which wages are generally determined on the basis of individual or collective performance. The second is the vertical wage model. There is a close relationship between organisational performance and job objectives in the model. Wage satisfaction increases when organisational performance approaches institution objectives while more emphasis is placed on collaborative behaviours in the horizontal wage model. The last one is the resource-based wage model. According to the model, wages are based on competition. That is, the employee's contribution to organisational effectiveness with high performance contributes to the formation of a competitive environment in the wage system. (Kessler, 2015: 250-251).

Occupational Health and Safety

Occupational health aims not to harm the health of employees due to their work while occupational safety aims to prevent accidents at work and to create a safe work environment. Human resources managers try to solve such problems of employees through training and organizing panels on the subjects (Tan & Çalışkan, 2018: 36). Managers should not just focus on the efficiency of the service, but merely take occupational safety measures and establish public policies that can guarantee human health. Therefore, it's necessary to look at occupational health and safety strategically (Alzyoud & Ogalo, 2020: 45). Looking

at service providers only as a source of efficiency, cost and financing causes the strategic dimension of the issue to be ignored.

Conclusion

The most vital factor for an organisation to achieve its strategic goals is humanbeing. It may be possible to say that classical management approaches have started to be abandoned especially due to globalisation movements, the spread of liberal values in the social sphere, and the acceleration of information and communication technologies. Instead, with the fact that not everything is efficiency and effectiveness, and that the employee is a psychological individual, organisations should carry out human resource management processes with a macro-level strategic perspective. In this study, the structure, role and function of human resources management are discussed in a strategic context and tried to be explained at conceptual and theoretical level. In addition, by trying to explain the strategic application models in this field, it has been tried to shed light on the functioning of the strategic human resources management process, which is a fairly novel approach in the field of human resources management.

The conceptualisation types of strategic management need to be explained. Because, in order for a management to be considered as strategic, firstly, this concept should be handled in its classical context and then strategic management approaches can be represented formally and it's possible that it depends on environmental conditions at the point of application. General approaches to strategic management emphasise content or process. It's important whether each strategic management approach is to be implemented at central or local level; for a community; or for international cooperation. These questions are tried to be explained in the context of strategic human resource management through four basic approaches: universalistic, contingent, configurational and contextual. It can be said that practices related to strategic human resources management actually bring a strategic perspective to the human resources management process. Depending on the opinion human resources officials are expected to be more professional in matters such as work structure, information management, change management and planning.

References

- Ahammad, T. (2017). Personnel management to human resource management (HRM): How HRM functions? *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 13(9), 412-420.
- Akdemir, B. (2005). Küresel rekabet ortamında insan kaynakları yönetiminin değişen rolü: Stratejik insan kaynakları yönetimi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 1(49), 428-455.
- Akgemci, T. (2015). *Stratejik yönetim*. Gazi Kitabevi.
- Alcazar, M. F., Romero-Fernandez, M. P., & Sanchez-Gardey, G. (2005). Strategic human resource management: Integrating the universalistic, contingent, configurational, and contextual perspectives. *International Journal of Human Resource Management*, 16(5), 633-659.
- Allani, N., Arcand, M., & Bayad, M. (2003). Impact of strategic human resources management on innovation. In *12th international conference on management of technology* (pp. 235-243). IOMAT.
- Alzyoud, A. A. Y., & Ogalo, H. S. (2020). Strategic management of health and safety at work: Critical insights for HR professionals in the construction sector. *Annals of Contemporary Developments in Management & HR (ACDMHR)*, 2(1), 42-47.
- Armstrong, M. (2006). *A handbook of human resource management practice* (10th ed.). Kogan Page.

- Arslan, M. L. (2012). İnsan kaynakları gereksinime süreç yaklaşımı: Stratejik insan kaynakları planlaması. *Öneri*, 10(37), 89-101.
- Ateş, H. (2001). İşletmeci, girişimci ve verimli yeni bir kamu yönetimi ve devlet anlayışına doğru. *İÜ SBF Dergisi*, 25, 45-60.
- Aykaç, B. (1999). *İnsan kaynakları yönetimi ve insan kaynaklarının stratejik planlaması*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik insan kaynakları yönetimi*. Kariyer Yayınları.
- Bayat, B. (2008). İnsan kaynakları yönetiminin stratejik niteliği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 67-91.
- Bayraktaroğlu, S. (2011). *İnsan kaynakları yönetimi*. Sakarya Yayınları.
- Bilgin, M. H. (2011). İnsan kaynakları yönetimi ve Türk Kamu Personel Sistemi. In F. Kartal (Ed.), *Türkiye'de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları* (ss. 221-240). TODAİE.
- Bingöl, D. (2016). *İnsan kaynakları yönetimi* (10th ed.). Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Chang, W. J., & Huang, T. C. (2005). Relationship between strategic human resource management and firm performance: A contingency perspective. *International Journal of Manpower*, 26(5), 434-449.
- Çetin, C., Elmalı, D. E., & Arslan, M. L. (2017). *İnsan kaynakları yönetimi* (5th ed.). Beta Basım-Yayım.
- Dessler, G. (2000). *Human resource management* (8th ed.). Prentice Hall.
- Delery, E. J. (1998). Issues of fit in strategic human resource management: Implications for research. *Human Resource Management Review*, 8(3), 289-309.
- Delery, E. J., & Doty, D. H. (1996). Modes of theorizing in strategic human resource management: Tests of universalistic, contingency, and configurational performance predictions. *Academy of Management Journal*, 39(4), 802-835.
- Duru, M. N., & Korkmaz, M. (2013). Performans değerlendirmenin insan kaynakları yönetimindeki önemi üzerine uygulamalı bir araştırma. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 31-32, 3-26.
- Eroğlu, H. T. (2019). Türkiye'de kamu personel sistemi. In H. Ateş (Ed.), *Türk kamu yönetimi* (ss. 412-443). Savaş Yayınevi.
- Ericksen, J., & Dyer, L. (2005). Toward a strategic human resource management model of high reliability organizational performance. *International Journal of Human Resource Management*, 16(6), 907-928.
- Eryılmaz, B. (2012). *Kamu yönetimi*. Umuttepe Kitabevi.
- Gök, S. (2006). *İnsan kaynakları yönetimi* (1st ed.). Beta Basım-Yayım.
- Gürbüz, S. (2011). Stratejik insan kaynakları yönetiminin örgütsel bağlılığa ve iş tatminine etkisi: İnsan kaynakları yöneticileri üzerinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 397-418.
- Gürbüz, S. (2013). Stratejik insan kaynakları yönetiminin kuramsal temelleri: Evrenselci, koşul bağımlılık ve yapısalcı yaklaşımlar. *Gazi University Journal of Economics & Administrative Sciences*, 15(1), 61-95.
- Hosen, S., et al. (2024). Training & development, career development, and organizational commitment as the predictor of work performance. *Heliyon*, 10, 1-13.

- Jaradat, M., & Cicioc, N. C. (2016). Strategies to improve the quality of personnel recruitment and selection in public administration. *Management Strategies Journal*, 31(1), 219-226.
- Kaçmaz, R., & Serinkan, C. (2016). Stratejik insan kaynakları ile örgütsel öğrenme arasındaki ilişki: Eğitim kurumları örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 132-157.
- Kessler, I. (2015). Remuneration systems. In S. Bach & M. R. Edwards (Eds.), *Managing human resources: Human resource management in transition* (pp. 243-267). John Wiley & Sons Ltd.
- Klingner, E. D., Nalbandian, J., & Llorens, J. (2019). *Public personnel management* (6th ed.). Routledge.
- Khatri, N. (2000). Managing human resource for competitive advantage: A study of companies in Singapore. *International Journal of Human Resource Management*, 11(2), 336-365.
- Knies, E., Vandenabeele, W., & Boselie, P. (2018). Strategic human resources management and public sector management: Context matters. *The International Journal of Human Resource Management*, 1-19.
- Kumar, A., Brar, V., & Wadajkar, V. (2019). Significance of effective HRM practices in organized retail sector - A literature review. *International Journal of Enhanced Research in Educational Development*, 7(1), 22-26.
- Massey, A. (2011). *International handbook on civil service systems*. Edward Elgar.
- Mesch, J. D., Perry, L. J., & Wise, L. R. (1995). Bureaucratic and strategic human resource management: An empirical comparison in the federal government. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 5(4), 385-402.
- Murphy, R. K. (2020). Performance evaluation will not die, but it should. *Human Resource Management Journal*, 30, 13-31.
- Ngo, H. Y., Lau, C. M., & Foley, S. (2008). Strategic human resource management, firm performance, and employee relations climate in China. *Human Resource Management*, 47(1), 73-90.
- Oral, İ. (2019). *Merkezi personel yönetimi örgütlenmesi: ABD ve Japonya örnekleri ve Türkiye için bir model önerisi* [Unpublished doctoral thesis]. Hacettepe Üniversitesi.
- Olson, M. E., Slater, F. S., & Hult, M. T., Olson, M. K. (2018). The application of human resource management policies within the marketing organization: The impact on business and marketing strategy implementation. *Industrial Marketing Management*, 69, 62-73.
- Öğüt, A., Akgemci, T., & Demirsel, M. T. (2004). Stratejik insan kaynakları yönetimi bağlamında örgütlerde işgören motivasyonu süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 277-290.
- Panayotopoulou, L., Bourantas, D., & Papalexandris, N. (2003). Strategic human resource management and its effects on firm performance: An implementation of the competing values framework. *International Journal of Human Resource Management*, 14(4), 680-699.
- Sabuncuoğlu, Z. (2000). *İnsan kaynakları yönetimi*. Ezgi Kitabevi.
- Sabuncuoğlu, Z., & Tokol, T. (2013). *İşletme*. Beta Yayınları.
- Sadullah, Ö., & Uyargil, C. (2013). *İnsan kaynakları yönetimi*. Beta Yayınları.
- Schuler, S. R., & Jackson, E. S. (1987). Linking competitive strategies with human resource management practices. *The Academy of Management Executive*, 1(3), 207-219.

- Shafritz, M. J., Riccucci, M. N., Rosenbloom, H. D., & Hyde, A. (2001). *Personnel management in government: Politics and process* (No. 44). Marcel Dekker.
- Sheppeck, A. M., & Militello, J. (2000). Strategic HR configurations and organizational performance. *Human Resource Management, 39*(1), 5-16.
- Siddique, C. M. (2004). Job analysis: A strategic human resource management practice. *The International Journal of Human Resource Management, 15*(1), 219-244.
- Snell, A. S., & Wright, M. P. (1997). Toward a unifying framework for exploring fit and flexibility in strategic human resource management. (CAHRS Working Paper No. 97-13). Ithaca, NY: Cornell University, School of Industrial and Labor Relations, Center for Advanced Human Resource Studies.
- Şencan, H. (2008). Stratejik insan kaynakları nedir?. <https://docplayer.biz.tr/15426671-Stratejik-insan-kaynaklari-yonetimi.html> (Erişim tarihi: 17.06.2024).
- Tan, F. Z., & Çalışkan, S. (2018). Yöneticilerin iş sağlığı ve güvenliği uygulamalarına yönelik algılarının analizi üzerine bir araştırma. *Karaelmas İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi, 2*(1), 31-44.
- Tikici, M., & Akdemir, B. (2002). Stratejik insan kaynakları ve iş tatmini üzerine bir uygulama. In *10. Ulusal Yönetim Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı* (ss. 277-290). Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, Antalya, Türkiye.
- Tompkins, J. (2002). Strategic human resources management in government: Unresolved issues. *Public Personnel Management, 31*(1), 95-110.
- Tunçer, P. (2011). *İnsan kaynakları yönetimi*. Ekin Yayınları.
- Truss, C., & Gratton, L. (1994). Strategic human resource management: A conceptual approach. *The International Journal of Human Resource Management, 5*(3), 663-686.
- Tutum, C. (1980). Türk personel sisteminin sorunlarına genel bir yaklaşım. *Amme İdaresi Dergisi, 13*(3), 95-107.
- Tutum, C. (1990). Kamu personeli sorunu. *Amme İdaresi Dergisi, 23*(3), 31-45.
- Wei, L. Q. (2006). Strategic human resource management: Determinants of fit. *Research and Practice in Human Resource Management, 14*(2), 49-60.
- Werbel, D. J., & DeMarie, M. S. (2005). Aligning strategic human resource management and person-environment fit. *Human Resource Management Review, 15*(4), 247-262.
- Wright, M. P., & MacMahan, C. G. (1992). Theoretical perspectives for strategic human resource management. *Journal of Management, 18*(2), 295-320.
- Yeung, A., Woolcock, P., & Sullivan, J. (1996). Identifying and developing HR competencies for the future: Keys to sustaining the transformation of HR functions. *The California Strategic Human Resource, 19*(4), 48-58.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftr.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı -

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes -

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.

Mantar Yönetimi Çalışan Performansını Nasıl Etkiliyor? İşyeri Yalnızlığının Aracı Rolü*

How Do Mushroom Management Affect Employee Performance? The Mediating Role of Workplace Loneliness

Büşra Doğan¹

Eray Ekin Sezgin²

Öz

Mantar yönetim, yöneticilerin bilginin paylaşılmasını kabul etmeyerek çalışanlarını karanlıkta bıraktığı ve yalnızca iş odaklı yaklaştığı yeni bir yönetim yaklaşımı olarak işyerinde sıklıkla görülebilen ve kişi üzerinde olumsuzluk yaratan bir uygulamayı ifade etmektedir. Çalışanı olumsuz etkilemesine ve yaygın görülmesine karşın özellikle işyerinde uygulanan mantar yönetim tarzının işyeri yalnızlığı ve çalışan performansına olan etkisi üzerine oldukça az sayıda ampirik araştırma yer almaktadır. Bu araştırmanın amacı, mantar yönetiminin çalışan performansı üzerindeki etkisinde işyeri yalnızlığının aracı rolünü incelemektir. Araştırmanın evrenini, Elazığ ve Tunceli ilinde bulunan Fırat ve Munzur Üniversitelerinde görev yapan araştırma görevlileri oluşturmaktadır. Kesitsel ve tanımlayıcı tipteki bu çalışmada veriler, eğitim sektöründe (üniversitelerde) çalışan 210 araştırma görevlisinden yapılandırılmış bir anket kullanılarak toplanmış ve veri analizi orijinal SPSS 26 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, Mantar Yönetim Ölçeği, Çalışan Performans Ölçeği ve İşyerinde Yalnızlık Ölçeği kullanılmıştır. Bulgular, mantar yönetiminin, çalışan performansını negatif yönde ve işyeri yalnızlığını pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Benzer şekilde, işyeri yalnızlığı çalışan performansı üzerinde negatif bir etki sergilemiştir. Ayrıca, işyeri yalnızlığı, mantar yönetiminin çalışan performansı üzerindeki etkisinde kısmi aracı rol üstlendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: En Mantar Yönetimi, Çalışan Performansı, İşyeri Yalnızlığı.

Abstract

Mushroom management is a practice that can be seen in organizations as a work-oriented management approach where managers leave their employees in the dark by refusing to share information and causes negativity on the person. Despite the negative impact on employees and its prevalence, there are few empirical studies on the impact of mushroom management on workplace loneliness and employee performance. The purpose of this study is to examine the mediating role of workplace loneliness in the effect of mushroom management on employee performance. The population of the study consists of research assistants working at Fırat and Munzur Universities in Elazığ and Tunceli provinces. In this cross-sectional and descriptive study, data were collected from 210 research assistants working in the education sector (universities) using a structured questionnaire and data analysis was carried out using the original SPSS 26 package program. Mushroom Management Scale, Employee Performance Scale and Workplace Loneliness Scale were used in the study. The findings revealed that mushroom management negatively affects employee performance and positively affects

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed. (Bu makale künyesi belirtilen tezden türetilmiştir. Doğan, B. (2024). *Mantar yönetiminin çalışan performansına etkisinde iş yeri yalnızlığının aracı rolü* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Munzur Üniversitesi).

¹ Uzman, Munzur Üniversitesi, Tunceli, Türkiye, e-posta: dbusra640@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1930-3693>, (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

² Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Tunceli, Türkiye, e-posta: eraysezgin@munzur.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8565-0269>.

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 30.09.2024.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 12.11.2024.

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 30.12.2024.

Atf-Citation (APA 7 Style): Doğan, B., & Sezgin, E. E. (2024). Mantar yönetimi çalışan performansını nasıl etkiliyor? İşyeri yalnızlığının aracı rolü. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 232-249.

workplace loneliness. Similarly, workplace loneliness had a negative effect on employee performance. In addition, workplace loneliness played a partial mediating role in the effect of mushroom management on employee performance.

Keywords: Mushroom Management, Employee Performance, Workplace Loneliness.

Giriş

Mantar yönetim yaklaşımıyla yönetilen kurumlarda çalışanlar üzerinde olumsuz davranışlar görülmektedir (Amend vd., 2010). Bilginin açık bir şekilde paylaşılmasının, çalışan bireylerin verimliliğini artırdığı vurgulansa da mantar yönetiminin yaygın olduğu kurumlarda çalışanların kuruma bağlılığının azaldığı ve performansının düştüğü görülmektedir. Bu yönetim biçimi üzerine yapılan araştırmalarda; katılımcı yönetimin desteklenmediği, bilgi paylaşımından uzak olduğu, bilgi asimetrisine yol açtığı ve iletişimin yetersiz olduğu ortaya koyulmuştur (Geckoboard, 2015; Kahya & Ceylan 2019; Kılıç, 2015; Külekçi vd., 2020; Tekin & Binicioğlu, 2017). Çalışanların iş yerindeki refahı yükseğe ve çalışanlar mutluyorsa bu durum işlerine de olumlu bir şekilde yansımaktadır. Dahası kurumlarda oluşan etkili ve verimli bir ilişki, kurumsal davranışlara ilişkin daha güçlü bir farkındalık oluşmasına yardımcı olmaktadır (Güllü, 2018).

Performans, kurumda bulunan personellerin kurum için sergiledikleri çabaları ve personelin takım arkadaşlarıyla birlikte ulaşılan hedefleri göstermektedir (Tayfun & Çatır, 2013). Performans, işi becerebilme kabiliyeti, işi başarma, görevi yerine getirme anlamına da gelmektedir (Kesen, 2015). İnsan kaynakları yönetiminde sıklıkla araştırılan konulardan birisi olan çalışan performansı, örgütlerin gelişim sağlayabilmesi, rakipleriyle rekabet halinde olabilmesi çalışanın performansına bağlı bir etkidir. Bu durumda kurumların öncelikli amacı çalışanlarının performansını yükseltmektir (Inuwa, 2016). Çalışma hayatı içinde performans, çalışanın işyeri ve işinin gerektirdiği hedefler ve amaçlar doğrultusunda ortaya çıkan nitel ve nicel hizmeti ifade etmektedir (Büyükbese, 2012).

Çalışmanın değişkenlerinden bir diğeri olan yalnızlık ise evrensel bir hayat deneyimi olan sosyal ilişki düzeyine erişmemesinden dolayı kişinin maruz kaldığı psikolojik bir rahatsızlık durumudur (Demirbaş & Haşit, 2016). İşyerinde yalnızlık, çalışma hayatını temsil ederek, örgütte çalışma alanındaki iletişimde yetersizlik ve eksiklik nedeniyle kişilerarası sosyal çevreden dışlanma biçimini ifade etmektedir (Aşık, 2016). Çalışanlar işyerinde kendisini dışlanmış ve yalnız hissetmeleri işletmelerine ve işlerine karşı negatif bir tutum sergilemeleri ile sonuçlanacaktır. Bu negatif durum, çalışanların performanslarının düşmesine, motivasyonlarının azalmasına ve işten ayrılmalarına sebep olabilmektedir (Kahya & Ceylan, 2019). Akademisyenler görevlerini icra ederken pek çok sorunla karşı karşıya gelmektedirler. Akademisyenler, üniversitelerde hiyerarşik düzeyde olumlu ve teşvik edici iletişim ve ilişki tarzlarının bulunmaması nedeniyle olumsuz örgütsel koşullarla karşılaşabilmektedir. Mantar yönetimi kişilerin örgütsel ilişkilerini olumsuz etkilediğinden işyerinde yalnızlığa neden olabilmekte, bu da çalışanın kendisine verilen görevleri yerine getirememesi nedeniyle verimliliği olumsuz etkilemektedir.

Literatür incelendiğinde akademisyen özelinde çalışan performansı konusu üzerine birçok çalışmanın yapıldığı gözlenmiştir (Bozkurt & Ercan, 2017; Chong vd., 2020; Orhan, 2023; Setiyowati vd., 2024). Buna karşın akademisyenler üzerine işyeri yalnızlığı (Orhan, 2023; Rahman, 2021) ve mantar yönetim (Mumcu & Aras, 2021; Tekin & Birincioğlu, 2017) konusu üzerine sınırlı sayıda çalışma yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmanın amacı, mantar yönetiminin çalışan performansı üzerindeki etkisini araştırmak ve bu etki de işyeri yalnızlığının aracı rolünü ortaya koymaktır. İşyeri yalnızlığı ve çalışan performansı ilişkisine yönelik literatürde çalışmalar olmasına rağmen, mantar yönetiminin çalışan performansı üzerindeki etkisinde işyeri yalnızlığının aracı rolünü inceleyen herhangi bir çalışmanın olmaması bu çalışmanın özgün yanını ortaya koymaktadır. Bu çalışma ile elde edilen bilgilerin aşağıda belirtilen yönlerde de katkıda bulunması varsayılmaktadır:

• Bu çalışmada mantar yönetimi, işyeri yalnızlığının çalışan performansı üzerindeki etkisine ilişkin gelecekte önemli bir öncülüğe sahip olabilir.

• Mantar yönetimi üzerine bilimsel araştırmaların az olduğu yönetim konularından biri olarak karşımıza çıkması, konunun özgünlüğü ve yeniliği açısından değerli ve önemlidir.

Literatür ve Hipotezlerin Gelişimi

Mantar Yönetim ve Çalışan Performansı Arasındaki İlişki

Yönetim literatüründe ele alınan yeni kavramlardan biri olan “Mantar Yönetimi” adını mantar yetiştirme şeklinden almaktadır (Kalfaoğlu, 2020; Tekin & Birincioğlu, 2017). “Mantarların hızla büyümesinin sırrı onları karanlıkta tutmak ve belirli aralıklarla gübrelemektir” düşüncesiyle ilişkilendirilen mantar yönetim tarzı, üst yönetim tarafından “astların karanlıkta tutulması” olarak ele alınmaktadır (Tarcan vd., 2021). Mantar yönetim düşüncesini benimseyen yöneticiler, çalışanlarının eleştirilerini yok sayarak bilgi ve yetkiyi bir merkezde toplanmasını sağlamaktadırlar. Bir başka deyişle, çalışanlarına görev veren yöneticilerin, bu görevi neden verdiklerine dair bilgi vermemektedirler (Şener & Gündüzalp, 2020). Mantar yönetiminin temelinde, yöneticilerin çalışanlarından bilgi saklamalarının çalışanların performansına yansıtacağı düşüncesi yatmaktadır (Çetinkaya & Altıntaş, 2021). Kısacası mantar yönetimi, çalışanların sadece yapması gereken işler konusunda bilgilendirildikleri, örgüt projeleri, stratejileri ve iş riskleri hakkında bir bilgiye sahip olmadıkları ve duygu ve düşüncelerine önemin verilmediği bir yöntemi ifade etmektedir (Kılıç, 2015).

Örgütlerin sahip oldukları fırsatlar ve kaynakların yanı sıra, yöneticinin benimsediği yönetim tarzı da rekabet ve sürdürülebilirlik açısından önem arz etmektedir. Ayrıca yönetim tarzı, çalışanların performans ve motivasyonlarını da etkilemektedir. Yöneticiler, örgüt içinde olası bir kaosu önlemek, panik havasını ortadan kaldırmak için mantar yönetim yaklaşımını benimsemektedirler. Bu durum çalışanlar arasında performans ve verimliliğin azalması gibi olumsuz etkilere neden olabilmektedir (Gündüz & Özyer, 2022). Mantar yönetim yaklaşımının, çalışanların kör insani duygulara kapıldığı, çalışan performansını, iş zevkini ve enerjisini olumsuz etkilediği, duygusal tükenmeye ve duyarsızlaşmaya neden olduğu bilinmektedir. Aksine bir durumda ise yöneticilerin çalışanlarına karşı güler yüzlü, anlayışlı ve aynı fikirde olmaları çalışan performansını arttırmaktadır (Atatsi vd., 2019).

Çalışanları ile sağlıklı bilgi paylaşımının yapılmadığı mantar yönetiminde, yöneticiler hem örgütsel performansın hem de bireysel çalışan performansının gelişmesini ve devam etmesini engellemektedir. Bireysel düzeyde çalışan performansı değişime açık olduğundan yöneticiler tarafından çalışan performansının objektif olarak ölçülmesi örgüt için önemli bir yere sahiptir. Geckoboard (2015) tarafından yapılan araştırmada, mantar yönetimine maruz kalan çalışanların çalıştıkları kurumdan rahatsızlık duyabilecekleri ve işlerini bırakmak isteyebileceklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca çalışmada, çalışanların çalışma motivasyonlarını kaybetmelerinin, performans ve verim düşüklüğüne yol açan belirli davranışlarda bulunmalarının kaçınılmaz olduğu dile getirilmiştir. Dahası Kılıç & Olgun (2017) çalışmasında, kurumlarda mantar yönetim tarzının uygulanmasının çalışan performansını olumsuz yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Ayrıca Kahya & Ceylan (2019) çalışmasında, mantar yönetim tarzının benimsendiği örgütlerde çalışan performansının negatif yönde etkileneceği vurgusunu yapmışlardır. Yöneticilerin davranışları, astlarının davranışlarına yön vermektedir. Bir yöneticinin, astlarını yeteneksiz, beceriksiz ve tembel olarak görmesi astlarının performanslarını düşürebileceği gibi başarılı, yetenekli ve çalışkan olarak görmesi de astlarının performanslarını artırabilir (Özdevcioğlu vd., 2014). Böylece çalışanlarını karanlıkta bırakan, soru sormalarına olanak tanımayan bir yönetim tarzı olan mantar

yönetimi hem çalışanlara hem de örgüte olumsuz etki edebilir. Bu teorik düşünceler ve ampirik çalışmalara dayanarak, aşağıdaki hipotez önerilmiştir

H₁: Mantar yönetimi, çalışan performansı üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.

Mantar Yönetim ve İşyeri Yalnızlığı Arasındaki İlişki

Yalnızlık subjektif bir deneyim olduğu için, çalışanlar başkalarıyla sık sık etkileşime girdiklerinde bile kendilerini yalnız hissedebilirler. Bunun nedeni diğer çalışanlarla olan etkileşimlerinde istenilen yakınlığı sağlayamamalarıdır (Fischer & Philips, 1982). Çalışanların kendilerini yalnız hissedip hissetmemeleri aslında yakınlık, güvenlik ve kişilerarası iletişim desteğinde yatmaktadır (Jones & Hebb, 2003). Yalnızlık hisseden çalışanlar, tatmin edici kişisel özelliklerden yoksun oldukları için işyerinde sosyal ve duygusal ihtiyaçlarının ihmal edildiğine inanma eğilimindedirler (Eisenberger vd., 2001). Kısacası yalnızlık, kişisel bir duygu olarak düşünülse de, işyerinde yalnızlık, çalışanların tek başına yaptıkları görevler ve ekibin onlara karşı rolü (genellikle olumsuz olarak) ile karakterize edilen bir sosyal olguyu yansıtmaktadır ve yöneticilerle ilişkili ekip rolü etkililiği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Özçelik & Barsade, 2011).

Mantar yönetimi, son zamanlarda yaygın bir yönetim olmasına karşın, katılımcı ve şeffaf bir yönetim tarzı için uygun değildir. Mantar yönetiminin yaygın olduğu örgütlerde çalışanların davranışlarında; fikir, öneri, duygu, düşünce, içe kapanma ve kendini ifade etmektan kaçınma gibi etkenler oluşmaktadır. Mantar yönetimini benimseyen örgütlerde, bilginin paylaşılmaması ve çalışanların duygu ve düşüncelerine önem verilmemesi işyerinde yalnızlığa neden olabilmektedir (Kılıç, 2015). Ayrıca mantar yönetim yaklaşımı, çalışanların kurumsal olaylara karşı duyarsız ve tepkisiz kalmalarına, işletmeye olan inanç ve güvenlerini kaybetmelerine, çalışanların örgütte yalnızlık yaşamalarına neden olmakla birlikte çalışanların işlerine bağlılıklarını da sorgular hale getirmektedir (Gündüz & Özyer, 2022). Ernst & Cacioppo (1998)'nin yaptıkları çalışma, yukarıdaki bilgileri destekler niteliktedir. Yazarlar çalışmasında, bireyin uzun süre olumsuz bir sosyal çevrede bulunması ve kişilerarası yıkıcı ilişkilere maruz kalması halinde, kendini izole ve yalnız hissetme olasılığının daha yüksek olacağını ifade etmişlerdir. Dahası Ergün (2021) yaptığı araştırmada, mantar yönetiminin işyeri yalnızlığını pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Eroğlu & Yılmaz (2015) ise çalışmalarında, yöneticilerin iş hayatlarında uyguladıkları sıkı kontrollerin ve baskıcı liderlik tarzlarının çalışanların davranışlarında ciddi sorunlara yol açabileceğini dile getirmişlerdir. Örgütlerdeki bu baskıcı liderlik tarzı, mantar yönetimi ile işyeri yalnızlığı arasında olumlu bir ilişkiye işaret eder. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez belirlenmiştir.

H₂: Mantar yönetimi, işyeri yalnızlığı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Mantar Yönetim ve Çalışan Performansı Arasındaki İlişki

Performans kavramı olarak; belirli bir zaman periyodunda gerçekleştirilen faaliyetlerin amaca hizmet etme seviyesi şeklinde tanımlanmaktadır (Akal, 1992: 1). Başka bir tanımlamada ise performans; işveren için amaçları doğrultusunda üretilen mal ve hizmet seviyesi iken, çalışan için amaçlara ulaşabilme konusunda sergilemiş olduğu bireysel verimlilik ve etkinlik seviyesini göstermektedir (Tutar & Altınöz, 2010: 201). Performans genellikle bir kişinin gerçekleştirdiği işin örgütün belirlenmiş ölçütleri ile karşılaştırılmasını içermektedir (Iqbal vd., 2017). Çalışan performansı ise "işgörenin üstlendiği görevi, örgütün amaçlarına varabilmesi için daha önceden belirlenmiş sınırlar dâhilinde ve iş koşullarına uygun biçimde ifa etmesi" olarak tanımlanmaktadır (Doğan & Özdevecioğlu, 2009: 171). Çalışan performansı, işyerinde elde edilen sonuçlar ve elde edilen başarılarıdır ve büyük ölçüde örgütün stratejilerine, politikalarına, yaklaşımlarına ve kısa ve uzun vadeli planlarına bağlıdır (Hameed & Waheed, 2011).

Sağlıklı iletişim, iş hayatında önemli bir verimlilik göstergesidir. Sosyal ihtiyaçların, ilişki kurma, kendini ifade etme, bağlanma gibi alt kavramlarını içeren sosyalleşme olgusu beklenen düzeyde gerçekleşmediğinde yalnızlık ortaya çıkabilmektedir. Aynı kurum veya kuruluştaki birlikte çalışmak zorunda olan kişilerin yalnızlık hissetmeleri durumunda, düşük iş performansı sergilemeleri kaçınılmazdır. Kısacası yalnızlığın, örgütlerde olumsuz etkileri oldukça fazladır. En bariz etkisi şüphesiz performans düşüşü olarak kendini göstermesidir. Kendini yalnız hisseden çalışanlar, tatmin edici kişisel niteliklere sahip olmadıkları için işte sosyal ve duygusal ihtiyaçlarının ihmal edildiği duygusuna kapılırlar ve bu olumsuz duygu zamanla çalışanların kendilerini dışlanmış hissetmelerine yol açar (Eisenberger vd., 2001; O'Reilly & Robinson, 2009; Jones vd., 2009).

İşyeri yalnızlığı sadece bireysel duyguları değil aynı zamanda iş performansını ve çalışma ortamındaki üretkenliği de etkiler. Dışlayıcı ortamlarda çalışanlar örgüte yabancılaşmakta ve güven sorunları yaşamaktadır. Bu etkilerin bir sonucu olarak, işle ilgili dikkat edilmesi gereken konuları gözden kaçırabilir veya kişisel meselelerini yönetirken ve organizasyon içinde iletişim kurarken hatalar yaparak düşük performansa yol açabilir (Özçelik & Barsade, 2011). İşyerinde yalnızlığın olması, çalışanlar arasında bilgi paylaşımı engellemekte ve önemli bilgileri iş arkadaşlarıyla paylaşılmadığı için çalışan performansında düşüşe yol açmaktadır (Lam & Lau, 2012). Yang & Wen (2021) çalışmasında, işyeri yalnızlığı ile çalışan performansı arasında orta seviyede negatif bir ilişki olduğunu saptamıştır. Benzer şekilde, Deniz (2019) yapmış olduğu çalışmada, işyeri yalnızlığı ile çalışan performansı ilişkisinin negatif yönlü olduğunu bulmuştur. Sonuç olarak işyerinde yalnızlık, çalışan hedefleri ile örgütsel hedefler arasındaki dengeyi zayıflatır ve çalışanların performansının düşmesine yol açabilir.

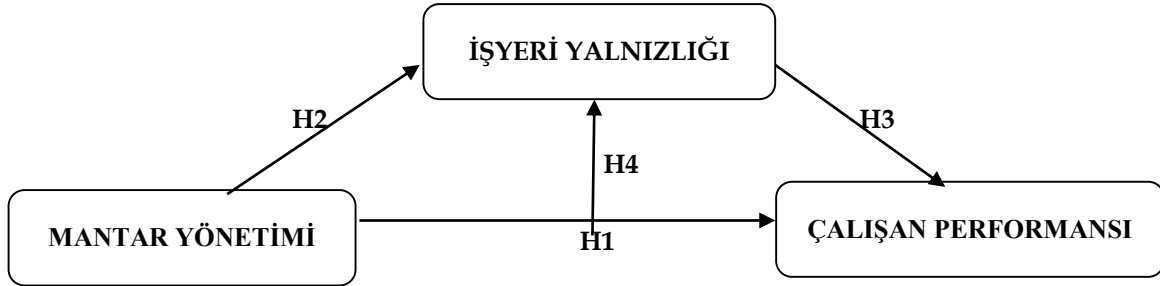
İş yaşamında yaşanan yalnızlık, bireyin içinde bulunduğu sosyal çevrenin kendisini dışlamasından kaynaklanmakla birlikte iş ortamında iyi ilişkiler kuramamaktan kaynaklanan stres şeklinde de kendini gösterebilmektedir (Wright vd., 2006). Bu durumda mantar yönetiminin kişilerarası ilişkilerin bozulmasına neden olabileceği, çalışanlar arasında desteğin azalmasına ve işyerinde yalnızlığa sebep olabileceği düşünülmektedir. Dahası, işyerinde yalnızlık, öz-değerlendirmeyi ve aidiyetle ilgili endişeleri ve ayrıca potansiyel işyeri damgasıyla ilgili endişeleri güçlendirmeyi ifade etmektedir (Jones vd., 1982). Çalışanlar işyerinde yalnızlık yaşadığında, olası işyeri yalnızlığı damgasından kaçınmak için duygu ve davranışlarını gizledikleri ortaya çıkmaktadır (Hochschild, 1983). Bu durumun çalışanları diğer bireylerden uzaklaştırdığı ve görevlerini yerine getirmede sorunlara yol açtığı görülmüştür (Muraven & Baumeister, 2000). Bu nedenle işyerinde yalnızlık, çalışan performansı ile negatif ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda yazında yapılan araştırmaların bulgularından hareketle, bu araştırmada aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H₃: İşyeri yalnızlığı, çalışan performansı üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.

H₄: Mantar yönetiminin çalışan performansı üzerinde etkisinde işyeri yalnızlığı aracı rol oynar.

Bu hipotezler incelenerek aşağıdaki araştırma modeli ortaya çıkarılmıştır.

Şekil 1. Araştırma modeli

Yöntem

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Elazığ Fırat Üniversitesinde görev yapan 894 araştırma görevlisiyle ve Tunceli Munzur üniversitesinde görev yapan 120 araştırma görevlisi oluşturmaktadır. Bu sayılar, Fırat Üniversitesi web sayfasından ve Munzur üniversitesi web sayfasında yayınlanan Performans Faaliyet Raporlarından alınmıştır (URL-1, 2024; URL-2, 2024). Araştırmanın örneklemi ise bahsi geçen iki kamu üniversitesinde görev yapan 210 araştırma görevlisi oluşturmaktadır. Araştırmada veriler, sosyal bilimlerde sıkça başvurulan veri toplama tekniklerinden biri olan anket tekniği ile toplanmış ve elden doldurtulmuştur.

Anket uygulaması gerçekleştirilirken ana kütlelin tamamına ulaşmadaki zorluklar nedeni ile seçkisiz olmayan örnekleme tekniklerinden birisi olan kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır. Faktör analizi için yeterli örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında, Preacher ve MacCallum (2002)'un önerdiği aralık baz alınmıştır. Yazarlar, minimum örneklem sayısının 100 ile 250 arasında olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Araştırmada ulaşılabilecek örneklem sayısının bu aralıkta olduğu ve bu durumda evreni temsil gücüne sahip olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tablo 1'de katılımcıların demografik özelliklerine göre dağılımına yer verilmiştir.

Değişken	Kategori	N	%
Yaş	24-31	91	43,3
	32-39	101	48,1
	40 ve üzeri	18	8,6
Medeni Durum	Evli	92	43,8
	Bekar	118	56,2
Eğitim Düzeyi	Lisans	5	2,4
	Lisansüstü	205	97,6
Görev Yaptığı Üniversite	Fırat	146	69,5
	Munzur	64	30,5
	1-5 yıl	107	58,6

Üniversitedeki Çalışma Süresi	5-10 yıl	95	38,6
	11 yıl ve üzeri	8	2,9
Mesleki Tecrübe	1-5 yıl	114	54,3
	5-10 yıl	86	41
	11 yıl ve üzeri	10	4,7

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Yukarıda tablo incelendiğinde yaşa göre araştırma görevlilerinin 91'inin (%43,3) 24-31 yaş arası, 101'inin (%48,1) 32-39 yaş arası ve 18'inin de (%8,6) 40 yaş ve üzeri olduğu; medeni duruma göre araştırma görevlilerinden 92'sinin (%43,8) evli ve 118'inin (%56,2) bekar olduğu; eğitim düzeyine göre araştırma görevlilerinden 5'inin (%2,4) lisans ve 205'inin de (%97,6) lisansüstü düzeyinde diploma sahibi olduğu; görev yaptığı üniversiteye göre araştırma görevlilerinden 146'sının (%69,5) Fırat ve 64'ünün de (%30,5) Munzur Üniversitesi'nde görev yaptığı; üniversitedeki çalışma süresine göre araştırma görevlilerinin 107'sinin (%58,6) 1-5 yıl arası, 95'inin (%38,6) 5-10 yıl arası ve 8'inin de (%2,9) 11 yıl ve üzeri ilgili kurumda çalıştığı; mesleki tecrübe süresine göre araştırma görevlilerinin 114'ünün (%54,3) 1-5 yıl arası, 86'sının (%41) 5-10 yıl arası ve 10'unun da (%4,7) 11 yıl ve üzeri ilgili kurumda çalıştığı anlaşılmaktadır.

Ölçüm Araçları

Araştırmada veriler demografik özellikler formu, mantar yönetim ölçeği, çalışan performansı ölçeği ve işyeri yalnızlık ölçeği kullanılarak toplanmıştır.

Araştırmacılar tarafından geliştirilen formda, araştırma görevlilerinin profillerini belirlemeye yönelik demografik sorular (yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, hangi üniversitede görev yaptığı, bulunduğu üniversitede çalışma süresi ve mesleki tecrübe) yer almaktadır.

Çalışmada, Birincioğlu ve Tekin (2018) tarafından geliştirilmiş olan mantar yönetim ölçeği tercih edilmiştir. Ölçek, 19 maddeden oluşmaktadır. Bu çalışma kapsamında kullanılan ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .961 olarak hesaplanmıştır. Çalışmanın bir diğer değişkeni olan çalışan performansı ölçeği ise Kirkman ve Rosen (1999) tarafından geliştirilmiş ve Türkçeye uyarlaması Çöl (2008) tarafından yapılmıştır. Ölçek tek boyutlu ve 4 madde üzerinden ölçülmektedir. Bu çalışmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .733 olarak hesaplanmıştır. Son olarak işyeri yalnızlığı ölçeği ise Doğan vd. (2009) tarafından geliştirilmiş olup 16 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı ise bu çalışmada .946 olarak hesaplanmıştır. Kullanılan ölçekler 5'li likert (1=Kesinlikle katılmıyorum,....5=Kesinlikle katılıyorum) tipindedir.

Basıklık ve çarpıklık değerleri "-2" ve "+2" aralığında ise verilerin normal dağıldığı varsayımı kabul görmektedir (George ve Mallery, 2010). Bu varsayımlar doğrultusunda; mantar yönetim, çalışan performansı ve işyeri yalnızlığı ölçeklerinin örneklem sayısına göre normallik koşulunu yerine getirip getirmediğinin tespit edilebilmesi adına hesaplanan çarpıklık ve basıklık katsayı değerleri, aşağıdaki tablo 2'de gösterilmiştir.

Değişkenler (N=210)	Çarpıklık	Basıklık
Mantar Yönetim	,418	-,975
Çalışan Performansı	,466	,130

İşyeri Yalnızlığı	,511	,160

Tablo 2: Normal Dağılıma Uygunluk Değerleri

Tablo 2’de gösterilen değişkenlere ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri; ± 2 arasında bir değer aldıklarından dolayı dağılımın normal dağılımdan aşırı derecede sapma göstermediği çıkarımı yapılabilmektedir. Dolayısıyla da analizin genelinde parametrik testlerden yararlanılmıştır.

Mantar yönetimi, işyeri yalnızlığı ve çalışan performansı ölçeklerinin geçerliklerini saptamak için Açıklayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Ölçeklere yönelik analiz sonuçlarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Ölçek	Maddeler	Faktör Yükleri
Mantar Yönetim	MY1	,893
	MY13	,875
	MY16	,875
	MY2	,873
	MY10	,869
	MY19	,867
	MY9	,846
	MY11	,841
	MY6	,815
	MY7	,799
	MY12	,756
	MY17	,737
	MY18	,711
	MY5	,662
	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO): 0,921 Bartlett's Test of Sphericity: Approx. Chi-Square: 2955,540; df: 91; Sig: 0,000 Toplam Açıklanan Varyans: 67,019	
Çalışan Performansı	ÇP2	,851
	ÇP1	,729
	ÇP4	,713
	ÇP3	,696
	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO): 0,514 Bartlett's Test of Sphericity: Approx. Chi-Square: 253,847; df: 6; Sig: 0,000 Toplam Açıklanan Varyans: 56,227	
İşyerinde Yalnızlık	İY15	,859
	İY2	,849
	İY8	,794
	İY11	,794

	İY7	,779
	İY4	,766
	İY5	,764
	İY16	,742
	İY1	,731
	İY13	,720
	İY14	,711
	İY12	,703
	İY3	,684
	İY10	,679
	İY6	,674
	İY9	,666
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO): 0,865		
Bartlett's Test of Sphericity: Approx. Chi-Square: 2848,082; df: 120; Sig: 0,000		
Toplam Açıklanan Varyans: 55,791		

Tablo 3: Ölçeklerin Geçerlikleri

Tablo 3'te görüldüğü üzere, bütün ölçeklerde KMO değerleri 0,50'den büyük olduğundan araştırma örnekleminin açımlayıcı faktör analizi için yeterli büyüklükte olduğu çıkarımı yapılabilmektedir (Field, 2000). Bütün ölçeklerde Bartlett küresellik testine ilişkin ki-kare değerleri ($p=0,000<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı olduğundan verinin çok değişkenli normal dağılımdan geldiği çıkarımı yapılabilmektedir (Çokluk vd., 2012: 219). Ayrıca, literatürde genel olarak bütün faktörlerin açıkladığı toplam varyansın minimum 0,50 olması ve bir faktör yükünün minimum 0,30 olması istenmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2016). Bütün ölçek maddelerine ilişkin faktör yüklenim değerlerinin minimum değer olan 0,30 değerinin üstünde yük değerleri almadıkları için mantar yönetim ölçeğinin açımlayıcı faktör analizi sonucunda beş maddesi silinmiş ve 14 madde ölçeğe alınmıştır.

Bu bilgiler ışığında yukarıda tabloda sunulan verilere göre her bir ölçeğin KMO değerinin 0,50'nin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Hesaplanan KMO değerinin ölçeğe faktör analizinin uygulanabilecek örneklem büyüklüğüne sahip olduğunu göstermektedir. Her bir ölçeğin faktör yüklerinin 0,30'un üzerinde değerler aldığı ve toplam açıklanan varyansın ise 0,50'nin üzerinde olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar, verilerin iyi düzeyde olduğuna işaret eder. Netice itibarıyla ölçeklere uygulanan faktör analizi bulgularının, ölçeğin faktör yapısını ve geçerliliğini destekleyici nitelikte olduğu görülmüştür.

Araştırma için Munzur Üniversitesi Girişimsel Olmayan Etik Kurulundan 05.07.2023 tarih ve 2023/09-09 (E-15724) sayılı etik kurul izni alınmıştır.

Bulgular

Korelasyon Analizi

Bu çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin korelasyon analizi Tablo 4'de gösterilmektedir.

Değişkenler	1. MY	2. ÇP	3. İY
1. Mantar Yönetim (MY)	-		
2. Çalışan Performansı (ÇP)	-,285**	-	
3. İşyeri Yalnızlığı (İY)	,533**	-,312**	-
Ortalama	2,51	4,21	2,17
Standart Sapma	,90	,40	,67

** : Korelasyon $p=0,01$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. $N=210$

Tablo 4: Değişkenlere İlişkin Korelasyon Analizi

Tablo incelendiğinde, araştırma görevlilerinin mantar yönetim algılarının ortalaması 2.51, çalışan performanslarının ortalaması 4.21 ve işyeri yalnızlıklarının ortalaması ise 2.17 olarak bulunmuştur. Üç ölçeğin ortalaması karşılaştırıldığında çalışan performansı değişkeni en yüksek ortalamaya sahiptir. Ayrıca tablodaki bulgulara göre, değişkenler arasındaki bütün korelasyon değerlerinin $p=0,000$ değerleri $0,01$ 'den küçük olduğu için korelasyon değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bulgulara göre mantar yönetim değişkeninin; çalışan performansı değişkeni ($r=-0,285$) ile negatif ve işyeri yalnızlığı değişkeni ($r=0,533$) ile de pozitif bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. İlave olarak çalışan performansı değişkeni ve işyeri yalnızlığı ($r=-0,312$) arasında da negatif ilişki tespit edilmiştir.

Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Bu çalışmada aracı değişken etkisine ilişkin hipotezler, Hayes Process Macro (Model 4) ile test edilmiştir. Bu yöntem, Hayes (2017) tarafından geliştirilen bootstrap yöntemidir. Bu yöntem, hem Barron ve Kenny' de yönteminden daha güçlü istatistiksel sonuç verir hem de Yapısal Eşitlik Modellemesi'ne göre uygulaması daha kolaydır (Sürücü vd., 2021: 133). Yöntem, günümüz literatürde çağdaş yaklaşım olarak dile getirilmektedir. Bu yöntemde uygulanan yeniden örnekleme metodunda, Tip I hata oranları beklenende daha düşüktür (MacKinnon vd., 2004), bu nedenle daha doğru güven aralıkları sağlayabilen bir yöntem olarak ifade edilir (Sürücü vd., 2021: 161). "**H₁**. Mantar yönetimi, çalışan performansı üzerinde negatif bir etkiye sahiptir." hipotezine ilişkin bulgular Tablo 5'te gösterilmektedir.

Bağımsız Değişken	Model Özeti								
	B	S.H.	B	T	P	LLCI	ULCI	R ²	F
(Sabit)	4,5280	,0787		57,5191	,0000	4,3728	4,6832	,0815	18,4560
Mantar Yönetim	-,1268	,0295	-,2855	-4,2960	,0000	-,1851	-,0686		
Model $p=0,0000$ $p<0,001$; $N=210$;									
Bağımlı Değişken: Çalışan Performansı									

Tablo 5: Mantar Yönetiminin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisi

Tablo 5'te yer alan ve mantar yönetimin, çalışan performansına etkisini içeren model istatistiksel olarak anlamlıdır (Model $p=0,000<0,01$). Araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin çalışan performansının %8,2'sinin ($R^2=0,0815$) mantar yönetim düzeyleri tarafından açıklandığı saptanmıştır

($F=18,4560$; $p=0,0000$; $p<0,001$). Mantar yönetiminin çalışan performansı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü bir etkisinin olduğu görülmektedir ($\beta=-0,2855$, $p<0,001$). Mantar yönetiminin çalışan performansı üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu, güven aralıkları içerisinde (LLCI: -0,1851; ULCI: -0,0686) sıfırı kapsamaması nedeniyle söylemek mümkündür (Mackinnon vd., 2004). Bu sonuçlara göre araştırma görevlilerinin mantar yönetim düzeylerinin 1 birim artması, çalışan performansı düzeylerinde yaklaşık 0,29 birimlik bir azalışa, tam tersi durumda araştırma görevlilerinin mantar yönetim düzeyinin 1 birim azalması, çalışan performansı düzeylerinde yaklaşık 0,29 birimlik artışa sebep olmaktadır. Kısacası araştırma görevlilerinin mantar yönetim düzeylerinin artması, çalışan performansını da azaltırken, mantar yönetim düzeylerinin azalması ise çalışan performansını arttıracaktır. Elde edilen bulgulara göre "**H₁**. Mantar yönetimi, çalışan performansı üzerinde negatif bir etkiye sahiptir." hipotezi desteklenmiştir.

H₂ "Mantar yönetimi, işyeri yalnızlığı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir." hipotezine ilişkin bulgular Tablo 6'da gösterilmektedir.

Bağımsız Değişken	Model Özeti								
	B	S.H.	B	T	P	LLCI	ULCI	R ²	F
(Sabit)	1,1713	,1166		10,0422	,0000	,9413	1,4012		
Mantar Yönetim	,3970	,0437	,5326	9,0744	,0000	,3107	,4832	,2836	82,3452
Model $p=0,0000$ $p<0,001$; $N=210$;									
Bağımlı Değişken: İşyeri Yalnızlığı									

Tablo 6: Mantar Yönetiminin İşyeri Yalnızlığı Üzerindeki Etkisi

Tablo 6'da yer alan ve mantar yönetiminin, işyeri yalnızlığı üzerindeki etkisini kapsayan model istatistiksel olarak anlamlıdır ($F=82,3452$; Model $p=0,0000<0,01$). Araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin mantar yönetimleri işyeri yalnızlığının %28,36'sını ($R^2=0,2836$) açıklamaktadır. Ayrıca mantar yönetiminin işyeri yalnızlığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ($\beta=0,5326$, $p=0,0000$; $p<0,001$) etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak güven aralıkları içerisinde (LLCI: 0,3107; ULCI: 0,4832) sıfırı kapsamaması nedeniyle etkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu vurgulanabilir. Bu sonuçlara göre araştırma görevlilerinin mantar yönetim düzeylerinin 1 birim artması, işyeri yalnızlığı düzeylerinde yaklaşık 0,53 birimlik bir artışa, tam tersi durumda araştırma görevlilerinin mantar yönetim düzeylerinin 1 birim azalması, işyeri yalnızlığı düzeylerinde yaklaşık 0,53 birimlik azalışa neden olmaktadır. Kısacası araştırma görevlilerinin mantar yönetim düzeylerinin artması, işyeri yalnızlığı düzeylerini arttırırken, mantar yönetim düzeylerinin azalması ise işyeri yalnızlığı düzeylerini azaltmaktadır. Elde edilen bulgulara göre "**H₂**. Mantar yönetimi, işyeri yalnızlığı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir." hipotezi desteklenmiştir.

H₃: "İşyeri yalnızlığı, çalışan performansı üzerinde negatif bir etkiye sahiptir." hipotezine ve **H₄**: "Mantar yönetiminin çalışan performansı üzerinde etkisinde işyeri yalnızlığı aracı rol oynar." hipotezine ilişkin bulgular tablo 7'de gösterilmektedir.

Bağımsız Değişken	Model Özeti								
	B	S.H.	B	T	P	LLCI	ULCI	R ²	F
(Sabit)	4,6840	,0943		49,6907	,0000	4,4982	4,8699		
Mantar Yönetim	-,0740	,0343	-,1664	-2,1572	,0321	-,1415	-,0064		
İşyeri Yalnızlığı	-,1332	,0460	-,2235	-2,8973	,0042	-,2239	-,0426	,1173	13,7533
Model p= 0,0000 p<0,001; N=210;									
Bağımlı Değişken: Çalışan Performansı									

Tablo 7: İşyeri Yalnızlığının Çalışan Performansına Etkisi ve Aracı Rolü

Tablo 7’de yer alan ve mantar yönetiminin, işyeri yalnızlığı üzerindeki etkisini kapsayan model (F= 13,7533; Model p<0,05) istatistiksel olarak anlamlıdır. Araştırmaya katılan araştırma görevlilerinin çalışan performansının %11,73’ü (R²=0,1173) mantar yönetimleri ve işyeri yalnızlıkları tarafından açıklanmaktadır. Ayrıca işyeri yalnızlığı, çalışan performansını istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde ($\beta=-0,2235$, p=0,0042; p<0,05) etkilemektedir ve güven aralıkları içerisinde (LLCI: -0,2239; ULCI: -0,0426) sıfırı kapsamamasından dolayı işyeri yalnızlığının çalışan performansı üzerindeki etkisi istatistiksel açıdan anlamlı olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Bu sonuca göre, araştırma görevlilerinin işyeri yalnızlığı düzeylerinde 1 birimlik artış, çalışan performansı düzeylerini yaklaşık 0,22 birim azaltmaktadır, ya da işyeri yalnızlığı düzeylerinde 1 birimlik azalış, çalışan performansı düzeylerini yaklaşık 0,22 birim artırmaktadır. Elde edilen bulgulara göre H₃ “İşyeri yalnızlığı, çalışan performansı üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.” hipotezi desteklenmiştir. Sonuç olarak, araştırma görevlilerinin mantar yönetim düzeylerinin artması, işyeri yalnızlığı düzeylerini arttırmakta, işyeri yalnızlığı düzeylerinin artması da çalışan performansını azaltmaktadır. Ancak, mantar yönetiminin çalışan performansı üzerinde anlamlı ve negatif yönlü etkisinin ($\beta=-0,1664 < \beta=-0,2855$, p=0,0000; p<0,001) azaldığı görülmektedir. Bağımsız değişken ve bağımlı değişken arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamsız olması tam aracılık rolüne işaret ederken bağımsız değişken ve bağımlı değişken arasındaki ilişkide azalma olması kısmi aracılık etkisini gösterdiğinden (Gürbüz & Şahin, 2016) işyeri yalnızlığının mantar yönetim ve çalışan performansı arasında kısmi aracı rolü olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda H₄ “Mantar yönetiminin çalışan performansı üzerinde etkisinde işyeri yalnızlığı aracı rol oynar.” hipotezi desteklenmiştir. Araştırma modelindeki değişkenlerin doğrudan ve dolaylı etkileri Tablo 8’te gösterilmektedir.

	Standart Hata	T	P	LLCI	ULCI	c_cs
MY’nin ÇP üzerindeki Toplam Etkisi: B=-,1268	,0295	-4,2960	,0000	-,1851	-,0686	-,2855
MY’nin ÇP üzerindeki Direkt Etkisi: B=-,0740	,0343	-2,1572	,0321	-,1415	-,0064	-,1664
MY’nin İY aracılığıyla ÇP üzerindeki Dolaylı Etkisi:-,0529	BootSE:,0192			BootLLCI: -,0931	BootULCI: -,0183	
MY’nin İY aracılığıyla ÇP üzerindeki Standart Dolaylı Etkisi:-,1190	BootSE:,0411			BootLLCI: -,2020	BootULCI: -,0426	

MY= Mantar Yönetim; İY= İşyeri Yalnızlığı; ÇP= Çalışan Performansı

Tablo 8: Araştırma Modelindeki Değişkenlerin Doğrudan ve Dolaylı Etkileri

Tablo 8’te görüldüğü üzere mantar yönetiminin çalışan performansı üzerindeki doğrudan etkisi (Direkt Etki: -0,0740; LLCI=0-,1415; ULCI=-0,0064; $p<0.05$); toplam etkisi (Toplam etki=-0,1268; LLCI=-0,1851; ULCI=-0,0686; $p=,0000$) ve işyeri yalnızlığı aracılığıyla dolaylı etkisi (standardize dolaylı etki: - ,1190; BootLLCI=-0,2020; BootULCI=-0,0426) istatistiksel olarak anlamlıdır. Çünkü, doğrudan, dolaylı ve toplam etkilere ilişkin güven aralıkları sıfırı kapsamamaktadır (Mackinnon vd., 2004). Bu durumda mantar yönetiminin çalışan performansı üzerinde doğrudan negatif etkisi olduğunu ve mantar yönetiminin işyeri yalnızlığı aracılığıyla çalışan performansı üzerinde dolaylı negatif etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu sonuçlara göre, mantar yönetim ve çalışan performansı arasında işyeri yalnızlığının kısmi aracı rolü üstlendiği görülmektedir. İşyeri yalnızlığının kısmi aracı rol üstlenmesini açıklamak gerekirse, araştırma görevlilerinin mantar yönetim ve çalışan performansı arasındaki ilişkiyi işyeri yalnızlığı tam olarak açıklamamakta ancak kısmen açıklamaktadır. Yani, mantar yönetiminin çalışan performansı üzerindeki etkisi tamamen işyeri yalnızlığına bağlı değildir. Mantar yönetiminin çalışan performansı üzerindeki etkisi kısmen işyeri yalnızlığı aracılığıyla gerçekleşmektedir. Başka bir deyişle, mantar yönetim ve çalışan performansı arasındaki ilişkinin anlaşılmasında işyeri yalnızlığı sadece kısmi bir katkı sunmaktadır.

Sonuç

Üniversiteler araştırma ve bilgi üretmeyi amaçlayan, aynı zamanda toplum içinde etik davranışın sağlanması için bir kanal görevi gören kurumlardır. Bu hedefler için kurum genelinde bilgi paylaşımında şeffaflık gerekmektedir. Başka bir deyişle, üniversite yönetimi tüm akademik faaliyetlerde bilginin açık paylaşımına teşvik etmelidir. Akademik hayatın ilk aşaması olan araştırma görevliliğinde, bu konuya ilişkin farkındalığın artması, üniversitelerde belirleyici rol oynayan araştırma görevlilerinin iş ortamını olumlu yönde etkileyecektir. Mantar yönetim, çalışanların performanslarını ve işyerinde yalnızlıklarını farklı şekillerde etkileyen önemli bir konudur. Başka bir deyişle mantar yönetimi, çalışan performans düşüklüğü ve işyeri yalnızlığı kurumda kişilerin kendini geri çekme ve işten ayrılma gibi duygularını ön plana çıkarmaktadır. Böylece performansa etki eden mantar yönetimi ve işyeri yalnızlığı değişkeninin değerlendirilmesi ve incelenmesi kurumlar ve çalışanlar için önemlidir. Bu durumda işyeri yalnızlığı önlenebilirse, performans düşüklüğünün de önüne geçilmiş olunabilir ki bu da çalışan bireylerin kendilerini güvende hissetmeleriyle mümkün olmaktadır. Güvenli bir kurumda mantar yönetiminin benimsenmemesi, performans artışı sağlayarak işyeri yalnızlığının önüne geçecektir. Bu nedenle bu konunun eğitim sektöründe (üniversitelerde) araştırılmasının gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu araştırmada Elazığ Fırat Üniversitesinde ve Tunceli Munzur Üniversitesinde görev yapan araştırma görevlilerinin mantar yönetim düzeylerinin çalışan performansına etkisinde işyeri yalnızlığının aracı rolü incelenmiştir.

Çalışmanın ilk hipotezi (H_1) mantar yönetiminin çalışan performansını negatif yönde etkilediğini öne sürmektedir. Bu negatif etki, mantar yönetiminin çalışanların performanslarını düşürmedeki rolünü vurgulamaktadır. Bulgular, H_1 'i doğrulamış ve araştırma görevlilerinin mantar yönetim algılarının kendi performanslarını azalttığını doğrulamıştır. Literatürde yer alan ilgili çalışmalar, mantar yönetiminin çalışan performansını negatif yönde etkilediğini desteklemektedir (Geckoboard, 2015; Kahya & Ceylan, 2019; Kılıç & Olgun, 2017). Araştırma görevlilerinin mantar yönetim düzeylerinin artması, çalışan performansını azaltırken, mantar yönetim düzeylerinin azalması ise çalışan performansını arttıracaktır. Bu nedenle araştırma görevlilerinin performanslarının yükselmesi için bilimsel yayınları destekleyen bir

yönetim tarzına ve araştırma görevlilerinin hiçbir engelle takılmadan araştırma yapmalarına yardımcı olacak bir yöneticiye sahip olmaları gerekmektedir. Yöneticilerin mantar yönetiminden sorumlu tek etken olmadığı bilirse de yönetimde bulunanlarında mantar yönetiminden sorumlu olduğu göz ardı edilmemeli ve yöneticilerin de performansın bir parçası olduğu unutulmamalıdır.

Mantar yönetim yaklaşımı yaygın bir yönetim yaklaşımı olsa da katılımcı ve şeffaf yönetim tarzına pek uymamaktadır. Mantar yönetim yaklaşımında yaygın olduğu kurumlarda düşünce, duygu, geri çekilme, kendini reddetme gibi faktörler çalışanların davranışlarını etkileyebilmektedir. Mantar yönetim yaklaşımının kullanıldığı örgütlerde bilginin paylaşılmaması, çalışanların duygu ve düşüncelerinin göz ardı edilmesi işyerinde yalnızlığa yol açabilmektedir (Kılıç, 2015). Bu çalışmada, mantar yönetiminin işyeri yalnızlığı üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Bulgular H2'yi doğrulamıştır. Literatür ile çalışmamızın bulguları paralellik göstermektedir (Ergün, 2021; Ernst & Cacioppo, 1998). Araştırma görevlilerinin kurum içinde yalnızlık yaşamamaları için yöneticilerin özen göstermeleri gerekmektedir. Böylelikle araştırma görevlilerinin sosyal etkileşim fırsatlarını içeren ve sosyal etkileşimlerini arttırmaya yönelik birlikte zaman geçirebilecekleri sosyal destek, yalnızlıkla mücadele programları geliştirerek çalışanlara destek sağlanmalıdır. Mantar yönetiminin varlığı çalışan bireyleri işyeri yalnızlığına yöneltmektedir. Akademide işyeri yalnızlığına sebep olan liyakat sorununun ortadan kaldırılması için kariyer yükselmelerinde ve atamalarında, hak etme ve adaletli bir şekilde olmasına dikkat edilmesi sağlanmalıdır. İşyerinde yalnızlık, gerek üniversitelerde gerekse farklı sektörlerde yani pek çok alanda olumsuz durumlar ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle araştırma görevlilerin işyeri yalnızlığı, hem toplumun hem de kurumun yakından ilgilenmesi gereken bir konudur.

Bu çalışmada, işyeri yalnızlığının çalışan performansını istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda H₃ hipotezi doğrulanmıştır. İşyerinde yalnızlık ve çalışan performansını inceleyen araştırmalar, işyerinde kendini yalnız hisseden çalışanların performanslarıyla negatif ilişkili olduğunu göstermekte (Deniz, 2019; Yang ve Wen, 2021) ve bu bulgular bu çalışmanın sonuçları ile paralellik göstermektedir. İşyeri yalnızlığının azaltılması için sosyal ilişkilerin artırılması performansa katkıda bulunabilir. Araştırma görevlilerinin gerek birlikte vakit geçirebildikleri gerekse beraber çalışabildikleri faaliyetlere katılmaları aralarındaki çalışma bağını güçlendirebilir. Yönetimde bulunan kişilerin, araştırma görevlileri arasındaki iletişimi güçlendirip, çeşitli etkinlik planlamalarına yönelik faaliyetler düzenleyip yalnızlık seviyesini düşmesine olanak sağlamalıdır. Bu sebeple araştırma görevlileri arasındaki iletişim seviyesini arttırmaya yönelik sosyal etkinliklerin artırılması büyük önem arz etmektedir.

Bu araştırma, mantar yönetiminin çalışan performansına etkisinde işyeri yalnızlığının aracılık rolünü vurgulayan (H₄) öncü bir çalışmadır ve bu nedenle, eğitim literatürüne sağlam bir teorik katkı sunacağı beklentisine sahiptir. Kısacası, daha önce vurgulanmamış olan işyeri yalnızlığının eğitim sektörü bağlamında aracılık rolünü vurgulayarak alanı ilerletmektedir.

Bu çalışma sadece Elazığ ve Tunceli ilinde yer alan Fırat ve Munzur Üniversitesindeki araştırma görevlilerine yapılmıştır. Çalışmanın evrene genellenebilmesi için farklı illerdeki üniversitelerde görev yapan araştırma görevlileriyle de bir çalışma yapılması önerilmektedir. İlave olarak çalışmanın tek bir sektörle sınırlı kalmayıp farklı sektörler içinde uygulanması önerilebilir. Son olarak çalışma nicel yöntem üzerinden yürütülmüştür. Yapılacak başka bir çalışmanın daha kapsamlı ve derinlemesine bilgiler elde etmesi adına nitel veya karma yöntem kullanması önerilebilir.

Kaynaklar

- Akal, Z. (1992). *İşletmelerde performans ölçüm ve denetimi: Çok yönlü performans göstergeleri*. MPM Yayınları.
- Aşık, N. A. (2016). İş yerinde yalnızlığın tükenmişlik üzerine etkisi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 4(3), 366-384.
- Atatsi, E. A., Stoffers, J., & Kil, A. (2019). Factors affecting employee performance: A systematic literature review. *Journal of Advances in Management Research*, 16(3), 329-350.
- Amend, A., Fang, Z., Yi, C., & Mcclatchey, W. C. (2010). Local perceptions of matsutake mushroom management in NW Yunnan, China. *Biological Conservation*, 143, 165-172.
- Birincioğlu, N., & Tekin, E. (2018). Mantar yönetim ölçeği geliştirilmesi üzerine bir çalışma. *Business and Economics Research Journal*, 9(1), 169-186.
- Bozkurt, Ö., & Ercan, A. (2017). Akademik iyimserlik ile performans arasındaki ilişkinin akademisyenler açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13), 251-263.
- Büyükbeşe, T. (2012). Güçlendirici liderliğin çalışan performansı ve işten ayrılma niyetine etkisi: Bir model önerisi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Chong, S. C., Falahat, M., & Lee, Y. S. (2020). Emotional intelligence and job performance of academicians in Malaysia. *International Journal of Higher Education*, 9(1), 69-80.
- Çetinkaya, F., & Altıntaş, M. (2021). Whistleblowing (Erdemli raporlama) ve mantar yönetim arasındaki ilişki. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 781-793.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları* (2. basım). Pegem Akademi.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.
- Demirbaş, B., & Haşit, G. (2016). İş yerinde yalnızlık ve işten ayrılma niyetine etkisi: Akademisyenler üzerine bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 137-158.
- Deniz, S. (2019). Effect of loneliness in the workplace on employees' job performance: A study for hospital employees. *International Journal of Health Services Research and Policy*, 4(3), 214-224.
- Doğan, Y., & Özdevecioğlu, M. (2009). Pozitif ve negatif duygusallığın çalışanların performansı üzerindeki etkisi. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18), 165-190.
- Doğan, T., Çetin, B., & Sungur, M. Z. (2009). İş yaşamında yalnızlık ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 10(6), 271-277.
- Eisenberger, R., Armeli, S., Rexwinkel, B., Lynch, P. D., & Rhoades, L. (2001). Reciprocation of perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 86(1), 42-51.
- Ergün, H. (2021). Örgütsel şarlatanlık ölçeği Türkçe uyarlama çalışması. *Academia Journal of Educational Research*, 6(1), 93-102.
- Eroğluer, K., & Yılmaz, Ö. (2015). Etik liderlik davranışlarının algılanan örgüt iklimi üzerine etkisine yönelik bir uygulama: İş yaşamında yalnızlık duygusunun aracılık etkisi. *Journal of Business Research-Turk*, 7(1), 280-308.

- Ernst, J., & Cacioppo, J. (1998). Lonely hearts: Psychological perspectives on loneliness. *Applied & Preventative Psychology, 8*, 1-22.
- Field, A. (2000). *Discovering statistics using SPSS for Windows*. Sage Publications.
- Fischer, C. S., & Phillips, S. L. (1982). Who is alone? Social characteristics of people with small networks. In L. A. Peplau & D. Perlman (Eds.), *Loneliness: A sourcebook of current theory, research, and therapy* (pp. 21-39). Wiley.
- Geckoboard, C. (2015). Mushroom management: Leaves employees heading for the door. Retrieved from <http://www.geckoboard.com>
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows step by step: A simple guide and reference* (17th ed.). Pearson.
- Güllü, S. (2018). Spor işletmelerinde çalışan mutluluğu. *International Journal of Social Sciences and Education Research, 4*(3), 547-559.
- Gündüz, S., & Özyer, K. (2022). Mantar yönetim tarzı ve örgütsel sessizlik ilişkisi: Eğitim sektörü üzerinde bir araştırma. *The Journal of Social Sciences, 59*, 324-338.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Hameed, A., & Waheed, A. (2011). Employee development and its effect on employee performance: A conceptual framework. *International Journal of Business and Social Sciences, 2*(13), 224-229.
- Hayes, A. F. (2017). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford Press.
- Hochschild, A. R. (1983). *The managed heart*. University of California Press.
- Inuwa, M. (2016). Job satisfaction and employee performance: An empirical approach. *The Millennium University Journal, 1*(1), 90-103.
- Iqbal, S., Baluch, N., & Abdullah, C. S. (2017). The factors affecting employees' performance of higher education. *Pakistan Journal of Humanities and Social Sciences, 5*(2), 79-103.
- Jones, E. E., Carter-Sowell, A. R., Kelly, J. R., & Williams, K. D. (2009). "I'm out of the loop": Ostracism through information exclusion. *Group Processes & Intergroup Relations, 12*(2), 157-174.
- Jones, W. H., & Hebb, L. (2003). The experience of loneliness: Objective and subjective factors. *The International Scope Review, 5*(9), 41-68.
- Jones, W. H., Hobbs, S. A., & Hockenbury, D. (1982). Loneliness and social skills deficits. *Journal of Personality and Social Psychology, 42*(4), 682-689.
- Kahya, V., & Ceylan, E. (2019). İş performansını artırmada yeni bir yaklaşım: Mantar yönetim. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi, 4*(45), 3773-3781.
- Kalfaoğlu, S. (2020). Mantar yönetim. In Ş. Şemşik, A. Çelik, T. Akgemci, A. Diken (Eds.), *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi* (pp. 345-352). Eğitim Yayınevi.
- Kesen, M. (2015). Örgütsel demokrasinin çalışan performansı üzerine etkileri: Örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(2), 535-562.
- Kılıç, T. (2015). Mushroom management theory; sample of health sector. *Academy of Strategic Management Journal, 14*(11), 474-480.

- Kılıç, T., & Olgun, H. (2017). Mantar yönetim yaklaşımı. *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 106-113.
- Kirkman, B. L., & Rosen, B. (1999). Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *The Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74.
- Külekci, M. K., Özbozkurt, O. B., & Bahar, E. (2020). The mediating role of mushroom management within the impact of job stress on intention to leave. *Journal of Business Research-Turk*, 12(1), 361-371.
- Lam, L. W., & Lau, D. C. (2012). Feeling lonely at work: Investigating the consequences of unsatisfactory workplace relationships. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(20), 4265-4282.
- MacKinnon, D. P., Lockwood, C. M., & Williams, J. (2004). Confidence limits for the indirect effect: Distribution of the product and resampling methods. *Multivariate Behavioral Research*, 39(1), 99-128.
- Mumcu, A., & Aras, M. (2021). The mediating role of the interactional justice on the effect of mushroom management on organizational cynicism. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(2), 300-316.
- Muraven, M., & Baumeister, R. F. (2000). Self-regulation and depletion of limited resources: Does self-control resemble a muscle? *Psychological Bulletin*, 126(2), 247-259.
- O'Reilly, J., & Robinson, S. L. (2009). The negative impact of ostracism on thwarted belongingness and workplace contributions. *Academy of Management Proceedings*, 8(3), 1-7.
- Orhan, A. T. (2023). İş yeri yalnızlığının çalışan performansına etkisi: Akademisyenler üzerine bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(1), 463-476.
- Özçelik, H., & Barsade, S. (2011). Work loneliness and employee performance. *Academy of Management Best Paper Proceedings*, 8(1), 1-6.
- Özdevecioğlu, M., Akın, M., Karaca, M., & İştahlı, B. (2014). Kötü niyetli yönetim algılamasının çalışanların performansları üzerindeki etkisinde duygusal zekânın rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 1-18.
- Preacher, K. J., & MacCallum, R. C. (2002). Exploratory factor analysis in behavior genetics research: Factor recovery with small sample sizes. *Behavior Genetics*, 32, 153-161.
- Rahman, S. A. (2021). The effect of distress from COVID-19 and workplace loneliness on job performance among academics in Malaysian public universities. *International Journal of Social Policy and Society*, 18(S1), 120-140.
- Setiyowati, N., Jaafar, J. L. S., & Razak, A. Z. A. (2024). Personality traits and work performance among academicians in university: Leadership styles as a mediator. *International Journal of Evaluation and Research in Education*, 13(4), 2238-2250.
- Sürücü, L., Şeşen, H., & Maşlakçı, A. (2021). *SPSS, Amos ve Process Macro ile ilişkisel, aracı/düzenleyici ve yapısal eşitlik modellemesi* (Uygulamalı analizler). Detay Yayıncılık.
- Şener, G., & Gündüzalp, S. (2020). The correlation between mushroom management approach and school leadership behavior of school administrators based on teacher perceptions. *Journal of Organizational and Educational Leadership*, 6(2), 1-19.
- Tarcan, G. Y., Erigüç, G., Kartal, N., Şeyma Koca, G., & Karahan, A. (2021). The effect of mushroom management style and perceived supervisor support on employee performance: An application

with university hospital employees. *The International Journal of Health Planning and Management*, 36(2), 532-544.

Tayfun, A., & Çatır, O. (2013). Örgütsel sessizlik ve çalışanların performansları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 114-134.

Tekin, E., & Birincioğlu, N. (2017). Bilgi çağının odak noktası üniversitelerde mantar yönetimi. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(14), 22-29.

Tutar, H., & Altınöz, M. (2010). Örgütsel iklimin işgören performansı üzerine etkisi: Ostim imalat işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 196-218.

URL-1. (2024). 2023 yılı performans programı. *Munzur Üniversitesi*. <https://www.munzur.edu.tr/duyurular.aspx>

URL-2. (2024). *Fırat Üniversitesi*. https://tr.wikipedia.org/wiki/Fırat_Üniversitesi

Wright, S. L., Burt, C. D., & Strongman, K. T. (2006). Loneliness in the workplace: Construct definition and scale development. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(6), 1376-1390.

Yang, F., & Wen, D. (2021). Combating workplace loneliness climate and enhancing team performance: The roles of leader humor and team bureaucratic practices. *Journal of Business Research*, 136, 305-315.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Munzur Üniversitesi Girişimsel Olmayan Etik Kurul'unun 05.07.2023 tarih ve 2023/09-09 (E-15724) sayılı onay kararı mevcuttur.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı - ✓iThenticate

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluşten destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci yazar: % 50 / İkinci yazar: % 50.

Article Information:

Ethics Committee Approval: The approval decision of Munzur University Non-Interventional Ethics Committee dated 05.07.2023 and numbered 2023/09-09 (E-15724) is available.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes - ✓iThenticate

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: % 50 / Second Author: % 50.

Yüksek Performanslı Organizasyonların Özellikleri*

The Characteristics of High-performance Organizations

Mehmet Sıddık Güçlü¹

Öz

Günümüzde küreselleşmiş iş dünyası, özellikle son 50 yıldaki teknolojik gelişmeler, sosyal ve ekonomik değişim ve dönüşümler nedeniyle köklü değişimlere uğramış, daha önceki dönemlere hiç benzemeyen bir şekle bürünmüştür. Kâr amaçlı olsun olmasın bütün organizasyonlar, önceki dönemlere göre daha sık ve daha hızlı değişen şartlar karşısında sürekli şekilde kendilerini değiştirerek ve geliştirerek yeni durumlara adapte olmak zorundadırlar. "Yüksek performanslı organizasyonlar (YPO)" bunu başaran örgütler olarak örnek teşkil eden "model organizasyonlar" olarak karşımıza çıkmaktadır. Henüz Türkiye'de görmesi gereken yeterli akademik ilgiyi görememiş olsa da YPO dünyada akademisyenler ve yöneticiler arasında oldukça ilgi çekmiş bir konudur. Ancak her organizasyonun diğerlerinden farklı ve özgün olması, araştırmacıların ve yöneticilerin performans ve performans ölçümlerindeki bakış açılarının farklı olması nedeniyle bu konuda ortak bir tanım ve çerçeve çalışma oluşturulamamıştır. Çalışmamızda farklı yaklaşımlara sahip üç çerçeve çalışma ele alınarak YPO'ların genel özellikleri ortaya konmuştur. YPO'ların sadece finansal verilerde değil, etik değerler başta olmak üzere finansal olmayan verilerde de benzerlerinden üstün özellikler gösterdiği ortaya konmuştur. Çalışmamız YPO olmak ve YPO kalmak için yöneticilere önemli kılavuz bilgiler verirken, aynı zamanda YPO konusunda ülkemiz literatüründeki boşluğun doldurulmasına önemli katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yüksek Performanslı Organizasyonlar, Örgütsel Performans, Etkinlik ve Verimlilik, Sürdürülebilir Büyüme.

Abstract

Especially in the last 50 years, the globalized business world has undergone radical changes and has taken shape unlike any before due to technological developments, and social and economic changes. All organizations must adapt to new circumstances by constantly changing and improving themselves. "High-performance organizations (HPO)" appear as "model organizations" that set examples that achieve those adaptations. Although it has not yet received the academic attention it should receive in Türkiye, YPO is a subject that has attracted a lot of attention among academics and administrators worldwide. However, since each organization is different and unique, and researchers and managers have different perspectives on performance and performance measurements, a standard definition and framework for HPOs has not been established. Therefore, we have discussed three framework studies with different approaches and revealed the general characteristics of HPOs in this study. This article shows that HPOs have superior features than their coequals in financial and non-financial data, particularly ethical values. While this study provides prominent guidance to managers on becoming and remaining an HPO, it has also significantly contributed to filling the gap in our country's literature on HPO.

Keywords: High-Performance Organization, Organizational Performance, Effectiveness and Productivity, Sustainable Growth.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Dr., Gebze Teknik Üniversitesi, Kocaeli, Türkiye, e-posta: mnguclu@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1280-2142>, (Sorumlu Yazar /Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 27.03.2024.

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 30.07.2024.

Online Yayın Tarihi/Published Online Date: 30.12.2024.

Atf-Citation (APA 7 Style): Güçlü, M. S. (2024). Yüksek performanslı organizasyonların özellikleri. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 250-269.

Giriş

Ekonomi tarihine bakıldığında tarım döneminin binlerce yıl sürdüğü görülür. 1780 yılında ilk mekanik dokuma tezgahının icadıyla başlayan, üretim ve tüketim şekillerini tamamen değiştiren endüstri dönemi ise sadece 250 yıllık bir ömre sahiptir. İnsanoğlu yerleşik hayata geçtikten ancak 5 bin yıl sonra üretimde hayvan gücünü kullanmaya başlamıştır. Buna karşın endüstri döneminde ilk mekanik makine ile üretimde bilgisayar teknolojisinin kullanılmaya başlanması arasında 200 yıldan kısa bir zaman aralığı vardır. Son 50 yılda bilgisayar teknolojileri baş döndürücü bir hızda gelişmiş, üretim ve tüketim şekilleri dramatik şekilde değişmiştir. 2010'larda tüketim tarafında teknoloji destekli paylaşım ekonomisi gibi yeni ekonomi türleri ortaya çıkmıştır (Schor, 2014; Rauch ve Schleicher, 2015; Ranjbari vd., 2018; Kumar vd., 2018). Üretim tarafında Endüstri 3.0 sadece 40 yıl sürmüştür, üretim bantlarında bilgisayar teknolojilerinin kullanılmasından söz edilirken, bir anda siber-kinetik sistemlerin kullanıldığı Endüstri 4.0 dönemi başlamıştır (Chander vd., 2022).

20nci yüzyılın son çeyreğinden itibaren teknolojik gelişmelerin yanında global pazarların genişlemesi ve büyümesi, çevresel sorunlar ve demografik değişimler gibi sosyal ve ekonomik etkenlerden dolayı küresel iş ekonomisi çok hızlı bir şekilde değişip gelişerek yeni bir şekil almıştır. Globalleşen dünyada rekabet daha da artmış, ölçek ekonomisi yerini kapsam ekonomisine bırakırken şirketler üretimde daha hızlı-daha kaliteli- daha ucuz üretime odaklanmışlardır (Özsoylu, 2017). Ekonomi literatürüne karanlık fabrikalar, akıllı fabrikalar, vatandaş robot, mass customization, sanal şirket gibi birçok yeni kavram eklenmiştir. Bu yeni kavramlardan biri de "Yüksek Performanslı Organizasyon" kavramıdır.

Özellikle 1980'lerden itibaren sürekli değişen şartlara en iyi adaptasyonu sağlayarak hem büyüyen hem de yüksek getiri elde eden kuruluşların bunu nasıl başardıklarına ve bu şirketlerin ortak özelliklerini tanımlamaya yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Böylece "Yüksek Performanslı Organizasyon" (Bundan böyle YPO olarak anılacaktır) kavramı ortaya çıkmıştır. 1980'li yılların başlarında karşımıza çıkan bu kavram, 2000'li yıllara kadar bazı araştırmacılar tarafından fazla abartılı bir kavram olduğu ve kendisinden beklenen sonuçları vermeyeceği ileri sürülse de (Hillard ve McIntrye, 1998) YPO kavramı yönetim literatürüne yerleşmiştir.

Görece yeni bir kavram olan YPO konusunda dünyada çok çeşitli araştırmalar yapılmakla beraber ülkemizde bu konuda yapılan çalışmalar (Yılmaz ve Karahan, 2010; Akdemir vd., 2010; Türel vd., 2012; Needles vd., 2012) oldukça az sayıdadır. Yapılan çalışmalarda araştırmacıların amaçları, yöntemleri ve YPO'ları belirleme kriterleri farklılıklar gösterdiğinden sonuçlar da oldukça geniş bir yelpazeye dağılmıştır. Bu nedenle YPO konusunda üzerinde fikir birliğine varılmış bir çerçeve çalışma veya ortak tanım ve kavramlar henüz oluşmamıştır.

Bu çalışmadaki öncelikli amaç ülkemize YPO kavramını tanıtmak ve Türk öğrenci ve akademisyenlerin dikkatlerini YPO kavramı üzerine çekmek, onları bu konuda çalışmalar yapmaya teşvik etmektir. Bu amaçla sonraki bölümde önce YPO kavramı ve tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde değişik bakış açılarına sahip, birbirlerinden oldukça farklı üç YPO çerçeve çalışması incelenmiş, YPO'ların özellikleri ortaya konmuştur. Makalemiz, kısıtlar ve önerilerin de bulunduğu sonuç kısmı ile nihayetlendirilmiştir. Bu çalışma, ülkemizde yüksek performanslı organizasyonların özelliklerini bu konuda hazırlanmış olan çerçeve çalışmaları karşılaştırarak ortaya koyan ilk ve tek çalışma olduğundan özgün bir çalışma olup, YPO literatürüne önemli katkı sağlamaktadır.

Yüksek Performanslı Organizasyon Kavramı

Yüksek Performanslı Organizasyon Nedir?

Kirkman vd. (1999)'ne göre, yüksek performanslı bir organizasyonu, ne olduğuna göre değil yaptıklarına göre tanımlamak daha doğru bir yaklaşımdır; bir YPO operasyonel performansını en üst düzeye çıkarmak için stratejisini, hedeflerini ve amaçlarını çevresi ile dinamik bir uyum içinde sürekli olarak geliştiren bir organizasyondur. Bu tanım, bir kuruluşun, yüksek performans elde etmek için, çevresine sürekli ve dinamik olarak nasıl uyum sağlaması gerektiğine odaklanır (Kirkman vd.,1999).

Bazı araştırmacılar YPO olmak için yüksek performansta zaman içinde sürdürülebilirlik şartının olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin de Waal (2017) bunu en az 5 yıl ile sınırlandırırken, Frigo (2018) en az 10 yıl olarak belirlemiştir. De Waal'e göre, bir işletme sadece rakiplerden oluşan bir akran grubuyla kıyaslandığında performansının "yüksek" olup olmadığı söylenebilir; bir YPO, kuruluş için gerçekten önemli olan konulara disiplinli bir şekilde odaklanarak, beş yıl veya daha uzun bir süre boyunca karşılaştırıldığı akranlarından daha üstün finansal ve finansal olmayan sonuçlara ulaşan bir kuruluştur (de Waal, 2017; de Waal 2021).

Needles vd. (2014) yaptıkları araştırmalarda YPO tanımı yapmak yerine hangi finansal kriterlere göre bir işletmenin YPO olarak kabul edilebileceğine vurgu yapmışlar ve üç finansal kritere aynı anda sahip olan kuruluşları YPO olarak kabul etmişlerdir; YPO'lar üstün ve sürdürülebilir nakit akışı getirileri, varlık büyümesi ve toplam hissedar getirilerinde en az 10 yıl boyunca ortalamaların üstünde olmalıdırlar (Needles vd., 2008). Ström'ün CHPS (Centrum för Högpriesterande System) çerçevesinde felsefik bir tanım yapılmış, YPO'lar "istedikleri gibi yaşayan, hayallerini yaşayan" örgütler olarak tasvir edilmiştir. Bu durum, olmasını istedikleri arzuları için hedef belirlemek, niyetlerini açıkça ortaya koymak ve onlara ulaşma becerisine sahip olmak durumudur (Gudnason ve Finnsson, 2017). Yüksek performansa sahip bir kuruluş, Pittsburgh'daki Uluslararası Geliştirme Boyutları tarafından "kültürün çalışanlara, iş gereksinimlerini karşılamak için müşteri ihtiyaçlarını zamanında karşılamak için gerekli hesap verebilirlik ve sorumluluk ile donatıldığı" bir kuruluş olarak tanımlanmaktadır (Akdemir vd., 2010).

YPO olarak devam edebilmek YPO olmaktan daha zordur. Örneğin, Needles vd. (2014)'in çalışmaları göstermiştir ki, MSCI endeksindeki şirketlerin ancak %7'si 10 yıl boyunca yüksek performans göstermiştir. Bu araştırmacıların üzerinde çalıştıkları 1457 MSCI şirketinden hiçbiri 11 yıl üst üste yüksek performans gösterememiştir. Hatta 2007 yılındaki finansal krizden sonra 2014 yılına kadar sadece 57 şirket (%3,8) yüksek performans gösterebilmiştir (Needles vd., 2014).

American Management Association (AMA) YPO'yu bir maraton koşucusuna benzetir: Maraton koşucusu yarışı bitirebilmek ve/ya dereceye girebilmek için sürekli olarak antrenman yapmak ve belli bir yaşam stilinde, maratoncu olarak yaşamak zorundadır. Günlük yaşamına dikkat etmeyen maraton koşucusu sadece yarışmadan belli bir süre önce hazırlık yapmaya başlarsa koşuda başarısız olması kuvvetle muhtemeldir. YPO olmak ve bunu sürdürmek için organizasyon kültürünün YPO gerekliliklerine göre yapılandırılması ve organizasyonun sürekli olarak bir YPO gibi davranması ve yaşaması gerekir (AMA, 2007).

Burada karşımıza çıkan önemli soru YPO karakteristiklerinin neler olduğudur. Endüstri devriminden bu yana yönetim konusunda birçok konu açıklığa kavuşturulmuş, soyut bir kavram olmasına rağmen yönetim ile ilgili pek çok konuda organizasyonların başvurabilecekleri çerçeveler ve teoriler oluşturulmuştur. Ancak ne var ki YPO konusu görece yeni bir kavram olduğundan ve araştırmacı ve yöneticilerin performans ve performans ölçümü konusundaki farklı bakış açılarından dolayı henüz

YPO özellikleri ve nasıl YPO olunabileceğine yönelik üzerinde fikir birliği olan bir çerçeve oluşturulamamıştır.

YPO model ve çerçevelerini ortaya koyan araştırmacılar aynı zamanda her bir organizasyonun benzersiz olduğunu ve bu özelliklere nasıl sahip olacaklarını örgütlerin kendilerinin belirlemesi gerektiğini söylemişlerdir. İster Frigo'nun "Return Driven Strategy" çerçevesinde olduğu gibi öncelik ve hareket noktası etik değerlere uyularak elde edilmiş finansal ölçekler olsun, isterse de hareket noktası çalışan memnuniyeti olan Muldrow vd. (2002)'nin kamu sektörü için oluşturdukları model olsun, bu çerçeve çalışmaların hepsinin gerçek hayatta karşılıkları vardır. Ancak unutulmamalıdır ki "permanent whitewater" haline gelmiş olan sürekli ve beklenmedik şekillerde değişen günümüz iş dünyasına (Wolf, 2011), ayak uydurabilmek için kuruluşların bir tek model veya çerçeveye bağlı kalarak YPO olmayı sürdürebilmeleri çok zordur. Bunun yerine organizasyonların, Collins'in dediği gibi "A or B" yaklaşımı yerine "A and B" yaklaşımını seçerek sadece belli bir çerçeve veya modele odaklanmak yerine organizasyon kültürlerine ve olanaklarına göre kombineler oluşturmaları gerekmektedir (Collins, 2001).

Organizasyonlarda Performans İyileştirme Arayışları

Günümüzdeki anlamıyla YPO kavramının ilk ortaya çıkışının Peters ve Waterman'ın 1982'de yazdığı "In Search Of Excellence" çalışması olduğunu söylemek mümkündür. Yazarlar akranlarına göre yüksek performans gösteren Amerikalı global şirketleri incelemiş ve bunların ortak özelliklerini ortaya koymuşlardır (Peters ve Waterman, 1982). Ancak konu organizasyon performansını arttırmak olduğunda, bilimsel olarak bunu 18nci yüzyılda sanayi devriminin ilk yıllarına kadar götürmek mümkündür (AMA, 2007).

Endüstri devrimi olduğunda çalışanların tarım ve zanaatçılık mantalitesinden fabrika işçisi mantalitesine geçişleri sürecinde, bu geçişin optimizasyonunu sağlayarak üretim miktar ve kalitesini arttırmak için çeşitli çabalar olmuştur. Organizasyon performansını arttırmaya yönelik bu çabalar, günümüzde de güncelliğini koruyan iki temel yaklaşıma sahiptir; genelde hâkim olan birinci yaklaşım, yapılan işe ve organizasyon yapısına odaklanmıştır. Bu bakış açısında çalışan, bir makinenin parçası gibi görülmüş, örgüt yapısı ve politikaları ile çalışanın kontrol edilerek performans iyileştirmesi sağlanmıştır (AMA, 2007). Öncelerde çok yaygın olmayan ikinci yaklaşımda insana odaklanılmıştır. Bunun bilinen ilk örneğinde, 1800'lü yılların başında İngiltere'de Robert Owen çalışana yapılan yatırımın %100'ü bulan oranlarda geri dönüşünün olduğunu ileri sürmüştür (Gordon, 1994).

Endüstrileşme geliştikçe özellikle Amerika ve Avrupa'da nasıl daha kaliteli ve fazla üretim yapılabileceği konularında, performansı arttırmaya yönelik yeni teoriler ortaya çıkmıştır. Ancak yine de söz konusu çalışmalar, yukarıda belirtildiği gibi, genel olarak ya görev ve yapıya odaklanan ya da insana odaklanan yaklaşımlar olarak iki temel eksen etrafında şekillenmiştir. Örneğin 1800'lerin sonları 1900'lerin başında Taylor, üretkenliğin işçinin değil, yönetimin sorumluluğu olduğunu söylerken, yüksek performans için süreçlerin ve organizasyon yapısının önemini vurgulamıştır. Taylor, "Maximum prosperity" kavramını açıklarken, yüksek performansın sürdürülebilmesi için işletmenin her bir bölümünün yüksek performans sağlaması gerektiğini ileri sürmüştür (Taylor, 1911). Yine aynı dönemde Avrupa'da Weber üretkenliğin bürokrasi ile arttırılacağını, bunun için de bireye değil, pozisyona önem verilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu yaklaşımların tersine aynı dönemde Fransa'da ortaya çıkan Fayol ise yönetim prensiplerini geliştirmiş ve performans için yönetim yeteneğinin önemine vurgu yaparak, insan faktörüne yoğunlaşmıştır (AMA, 2007).

20nci yüzyılın başından itibaren fabrika yönetimi ile sınırlı olan yönetim anlayışı Taylor, Weber ve Fayol'la birlikte genel yönetim anlayışına sığramış, yönetim prensipleri genelleşmiş ve yönetim bir bilim

haline gelmiştir. Pensilvanya Üniversitesi'ne bağlı olarak 1881'de açılan Wharton Finansman ve Ekonomi Okulu'nu diğer okullar izlemiş ve üniversitelerde bilimsel olarak ekonomi öğretilmeye başlanmıştır (AMA, 2007).

1930'lu yıllarda Elton Mayo, insan odaklı yaklaşım çerçevesinde, çalışan performansının tek bir ölçüyle ifade edilemeyeceğini, birçok bileşenin göz önünde bulundurulması gerektiğini söylerken, aynı zamanda yöneticilerin çalışan çıkarları ile işletme çıkarları arasında bir denge kurmaları gerektiğini ortaya koymuştur. Mayo'nun "İnsan İlişkileri Hareketi" ile çalışan performansının ödüllendirilip ödüllendirilmemesi sorusu yerini hangi performansın ne şekilde ödüllendirileceği sorusuna bırakmaya başlamıştır (Wren ve Greenwood, 1998).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomideki hızlı büyümeyle birlikte yönetim bilimi mağaza düzeyi yönetimden genel yönetim teorileri seviyesine sıçramıştır. Sistem ve durumsallık yaklaşımlarından sonra Deming'in toplam kalite yönetimi yaklaşımı bu döneme damgasını vurmuştur (Goetsch ve Davis, 2014). Peter Drucker gibi araştırmacılar, liderlik, motivasyon, işletme içinde grup davranışları gibi kavramları incelemişler, insan faktörüne yoğunlaşmışlardır (Drucker, 1989). Örneğin 1990'larda Barney Bass tarafından yapılan ampirik araştırmada dönüşümsel liderliğin performansı arttırdığı tespit edilmiş, işlevsel ve dönüşümsel liderliğin bütün dünyada çok yaygın olarak kullanıldığı ortaya konmuştur (Bass, 1997). Ayrıca bireysel çalışan davranışlarının (devir hızı, devamlılık v.b.) üretkenlikle ilişkili olduğuna dair bulgular elde etmiştir. Yine çalışanların akıllıca yönetilmesinin de üretkenliği arttırdığı ve maliyetleri düşürdüğü saptanmıştır (Cascio ve Wynn, 2004).

Bazı araştırmacılar ise özellikle iş süreçleri, ölçme, değerlendirme ve ölçekler konularına odaklanmışlardır. Örneğin, W. Edward Deming daha çok görevlere ve süreçlere yönelerek, Japonya'dan sonra 1986'da Amerika'da da guru haline gelmiştir. Deming'e göre hatalar %95'i bulan bir oranda sistemeldir, çalışanlardan kaynaklanmaz. Deming ile beraber performans arttırmak için kullanılmaya başlayan Toplam Kalite Yönetimi'nden sonra, organizasyonlar başka araçlar da kullanmaya başlamışlardır. Örneğin, Six Sigma, bilgisayar teknolojileri, "just-in-time envanteri" yöntemi bunlardan bazılarıdır (Goetsch ve Davis, 2014). Bu ve benzeri yönetsel araçlar planlama ve iş süreçlerinde maliyetleri düşürmek, pazara zamanında cevap verebilmek, müşteri memnuniyeti sağlamak gibi konularda gelişim sağlayarak organizasyonun performansını arttırmak amacıyla kullanılmıştır ve kullanılmaktadır.

YPO söz konusu olduğunda yapılabilecek genel çıkarım yukarıda belirtilen her iki yaklaşımın da aynı anda birbiri ile uyum içinde kullanılmasıdır. "Good to Great" kitabında Collins (2001), "genius of AND" prensibini anlatırken bu konuya değinmiştir: Mükemmel organizasyon haline gelebilmek için mevcuttaki iki seçenek birbirine zıt gibi görünse de bunlardan birini seçmek yerine her ikisini de uyumlu olarak kullanma yoluna gidilmelidir (Collins, 2001).

YPO Kavramının Ortaya Çıkışı

1982'ye geldiğimizde Peters ve Waterman'ın "In Search of Excellence" kitabı YPO araştırmaları konusunda milat olduğunu görürüz. Yazarlar, McKinsey'in 7S modelini (Shared values, structure, strategy, systems, skills, style, staff) temel alarak mükemmelliğe ulaşmış olan şirketlerin temel karakteristiklerini (aksiyon odaklılık, müşteriye yakınlık, otonomi ve girişimcilik, yalın organizasyon gibi) ortaya koymuşlardır (Peters ve Waterman, 1982). Bu kitap ve "Built to Last" (Collins ve Porras, 1994) kitabı YPO'ların özelliklerini ortaya koymak ve bu yolda uygulanabilecek model çerçeveler oluşturmak için çalışmaların başlamasına neden olmuştur (Gudnason ve Finnsson, 2017). Bu tarihten sonra YPO'ları

karşılaştırmak ve genel özelliklerini tespit ederek genel geçerli bir çerçeve oluşturmak için birçok çalışma yapılmıştır.

Örneğin, Paul Rogers ve Marcia Blenko, geliştirdikleri YPO modelinde yüksek performansa giden yolu tarif ederken, YPO'ların iyi kararlar verdiklerini ve uyguladıklarını ve bunu yaparken de akranlarından daha iyi, daha hızlı ve daha kararlı davrandıklarını belirtmişlerdir. İyi kararlar vererek bunları uygulamak için etkili liderlik, önemli kararlarda net sorumluluklar, doğru işe doğru personel, güçlü operasyonel yürütme ve yüksek performans kültürünü içselleştirme konularında mükemmelleştiklerini öne sürmüşlerdir (Rogers ve Blenko, 2006).

Wolf (2011) her biri dört alt bölümden oluşan çarpıcı/tutarlı, kolektif/bireyci ve bilgilendirici/sorgulama olmak üzere üç kritik paradoksal "hareket"i (paradoksal değil, ama aktif kutuplar olarak) uyum içinde kullanan modeli ile organizasyonların sürekli yüksek performans göstererek akranlarından daha iyi duruma geleceklerini ileri sürmüştür.

Owen vd. (2001), yüksek performans elde etme ve devam ettirebilmek için kaliteli mal ve hizmet üretmek gerektiğini ileri sürmüşlerdir ki bunu gerçekleştirmek için "The five success factors" modeli ortaya koymuşlardır.

Muldrow vd. (2002), "Balanced Scorecard" yaklaşımına (Kaplan & Norton, 1992, 1993) dayanarak geliştirdikleri modelde çalışan memnuniyetinin müşteri memnuniyetini, onun da yüksek performansı getirdiğini ileri sürmüşlerdir.

Pointer ve Orlikoff (2002), özellikle kâr amaçlı olmayan organizasyonların YPO olmak ve bunu sürdürebilmelerinin en önemli enstrümanının etik değerlere bağlı bir organizasyon kültürüne sahip olduğunu belirtmiş, etiğe bağlı olmayan kuruluşların kısa dönemde hedeflerini tutturabilirlerse de uzun dönemde varlıklarını koruyamayacaklarını öne sürmüşlerdir. Kâr amaçlı olmayan organizasyonlarda "prensipten yönetimin" onları başarıya ulaştıracağını vurgulayan yazarlar, 64 prensipten oluşan bir model çerçeve oluşturmuşlardır.

Gupta, kültürün YPO oluşturmadaki etkilerini incelediği çalışmasında geleceğe odaklanma, gücün dağıtılması, cinsiyet ayrımcılığının yapılmaması, belirsizlikten kaçınma ve insancıl yönetim özelliklerini taşıyan kültürlerde bu özellikleri organizasyon kültürüne de yerleştirebilen firmaların YPO olma konusunda daha avantajlı olduklarına dair bulgular elde etmiştir (Gupta, 2011).

Foster ve Kaplan (2001), Creative Destruction kitaplarında sürdürülebilirliğin, uygulamadan daha farklı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre YPO olmayı sürdürmek, YPO olmaktan daha farklı ve daha zordur. Bu yazarlara göre her ne kadar henüz YPO olmanın ve bunu sürdürmenin kesin ve tek bir yolu belirlenememiş olsa da çalışmalar sürmektedir, ancak her bir organizasyonun farklı kültür, yapı, ihtiyaç ve öncelikleri olduğu göz önüne alındığında genel geçerli tek bir YPO çerçevesine ulaşmak pek mümkün görünmemektedir (AMA, 2007).

Diğer yandan hangi tür ölçüklerin YPO değerlemesinde kullanılacağı konusu giderek karmaşıklaşmaktadır. Örneğin birçok işletmenin marka değeri, bilançodaki varlıklarının değerinden kat kat fazladır ve finansal ölçüklerin şekillenmesinde marka değeri önemli bir faktördür ancak bunun nasıl ve ne ölçüde kullanılacağı organizasyon yöneticilerinin bakışına ve ihtiyaçlarına göre değişir. Balanced Scorecard'ın mucitleri Kaplan ve Norton'un dediği gibi ölçükler performans sürücüleridir ve "Ne ölçersen, onu elde edersin" prensibi gereği, organizasyonlar YPO olma yolunda hangi ölçükleri kullanmaları gerektiğini iyi tespit etmelidir (Kaplan ve Norton, 1992, 1993).

Elbette, Foster ve Kaplan'ın (2001) dediği gibi, her organizasyon kendine özgüdür ve benzersizdir. Herhangi bir kuruluştaki yöneticiler, kendi pazar durumlarına, stratejilerine ve insanlarına göre kendi organizasyonlarına en uygun yaklaşımları seçebilir ve seçmelidir. Yüksek performanslı profesyonel sporcuların kompozit eğitim yöntemlerini tanımlayabildiğimiz gibi, en iyi organizasyonların nasıl işlediğini ve nasıl başarılı olduğunu da iyi bir inceleme ve gözlemle ortaya koyabiliriz. Profesyonel sporcuların uyguladıkları programlar gibi, yüksek performanslı organizasyonların uygulamaları bize başarı kazanmanın değişik yollarını göstermektedir. Değişik sporcuların başarıya ulaşmak için, zihinsel ve fiziksel yeteneklerine uyan çeşitli programlar oluşturabildikleri gibi, organizasyonlar da YPO olmak için örgüt kültürü, insan ve para sermayesi gibi varlıklarına, vizyon ve misyonlarına göre kendilerine uyacak modeller ve yol haritaları oluşturabilirler (AMA, 2007).

Her organizasyon benzersiz olduğundan, bütün organizasyonlara uyabilecek sihirli bir YPO çerçevesinden söz etmek mümkün değildir. Ancak çeşitli YPO çerçeveleri incelenerek birçok organizasyona uygulanabilecek bazı kriterler elde etmek olasıdır. Buradan yola çıkarak, bu çalışmada üç YPO çerçevesi genel hatlarıyla ele alınıp incelenmiştir.

Yüksek Performanslı Organizasyon Çerçeveleri

Bu çalışmada ikisi Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde biri Avrupa'da hazırlanmış üç YPO çerçevesi ele alınmıştır. Bu çerçeveler her ne kadar Kuzey Amerika ve Avrupa kökenli olsa da çerçeveler hazırlanırken ele alınan şirketler bu iki kıta ile sınırlı kalmamış, genel geçerlilik elde edebilmek amacıyla tüm dünyadan çeşitli endüstrilerden şirketler çalışmaya dahil edilmiştir (AMA, 2007; de Waal, 2007; Frigo, 2016). Bu çalışmada ele alınan çerçeveler şunlardır:

1. HPO Framework (André De Wall)
2. AMA (American Management Association) Framework
3. The Return Driven Strategy Framework (Mark L. Frigo ve Joel Litman)

De Wall, 2006-2007 yıllarında 1.470 kuruluştan gelen anketlerle HPO çalışmasını tamamlamıştır. AMA araştırmacıları, 2007 yılında 1.369 kuruluşun geri dönüş yaptığı ampirik araştırma sonucu AMA Framework'u geliştirmişlerdir. RDS Framework ise 2008-2018 yıllarında dünyanın çeşitli ülkelerinden 15.000'den fazla kuruluşun incelenmesi neticesinde çıkan analizlerden oluşturulmuştur.

High-Performance Organization (HPO) Framework

HPO Framework'un Oluşturulması

High Performance Organization (HPO) Framework, Hollanda'lı bir işletme teorisyeni ve danışmanı olan André de Waal tarafından 2004-2007 yıllarında geliştirilmiştir. Bu çerçeve çalışma YPO'ların genel özelliklerini ortaya koyar. De Waal'e göre bir YPO, en az beş yıl boyunca akranlarından daha üstün finansal ve finansal olmayan sonuçlar elde etmiş bir kuruluştur. De Waal'ın deyimiyle HPO Framework, işletme yöneticilerine, kuruluşlarının YPO durumunu ve performanslarını arttırmak için yapmaları gereken iyileştirmeleri belirleyebilmelerini sağlar (de Waal, 2007).

HPO Framework iki aşamada hazırlanmıştır. Kavramsal aşamada yüksek performans gösteren kuruluşların özelliklerini belirlemek için 1970'lerden itibaren yüksek performans ile ilgili akademik ve yönetsel çalışmanın meta-analizi yapılmış ve yapılan filtreleme sonucunda toplam 53 potansiyel YPO karakteristiği belirlenmiştir. İkinci aşamada bu özelliklerin ampirik uygulaması ve analizi yapılarak çerçevenin sınırları çizilmiştir. Önce bu özellikler 82 kuruluş ile öntest yapıldıktan sonra, ampirik

çalışmanın ikinci adımında 2006-2007 yıllarında dünya genelinde 1,470 kuruluş çalışanlarına uygulanan anket sonuçlarına göre 5 faktörde toplanan 35 özellik tespit edilmiştir.

Bu beş faktörde akran gruplarına göre daha yüksek puan alan kuruluşların, finansal göstergelerde (örneğin karlılık, büyüme, hissedar getirisi) finansal olmayan göstergelerde (örneğin müşteri memnuniyeti, çalışan bağlılığı, ürün ve hizmet kalitesi) akranlarından daha üstün performans göstermiş oldukları gözlemlenmiştir (de Waal, 2007). Böylece yüksek performans üzerinde en fazla etkiye sahip olan 5 faktör üzerinde dağıtılmış bu 35 özellik bütün halde bir YPO çerçevesi olarak ortaya konmuştur.

HPO Framework'a Göre YPO'ların Özellikleri

HPO Framework organizasyonun sahip olması gereken karakteristikleri belirtirken, bunları elde etmek için kuruluşlara herhangi bir yöntem sunmamaktadır. Araştırmacı, her bir işletmenin farklı olduğu noktasından hareketle, bu özellikleri kazanmak için gereken strateji ve uygulamaları, işletmelerin kendi kültür ve olanaklarına göre tespit etmeleri gerektiğini söyler. Yukarıda değinildiği gibi stratejilerin iyi bir şekilde uygulanması, seçilen stratejilerden daha önemlidir (de Waal, 2007). HPO Framework'un 5 faktörde toplanan 35 karakteristiği aşağıda açıklanmıştır:

Faktör 1- Sürekli Gelişme ve Yenilenme: YPO'lar gelişmeyi ve yeniliği geliştirmek için, genellikle gücü tükenmekte olan stratejileri ikame edecek, ortaya yeni seçenekler ve alternatifler çıkaracak, kuruluşu farklı kılacak eşsiz bir stratejiyi benimsemekle işe başlar. Bundan sonra, organizasyon bu stratejiyi yerine getirmek için bütün olanaklarını seferber eder. Olaylara etkin ve verimli yanıt verme yeteneğini geliştirir; gereksiz prosedürleri, çalışmalarını ve bilgi yüklemelerini ortadan kaldırmak için tüm süreçlerini sürekli olarak basitleştirir, geliştirir ve dengeli şekilde ayarlar. Organizasyon, temel yetkinliklerine hâkimdir ve bir yandan temel yetkinliklerinde ustalaşırken, gerekli diğer yetkinlikleri dışarıdan temin eder. HPO Framework, YPO'ların sürekli gelişme ve yenilenme ile ilgili karakteristiklerini şöyle sıralamıştır:

1. Organizasyon, onu diğerlerinden açıkça ayıran bir strateji benimsemiştir.
2. Organizasyon süreçleri sürekli iyileştirilmektedir.
3. Organizasyon süreçleri sürekli olarak basitleştirilir.
4. Organizasyon süreçleri sürekli olarak daha uyumlu hale getirilir.
5. Organizasyonun performansı için önemli unsurlar açık ve net şekilde raporlanır.
6. Organizasyonda finansal ve finansal olmayan bilgiler organizasyon üyelerine bildirilir.
7. Organizasyon, temel yetkinliklerini sürekli olarak yeniler.
8. Organizasyon, ürünlerini, süreçlerini ve hizmetlerini sürekli geliştirir ve yeniler.

Faktör 2- Diyalog ve Eylem Odaklılık: Bu faktör, sadece organizasyonda açık bir kültür yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda sonuçlara ulaşmak için şeffaflığa dayalı eylemlerde adanmışlık özelliğine de odaklanır. Yönetim, çalışanları tüm önemli iş ve organizasyon süreçlerine dahil ederek çalışanların görüşlerine değer verir. Yönetim, esnekliği arttırmak için dinamik yönetim yetenekleri geliştirir, değişim faaliyetlerine bizzat dahil olarak değişimi memnuniyetle karşılar ve teşvik eder. HPO Framework, YPO'ların diyalog ve eylem odaklılık ile ilgili karakteristiklerini şöyle sıralanmıştır:

9. Organizasyonun yönetim kademesi çalışanlarla sürekli diyalog içindedir.
10. Organizasyon üyeleri iletişim, bilgi alışverişi ve öğrenmeye çok zaman harcarlar.
11. Organizasyon üyeleri her zaman önemli süreçlere katılırlar.

12. Organizasyon yönetimi hata yapılmasını tolere eder.
13. Organizasyon yönetimi değişimlere ve değişikliklere açıktır.

Organizasyon, performans odaklıdır.

Faktör 3- Yönetim Kalitesi: En önemli YPO faktörü yönetimin kalitesidir. YPO yöneticileri, örgüt çalışanları için dürüst ve samimi olma, güvenilir ve tutarlı olma, bağlılık, coşku ve saygı gösterme, savunmasızlık duygusunu koruma ve kendinden şikayetçi olmama, güçlü bir ahlak ve etik standardına sahip olmalarıyla bir rol modeldirler. YPO yönetimi, çalışanların sadakatine değer verir, insanlara saygılı davranır, çalışanlarla bireysel ilişkiler kurar ve bu ilişkileri korur, başkalarına inanç ve güveni teşvik eder, insanlara adil davranır. Böylece bütün organizasyonel düzeylerde insanlarla güvene dayalı ilişkiler kurar ve sürdürür. Bir YPO'nun yöneticileri, örgüt değerlerini çalışanlarına ileterek ve stratejinin tüm örgüt üyeleri tarafından bilinip benimsendiğinden emin olarak etkili, özgüvenli ve güçlü bir yönetim tarzı geliştirir ve uygularlar. HPO Framework, YPO'ların yönetim kalitesi ile ilgili karakteristiklerini şöyle sıralamıştır:

15. Yönetim, organizasyon üyelerinin güvenini kazanmıştır.
16. Yönetim bir bütünlük arz eder.
17. Yönetim, organizasyon üyeleri için bir rol modeldir.
18. Yönetim karar verme sürecinde hızlıdır.
19. Yönetim harekete geçmede hızlıdır.
20. Örgüt yönetimi daha iyi sonuçlar elde etmeleri için çalışanlara koçluk yapar.
21. Yönetim sonuçlara ulaşmaya odaklanır.
22. Organizasyonun yönetimi çok etkilidir.
23. Organizasyon yönetimi güçlü liderlik uygular.
24. Organizasyon yönetimi kendine güvenir.
25. Yönetim, düşük performans gösterenlere karşı karardır.
26. Yönetim, örgüt üyelerini elde ettikleri sonuçlardan her zaman sorumlu tutar.

Faktör 4- İşgücü Kalitesi: Bir YPO, çeşitli ve tamamlayıcı bir işgücü topladığından emin olur. Operasyonlardaki karmaşıklıkları tespit etmek ve bunları çözmek, yaratıcılığı teşvik etmek için maksimum esnekliğe sahip bir işgücü oluşturur. YPO'lar, çalışanlarının hem esnek hem de uyumda hızlı olmasını sağlayarak, birbirlerinden öğrenmelerine izin vererek, olağanüstü sonuçlara ulaşmak için becerilerini geliştirmeye teşvik ve motive ederler. HPO Framework'un yönetim kalitesi karakteristikleri:

26. Yönetim, örgüt üyelerini elde ettikleri sonuçlardan her zaman sorumlu tutar.
27. Yönetim, örgüt üyelerine olağanüstü sonuçlar elde etmeleri için ilham verir.
28. Organizasyon üyeleri dayanıklı ve esnek olmak için eğitilmiştir.
29. Organizasyonun çeşitli ve tamamlayıcı bir işgücü vardır.

Faktör 5- Uzun Döneme Odaklanma: Bir YPO'da uzun vadeli bir odaklanma, sadece hissedarları değil çalışanlar, tedarikçiler, toplum ve müşteriler gibi tüm paydaşlara yöneliktir. YPO'lar, geniş çapta ağ oluşturma, topluma karşı cömert olma ve karşılıklı olarak yararlı fırsatlar ve kazan-kazan ilişkileri

yaratarak tüm paydaşlarla iyi ve uzun vadeli ilişkiler sürdürürler. YPO yönetimi, ortak amaç ve kişisel çıkarları dengelerken, organizasyonun tüm üyelerine kuruluşun ihtiyaçlarını incelemelerini öğretir. Bir YPO, güvenli bir ortam oluşturarak insanlara güvenlik (fiziksel ve zihinsel) ve iş güvencesi duygusu verir, zor zamanlarda çalışanların işine hemen son vermemeyerek, işten çıkarmaları yalnızca son çare olarak düşünür. YPO'ların yönetim kalitesi ile ilgili karakteristikleri şöyle sıralanmıştır:

30. Organizasyon, tüm paydaşlar ile iyi ve uzun vadeli ilişkiler sürdürür.
31. Organizasyon, müşterilere mümkün olan en iyi hizmeti vermeyi amaçlamıştır.
32. Organizasyon, tedarikçiler ve/veya müşteriler ile ortaklıklar yoluyla sürekli büyür.
33. Organizasyon yönetimi sık sık değişmez.
34. Organizasyon, üyeleri için güvenli bir iş yeridir.
35. Yeni yönetici kadro organizasyon içinden terfi ettirilir.

De Waal'ın bulgularına göre, çalışan özerkliği ve hatta örgütsel strateji gibi birçok araştırmacı tarafından önemli sayılan faktörler, konu YPO olduğunda organizasyonlar için nispeten önemsizdir. Çalışanın güçlendirilmesi yüksek performansa her zaman katkı sağlamazken, yüksek otonominin rekabetçi performansa negatif etkisi vardır (de Waal, 2007). Araştırmacı ikramiye, tazminat ve teşviklerin personel motivasyonu için önemli olduğunu ancak YPO olmak için yine bunların anlamlı katkısının olmadığını vurgulamaktadır. Bu nedenle HPO Framework'da strateji oluşturma ve otonomi ile ilgili özellikler yer almaz.

Stratejinin önemini göz ardı etmeyen de Waal, seçilen stratejilerin değil, bunların sıkı şekilde uygulanmasının önemli olduğunu söyler (de Waal, 2007). De Waal'e göre, yönetim kalitesi stratejiden çok daha büyük bir önem taşır; iyi bir yönetici takımı örgütü hedefine ulaştırabilir, ancak açık ve iyi tanımlanmış stratejiye sahip bir örgüt, bunu yürütmek için doğru insanlara sahip değilse hedeflerine ulaşmakta büyük zorluk yaşar (de Waal, 2007).

Dünyanın çeşitli yerlerinde ampirik uygulamalarla bu çerçevenin geçerliliği kanıtlanmaya çalışılmıştır. Örneğin; Hollanda'da LIMOR şirketinde (de Waal, 2017), Çin'de devletin sahip olduğu bir imalat firmasında (de Waal ve Wang, 2017), Zambiya'da kamu sektöründe (de Waal ve Mulimbika, 2017) geçerli olduğu ve uygulandığı kuruluşların yüksek performansa ulaşmasına önemli katkıda bulunduğu gözlenmiştir.

American Management Association Framework

AMA Framework'un Oluşturulması

American Management Association (AMA), kökü 1913'e dayanan, bireylere ve kuruluşlara geniş bir yelpazede yönetim geliştirme ve eğitim hizmetleri sunan uluslararası, kâr amacı gütmeyen, üyeliğe dayalı bir dernektir (<https://www.amanet.org/advantage/our-history.aspx>).

AMA, bir araştırmacılar ekibi ile performans geliştirme konusundaki literatür ve teorilere dayanan, organizasyonların beş ana özelliği (Stratejik yaklaşım, müşteri yaklaşımı, liderlik yaklaşımı, süreçler ve yapı, değerler ve inançlar) üzerinde odaklanan bir yüksek performans modeli geliştirmiştir. 2007 yılında bu modeli test etmek ve yüksek performanslı şirketlerin genel özelliklerini belirlemek amacıyla 1.369 şirketin yanıt verdiği küresel bir anket gerçekleştirmiştir. (AMA, 2007). Yapılan analizler sonucunda, düşük-orta-yüksek performans şirketler belirlenmiş ve bunlar yukarıda açıklanan beş alandaki anahtar özellikler açısından birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Toplamda belirlenmiş olan 79 kriterden 64'ü yüksek

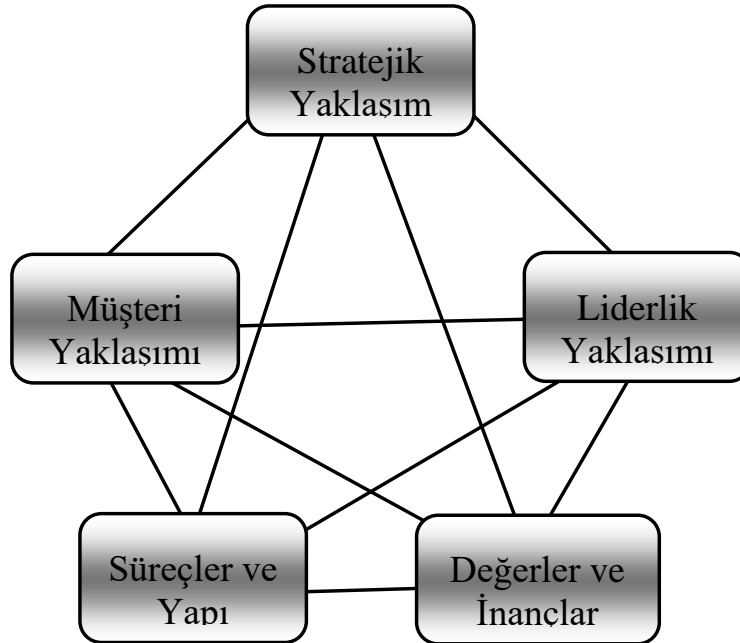
performans ile .01 düzeyinde anlamlı pozitif korelasyon göstermiştir. Bu durum bir organizasyonun hangi özelliklere sahip olduğunda yüksek performans yakalayarak YPO haline gelebileceğine dair net bir yol haritası verdiğinden AMA Framework kullanıma sunulmuştur (AMA, 2007).

AMA Framework'a Göre YPO'ların Özellikleri

AMA'nın 2007 yılında yayımladığı çerçeve çalışması, birbiriyle karşılıklı etkileşim içinde olan, organizasyonun performansını etkileyen ana faktörler birbirleriyle sürekli etkileşimde olan 5 temel yapıdan oluşur (Bakınız Şekil 1). Bu yapıların her biri diğerleriyle etkileşime girer, birbirlerini etkiler ve bütün olarak bir sistem oluşturur. Bir örgütteki bu temel özelliklerden herhangi birindeki değişiklikler diğerlerinde de değişikliğe neden olur. Dolayısıyla bir YPO sistemi bütün olarak sürekli olarak etkileşim ve değişim eğilimindedir.

AMA Framework'u oluşturan bu yapıların özelliklerini kısaca şöyle belirtebiliriz:

•Stratejik Yaklaşım (Tutarlı, açık ve iyi düşünülmüş stratejiler): Örgütün "söylem ve eylem uyumluluğu" ile ölçülebilen bir özellik olan kurumun stratejik yaklaşımdaki tutarlılık, o örgütün performansını olumlu etkileyen en önemli özelliklerdendir. YPO'larda Liderler, yöneticiler ve çalışanlar stratejik plan ve şirketin felsefesi ile tutarlı bir şekilde davranırlar. Aksi durumlar örgüt için problem oluşturur, çünkü genelde insanlar bireyin söylediğini, onun davranışlarıyla eşleştirerek yargılar: Örneğin, bir yöneticinin şirketin stratejisi veya felsefesi ile söylemlerinde tutarlı ancak davranışlarında tutarsız olması durumunda, çalışanlar bir organizasyona zarar veren, yöneticinin davranışlarının işletme açısından kabul edilebilir olduğu ve çalışanların da öyle davranabileceği gibi sonuçlar çıkarırlar. Tutarlılık sadece denklemin bir parçasıdır ve tek başına yeterli değildir. YPO'lar esnek ve ulaşılabilir stratejik planlarla desteklenen net vizyonlar oluştururlar. Yüksek performanslı kuruluşlardaki stratejik plan ve şirket felsefesi nettir, iyi tasarlanmıştır ve birbirleriyle uyumludur.

Şekil 1. AMA Framework'a Göre YPO'ların İnteraktif Bileşenleri (AMA, 2007)

• **Müşteri Yaklaşımı (Beklentileri aşmak):** YPO'lar müşterilerinin mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamaya düşük performanslı kuruluşlara göre daha fazla odaklanırlar. Yüksek performansa giden yol müşterilere sektördeki herkesten daha iyi hizmet verebilmek için yoğun çaba harcamayı gerektirir. YPO'lar müşteri bilgilerini ve geri dönüşleri iyi analiz ederek müşterileri ile ilgili öngörü sahibi olurlar. Farklı müşteri grupları farklı ihtiyaçlara sahip olduklarından YPO'lar üretim ve pazarlama stratejilerini buna göre geliştirir ve yürütürler, farklı müşteri kategorilerini yönetmek için farklı süreçler oluştururlar.

Ancak unutulmamalıdır ki, son yapılan çalışmalar, küresel kültürün de etkisiyle, özellikle teknoloji meraklısı yeni nesillerin tüketim alışkanlıkları ve motivasyonlarının birbirine benzemeye başladığını göstermektedir (Güçlü vd., 2023). Bu nedenle farklı müşteri beklentilerini tespit etmek daha zorlaşmış ve avantaj elde etmek için daha önemli hala gelmiştir.

• **Liderlik Yaklaşımı (Performansa, İnançlara ve Yeteneğe Odaklanmak):** YPO'larda, yöneticiler ve liderler açık ve net hedefler belirlemiştir. Bu nedenle çalışanlar da kendilerinden beklenenleri bilirler. Liderler, çalışanları hedeflere doğru yönlendirir, çalışanların performanslarının organizasyonların başarısını nasıl etkilediğini anlamasını sağlar. Promosyonlar yeteneklere dayanır, her iş için en iyi kişilerin seçildiğinden emin olunan bir yapı kurulmuştur.

• **Süreçler ve Yapı (Metrikler, Müşteriler ve Eğitim Merkezi):** YPO'lar, süreçlerinin ve politikalarının organizasyonel stratejileri ile uyumlu olduğundan emin olurlar. Görevler ve iş akışları, çalışanların hem kuruluşun hem de müşterinin ihtiyaçlarının etkin bir şekilde karşılanabilmesi için oluşturulmuştur. Çalışanlar gerekli eğitimi alırlar. Performans ölçüleri açıkça tanımlanmıştır ve adil şekilde uygulanır.

• **Değerler ve İnançlar (İyimser, Etik ve Zorluklara Hazır Olmak):** YPO'lar, çalışan davranışlarını yönlendiren ve kurumların stratejik yaklaşımı ve liderliği ile uyumlu olan bir dizi değer ve inanca sahiptir. Yüksek etik standartları, sadakati ve değişime hazır olmayı önemser ve çalışanlarına iyi davranırlar. YPO'lar çalışanlarının o organizasyonda çalıştıkları için memnun oldukları bir çalışma ortamı oluşturmada ustadır (AMA, 2007).

Yazarlara göre, yukarıdaki beş özelliği gerektiği gibi adapte eden kuruluşların, diğerlerinden daha yüksek performans gösterme olasılığı çok daha yüksektir. Bununla birlikte, yazarlar ayrıca organizasyonların birbirinden farklı olduğunu ve muhtemelen her organizasyona uyan, yüksek performansa yönelik tek bir yaklaşımın olamayacağını savunmaktadırlar (AMA, 2007).

AMA Framework araştırmacıları, en önemli kılavuz bilginin işletmenin stratejik yaklaşımı olduğunu söylemişlerdir. Organizasyon stratejilerinin işletmenin vizyonu, misyonu, özellikleri ve olanakları ile uyumlu olması, açık ve net olarak ortaya konması, herkes tarafından iyi anlaşılması ve strateji ve uygulamaların hayata geçirilmesi için organizasyonun bir bütün olarak tüm unsurları ile uyumlu ve koordineli hareket etmesi gerektiğini vurgulamışlardır (AMA, 2007). Ancak HPO Framework gibi AMA Framework da YPO'ların özelliklerini ortaya koyarken bunu nasıl başaracaklarını organizasyonların yöneticilerine bırakmışlardır.

The Return Driven Strategy (RDS) Framework

RDS Framework'un Oluşturulması

DePaul Üniversitesi Kellstadt İşletme Enstitüsü'nde Mark L. Frigo ve Joel Litman (2002) yönetimindeki araştırmacılar, 2002 yılında başlattıkları araştırmada 15 yıl boyunca çeşitli büyüklüklerde 15.000 şirketi incelemişlerdir. Bu inceleme sonucunda araştırmacılar, şirketleri üstün kurumsal performansa götüren bir dizi faaliyet modeli ortaya çıkararak bunları the Return Driven Strategy (RDS) Framework olarak formüle etmişlerdir (Frigo, 2016).

RDS Framework, aşağıdaki iki temel soruya cevap vermek amacıyla iki temel süreç sonrasında oluşturulmuştur (Frigo, 2008): (1) Yıllar boyunca sürekli olarak yatırımlarında yüksek getiri elde edebilen ve aynı zamanda büyüyen YPO'ların stratejileri ve uygulamaları nelerdir ve (2) başka yöneticiler kendi strateji ve uygulamalarına bunları nasıl uyarlayabilirler? Bu amaçlarla ilk önce YPO'lar tespit edilmiş, ikinci süreçte ise belirlenen YPO'lar incelenmiş ve analiz edilmiştir.

İlk süreçte incelenen 15.000'den fazla kuruluştan sadece 100 tanesi YPO olma kriterlerini tam olarak karşılamıştır (Frigo, 2016). İkinci etapta ise bu YPO'ların yapı, strateji, uygulama ve felsefelerinden hareket ederek bulunan ortak özellikleri ve uygulamaları ışığında RDS Framework ortaya çıkmıştır.

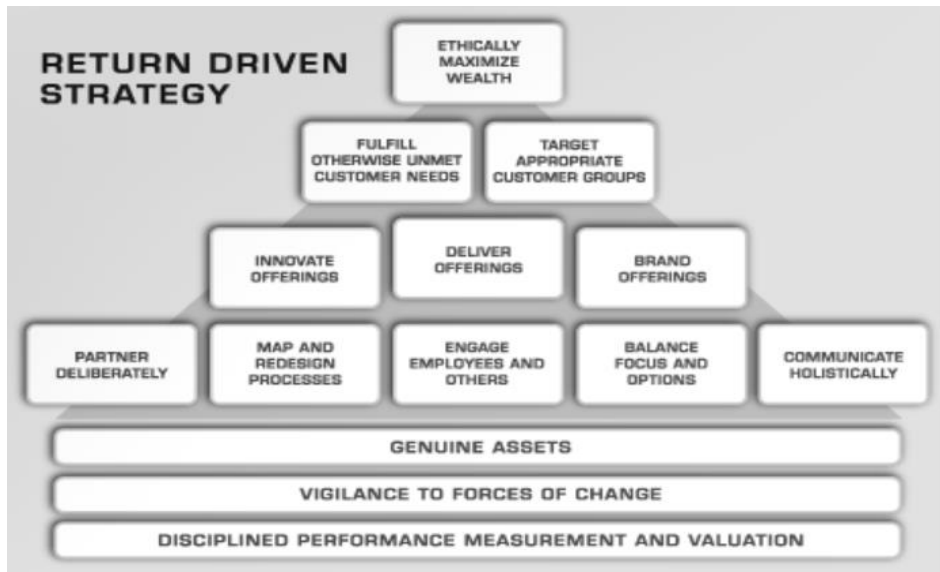
RDS Framework, sürdürülebilir uzun vadeli büyüme ve kârlılığa odaklandığından hedef kitlesi kâr amaçlı organizasyonlardır. Bu nedenle incelenen şirketler de ticari organizasyonlardır. RDS Framework yüksek performansta öncelikle finansal yapıya, yüksek yatırım getirisi elde etmeye odaklanır. En az 10 yıl süre ile aralıksız olarak hem yüksek yatırım getirisi sağlayan hem de sürekli büyüyen kuruluşları YPO olarak kabul eder. Ayrıca RDS, bir YPO'nun olağanüstü finansal başarı elde ederken paydaşlarının etik değerlerine uygun hareket ettiğini özellikle vurgular; YPO'ların faaliyetleri hem yasal hem meşrudur (Frigo, 2008).

RDS Framework'a Göre YPO'ların Özellikleri

Dünyanın en başarılı şirketlerinin stratejik faaliyetlerine dayanan RDS Framework, yönetim ekiplerine daha fazla büyüme ve kârlılık elde etme stratejilerini hangi alan ve yönlerde geliştirip uygulayabilecekleri konusunda rehberlik eder. Bu hedefe ulaştıracak felsefik çerçeveyi ise şu şekilde belirtir (Frigo, 2018):

- YPO'lar büyürken ve kar ederken etik parametrelere bağlıdırlar,
- YPO'lar, karşılanmamış müşteri ihtiyaçlarını yerine getirmeye odaklanırlar,
- YPO'lar, sürekli olarak ürün ve hizmetlerini yeniden gözden geçirir, değiştirir ve geliştirirler.

RDS Framework 3 katmandan oluşan bir temel üzerine bina edilmiş, 11 ilkededen müteşekkil 4 kademededen oluşan bir piramit şeklinde olup aşağıdaki gibi modellenmiştir (Bakınız Şekil 2). Başarılı sonuçlar almak için şirketler temeldeki ve gövdedeki unsurları etik parametrelere uygun olarak birbirleriyle uyumlu ve senkronize bir şekilde uygulamalıdır.

Şekil 2. The Return-Driven Strategy Framework (The Return-Driven Strategy Framework, Frigo, 2016)

Piramitin ana gövdesi 4 grup ilkeden oluşur:

1. Adanmışlık ilkesi: İşletmenin tüm faaliyet ve süreçlerinde geçerlidir.
2. Amaç İlkeleri: Müşterilerle ilgili ilkelerdir.
3. Yetkinlik İlkeleri
4. Destekleyici ilkeler: Strateji ilkeleridir.

Adanmışlık İlkesi

•Etiğe Uygun Şekilde Servet Edinme: YPO yöneticileri, neyi başarmaya çalıştıkları ve oraya nasıl ulaşmak istedikleri konusunda çok nettirler. Servetin tanımı ve ona nasıl ulaşılacağı işletmenin faaliyet gösterdiği toplulukların etik değerlerine uygundur. Diğer bir deyişle, servet ediniminin yasal olması kadar meşru olması da önemlidir.

Amaç İlkeleri

•Karşılanmamış Müşteri İhtiyaçlarını Gidermeye Yönelmek: YPO'lar müşteri alımlarının ardındaki psikolojik nedenleri iyi tespit eder, ürün ve hizmetlerini ve servislerini ona göre şekillendirir ve müşterilerinin karşılanmamış ihtiyaçlarını gidermeye yönelirler. Bu yönelişin sonuçlarından biri ürün veya hizmeti fiyatlama gücü ve daha yüksek getiridir.

•Uygun Müşteri Gruplarını Hedeflemek: Return Driven işletmeler, varlık oluşturma hedeflerini tanımladıkları şekilde destekleyen doğru ve istikrarlı müşteri gruplarını hedefler.

Yetkinlik İlkeleri

•İnovasyon Yeteneği: Bir işletme belli bir yetkinliği sadece "seçmemeli", yetkinliklerini değişen pazar koşullarına ve müşteri ihtiyaçlarına göre sürekli olarak geliştirmeli ve yenilemelidir. Ayrıca inovasyon sadece ürün ve/ya hizmetlerle sınırlı olmamalı, işletme süreç ve yapısını da kapsamalıdır.

•Ürün ve/ya Hizmet Özellikleri: Yüksek performanslı firmalar, müşterilere planlanmış, taahhüt edilmiş ve beklenen şekilde teklifler sunar. İşletme bu durumun farkında olmalı ve ürün ve/ya hizmet üretimi, sunumu ve servislerde beklentilerine göre hareket etmelidir.

•Marka Oluşturma: Markalar köprü görevi gördüğünde önemli bir yetkinliktir. Tüketicilerin kalpleri ve zihinleri üzerinde entelektüel ve duygusal bir iz yaratmak, bir yandan işletmenin pazarlama işlem maliyetlerini azaltırken aynı zamanda fiyatlandırmada da elini kuvvetlendirir.

Destekleyici İlkeler

•İş Ortağı Seçimleri: YPO'lar, kendi başlarına yapamayacakları işlerde, rekabet avantajları yaratmak iş ortaklıkları kurmaktan çekinmezler. İş ortaklığı, bilgi alışverişinde bulunmaktan, birleşme veya satın almaya kadar çok geniş bir çerçeveyi ifade eder.

•Haritalama ve Yeniden Tasarlama Süreçleri: YPO'lar süreçlerde seçeneklere değil, seçenek yönetimine odaklanırlar. Böylece yüksek riskli stratejik girişimlerden çekinmez, bunları kurum genelinde daha muhafazakâr ve garantili stratejilerle kolayca dengeleyebilirler.

•Çalışanlar ve Diğer Paydaşlarla Sıkı İlişkiler Kurma: Yönetim ve çalışanlar, şirketin hedeflerine yönelik iyi motive olmalı, organizasyon ile ilgili konularda bütün çalışanların katılımı sağlanmalıdır. Ayrıca bir YPO, tedarikçiler, alt pazardaki satıcılar ve müşterilerle de iyi ilişkiler kurar ve süreçlere katılımlarını sağlar.

• Denge, Odak ve Seçenekler: İşletmedeki süreçlerin değişen ve gelişen şartlara göre sürekli olarak yeniden dizayn edilerek yeni koşullara uyumlu hale getirilmesi gerekir. YPO'lar bir bölümde yapılan değişikliklerin diğer bölümleri de etkilediğini bilir ve organizasyonu bir bütün olarak ele alır.

• Bütüncül olarak iletişim kurmak: Kurumsal iletişim en içten en dışa doğru sürekli ve doğru bir biçimde kurulmalıdır. Örneğin, şirketler her zaman kamuoyunun, yatırımcının, müşterinin ve çalışanların mesajlarını almalı ve doğru algılamalıdır.

İş Stratejisinin Üç Temel Yapısı

(1) İşletmenin benzersiz varlıkları, (2) değişim güçlerine uyanıklık ve (3) disiplinli performans ölçümü ve değerlemesi olarak betimlenen üç temel yapı piramidin tabanını oluşturur. Piramidin tabanı sağlam olmalıdır ki, üst yapıyı oluşturan ilkeler ayakta durabilsin. Örneğin, performans ölçekleri yanlış belirlenirse, ölçümlenmeler de yanlış olacak ve bu ölçümlere göre geliştirilecek müşteri stratejileri veya inovasyon çalışmaları da şirketi finansal ve finansal olmayan konularda olumsuz etkileyecektir.

• İşletmenin Benzersiz Varlıkları

İşletmenin patent portföyleri, özel müşteri ilişkileri, özel müşteri bilgileri ve anahtar coğrafi konumlar gibi benzersiz varlıkları, rekabet avantajı ve yüksek performansın sürdürülebilirliğini yaratan ve destekleyen taklidi zor veya imkânsız olan maddi veya maddi olmayan varlıklardır.

• Değişim Güçlerine Karşı Uyanık Olma

İşletmeler sürekli olarak değişimlerden kaynaklanan dinamik tehditler ve fırsatlar ile karşı karşıyadır. Değişim güçlerinin doğduğu üç ayrı alan yakından izlenmeyi gerektirir: (1) Hükümet ve mevzuat değişikliği, (2) Demografik ve kültürel değişimler, (3) Bilimsel ve teknolojik değişimler.

Bazı işletmeler bu değişimlere ayak uyduramadıklarından dolayı varlıklarını devam ettiremezken, YPO'lar değişime karşı her zaman hazır ve gerekli uyumu sağlayacak esnekliğe ve imkanlara sahip olacak şekilde yapılanmışlardır. Bu nedenle değişimi bir fırsat olarak değerlendirirler.

• Disiplinli Performans Ölçümü ve Değerlemesi

Performans ölçümü geçmiş ve günümüz hakkında işletmeye bilgiler sağlarken, stratejik değerlendirme geleceğin performansını tahmin etmeye yöneliktir. Bunlar beraberce doğru yapılmazsa, alınacak stratejik kararlar işletmeyi hedeflerinden uzaklaştıracaktır.

• Performans ölçümü: Deming'in "bir şeyi ölçemezseniz, onu yönetemezsiniz," prensibi gereği doğru şeyleri doğru zamanda doğru olarak ölçmek bir YPO için en önemli konulardan biridir: Ölçekler çok iyi seçilmeli, basit, anlaşılır, karşılaştırılabilir olmalıdır.

• Stratejik değerlendirme: Değerleme geleceğin performansını tahmin etmektir. Değerleme yaparken daha iyi kararlar verebilmek için iş planlaması, iş eylemleri ve varlık yaratma arasındaki bağlantılar net olarak anlaşılmalı ve ortaya konmalıdır. Bu nedenle RDS Framework bunu mümkün olduğunca basit ele alır.

Tartışma

Daha önce de belirtildiği gibi, organizasyonların her biri farklı ve kendine özgüdür. Her bir organizasyonun vizyonu, misyonu, organizasyon yapısı, organizasyon kültürü, sahip olduğu varlıkları ve yetkinlikleri, parçası olduğu çevresi, paydaşları ve paydaşlarının özellikleri farklıdır. Dolayısıyla öncelikle belirtmeliyiz ki, YPO çerçevelerini belli bir hastalığı iyileştirmek için geliştirilmiş ilaç gibi

düşünmek doğru bir yaklaşım değildir; bütün organizasyonlara uyacak bir YPO çerçevesi ortaya koymak mümkün değildir.

Yukarıda incelenen çerçeve çalışmalarının her biri uzun yıllara yayılan ampirik verilerle desteklenmiş çok ciddi uğraşlar sonucunda hazırlanmış önemli çalışmalardır. Bu çerçevelerden herhangi birini seçerek uygulayan organizasyonlar YPO olma ve bunu sürdürme olasılıklarını yükselteceklerdir. Bir YPO olmak için organizasyonlar örgüt yapıları, stratejileri, varlıkları ve yetkinliklerine göre bu ve benzeri YPO çerçevelerinden değişik kombinasyonlar geliştirerek hareket edebilirler.

Bundan dolayı yukarıda incelediğimiz çerçeve çalışmaları analiz ederek ortak bazı özelliklere göre YPO olmanın kriterlerini listelemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Yine de incelenen çerçeve çalışmalardan (High Performance Organisation Framework, American Management Association Framework ve Return Driven Strategy Framework) bazı genel sonuçlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Yüksek performanslı organizasyonlar hem finansal hem de finansal olmayan göstergelerde akranlarına göre yüksek performans gösteren organizasyonlardır,
- Bir YPO'nun akranlarına göre üstün olan performansı süreklilik gösterir.
- YPO'ların vizyon, misyon, strateji ve uygulamaları örgüt felsefeleri ile uyumlu ve tutarlıdır,
- Organizasyonda tüm çalışanlar, özellikle lider ve yöneticiler eylem ve söylemlerinde tutarlıdır,
- YPO olmak yolunda seçilen stratejiler önemli olsa da bu stratejilerin kararlı ve disiplinli bir şekilde uygulanması daha önemlidir,
- YPO'lar yönetim miyopluğuna karşı dikkatli olup, her zaman uzun döneme odaklanırlar,
- Esnek bir organizasyon yapısına sahip olduklarından değişen koşullara adapte olmakta gecikmez, bunu yaparken zorlanmazlar,
- Koşulların değişmesi onlar için tehdit değil fırsattır,
- Yönetim ve işgücü kalitesine her zaman önem verirler,
- Organizasyonda yetki ve sorumluluklar dengeli olup, sınırları olabildiğince net ve belirgindir,
- İşleyiş ve süreçlerde şeffaftırlar,
- Etik değerlere uygun hareket ederler. İşleyiş ve uygulamaları hem yasal hem meşrudur,
- Müşterilerinin karşılanan ihtiyaçlarını daha iyi şekilde gidermeye yönelirken, aynı zamanda karşılanmamış ihtiyaçlarının karşılanmasına odaklanırlar.

YPO'ların özelliklerini bilmek ile bunları uygulayıp gerçekleştirmek farklı olgulardır. Bir YPO olmayı başaracak olan örgütün yöneticileri olsa da işletme stratejilerinin herkes tarafından iyi anlaşılması, strateji ve uygulamaların hayata geçirilmesi için örgütteki tüm çalışanların bir bütün olarak örgütün tüm unsurları ile uyumlu ve koordineli hareket etmesi gerekir.

Sonuç

Bilgi ve teknolojinin beraber kullanıldığı, sürdürülebilirliğin en önemli faktörünün müşteri memnuniyeti olduğu globalleşmiş bir dünyada yaşamaktayız. Sürekli değişen ve gelişen iş, çevre, demografik ve kültürel şartlar nedeniyle dinamik bir yapısı olan bu dünyada organizasyonların süreklilik ve/ya karlılık hedeflerine aynı anda ulaşabilmeleri YPO olmaktan geçmektedir.

YPO olmak için her organizasyona uyacak belli bir formül pek mümkün görünmemektedir. Bununla beraber organizasyonların YPO olmak yolunda uygulayabilecekleri, uzun araştırmalar sonucu hazırlanmış çeşitli YPO çerçeveleri mevcuttur. Her organizasyonun farklı vizyonu, kültürü, nitel ve nicel varlıkları olduğundan her bir organizasyon için YPO olma yolunda farklı bir reçete elde edilebilir.

Bu çalışmada ele alınan çalışmalardan başka birçok YPO çerçevesi vardır ve yenilerinin ortaya çıkması muhtemeldir. Her organizasyon kendine özgü olduğundan doğal olarak YPO olmak ve bunu sürdürmek konusunda literatürde henüz tam bir konsensüs sağlanamamıştır. Hatta literatürde YPO'nun tanımı ve kıstasları konusunda dahi genel geçerli tanımlamalar yoktur. Bu kapsamda, bu çalışmanın amaçlarından biri birbirlerinden farklı bakış açıları olan YPO çerçevelerini ele alarak YPO olmak yolunda organizasyonların seçeneklerinin çok geniş olduğunu ortaya koymaktır.

Organizasyonların dikkat etmeleri gereken en önemli noktalardan biri, bir uçağı uçurabilmek için pilotun kokpitteki bütün göstergeleri uyum içinde kullanması gerektiği gibi, organizasyonlarda da finansal ve operasyonel bütün unsurların ahenk içinde, birbirini destekleyecek şekilde ustaca yönetilmesi ve yönlendirilmesi gerektiğidir (Kaplan ve Norton, 1992). Yine unutulmamalıdır ki organizasyonlar YPO olmak için ne yaparlarsa yapsınlar etik değerlere uygun hareket etmelidirler (Frigo, 2008). Aksi takdirde organizasyon kısa dönemde kar etse de uzun dönemde organizasyonun varlığını sürdürmesi pek mümkün değildir.

Bu makalede ele alınan çerçeve çalışmalar, özenle seçilmiş, uzun yıllara yayılan ampirik verilerle desteklenmiş çok ciddi uğraşlar sonucunda elde edilmiş çalışmalardır. Ülkemizde YPO konusunda yapılan çalışmaların yok denecek kadar az olduğundan bu çalışma literatürümüzde önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Bu çalışmanın bazı kısıtları da vardır. Makalede ele alınan çerçeve çalışmaların üçü de yabancı kaynaklı olduğundan Türkiye'deki organizasyonları kapsayıp kapsamayacakları sorgulanabilir. Ancak küreselleşmiş günümüz dünyasında bu durum aslında çok da sorun değildir. Bu çalışmanın sadece 3 çerçeve çalışma ile sınırlı olması diğer bir kısıttır.

Yüksek performanslı iş sistemlerinin oldukça yaygın olarak bilindiği Türkiye akademik çevresinde ne yazık ki 'Yüksek Performanslı Organizasyon' kavramı pek ilgi çekmemiştir. Bu konuda kavramsal ve ampirik çalışmalar, özellikle tez çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Böylece ülkemizdeki YPO'lar rol model olarak ortaya konacak, akademisyen ve yöneticilere ülkemiz koşullarında YPO olmak hususunda önemli ipuçları verecektir.

Kaynaklar

- Akdemir, Y., Erdem, O., & Polat, S. (2010). Yüksek performanslı organizasyonların özellikleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 155-174. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/20828/223054>
- American Management Association. (2007). *How to build a high-performance organization: A global study of current trends and future possibilities 2007-2017*. New York: AMA. https://www.quintegral.co.jp/j/pdf/HRI_HIGH-PERFORMANCE_Organization.pdf
- Bass, B. M. (1997). Does the transactional-transformational leadership paradigm transcend organizational and national boundaries?. *American Psychologist*, 52(2), 130. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=11a92e24e92695d2808268e76848d5c250797808>

- Cascio, W. F., & Wynn, P. (2004). Managing a downsizing process. *Human Resource Management: Published in Cooperation with the School of Business Administration, The University of Michigan and in alliance with the Society of Human Resources Management*, 43(4), 425-436. https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/1769983/mod_resource/content/3/texto%2012%20-%20Cascio_downsizing.pdf
- Chander, B., Pal, S., De, D., & Buyya, R. (2022). Artificial intelligence-based internet of things for industry 5.0. In S. Pal, D. De, & R. Buyya (Eds.), *Artificial intelligence-based Internet of Things Systems: Internet of Things* (pp. 3-45). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-87059-1_1
- Collins, J., & Porras, J. I. (1994). *Built to last*. Collins Business Essentials.
- Collins, J. (2001). *Good to great*. Random House Business Books.
- de Waal, A. A. (2007). The characteristics of a high-performance organization. *Business Strategy Series*, 8(3), 179-185. <https://doi.org/10.1108/17515630710684178>
- de Waal, A. (2017). A longitudinal study into the effectiveness of the HPO Framework: The case of a social care and rehabilitation organization. *Journal of Advances in Management Research*, 14(3), 352-374. <https://doi.org/10.1108/JAMR-11-2016-0092>
- de Waal, A. (2021). The high-performance organization: Proposed definition and measurement of its performance. *Measuring Business Excellence*, 25(3), 300-314. <https://doi.org/10.1108/MBE-04-2020-0064>
- de Waal, A., & Mulimbika, T. (2017). A comparative analysis of Zambian governmental institutions using the HPO framework. *SAGE Open*, 7(3), 2158244017715672. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2158244017715672>
- de Waal, A., & Wang, A. (2017). Applicability of the high-performance organization (HPO) framework in the Chinese context: The case of a state-owned enterprise. *Journal of Chinese Human Resource Management*, 8(1), 22-39. <https://doi.org/10.1108/JCHRM-06-2016-0007>
- Drucker, P. F. (1989). *Managing for results*. Elsevier Monographs. <https://econpapers.repec.org/RePEc:eee:monogr:9780434903900>
- Foster, R. N., & Kaplan, S. (2001). *Creative destruction*. McKinsey & Company Inc. https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Business%20Functions/Strategy%20and%20Corporate%20Finance/Our%20Insights/Creative%20destruction/Creative_destruction_final.pdf
- Friego, M. L. (2008). Return driven – lessons from high-performance companies. *Strategic Finance*, July 2008.
- Friego, M. L. (2016). Ahead of the curve: Future-proof your business in the cloud. *Oracle.com*. https://www.oracle.com/webfolder/s/delivery_production/docs/FY16h1/doc22/IMA-Whitepaper.pdf
- Friego, M. L., & Litman, J. (2002). What is return driven strategy? *Strategic Finance*, 83(8), 11. <https://link.gale.com/apps/doc/A82736897/AONE?u=anon~29cf72be&sid=googleScholar&xid=db8123a0>
- Goetsch, D. L., & Davis, S. (2014). *Quality management for organizational excellence: Introduction to total quality* (7th ed.).
- Gordon, P. (1994). Robert Owen. *PROSPECTS: The Quarterly Review of Education*, 24(1/2), 279-296. UNESCO: International Bureau of Education.

- Gudnason, S., & Finnsson, T. R. (2017). The search for high performance in organizations: A study of the CHPS framework. *Master's Thesis*, Lund University.
- Gupta, V. (2011). Cultural basis of high-performance organizations. *International Journal of Commerce and Management*, 21(3), 221-240. <https://doi.org/10.1108/10569211111165280>
- Güçlü, M. S., Erdil, O., Kitapçı, H., & Altındağ, E. (2023). How consumer motivations to participate in the sharing economy differ across developed and developing countries: A comparative study of Türkiye and Canada. *SAGE Open*, 13(2). <https://doi.org/10.1177/21582440231177040>
- Hillard, M., & McIntyre, R. (1998). The ambiguous promise of high-performance work organization. *Review of Radical Political Economics*, 30(3), 25-33. <https://doi.org/10.1177/048661349803000303>
- Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1992). The balanced scorecard – measures that drive performance. *Harvard Business Review*, July-August 2005. <https://hbr.org/1992/01/the-balanced-scorecard-measures-that-drive-performance-2>
- Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1993). Putting the balanced scorecard to work. *Harvard Business Review*, September-October 1993.
- Kirkman, B. L., Lowe, K. B., & Young, D. I. (1999). What is a high-performance work organization. *Leadership in Action*, 19(2). <https://doi.org/10.1002/lia.4070190203>
- Kumar, V., Lahiri, A., & Dogan, O. B. (2018). A strategic framework for a profitable business model in the sharing economy. *Industrial Marketing Management*, 69, 147-160. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2017.08.021>
- Muldrow, T. W., Buckley, T., & Schay, B. W. (2002). Creating high-performance organizations in the public sector. *Human Resource Management*, Fall 2002, 41(3), 341-354. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/hrm.10045>
- Needles, B. E., Powers, M., & Frigo, M. L. (2008). Performance measurement and executive compensation: Practices of high-performance companies. In *Performance Measurement and Management Control: Measuring and Rewarding Performance* (pp. 303-322). Emerald Group Publishing Limited.
- Needles, B. E., Turel, A., Sengur, E. D., & Turel, A. (2012). Corporate governance in Turkey: Issues and practices of high-performance companies. *Accounting and Management Information Systems*, 11(4), 510-531. <https://econpapers.repec.org/RePEc:ami:journl:v:11:y:2012:i:4:p:510-531>
- Needles, B. E., Powers, M., Frigo, M. L., & Shigaev, A. (2014). Operating characteristics of high-performance companies: Strategic direction for management. In *Performance Measurement and Management Control: Behavioral Implications and Human Actions* (pp. 25-51). Emerald Group Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S1479-351220140000028008>
- Owen, K., Mundy, R., Guild, W., & Guild, R. (2001). Creating and sustaining the high-performance organization. *Managing Service Quality: An International Journal*, 11(1), 10-21. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=9f8a5cdc582157a4e4d889cd627d37ddbbd3b638>
- Özsoylu, A. F. (2017). Endüstri 4.0. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 41-64. https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuiibfd/issue/34826/387693#article_cite
- Peters, T. J., & Waterman, R. A. Jn. (1982). *In search of excellence: Lessons from America's best-run companies*. Harper Business Essentials.

- Pointer, D. D., & Orlikoff, J. E. (2002). *The high-performance board: Principles of nonprofit organization governance*. John Wiley & Sons.
- Ranjbari, M., Morales-Alonso, G., & Carrasco-Gallego, R. (2018). Conceptualizing the sharing economy through presenting a comprehensive framework. *Sustainability*, 10(7), 2336. <https://doi.org/10.3390/su10072336>
- Rauch, D., & Schleicher, D. (2015). Like Uber, but for local government policy: The future of local regulation of the shared economy. *Ohio State Law Journal*, 76(4), 901-963. <http://ssrn.com/abstract=2549919>
- Rogers, P., & Blenko, M. (2006). The high-performance organization: Making good decisions and making them happen. In *Handbook of Business Strategy*, 7(1), 133-142. <https://doi.org/10.1108/10775730610618747>
- Schor, J. (2014). Debating the sharing economy. *Journal of Self-governance and Management Economics*, 4(3), 7-22. <https://greattransition.org/publication/debating-the-sharing-economy>
- Taylor, F. W. (1911). *The principles of scientific management*. Harper and Brothers. https://books.google.com.tr/books?hl=en&lr=&id=zuZ3HEi4dXIC&oi=fnd&pg=PA24&dq=taylor+1911&ots=vGqhNiAIL&sig=qRLZF5h7DCUiXeDPAk_OvqK7Wa4&redir_esc=y#v=onepage&q=taylor%201911&f=false
- Türel, A., Türel, A., & Needles, B. (2012). Financial characteristics of high-performance companies in Turkey: A comparative analysis of stable economy in the financial crisis era. *Accounting and Management Information Systems*, 11(1), 4-26. <https://ideas.repec.org/a/ami/journal/v11y2012i1p4-26.html>
- Wolf, J. A. (2011). Sustaining high performance: Dynamic balancing in an otherwise unbalanced system. In J. A. Wolf, H. Hanson, M. J. Moir, L. Friedman, & G. T. Savage (Eds.), *Organization development in healthcare: Conversations on research and strategies* (Advances in Health Care Management, Vol. 10, pp. 367-384). Emerald Group Publishing Limited. [https://doi.org/10.1108/S1474-8231\(2011\)0000010027](https://doi.org/10.1108/S1474-8231(2011)0000010027)
- Wren, D. A., & Greenwood, R. G. (1998). *Management innovators: The people and ideas that have shaped modern business*. Oxford University Press.
- Yılmaz, H., & Karahan, A. (2010). Yüksek performans kültürünün geliştirilmesi ve firma başarısına etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 273-282.

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı - ✓iThenticate

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluşta destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes - ✓iThenticate

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Author Contribution Percentage: First Author: % 100.